bpt
fondată în 1895
serie nouă

seneca

scrieri filozofice alese

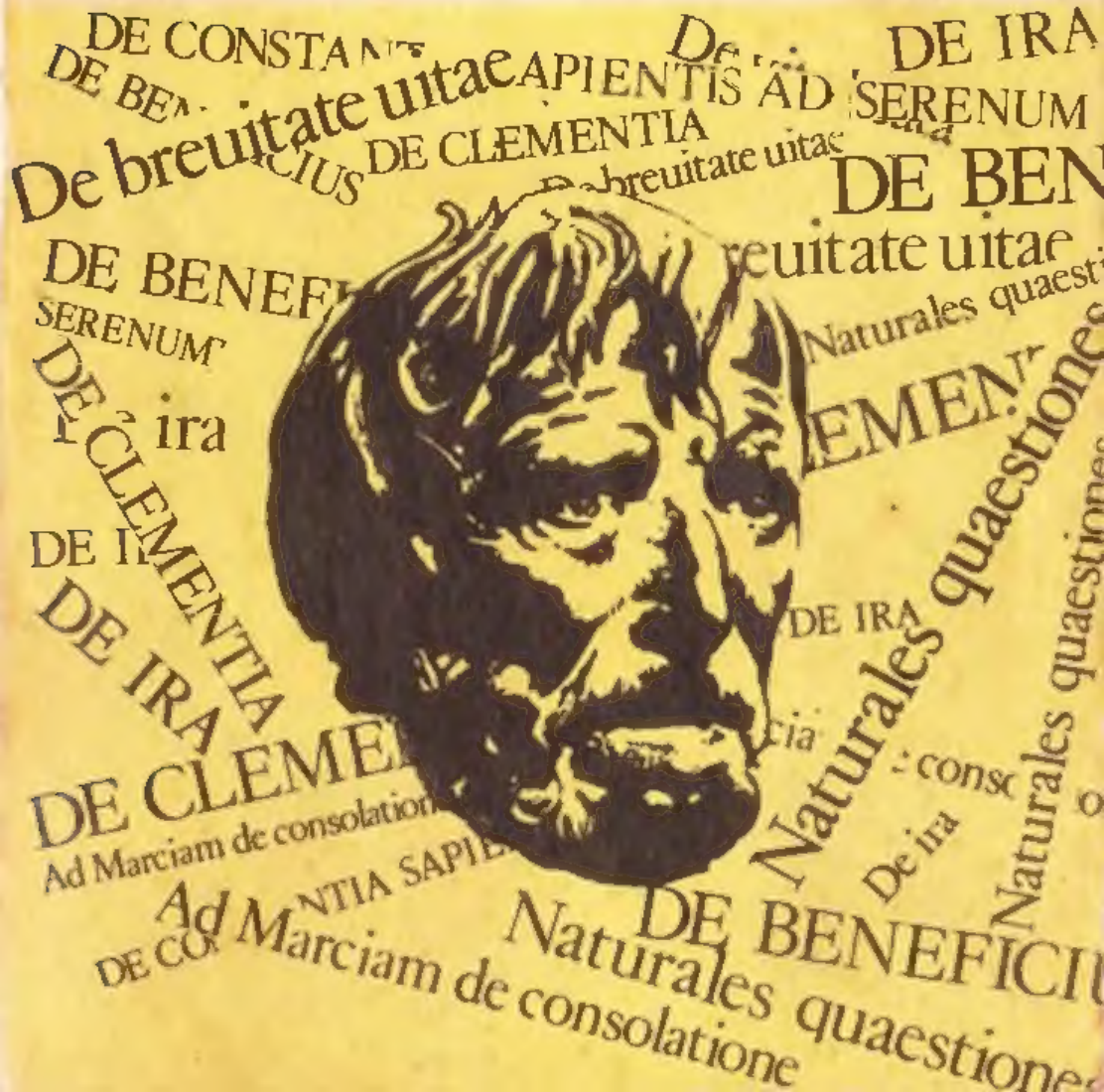

Ilustrația copertei : *Ion Olaru*
Seneca, sculptură, Muzeul Național din Napoli.
Coperta a IV-a : presupus bust al lui Seneca
(sculptură aflată în Muzeul Prado din Madrid).

lucius annaeus seneca

scrieri filozofice alese

ANTOLOGIE, PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE EUGEN CIZEK

TRADUCERE DE PAULA BĂLAȘA, ELENA LAZĂR, NICOLAE MIRCEA NĂSTASE, SVETLANA STERESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1981

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru versiunea românească,
toate drepturile rezervate Editurii Minerva (B.P.T.)

PREFAȚĂ

Viața și opera lui Lucius Annaeus Seneca sînt marcate în profunzime de efectele noului sistem politic instaurat la Roma după anul 31 și îndeosebi după 27 î.e.n., ca și de mutațiile care surveniseră în mentalitatea romanilor. Octavian August instaurase de fapt monarhia absolută, sub masca principatului, deși conserva aparențele instituțiilor republicane, iar urmașii săi s-au străduit să perfecționeze noul sistem politic. Monarhii dispun în același timp de *imperium proconsulare maius*, care le garanta controlul și conducerea armatelor și a tuturor teritoriilor exterioare Romei, de *tribunicia potestas* (puterea tribuniciană), ce le asigura inviolabilitatea sacră și, în general, la Roma, în interiorul incintei ei sfinte, o influență asemănătoare celei chezășuite de prima componentă a autorității lor, ca și de calitatea de *pontifex maximus*, cel mai important pontif și șef al religiei romane. Monarhia absolută se întemeia pe calitatea de patron al tuturor romanilor, pe care o asuma șeful statului. Totodată, el era *imperator*, primul general al Romei, căci noul sistem politic se baza pe armată. Monarhul nu mai era *rex* (rege), ci împărat, *princeps* (principe), prim cetățean și senator, *caesar* (cezar), ca urmaș presupus al lui Caius Iulius Caesar. Romanii nu se mai simțeau legați de *ciuitas*, orașul-stat, care fusese cîndva Roma. Subzistă totuși vestigii importante ale vechiului context valoric, ale codului socio-cultural

republican. Romanii continuă să trăiască apropiaţi unii de alţii, strînşi, solidari între ei, dar nu în cadrul oferit de *ciuitas*, ci de microunităţi sociale specifice, cum erau colegiile, asociaţii profesionale sau ale celor care simţeau afinităţi comune între ei, cercurile cultural-politice, totodată cenacluri şi grupuri politice de presiune etc. Ideile, discuţiile se năşteau şi se dezvoltau *in arto* (în loc închis, sau la strîmtoare), adică în mici grupuri, căci absolutismul împiedica exprimarea liberă a opiniilor în faţa publicului, în for, piaţa publică.[1]

Seneca însuşi era *homo nouus* (om nou) în senat, consiliul suprem aristocratic al foştilor magistraţi tradiţionali, moştenit din vremea Republicii. Familia sa provenea din rîndurile unor colonişti romani stabiliţi de secole în sudul Hispaniei şi pătrunsese de multă vreme în rîndurile ordinului ecvestru, adică al cavalerilor, a doua categorie privilegiată a societăţii romane, după cea dintîi, care era ordinul senatorial. Familia lui Seneca intrase cîndva în relaţii strînse cu clanul politic al lui Seian, atotputernicul sfetnic al împăratului Tiberiu, succesorul lui August. El însuşi a întreţinut în tinereţe raporturi strînse cu grupurile intransigente ale aristocraţiei senatoriale şi cu influentul clan al fiicelor lui Germanicus, celebru general şi urmaş desemnat al lui Tiberiu. Dar ulterior, după 49 e.n., Seneca şi-a constituit propriul cerc cultural-politic şi a încercat să descopere, să sugereze şi să aplice soluţii concrete adecvate atît pentru întreaga aristocraţie senatorială, cît şi pentru monarhia absolută, pe care o accepta şi o sprijinea. Practic, sub fiecare împărat, Seneca a cunoscut momente de influenţă politică majoră, ca şi perioade de dizgraţie. A trebuit să petreacă 6 ani de exil pe o insulă aridă, puţin civilizată în acea vreme (Corsica) şi, după ce a influenţat profund politica lui Nero, fostul său elev, pe care îl educase, în calitate de principal *amicus principis*, membru al Consiliului imperial şi sfetnic[2], Seneca a fost obligat să se sinucidă la ordinul

[1] În această privinţă, vezi Eugen Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice şi probleme ideologice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980, pp. 124-125.

[2] Pentru Seneca *amicus principis*, vezi Miriam T. Griffin, *A Philosopher in Politics*, Oxford, 1976, pp. 76-103.

tînărului și extravagantului împărat. A trăit așadar „periculos", într-o epocă în care mulți oameni de seamă duceau o existență presărată de tribulații, și a reprezentat cu adevărat un Cicero al secolului său (dominat de absolutism), cum l-a caracterizat pertinent Pierre Grimal, într-o monografie considerată de mulți cercetători ca cea mai bună carte consacrată lui Seneca.[1]

Dar Seneca n-a fost numai un om politic, ci și un scriitor de fertilitate excepțională, întrucît a alcătuit una dintre cele mai ample opere pe care a înregistrat-o literatura latină. Numeroase lucrări ale sale s-au pierdut, îndeosebi tratate de științe ale naturii sau despre instituțiile altor popoare, inclusiv ale egiptenilor, opuscule de etică, cum era *Moralis philosophiae liber (Carte de filozofie morală)*, după cît se pare, cea mai sistematică dintre operele sale filozofice. Preocupat prin excelență de filozofie, ca temperament Seneca n-a fost un filozof care a scris și literatură, ci un scriitor preocupat mai ales de filozofie. Pe lîngă epigrame și tragedii[2], Seneca a redactat o amplă corespondență filozofică, inițial expediată prietenului său Lucilius, de fapt opera sa cea mai importantă, *Apokolokyntosis*, un opuscul care persifla memoria împăratului Claudiu, după moartea acestuia, și un mare număr de lucrări în proză, *dialogi*, închinați anumitor prieteni ai săi. La sfîrșitul secolului I e.n., Quintilian, teoreticianul retoricii, va semnala diversitatea preocupărilor și scrierilor lui Seneca, în care se înscriu cu succes și acești *dialogi*[3].

Cei mai mulți dintre acești *dialogi* reprezintă opere de mici dimensiuni, dar doi dintre ei, *De beneficiis (Despre binefaceri)*

---

[1] Vezi Pierre Grimal, *Sénèque ou la conscience de l'Empire*, Paris, 1978.

[2] În privința universului tragediilor, vezi și Traian Diaconescu, studiu introductiv la Lucius Annaeus Seneca. *Tragedii*, vol. I, Editura Univers, București, 1979.

[3] Quintilian, *Institutio Oratoria*, 10, 1, 128 : „a scris aproape în toate genurile literare, căci avem de la el discursuri, poeme, epistole și dialoguri", (Trad. de Maria Hetco, Editura Minerva (B.P.T.), București, 1974, vol. 3, p. 190).

și *Naturales Quaestiones (Problemele naturii)*, constituie tratate foarte ample.

Ad Marciam de consolatione (Consolația către Marcia) se integrează într-un grup de trei consolații, opuscule care urmăreau să mîngîie și să îmbărbăteze pe cineva afectat de o nenorocire sau o pagubă importantă. În acest opuscul de 26 de capitole, Seneca se străduiește să consoleze pe matroana romană Marcia, care suferea cumplit după moartea fiului ei Metilius. *De ira (Despre mînie)*, în trei cărți, intentează un adevărat proces mîniei, ale cărei consecințe nocive asupra oamenilor sînt dezvăluite și analizate. *De prouidentia (Despre providență)*, numai în 6 capitole, încearcă să demonstreze că *uiri boni* (bărbați virtuoși), sînt puși la grele încercări de providență, pentru a le oferi prilejul să dea o pildă utilă omenirii. Conceptul de providență nu este explicitat. *De constantia sapientis (Despre constanța înțeleptului)* demonstrează, în 19 capitole, că *sapiens* este imun la jigniri și vătămări de orice categorie. *Ad Heluiam de consolatione (Consolație către Helvia)* mîngîie, în 20 de capitole, pe mama autorului, care suferea din pricina exilării lui Seneca în Corsica. *Ad Polybium de consolatione (Consolație către Polybius)*, consolează pe un puternic libert imperial de moartea fratelui lui. Seneca încearcă să profite de conflictul dintre Polybius și Messalina, soția împăratului și dușmana sa ireductibilă, spre a obține iertarea și întoarcerea din surghiun. *De breuitate uitae (Despre viața scurtă*, tradus literal: *Despre scurtimea vieții)*, în 20 de capitole, opune presupusa inutilitate a preocupărilor civice, ca și a vieții mondene, care scurtează brutal timpul celor implicați într-un asemenea tip de existență, cultivării filozofiei. Astfel Seneca, pe punctul de a se întoarce din exil, vrea să demonstreze că nu se va mai angaja politic și deci că nu va mai stingheri pe nimeni.

Dar *De tranquillitate animi (Despre liniștea sufletului)*, în 17 capitole, ilustrează un demers diametral opus celui din opusculul precedent; sub aparența modificării numai a unor accente. Seneca, devenit preceptorul lui Nero și pregătit să ocupe o poziție cheie în elaborarea politicii imperiale, se pronunță pentru o angajare perseverentă în viața obștească. Seneca îndeamnă la

combaterea fermă a oricărei neliniști. *Apokolokyntosis dlui Claudii (Prefacerea în dovleac a divinului Claudiu)*, constituie o mică satiră menippe, adică un amestec de versuri și de proză, ca și de știluri, care satirizează amintirea și politica lui Claudiu. Sub camuflajul unui divertisment, Seneca reprobă eforturile Agrippinei, ultima soție a lui Claudiu, de a continua politica împăratului defunct. De asemenea, autorul exaltă pe Nero, iar mistica solară se configurează încă din această epocă în temele ei primordiale. *De clementia (Despre clemență)*, adresată lui Nero, în 33 de capitole, face elogiul clemenței ca virtute politică importantă și cu acest prilej pledează pentru monarhia absolută, celebrată în termenii unei teologii solare, înrîurite de mistica egipteană. Seneca schițează totodată un program de guvernare bazat pe aplicarea unui despotism filozofic, tributar preceptelor stoice. *De uita beata (Despre viața fericită)*, în 28 de capitole, susține că fericirea constă în acordul cu natura, în practica virtuții, și apără pe filozofi de acuzația de a acumula bogății considerabile. De fapt Seneca, într-o polemică numai aparent fictivă, își combate detractorii, care îl învinuiau că nu trăia în conformitate cu preceptele pe care le statua.

În *De beneficiis (Despre binefaceri*, sau *Despre servicii)*[1], filozoful tratează pe larg, adică în 7 cărți, cum trebuie efectuat un serviciu, care ar rezida nu în expresia concretă, ci în dispoziția și în intenția celui care îl realizează. *De otio (Despre tihnă*, sau *Despre viața retrasă)*[2], un dialog în 18 capitole, preconizează din nou dezangajarea civică, într-un moment cînd Seneca se retrăgea din viața de curte. Seneca se pronunță pentru o repliere contemplativă, hărăzită cunoașterii naturii, care se convertește astfel într-un nou tip de *actus* (de acțiune), mai utilă, după opinia lui Seneca. *Naturales Quaestiones*, (*Problemele naturii)*, comportă o sinteză vastă, dedicată studiului naturii și celor patru regnuri ale ei: focul, apa, aerul, cerul.

---

[1] Termenul de *beneficium* asumă la Seneca atît sensul de *binefacere*, cît mai ales cel de *serviciu*.

[2] Termenul latin *otium* se opune lui *negotium* și înseamnă *tihnă*, activitate consacrată retragerii, odihnei. Seneca revalorizează și înnobilează conceptul de *otium*.

Epistulae ad Lucilium (Scrisori către Lucilius), în număr de 124, abordează liber toate problemele eticii și preocupările de viață cotidiană ale autorului. Cele 9 tragedii, pe teme de mitologie greacă, încearcă să demonstreze nocivitatea pasiunilor, faptul că o conduită potrivnică destinului, naturii și bunelor moravuri declanșează conflicte tragice zguduitoare. Totodată, Seneca nu se mărginește aici să dezvolte teze filozofice : dimpotrivă, tratează cu talent fascinant marile teme mitologice. O mare parte din cele 73 de epigrame, care îi sînt atribuite, trebuie să aparțină lui Seneca : în poeme scurte, autorul meditează asupra unor probleme filozofice sau asupra unor evenimente survenite în viața sa, cum ar fi exilul.

În pofida libertății ostentative a expunerii ideilor, sinuozității gîndirii și contradicțiilor, care se manifestă destul de frecvent în operele mai sus menționate, în structura de adîncime a mesajului emis de Seneca se constituie un adevărat sistem coerent, bogat în semnificații. De fapt lucrările în proză configurează un veritabil *corpus* filozofic de valoare excepțională, cum puține pot fi deslușite în istoria gîndirii umane. Dincolo de discontinuitățile de suprafață, Seneca și-a modelat concepțiile în funcție de un *continuum*, din care părțile nu pot fi desprinse la întîmplare. Dealtfel, Seneca își împarte el însuși sistemul în trei compartimente fundamentale : a) studiul valorilor prioritare, baza eticii ; b) ansamblul fizicii, la care atașează investigarea psihologiei și restul moralei ; c) dialectica, unde se adaugă retorica, de fapt ceea ce echivalează cu logica vechilor stoici (*Epistole*, 89 ; 90 ; 95) [1]. În acest mod Seneca reia de fapt vechea trihotomie stoică a filozofiei, care cuprindea fizica, logica și etica, pentru a semnifica mai acuzat prevalența preocupărilor de morală. Într-adevăr, *Seneca aderă ferm la stoicism*, pe care îl asumă cu entuziasm sincer. În continuare îi vom prezenta sistemul tocmai în funcție de trihotomia consacrată de gînditorii Porticului, adică ai învățăturii stoice.

[1] În privința acestei compartimentări, vezi P. Grimal, *op. cit.* pp. 358-367.

Fizica îngloba la stoici concepțiile despre natură și esența ei, inclusiv despre divinitate, integrată în mod tradițional de adepții lui Zenon din Kition, întemeietorul Porticului, în natură. În ultimă instanță, baza fizicii lui Seneca este materialistă : filozoful concepe lumea ca un tot unitar, de esență materială, și rațional structurală. Seneca pendulează între panteismul stoic și un monoteism cosmobiologic, sub care se travestește destul de defectuos un idealism ontologic. Astfel nu rezultă limpede dacă prin *deus* (divinitate) Seneca înțelege esența rațională a universului, „spiritul vital" al stoicilor, substanță materială mai fină, eventual tensiunea aerului *(pneuma)* sau chiar întreaga lume, ori, dimpotrivă, o forță transcendentă, autonomă, care guvernează cosmosul. De aceea, Seneca însuși se întreabă pe un ton dramatic : „ce este divinitatea ? Mintea universului ; ce este divinitatea ? Tot ceea ce vezi și tot ceea ce nu vezi" *(Naturales Quaestiones,* 1, prefață, 13). Așadar, Seneca ezită între a echivala divinitatea cu întreaga lume materială, în ultimă instanță a o dizolva în aceasta, și a o considera o spiritualitate, care ar anima cosmosul. Se pare însă că Seneca nu presupune că universul s-ar fi constituit și ar fi evoluat în funcție de o intervenție divină, ci numai în virtutea unei dialectici elementare, unui mecanism de autoreglare, fundat pe unitatea corpului imens alcătuit de cosmos, căruia i s-ar subordona alte corpuri mai mici, legate între ele printr-o solidaritate fermă. Între fenomenele naturale, închipuite ca microcosmosuri, ca *naturae,* individualități, ființe, se produc neîncetat schimburi, deoarece aceste organisme „simpatizează" între ele și se opun unele altora. Tensiunea universului prilejuiește însă mișcarea tuturor corpurilor în cadrul imensei cetăți cosmice, preconizate de Seneca. Prin urmare, dialectica senecană se întemeiază pe solidaritate, dar și pe tensiune, generatoare de contradicții. În *Problemele naturii,* gînditorul analizează diverse fenomene ale naturii la nivelul cunoștințelor și interpretărilor elementare, naive ale epocii. Dar prezintă și analizează cu acribie feluritele ipoteze științifice ale vremii, ca atunci cînd trebuie să explice pricinile revărsării Nilului *(Naturales Quaestiones,* 4A, 2—5). De asemenea, crede ferm în cunoașterea progresivă a universului și afirmă că adevărul se îmbogățește pe măsura scurgerii gene-

raţiilor. Seneca enunţă idei foarte avansate şi judicioase despre adevăr şi cunoaştere. *Contemplatio* (contemplare), dobîndeşte astfel un preţ deosebit de mare, constituie o virtute importantă. Meditaţia asupra fizicii se integrează în înţelepciune şi nu echivalează cu un refugiu al celor dezamăgiţi de experienţele lor cotidiene, ci reprezintă un important sector al programului filozofiei. [1]

Logica senecană include şi gnoseologia. Conştiinţa umană — la naşterea individului *tabula rasa* — ar cunoaşte, potrivit lui Seneca, prin percepţii înzestrate cu putinţa reflectării fidele a obiectelor exterioare. Raţiunea omenească ar controla şi disciplina viaţa afectivă pe baza reprezentărilor comprehensive, percepţiile care poartă semnele adevărului. Momentul esenţial al cunoaşterii îl constituia judecarea reprezentărilor şi reflexului lor. Seneca crede într-un dialog între corp şi suflet, în care cel din urmă ar reacţiona prin judecată, cheia de boltă a vieţii morale. Numai judecata îngăduie o cunoaştere pertinentă, iar vicierea ei conduce la maladii morale grave. Conceptele n-ar reprezenta corpuri, cum afirmaseră stoicii anteriori lui Seneca, ci ordonări ale sufletului, pe care Seneca îl considera material. Seneca se preocupă intens de relaţiile dintre noţiuni şi de notele lor particulare, care exprimă proprietăţile conceptelor. De aici, filozoful deduce o logică liberă, întemeiată pe o artă insinuantă a persuasiunii treptate, pe solicitarea afectelor cititorilor săi, pe demonstraţia practică. El repetă argumentele de mai multe ori, se insinuează pînă în subconştientul cititorului, anticipînd astfel tehnicile publicităţii moderne. Tocmai pentru că apreciază conceptele drept cuvinte şi ordonări ale sufletului, se preocupă de diferenţierea sensurilor, de elucidarea procedeelor şi categoriilor logice. [2] Admite teza ambiguităţii limbajului şi se interesează de semantică *(De beneficiis,* 2, 34-35).

Dar cum am arătat mai sus, Seneca acordă o preeminenţă absolută eticii, urmăreşte îndeosebi anchetarea şi îmbunătăţirea condiţiei umane. Fizica, subliniază Seneca, este contemplativă

[1] Cum subliniază P. Grimal, *op. cit.*, pp. 217-219 ; 260.
[2] Vezi şi P. Grimal, *op. cit.*, pp. 367-393.

și operează cu *decreta*, în vreme ce etica dobîndește un caracter practic și furnizează *praecepta*. Etica „ne învață ce *trebuie* să se petreacă pe pămînt", pe cînd fizica „dezvăluie ce se petrece în cer" (*Naturales Quaestiones*, 1, prefață, 2). Astfel, autorul investește morala cu un caracter activ, imperios și prevalent în raport cu fizica, desigur de asemenea importantă. Însă *mores* (moravurile) și cercetarea lor reprezintă finalitatea primordială a eforturilor întreprinse de Seneca.

Timpul însuși se structurează în funcție de moravuri, iar durata internă a perceperii evenimentelor se prezintă cea mai importantă decît cea exterioară. Timpul rău consumat se comprimă pînă la aneantizare. Virtutea poate domina durata, cînd filozofia îi guvernează pe oameni, cum reliefează Seneca în *De brevitate uitae*. Timpul este „incorporal", dar se corporalizează prin trăirea intensă a prezentului. Meditația filozofului asupra timpului se stratifică pe două nivele fundamentale. Primul nivel implică o inspirație epicureică și comportă refuzul trecutului, așteptării anxioase a viitorului și scurgerii inutile a prezentului. La un al doilea nivel, Seneca elimină idealul epicureic al plăcerii — efect presupus al disponibilității astfel cîștigate și respins de el — și propune acțiunea continuă, care să se contrapună timpului neantizat al inacțiunii, acțiune de obîrșie stoică și menită să conducă spre echilibrul interior autentic.[1] Acest echilibru lăuntric se obține în ciuda mortalității omului, impusă de *condicio humana* (condiția umană). Seneca interpretează explicit *condicio humana* ca limită a posibilităților omenești, dealtfel elastice (*Epistole*, 71, 6). Frontierele sufletului uman sînt foarte largi, dar nu și deschise la infinit. Într-adevăr, rațiunea umană nu reprezintă, după Seneca, decît o parcelă și o manifestare a rațiunii universale. Prin urmare, oamenii trebuie să se supună legilor rațiunii universale, care constituie *fatum*, destinul obligatoriu pentru muritori (*De uita beata*, 1, 2-5). Omul poate urma destinul *aequo animo* (cu suflet egal), adică împăcat,

[1] Vezi, în privința timpului, P. Grimal, *Place et rôle du temps dans la philosophie de Sénèque*, în *Revue des Études Anciennes*, 70, 1968, pp. 92-109.

ori se poate răzvrăti şi provoca tragedii zadarnice, crude. Seneca aderă astfel la fatalismul stoic, însă susţine că omul poate deveni liber şi controla soarta, dacă o acceptă cu seninătate *(De breuitate uitae,* 15, 5). Libertatea omului devine astfel necesitate înţeleasă, sau, altfel spus, libertatea există numai fiindcă există necesitate, pe care el o depăşeşte prin suportarea neclintită a acesteia din urmă, iar necesitatea apare doar pentru că există libertatea omului. Seneca nu ajunge totuşi să elaboreze o teorie a unui antidestin, cum va proceda cîteva decenii mai tîrziu Epictet [1].

La Seneca, supunerea şi depăşirea ordinii universale echivalează cu *secundum naturam uiuere (a* trăi în conformitate cu natura) [2]. De aceea filozoful declară categoric: „totuşi, întocmai ca ceilalţi stoici, şi eu urmez căile naturii. A fi înţelept înseamnă să nu te abaţi de la natură, să te formezi după legile şi exemplul ei. Prin urmare viaţa fericită este cea potrivită cu natura" *(De uita beata,* 3, 3). Seneca arată astfel că universul constituie raţiune în act, la care aderă adevărata înţelepciune. Existenţa dreaptă presupune în acelaşi timp conformitate cu ordinea universală şi congruenţă cu propria natură. Conţinutul unei asemenea existenţe drepte îl semnifică *uirtus* (virtutea), autonomia reală a fiinţei omeneşti, unicul bun cu adevărat cinstit *(honestum),* deci valoarea supremă *(summum bonum).* În gîndirea lui Seneca se cristalizează astfel un sistem de concepte permutabile: *ratio iusta* (raţiunea dreaptă) = *secundum naturam uiuere* = *summum bonum* = *uirtus* = *uita beata.* Un asemenea sistem de filozofeme conduce la fericire, întrucît valorifică *suum* (al său) ceea ce e autonom şi propriu, independent de contingenţele externe, şi elimină *alienum* (ceea ce e străin), ceea ce depinde de

[1] Pentru antidestinul lui Epictet, vezi Eugen Cizek, *Epictète et l'héritage stoicien,* în *Studii Clasice,* 17, 1977, pp. 71-87.

[2] Pierre Aubenque şi Jean-Marie André *(Sénèque,* Paris, 1964) observau că recomandînd să trăiască în acord cu natura umană, ea însăşi în conformitate cu natura universală, Seneca adopta interpretarea „naturalistă" conferită de Crisip, al treilea stoic grec important, tezelor Porticului. Zenon din Kition nu se referise la natură, ci doar la viaţa raţională, în congruenţă cu ea însăşi.

alții și intervine sub impactul pasiunilor, averilor, speranțelor și deznădejdii. În acest sens trebuie interpretate aserțiunile următoare : „...un om fericit este cel pentru care binele și răul înseamnă bunăstarea sau răutatea sufletului, care cultivă virtutea, mulțumindu-se cu ea ; un om pe care norocul nu-l înfierbîntă, iar ghinionul nu-l doboară. El nu cunoaște alt bine decît cel pe care și-l poate oferi singur" *(De uita beata,* 4, 2).

Totuși Seneca preconizează nu atît extirparea pasiunilor — plăcerea, durerea, mînia, gelozia, ambiția etc. — cît controlarea lor foarte fermă, „căci, în clipa cînd ajung să pună stăpînire pe cineva, pasiunile sînt mai puternice decît cel care-și închipuie că le conduce..." *(De ira,* 1, 7, 2). Se pare astfel că Seneca nu consideră decît virtutea ca unică valoare a unei vieți fericite și ajunge la o asceză aspră, inumană, pe care noi astăzi nu putem decît s-o condamnăm. Dar Seneca nu-și limitează exortațiile la abțineri, la ataraxie, la *tranquillitas,* liniștea obținută prin practicarea virtuților. El crede dimpotrivă că acestui conținut negativ al fericirii, axat pe interdicții, îi corespunde un conținut pozitiv, care ar rezida în „bucurie", pe care o indică prin mai mulți termeni, cum ar fi *hilaritas, laetitia* și *gaudium.* Acești termeni traduc cuvîntul grecesc *chară* și se opun conceptului epicureic de plăcere.[1] Bucuria se dobîndește astfel prin exercitarea virtuții, prin energia interioară, căreia îi conferă prețul adecvat, izvorăște din mulțumirea plenară. Filozoful evidențiază limpede valențele bucuriei : „odată întemeiat acest mod de viață, îi urmează în chip necesar o stare de necontenită veselie și o înaltă mulțumire izvorîtă din preocupări alese" *(De uita beata,* 4, 3).

Această bucurie nu poate fi blocată nici de perspectiva morții. Îndeosebi în operele de bătrînețe — și în primul rînd în scrisorile adresate lui Lucilius — filozoful combate cu stăruință teama de moarte și de orice fel de boli și dureri. În sine, moartea n-ar constitui nici un bine nici un rău. Dealtfel nu admite supraviețuirea sufletelor decît cu ezitări și exclusiv

---

[1] Pentru echivalența *gaudium-chară,* vezi P. Grimal, *Sénèque,* pp. 36 și 402.

pentru spirite de elită, care ar urca la cer și ar aștepta un nou ciclu existențial. Într-adevăr, ca toți stoicii, Seneca admite teoria ciclică a evoluției cosmosului, conform căreia — cum se reliefează în *Naturales Quaestiones* — un diluviu sau o conflagrație universală ar separa faze identice de viață a omenirii. Primii maeștri ai Porticului susținuseră că totul se va repeta pînă în cele mai mici amănunte, că Socrate va mai fi o dată judecat și va mai bea cucuta cea otrăvitoare.

Reflecțiile lui Seneca se polarizează dealtfel în jurul imaginii înțeleptului, *sapiens*, pe care primii stoici greci îi numiseră *sophós*. Înțeleptul nu poate fi atins de nici un rău și dobîndește ataraxia, calmul și bucuria deplină, prin acceptarea ordinii universale. El caută pricinile fenomenelor și ajunge să le înțeleagă perfect (*Epistole*, 88). Portretizarea înțeleptului încorporează principalele teze ale eticii lui Seneca, mai cu seamă în *De constantia sapientis*. Numai înțeleptul este bogat, întrucît nu-i lipsește nimic, numai înțeleptul este cu adevărat liber și deci superior regilor, sclavi ai propriei lor coroane. Sau, altfel formulat: „adevăratul înțelept, repet, nu e supus nici unei vătămări, întrucît nu are însemnătate cîte săgeți îl țintuiesc, de vreme ce el rămîne de-a pururi neclintit. Există pietre a căror tărie este neînvinsă de fier; oțelul nu poate fi tăiat, șlefuit și modelat căci retează lesne orice unealtă. Sînt lucruri care nu pot fi mistuite de foc, ci în mijlocul văpăilor își păstrează tăria și forma. În sfîrșit, stîncile pătrund adînc în mare și despică valurile, fără a vădi vreun semn de măcinare. Deopotrivă, sufletul înțeleptului e dîrz și adună în el atîta putere, încît nici o vătămare nu-l clintește" (*De constantia sapientis*, 3, 5). Spre deosebire de alți stoici, Seneca nu consideră că înțeleptul ar reprezenta un mit al rațiunii, ar constitui doar o normă stimulativă, ci îl apreciază ca realitate istorică.[1] În trecut ar fi existat înțelepți, ca Socrate, Stilpon, Laelius, Aelius, Tubero, Cato din Utica. Dar mai numeroși ar fi totuși aspiranții spre înțelepciune, filozofii care încearcă să îi imite pe înțelepți. Ei ar constitui o categorie intermediară între înțelepți și oamenii supuși pasiu-

[1] Cum demonstrează P. Grimal, *Sénèque*, pp. 378-382; 401-410.

nilor. Acești aspiranți nu s-au eliberat pe deplin de vicii, de defecte, dar se ostenesc să se elibereze și să dobîndească liniștea și stabilitatea judecății: *constantia*. Seneca ajunge să confere un preț foarte ridicat tensiunii majore, care caracterizează prin excelență „vindecarea sufletului", *medicina animi*. În *De ira* și în *De tranquillitate animi* Seneca insistă asupra acestei medicine morale, în care se implică și pe sine.

Dar Seneca opinează că indicațiile teoretice aspre trebuie aplicate în practică pe baza unor corective adecvate. Seneca admite că aspirantul spre înțelepciune să beneficieze de unele aspecte plăcute ale existenței și îi acordă consumarea relativ frecventă a vinului. Viziunea militară a existenței, care emerge din teoriile mai sus consemnate, devine pe nesimțite concesivă, suplă, îndeosebi pragmatică și romană, cînd Seneca își elaborează preceptele și cînd recomandă stăruitor *experimenta* (probele), exemplele individuale. Preceptele apar mai importante decît *decreta*, referitoare la structura cosmosului, iar exemplele personale, oferite de înțelepți și aspiranți, sînt mai însemnate decît *praecepta*. Pilda concretă, majorată permanent de Seneca, pune în discuție concepțiile fundamentale, le aplică nuanțat, suplu, în funcție de împrejurările cotidiene. Filozoful se preocupă întens de *eukairia*, adaptarea la împrejurări, vîrtute stoică de importanță cardinală. De aceea Seneca afirmă limpede: „este nevoie să dovedim îndemînare: să nu ne închinăm cu totul țelurilor noastre și să primim locul pe care ni-l dă întîmplarea. Să nu ne fie teamă să ne schimbăm gîndurile sau atitudinea; numai să nu ne lăsăm prinși de ușurătate" *(De tranquillitate animi*, 14, 1) [1].

De aceea Seneca își îngăduie să corecteze în practică unele idei secundare ale stoicismului și să împrumute puncte de vedere de la alte școli filozofice. Asceza implacabilă ca și individualizarea sufletului printre substanțele materiale au fost împrumutate unei școli stoice dizidente, cea a Sextiilor, înfloritoare în prima jumătate a secolului I e.n. [2]. Atacarea erudiției filologice

[1] Pentru *eukairia* la Seneca, vezi P. Grimal, *Sénèque*, pp. 193, 219, 310.

[2] Pentru influențele sextiene, vezi M. Griffin, *op. cit.*, pp. 38-40.

și preocupărilor pur teoretice, exaltarea lui Hercule și a muncilor lui, ca și unele violențe ostentative de limbaj în mare parte se datorează cinicilor. Tezele despre însemnătatea prieteniei, despre durata interioară a fenomenelor, setea de cunoaștere și năzuință lucrețiană de a suprima temerile neguroase, care cuprind sufletul omenesc, poartă marca epicureismului. Seneca atestă de asemenea cunoașterea ideilor lui Democrit (în *De tranquillitate animi)* și a dialecticii rafinate pe care o practicau noua Academie și Cicero, marele ei discipol roman. De fapt Seneca justifică efortul său de a îmbogăți stoicismul, cînd pledează călduros pentru originalitate și inovație în filozofie *(De uita beata,* 3, 2). Dar, desigur, el nu este un eclectic și asimilează organic împrumuturile străine unui *stoicism fundamental.* În realitate stoicismul fusese întotdeauna o filozofie deschisă spre noi îmbogățiri ale demersurilor de bază, în pofida dogmatismului său. Dealtfel, cum am arătat mai sus, la Seneca marile teze stoice își regăsesc semnificația genuină. Pe de altă parte, înclinarea spre soluții practice mai suple, mai concesive și tributul plătit *eukairiei* cresc în ultimele opere ale lui Seneca.[1]

Indiviadualismul exacerbat apare ca o invariantă a gîndirii lui Seneca și implică adesea exortația spre perfecționare morală solitară sau cel mult aflată sub îndrumarea unui diriguitor de conștiință. Astăzi noi nu putem decît să condamnăm o asemenea soluție morală, dar, chiar în contextul epocii, ea era departe de a constitui rezolvarea cea mai adecvată a problemelor care se puneau romanilor timpului. Este însă adevărat că termeni ca „gloată" sau „mulțime", de care, după opinia lui Seneca, trebuie să se separe filozofii, nu asumă conotații sociale și desemnează exclusiv pe cei ce nu-și cultivă valorile etice. Pe de altă parte, individualismul se confruntă la Seneca, în cadrul unui contrast fertil, cu umanismul, prețuirea omului demiurg de valori. Seneca a crezut totdeauna în demnitatea și solidaritatea umană. El a

[1] Predica pentru virtute este mai combativă, mai intransigentă în primele opere. După 59 e.n., Seneca propovăduiește un *otium*, care să îmbine *contemplatio* cu *actus* (acțiunea) printr-o abilă convertire a termenilor. De asemenea el ajunge să majoreze importanța pe care o acorda interiorității personalității umane.

condamnat fără drept de apel brutalitățile de tot felul, spectacolele de gladiatori, cruzimele războiului, inclusiv civil (*De ira*, 3, 2, 3-5; *De breuitate uitae*, 7, 1). Finalitatea etică imprimată preocupărilor științifice și credința nestrămutată în progresul cunoașterii umane revelă de asemenea umanismul. Deosebit de semnificativă emerge din preocupările lui Seneca în *De clementia*, *De beneficiis* și în scrisori condamnarea comportării nemiloase față de sclavi. El proclamă în repetate rînduri umanitatea sclavilor, egalitatea originară și structurală între oamenii liberi și sclavi: „toți avem aceleași începuturi și aceleași origini. Nimeni nu este mai nobil decît altul, numai dacă are o fire mai dreaptă și mai înclinată spre fapte bune... Să nu disprețuiești nici un om, chiar dacă în preajma lui nu sînt decît nume obișnuite și puțin favorizate de îngăduința soartei" (*De beneficiis*, 3, 18, 1-3). Desigur însă că Seneca nu deduce din asemenea idei predica pentru abolirea sclaviei, pentru crearea unui stat universal în care să dispară deosebirile etnice și de clasă, predică realizată cîndva de Zenon din Kition. Seneca nu se pronunță pentru suprimarea diferențelor de avere și consideră *libertas* (libertatea) mai ales ca o valoare internă a spiritului uman. Totuși *libertas* dobîndește la Seneca mai multe sensuri și echivalează nu numai cu libertatea interioară, ci și cu judecarea corectă a defectelor prietenilor, chiar cu o cunoaștere solidă a tainelor naturii.[1]

Într-adevăr, așa cum am mai arătat, Seneca a fost totdeauna și un om politic. Chiar cînd statua retragerea din viața civică, el se pregătea în vederea unei experiențe politice sau o lăsa în urma sa. Seneca s-a manifestat totdeauna ca un înalt consilier imperial, ca un *amicus principis*, în pregătire, în funcțiune, sau în retragere ori în dizgrație. Totuși demersul politic explicit al lui Seneca a evoluat și a oscilat, în funcție de patru momente importante, pe care le ilustrează operele lui: a) *De ira*, care atestă adeziunea fervență la optica aristocrației, dar și un nucleu de

[1] Vezi, pentru această noțiune, Nicolae Mircea Năstase, *Conceptul de libertas la Seneca*, în *Culegere de studii de civilizație romană*, București, 1979, pp. 77-93.

doctrină a monarhiei ; b) *De breuitate uitae,* unde se preconizează dezangajarea politică, însă se încearcă și convertirea filozofică a împăratului Claudiu ; c) *De clementia,* care, după *De tranquillitate animi* și *Apokolokyntosis*, comportă un program clar decantat de guvernare ; d) *De otio* și *Epistulae ad Lucilium,* ce traduc retragerea definitivă și înfrîngerea idealurilor senecane. Dat fiind contextul politic și codul socio-cultural al vremii, era normal ca Seneca să se preocupe cu prioritate de concepțiile politice ale împăratului și de principatul ideal. Seneca trebuia să accepte monarhia. Încă în *De ira* (1, 6, 3-4) Seneca recomandă conducătorului cetății, de fapt principelui, să se comporte ca un înțelept. Exortația destinată principelui, precaut murmurată sub Claudiu, este însă limpede enunțată în timpul lui Nero.[1] Din primele lucrări totuși Seneca se gîndește la antinomia între *rex iustus* (bunul monarh) și *tyrannus* (tiranul), și îi atribuie celui dintîi măreție sufletească, dreptate, clemență. Dar în *De clementia* se decantează o doctrină sistematică, în cadrul căreia Nero devine moștenitorul misticii antoniene, adică preconizate de Marcus Antonius, și un adevărat *kosmokrator*, stăpîn al universului. Seneca îl compară cu soarele în formule de inspirație egipteană. Seneca petrecuse mai mulți ani în Egipt, cînd era tînăr. (Cunoscuse țara Nilului, dar și religia și concepțiile generate pe solul ei. Cunoaștem încă destul de vag impactul gîndirii egiptene asupra lui Seneca). În *De clementia* se ajunge la doctrina despotismului filozofic. Principele, în această operă numit *rex*, are puterea unui zeu, dar trebuie să se comporte ca un înțelept *(De clementia* 3, 3, 7 ; 17, 8-9).[2] Întocmai ca Jupiter, zeul suprem, el trebuie să fie concomitent Cel Mai Mare *(Maximus),* dar și Cel Mai Bun *(Optimus), (De clementia,* 3, 17, 9). Sau, altfel formulat, puterile absolute trebuie să fie moderate de principele însuși, care să se pună în serviciul statului, deoarece „statul nu este al său,

[1] Vezi și Pierre Grimal, *Les rapports de Sénèque et de l'empereur Claude* în *Comptes Rendus des séances de l'Academie des Inscriptions et de Belles Lettres,* 1978, pp. 469-476.

[2] Vezi și M. Griffin, *op. cit.*, pp. 156-170 ; P. Grimal, *Sénèque,* pp. 118-131 ; 235 ; 238.

ci el este al statului" *(De clementia*, 3, 17, 8). Astfel Seneca încerca să elaboreze teorii și soluții practice, pe care să le accepte atît împăratul, cît și aristocrația senatorială. Iar, mai tîrziu, în *De beneficiis*, Seneca militează pentru conservarea și adaptarea ordinei sociale la condițiile secolului, astfel încît să se atenueze conflictele socio-morale și să se prezerve edificiul societății epocii. În *De beneficiis*, prin teoria serviciilor, filozoful se străduia să afle soluții funcționale pentru „noua societate", care se decanta sub ochii săi, și unde se statorniceau noi relații sociale și de familie.[1]

Seneca se dovedește un excelent observator al contemporanilor săi și al omului în general. Dealtminteri, el ironizează pe paseiști, nu se comportă îndeobște ca un *laudator temporis acti*, admirator și elogiator al trecutului, atestă simțul devenirii istorice. Pe de altă parte, ca să reconstituie condițiile psihologice ale unei vieți fericite și să realizeze inserția armonioasă a omului în univers, Seneca era nevoit să investigheze mecanismele profunde ale psihicului. Unele dintre notațiile și reflecțiile senecane mai ample asupra oamenilor și practicii sociale nu și-au pierdut nici astăzi valabilitatea. Seneca prefigurează anumite cuceriri ale psihopatologiei moderne, ale studiului comportamentului în general, prin observațiile relative la pasiuni, la resorturile psihice profunde. Se decantează în scrierile sale psihologii ale angoaselor și fobiilor aparent inexplicabile, ale mîhnirii, susceptibilității exagerate, culpabilității ascunse, ingratitudinii, exhibiționismului.[2] Tocmai în constatarea talentului excepțional de observator al oamenilor în general rezidă pentru cititorul modern interesul principal al parcurgerii scrierilor lui Seneca.

---

[1] Pentru dimensiunea socială a acestei lucrări, vezi Paula Bălașa, *Observația socială* în *De beneficiis*, în *Culegere de studii de Civilizație Română*, București, 1979, pp. 7-28.

[2] Parțial investigate încă de Eugène Albertini, *La composition dans les ouvrages philosophiques de Sénèque*, Paris, 1923, p. 231. Pentru observarea vieții cotidiene în scrisori, vezi Liviu Octav Andrei, *Viața cotidiană romană în scrisorile lui Seneca*, București, 1978.

Am consemnat mai sus talentul uimitor de scriitor al lui Seneca, incantația verbului acestui mare artist. Cum a rezultat din sumarele considerații privitoare la logica senecană, filozoful stăruia asupra unor idei, pe care le formula și le reformula pînă la obsedarea cititorului. Seneca elaborează astfel un abil sistem de sugestii, care captează conștiința lectorului și chiar zonele subliminare ei. Personajul principal al prozei senecane este autorul însuși, stăpînit de aspirația spre desăvîrșirea morală, dar și de năzuința de a ameliora statutul politic al Imperiului, de ambiții puternice, de gustul succeselor mondene și performanțelor stilistice remarcabile.

Seneca și-a ales în general tipare de exprimare mai laxă, care să-i îngăduie să-și grupeze cît mai liber ideile și materia. De aceea a recurs la structurile scrisorii, satirei menippee și dialogului. De fapt, *dialogus* provine mai puțin din dialogul platonician și în măsură mai mare din diatriba cinico-stoică, tip de discurs popular, relativ dramatizat, presărat cu altercații și animat de suflul polemicii ascuțite. Filtrările literare îndelungi ale diatribei atenuaseră unele violențe ale controversei, dar menținuseră o polemică destul de vie. Numai aparent Seneca discută cu destinatarul fiecărui *dialogus*, căci în realitate angajează discuția cu un interlocutor imaginar, căruia dealtfel îi rezervă intervenții foarte scurte, cu excepția primului capitol din *De tranquillitate animi*. Cum am mai arătat, numai în *De uita beata* polemica este reală, căci în restul operei lui Seneca ea se prezintă ca manifest fictivă. Descrierile generale ale comportării umane implică aluzii la o conduită individuală, în vreme ce atacurile satirice îndreptate împotriva unor indivizi reali dobîndesc o valoare generalizatoare. Dar polemica diatribică se subordonează ideilor care trebuie demonstrate: ca și Platon cîndva, Seneca urmărește să-și convingă treptat cititorii.

Unii cercetători au estimat cîndva că Seneca își compunea defectuos operele, că în fond nu știa să-și structureze lucrările, recurgînd fie la ansamblări mecanice, fie la asociații de idei spon-

tane, incidental stabilite.[1] Însă recent s-a înțeles și s-a explicat mai bine sintaxa literară a textului senecan. S-a demonstrat că Seneca operează cu variațiuni pe o temă dată, tratată pe diferite planuri succesive. Fiecare dialog apare elaborat în jurul unui nucleu spiritual, care îi asigura unitatea artistică, în virtutea unei dialectici progresive, ce conduce cititorul spre o viziune globală și spre surprinderea vieții lăuntrice a conceptelor.[2] Într-adevăr, dacă structura de suprafață a dialogului senecan evidențiază tehnica suasoriilor, datorate retorilor și anticipează, cum am arătat, procedee moderne, în structura de adîncime acționează dialectica progresivă a noțiunilor ; coerenței profunde a ideilor îi corespunde o coerență a demonstrației. În acest mod se explică nu numai tendința lui Seneca de a-și reitera ideile, ci și abundența digresiunilor ilustrative, a exemplelor revelatoare, a tiradelor și amplificărilor retorice. Filozoful nu se mulțumește să-și enunțe ideile în formule lapidare, ci caută totdeauna demonstrarea lor concretă, vibrantă și susceptibilă să depășească clișeul retoric. Ideile generale sînt în chip constant însoțite de numeroase demonstrații concrete, de exemple amplu prezentate. Timbrul grav, solemn, cristalizat în observații sentențioase, alternează cu cel impregnat de umor și chiar de ironie sarcastică. Astfel Seneca realizează o satiră feroce împotriva lui Caligula, atît în *De ira* cît și în *De constantia sapientis*. Pe de altă parte, lirismul cel mai suav impregnează unele pasaje din proza filozofului, cum ar fi cel în care Seneca realizează elogiul capacității umane în *Naturales Quaestiones*. Se ajunge astfel la tensiune între lirismul axat pe meditație interioară pe de o parte și retorica persuasiunii pe de altă parte în numeroase pasaje din proza filozofului. Cum am arătat însă, Seneca depășește retorica amplificației și tinde spre o poetică a sublimului.

---

[1] Cum au susținut, la vremea respectivă, E. Albertini, *op. cit.*, pp. 103 și 245-297 și Abel Bourgery, *Sénèque prosateur. Études littéraires et grammaticales sur la prose de Sénèque le prosateur*, Paris, 1922, p. 99.

[2] Cum au demonstrat Karlhans Abel, *Bauformen in Senecas Dialogen.* Fünf Strukturanalysen, Heidelberg, 1967, și P. Grimal, *Sénèque*, pp. 410-421.

subordonată desigur tot năzuinței de a demonstra mai clar ideile filozofice.

Tensiunea emerge dealtfel la toate nivelele limbajului senecan. Ea apare ca efectul antitezelor, îndeobște al unei scrieturi care vehiculează formula aforistică, limbajul percutant, tonul apoftegmatic. Frazele lungi vin de fapt să sprijine, să evidențieze prin contrast, prin încetineală de efect, frazele scurte, lapidare. Dealtfel, frazele lungi nu reprezintă perioade clasice, ci iuxtapuneri de propoziții ușor detașabile. Sub aparența limbajului energic, spontan, direct, acționează o rafinare subtilă a scrieturii. Proliferează abil calculate rimele interioare, aliterațiile, hiperbolele, metaforele. Caracteristică pentru discursul tensionat, concomitent exhortativ și rafinat al scriitorului, apare utilizarea metaforică a verbelor. Seneca întrebuințează la sensul figurat, cu valoare de metaforă, numeroase verbe. Culoarea poetică, asimetria, concizia, variația constituie mărci de primă importanță ale stilului senecan.

Seneca neglijează destul de frecvent normele sintaxei latine clasice, mai cu seamă în ultimele opere. Lexicul său se distanțează în măsură încă mai sensibilă de normele și deprinderile clasice. Seneca recurge la cuvinte, sensuri și construcții moderne pentru epoca sa și anticipează astfel unele trăsături ale limbilor romanice. Cum filozofia este concepută ca terapeutică morală, numeroase metafore provin din vocabularul medical, dar sînt puse la contribuție de asemenea și alte vocabulare tehnice, precum cel agricol, militar și juridic. În orice caz, dialectica progresivă, menită să surprindă realul în toate ipostazele lui, se impune la toate nivelele „discursului" senecan, inclusiv cel al cuvintelor și al frazei. A rezultat, sperăm, din cele arătate mai sus, că distanțarea de clasici s-a accentuat pe parcursul străbătut de opera lui Seneca, încît atestările de influențe populare sau poetice, în vocabular, ca și în sintaxă, s-au multiplicat în ultimele opere, în scrisori, dar și în cei din urmă *dialogi*.

Fenomenul apare ca firesc, cînd luăm în considerare faptul că Seneca n-a fost un clasic, ci un non-clasic, dacă nu un anticlasic, cum atestă atît proza, cît mai ales tragediile lui. El a fost un spirit „romantic" ca temperament și a aparținut curentului

stilistic numit stilul nou, care se impunea în cursul secolului I e.n. Tocmai asimetria, culoarea poetică, concizia, patetismul și căutarea ostentativă a expresivității caracterizau acest curent stilistic, care prelungea de fapt vechiul asianism literar și ilustra constituirea unui neoasianism. Seneca nu numai că se integrează în stilul nou, dar asumă chiar conducerea acestei orientări estetice și inițiază în deceniile al șaselea și al șaptelea din secolul I e.n. o nouă mișcare literară, de vocație neoasianică. Reflecțiile sale asupra stilului, enunțate în scrisori, mai ales în 100, 114 și 115, însă și în alte opere, legitimează contestarea structurilor clasice și promovarea noii mișcări literare. Seneca proclamă aici necesitatea evoluției scriiturii și adaptării ei la gustul și modul de viață al societății. Conștient de faptul că retorismul lua proporții neobișnuite în cadrul noii mișcări literare, adică printre discipolii săi, scriitorul recomandă prioritatea conținutului și purificarea expresiei artistice. De fapt, prin sobrietatea exprimării, el nu înțelegea eliminarea retorizării, mult prea puternică în acea vreme, ci numai controlarea și moderarea relativă a efectelor declamatorii. În acest sens trebuie înțeleasă recomandarea „scrie cu un condei simplu" (*De tranquillitate animi*, 1, 14).

Contribuția lui Seneca, una dintre cele mai ample și mai tulburătoare pe care ne-a lăsat-o antichitatea, a fost totdeauna pasionat și contradictoriu judecată. Nu punem capăt discuțiilor dacă îl apreciem, cum încearcă recent un cercetător, în optica perspectivismului și afirmăm că fiecare are propriul său adevăr, propriul său punct de vedere.[1] Seneca statuează o asceză aspră, deosebit de austeră, dar el însuși recomandă corectarea ei în practică. Iar eforturile sale de a descoperi o soluție politică onorabilă și acceptabilă pentru toți au fost sincere, chiar dacă au eșuat. Dealtfel în secolul II e.n., stoicismul va deveni ceea ce a încercat el să-l făurească, adică o filozofie de guvernământ. De asemenea nimeni nu poate contesta talentul strălucit de scriitor al filozofului, adevărată conștiință complexă a Imperiului.

[1] Cum procedează Marc Rozelaar, *Seneca. Eine Gesamtdarstellung*, Amsterdam, 1976, passim.

În spațiul cultural românesc, Seneca s-a bucurat întotdeauna de o largă audiență. De-a lungul anilor și deceniilor au văzut lumina tiparului traduceri și chiar ediții ale unor texte latine alcătuite de acest autor. În 1967, Gheorghe Guțu a publicat traducerea integrală a scrisorilor lui Seneca, iar în 1979 Traian Diaconescu a început să tipărească traducerea completă a tragediilor. În timpul războiului M. G. Lișcu a publicat în limba franceză un studiu consacrat bunului suprem la Seneca, iar în 1944 Gheorghe Guțu a editat o monografie de ansamblu dedicată acestui autor. În ultimii ani au apărut alte studii și monografii care pun în valoare diferite aspecte ale mărturiei oferite de marele scriitor.

EUGEN CIZEK

TABEL CRONOLOGIC

31 î.e.n. La Actium, în Grecia, forțele lui Octavian zdrobesc flota lui Marcus Antonius, dictatorul roman al Orientului, și a Cleopatrei, regina Egiptului. Octavian rămîne unicul stăpînitor al statului roman.

27 î.e.n. 16 ianuarie. Într-o ședință a senatului, aranjată din vreme, Octavian este rugat să nu abandoneze conducerea statului, cum declarase că are intenția. I se acordă numele sacru de *Augustus* (veneratul). Principatul este astfel puternic instaurat.

23 î.e.n. 1 iunie Senatul îi acordă lui August puterea tribuniciană pe viață și controlul provinciilor senatoriale în virtutea așa-numitului *imperium proconsulare maius.*

Cca. 1 î.e.n. Se naște la Corduba, în sudul Hispaniei, Lucius Annaeus Seneca, al doilea fiu al scriitorului cu același nume (Lucius Annaeus Seneca, supranumit Retorul) și a unei matroane reputate pentru ținuta ei morală, Helvia. Va avea ca frate mai mare pe Lucius Annaeus Novatus, ulterior adoptat de senatorul Iunius Gallio, iar ca frate mai mic pe

Marcus Annaeus Mela, care va rămîne cavaler. Lucius este adus și educat la Roma de tatăl său, încă din copilărie. Familia Annaeilor făcea parte din ordinul ecvestru.

14 e.n. Tînărul Lucius, după ce audiase pe filozofii stoici Attalus și Sotion, urmează lecțiile lui Papirius Fabianus, fost discipol al Sextiilor, stoici dizidenți. Moare August și devine împărat fiul lui vitreg, Tiberiu.

19 e.n. Tiberiu ia măsuri împotriva adepților cultelor orientale. La sfaturile tatălui său, Lucius, care se temea de aceste măsuri și era bolnav de astmă, renunță la vegetarianism.

Cca. 25 e.n. Seneca pleacă în Egipt, pentru a-și îngriji sănătatea șubredă. Înainte de plecarea în Egipt, fusese vigintivir la Roma și dobîndise astfel accesul la o carieră senatorială. În Egipt, care era guvernat de unchiul său, Caius Galerius, Seneca învață limba și scrierea hieroglifică, deprinde riturile religioase, călătorește în întreaga țară. Aici scrie două lucrări (care s-au pierdut) despre așezarea și riturile Egiptului și despre India.

Cca.34—35 e.n. Seneca devine *quaestor* și astfel intră în rîndurile senatului.

37 e.n. 16 martie Tiberiu moare și Caius, supranumit Caligula („săndăluță" militară sau „cizmuliță"), fiul lui Germanicus, devine împărat.

39 e.n. Seneca devine tribun al plebei. Tatăl său, Seneca Retorul, moare.

Cca. 40 e.n. Seneca publică *Ad Marciam de consolatione (Consolație către Marcia).*

41 e.n. 24 ianuarie Este asasinat Caligula. În lunile anterioare acestui asasinat, Seneca intrase în conflict cu tînărul împărat. Claudiu, fratele lui Germanicus și unchiul lui Caligula, devine împărat. Cîteva luni mai tîrziu, Seneca publică *De ira (Despre mînie).* După aceea este exilat în Corsica, deoarece frecventa cercul fiicelor lui Germanicus. La sfîrșitul anului, Seneca, scrie în Corsica *De prouidentia (Despre providență).* Îi muriseră prima soție și unicul său fiu. Seneca se va recăsători mai tîrziu.

Cca. 42 e.n. Seneca scrie în Corsica *De constantia sapientis (Despre constanța înțeleptului).* Cronologia celor mai multe opere ale lui Seneca este incertă.

Cca. 42—43 e.n. Alcătuiește, tot în Corsica, *Ad Polybium de consolatione (Consolație către Polybius).*

48 e.n. În așteptarea rechemării sale la Roma, Seneca scrie în Corsica *De breuitate uitae (Despre viața scurtă).*

Messalina, soția lui Claudiu, este executată, la ordinul împăratului.

49 e.n. Seneca, întors la Roma, devine *praetor* desemnat. În această perioadă, probabil, Seneca se căsătorește cu Paulina, fiica lui Pompeius Paulinus.

Claudiu se căsătorește cu Agrippina, fiica lui Germanicus și nepoata sa.

50 e.n. 25 februarie Claudiu îl adoptă pe Lucius Domitius Ahenobarbus, fiul Agrippinei. Domitius ia nu-

mele de Nero. Seneca devine preceptorul său și creează un puternic cerc cultural-politic, în care se dezvoltă noua mișcare literară. Unele tragedii ale lui Seneca datează din această vreme.

Cca. 53 e.n. Seneca alcătuiește *De tranquillitate animi (Despre liniștea sufletului).*

54 e.n. 13 octombrie Se anunță moartea lui Claudiu. Nero devine împărat. Seneca ajunge unul dintre cei mai importanți sfetnici ai tînărului împărat, alături de Burrus, prefectul pretorienilor. Seneca și Burrus intră în conflict cu Agrippina, dar sînt sprijiniți de Nero.

55 e.n. Seneca publică *Apokolokyntosis diui Claudii (Prefacerea în dovleac a divinului Claudiu),* satiră menippee. La ordinul lui Nero, este ucis fiul autentic al lui Claudiu, tînărul Britannicus. Oficial moartea este prezentată ca urmarea unei crize de epilepsie.

56 e.n. cca. 1 ianuarie Seneca publică *De clementia (Despre clemență).* În cursul anului, Seneca devine consul.

58 e.n. Seneca publică *De uita beata (Despre viața fericită).* O parte dintre senatori îl acuzau de a se fi îmbogățit excesiv și erau nemulțumiți de conduita lui politică.

59 e.n. Martie La ordinul lui Nero, este ucisă Agrippina, mama împăratului. Seneca și Burrus trebuie să accepte matricidul.

61 e.n. Nero renunță la politica „clemenței", preconizată de Seneca, și adoptă o orientare absolutistă mai dură. Seneca începe să redacteze *De beneficiis (Despre benefaceri)* (tratat alcătuit între 61 și 63) și

Epistulae ad Lucilium. Acum alcătuiește și anumite tragedii.

62 e.n. Moare Burrus. Seneca cere lui Nero să-i îngăduie retragerea din viața politică. Treptat, renunță la activitățile publice și mondene. Nero repudiază pe Octavia, fiica lui Claudiu, prima sa soție, ucisă în același an, și se căsătorește cu Poppaea. Seneca publică *De otio (Despre tihnă).*

Cca. 62—63 e.n. Seneca scrie și publică tratatul *Naturales Quaestiones (Problemele naturii).*

64 e.n. Toamna Seneca publică *Moralis philosophiae liber (Carte de filozofie morală),* sinteză sistematică de etică. Lucrează intens la scrisorile către Lucilius, dintre care ultimele vor fi publicate după moartea filozofului. Duce o existență retrasă împreună cu Paulina, de care îl leagă o sinceră dragoste conjugală.

65 e.n. 19 aprilie Este descoperită conspirația lui Piso, care urmărea asasinarea lui Nero. Seneca primește ordinul să moară. Se sinucide cu demnitate. Știa probabil de existența conspirației, dar nu luase parte activă la alcătuirea și manevrele ei.

E. C.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În volumul de față au fost selecționate mai multe texte importante din ampla operă de proză filozofică a lui Seneca; ne-am limitat la așa-numiții *dialogi*, urmînd ca în volumele care vor apărea în anii viitori, să fie alese texte din scrisorile și din tragediile filozofului. Ne-am străduit să alegem textele cele mai reprezentative pentru concepțiile și arta lui Seneca. Unele idei și observații se repetă, cîteodată chiar de mai multe ori, dar reiterarea remarcilor și opiniilor ilustrează tehnica literar-propagandistică a filozofului, care a fost prezentată în prefață. Așa cum rezultă din acest volum, trei opere de mici dimensiuni: *De breuitate uitae, De tranquillitate animi, De otio ad Serenum,* au fost traduse integral. Ordinea textelor din volumul de față este cea cronologică.

Pentru *textul latin*, autorii traducerilor au utilizat numai edițiile *Les Belles Lettres* publicate la Paris. Traducătorii sînt latiniști tineri, dar unii dintre ei au mai publicat lucrări, inclusiv despre Seneca, și au activat într-un grup de cercetare științifică integrat (cadre didactice, cercetători, studenți), care a funcționat între anii 1975 și 1979 în cadrul Facultății de limbi și literaturi străine a Universității din București.

Întrucît titlurile latine *ale operelor lui Seneca* sînt *greu* de redat în limba română (de fapt, orice tălmăcire a lui este condamnată să fie aproximativă, din pricina sensurilor multiple pe care le asumă termenii utilizați de filozof), în cursul volumului s-au folosit atît titlurile latinești cît și traducerile lor românești, care ni s-au părut cele mai adecvate.

EUGEN CIZEK

AD MARCIAM DE CONSOLATIONE
(CONSOLAȚIE CĂTRE MARCIA)

Cap. I—III

DUREREA MARCIEI

I. 1. Știu, Marcia, că ești departe de slăbiciunea femeiască a sufletului, ca și de celelalte cusururi omenești, iar virtutea ta e privită ca o pildă ; altminteri, n-aș cuteza să răscolesc o durere în care și bărbații stăruie de obicei de bunăvoie și n-aș nutri speranța că aș fi în stare să-ți ușurez soarta într-o împrejurare atît de potrivnică, în fața unui judecător atît de aspru ca tine și într-o pricină atît de anevoioasă. Mi-a dat însă încredere tăria dovedită a sufletului tău și curajul pus la încercare într-un prilej atît de mișcător. 2. Nu e o taină felul în care te-ai purtat față de tatăl tău, tot atît de drag ție precum copiii tăi, cu deosebirea că nu ai dorit să-ți supraviețuiască. Sau poate ai dorit și aceasta, căci o mare dragoste își îngăduie uneori năzuințe de neînchipuit. Te-ai împotrivit din toate puterile morții părintelui tău Cremutius Cordus [1]. Apoi

---

[1] *Aulus Cremutius Cordus* (sec. I î.e.n. — 25 e.n.), senator și istoric roman, condamnat la moarte de împăratul Tiberiu, datorită învinuirilor aduse de Seian ; istoricul lăudase în scrierile sale pe Brutus și Cassius, ucigașii lui Caesar, pe Cassius numindu-l „ultimul dintre romani" (cf. Tacit, *Anale*, C. IV, 34) (n. t.).

ți-a devenit limpede că printre oamenii lui Seian [1] se deschide această singură cale de scăpare din robie. Chiar dacă nu ai încuviințat planul său, ai întins mîinile a neputință, ai vărsat lacrimi și suspinele înăbușite nu le-ai ascuns sub un chip surîzător. Acestea toate într-o epocă în care a nu săvîrși o crimă era semnul unui mare devotament. 3. Dar cînd vremurile s-au schimbat, ai folosit prilejul spre a reaminti oamenilor harul tatălui tău, răpit de osîndă și i-ai răzbunat moartea. Ai readus printre comorile noastre cărți pe care acel om de seamă le scrisese cu sîngele său. Ai înfăptuit multe pentru cultura romană, întrucît multe cărți arseseră. Viitorimea îți va fi îndatorată cînd va primi neștirbită mărturia acestor timpuri, plătită scump de Cremutius Cordus, autorul ei. Ai făcut mult și pentru el, căci amintirea sa dăinuie și va dăinui atîta timp cît va avea preț istoria Romei, cît timp va exista cineva dornic să se întoarcă spre faptele strămoșilor, cît timp oamenii vor năzui să afle ce înseamnă un erou roman care, neîmblînzit în vremea umerilor încovoiați și prinși în jugul lui Seian, rămîne liber în cuget, inimă și faptă! 4. Fără îndoială, statul nostru ar fi suferit o mare pierdere dacă tu n-ai fi scos la lumină pe istoricul umbrit de uitare din pricina a două alese însușiri: măiestria cuvîntului și libertatea. Cînd îl citești, el înflorește. Aflat în mîinile și inimile tuturor, nu are a se teme de învechire, în vreme ce călăii lui, pe care doar crimele îi mai amintesc, vor pieri curînd în uitare. 5. Această tărie a sufletului tău m-a oprit să-mi îndrept privirile asupra femeilor ca și asupra chipului tău, stăpînit de atîtia ani de o tristețe necontenită. Iată însă că nu țintesc să mă furișez în inima ta și să-ți smulg simțămintele. Ți-am reînviat răni vechi și, ca să știi că și această nouă rană își poate afla leacul, ți-am

[1] *Aelius Seianus*, primul sfetnic al împăratului Tiberiu (14-37 e.n.), prefectul cohortelor pretoriene; datorită uneltirilor lui, mulți cetățeni romani au fost trimiși la moarte. În cele din urmă (31 e.n.), a fost executat din ordinul lui Tiberiu, al cărui tron urmărise să și-l însușească (n.t.).

arătat cicatricea unei răni la fel de adînci. Las în seama altora blîndele *mîngîieri* ; eu sînt hotărît să-ți înfrunt jalea. Ochii tăi istoviți, secătuiți, care plîng încă, dacă vrei adevărul, mai mult din obișnuință decît din alean, îi voi opri, dacă pot, cu ajutorul tău. Iar dacă nu, împotriva voinței tale, oricît te-ai înverșuna să-ți păstrezi suferința pe care ai lăsat-o să supraviețuiască fiului tău. 6. Oare ce sfîrșit va afla durerea ? Toate leacurile au fost încercate în van : șubredele încurajări ale *prietenilor*, înrîurirea persoanelor de seamă cu care te înrudești, studiile, preocupări moștenite de la tatăl tău, toate trec peste urechile-ți surde și de-abia dacă mîngîierea adusă de ele durează cîtva timp. Chiar și acea alinare adusă de scurgerea vremii, care împacă pînă și durerile cele mai crunte, și-a topit puterea în fața ta. 7. Iată însă că s-a scurs al treilea an, dar n-a scăzut cu nimic primul pîrjol al durerii ; jalea se împrospătează și se statornicește din zi în zi. Ba chiar și-a făcut din durată un drept și a ajuns pînă *acolo* încît i se pare nedemn să-i pună capăt. Orice rău se înrădăcinează adînc dacă nu e stăvilit îndată ce se ivește. La fel, aceste suferințe chinuitoare, care devin de neîndurat, se hrănesc în cele din urmă din propria sălbăticie, iar tortura sufletului devine o stranie desfătare. 8. Aș fi dorit să încerc vindecarea chiar de la început : aș fi putut curma durerea care abia se năștea, cu un leac mai ușor. Rănile se tămăduiesc mai lesne cît timp au lovit trupul de curînd. Acum, cînd s-au întins într-o plagă urîtă, trebuie arse, cercetate în adînc, răscolite cu degetele. E prea tîrziu să îngrijesc o astfel de suferință cu îngăduință și blîndețe : trebuie s-o sfărîm.

PILDE DE SLĂBICIUNE ȘI DE TĂRIE SUFLETEASCĂ

II. 1. Știu că dacă vrei să îndrumi pe cineva, începi cu învățăturile și sfîrșești cu pildele. Poate acum ar fi nimerit să schimb ordinea. Căci pentru fiecare om e nevoie

de altă metodă : pe unii îi convinge argumentarea, altora trebuie să le înfățișezi nume răsunătoare, de o covîrșitoare autoritate. 2. Ție, pe care te tulbură strălucirea, îți voi arăta două pilde de desăvîrșire, ale unor femei din vremea ta : una care s-a lăsat cu totul pradă durerii, cealaltă, lovită de o soartă asemănătoare, dar pierzînd încă mai mult ; totuși n-a îngăduit ca suferința s-o stăpînească îndelung, ci și-a adunat simțămintele în matca lor. 3. Octavia și Livia, una sora, cealaltă soția împăratului August, și-au pierdut fiii în floarea vîrstei, odată cu speranțele tronului. Octavia a pierdut pe Marcellus [1], pe care unchiul și socrul său începuse să sprijine poverile imperiului, un tînăr ager la minte, cu o vie iscusință, de o cumpătare și o stăpînire de sine uimitoare la vîrsta și puterea sa ; răbdător la osteneală, străin de plăceri, în stare să poarte [2] pe umeri oricît de mult ar fi vrut să-i încredințeze unchiul său. August alesese cu grijă o temelie care să nu se frîngă sub nici o greutate. 4. Tot restul vieții, Octavia n-a pus capăt lacrimilor și gemetelor și n-a îngăduit vreo vorbă de mîngîiere, nici n-a îndurat să fie abătută de la gîndurile ei. Aplecată asupra unuia și aceluiași lucru, prinsă de el cu tot cugetul, a rămas veșnic mama din ziua înmormîntării : nu îndrăzneala de a-și înălța ochii i-a lipsit, ci ea însăși a alungat alinarea, căci judeca sfîrșitul lacrimilor ca pe o a doua nenorocire. N-a vrut să aibă nici o imagine a fiului iubit, n-a vrut să i se amintească despre el. 5. Purta dușmănie tuturor mamelor și mai ales Liviei, fiindcă i se părea că fiului Liviei îi aparține fericirea hărăzită ei. Plăcindu-i doar întunericul și singurătatea, neîntorcîndu-și ochii nici spre fratele ei, a respins cîntecele compuse spre slava lui Marcellus și celelalte opere care-l

---

[1] *Claudius Marcellus*, fiul Octaviei, sora lui August, și al lui Marcus Claudius Aeserninus ; mort la 18 ani, a îndurerat pe împărat și întreg poporul roman (n. t.).

[2] În original : *inaedificare* — să construiască (pe umerii lui) (n. t.).

pomeneau [1] și și-a închis urechile oricărei mîngîieri. Ocolea sărbătorile oficiale și arăta dezgust pînă și pentru strălucita prosperitate a fratelui său, împăratul. Octavia s-a ascuns ca într-un mormînt. În mijlocul copiilor și al nepoților, nu și-a părăsit hainele cernite, încît îi îndurera pe toți, căci deși ei trăiau, ea părea singură pe lume.

III. 1. Livia pierduse pe fiul ei Drusus [2], care era sortit să devină un împărat mare și fusese un general de seamă. Drusus pătrunsese adînc în Germania și împlîntase acolo stindardul Romei, într-un loc unde abia se știa de existența ei. Murise în plină campanie militară. Chiar dușmanii l-au respectat cît a zăcut pradă bolii, netulburînd pacea, fără a îndrăzni să folosească o situație favorabilă. La această moarte, pe care și-o găsise luptînd pentru patrie, se adăuga durerea copleșitoare a oamenilor din provincii, a întregii Italii, pe unde a trecut, pînă la Roma, asemănător unui triumf, convoiul funebru, în timp ce municipiile și coloniile se grăbeau să-i aducă un ultim omagiu. 2. Nu i-a fost hărăzit mamei ultimul sărut al fiului. Nici n-a putut să soarbă vorbele scumpe de pe buzele care amuțeau. A făcut un drum lung în urma rămășițelor lui Drusus, în timp ce nesfîrșite ruguri se mistuiau prin toată Italia și îi răscoleau durerea, ca și cum l-ar fi pierdut de tot atîtea ori. Dar de îndată ce l-a coborît în mormînt, ea a părăsit acolo și durerea și n-a jelit mai mult decît se cuvenea față de împărat și decît era drept față de celălalt fiu care trăia. În sfîrșit, ea nu conteni să-i slăvească numele, să și-l amintească pretutindeni, în taina inimii și în public, să asculte pomenindu-se despre el ; astfel Livia

[1] Vergiliu îl elogiază în *Eneida* (C. VI, vv. 855-877), așezîndu-l printre eroi (un alt Marcellus, strămoș al tînărului, îl învinsese pe Hannibal la Nola, în 216 î.e.n.) (n. t.).

[2] Livia avea din prima căsătorie, cu Tiberius Claudius Nero, doi fii : Tiberius Nero (viitorul împărat Tiberiu) și Claudius Drusus, adoptați amîndoi de August (n. t.).

trăi cu închipuirea lui Drusus, pe care n-ar fi putut-o păstra și hrăni, dacă și-ar fi făcut-o de neîndurat. 3. Alege deci care pildă ți se pare mai potrivită. Dacă vrei s-o urmezi pe cea dintîi, vei ieși din rîndul celor vii, te vei arăta vrăjmașă copiilor tăi și ai altora și îl vei îndepărta din inima ta chiar pe fiul după care tînjești. Întunecată prevestire pentru mame, tu vei alunga mîngîieri cinstite, îngăduite, ca pe unele nepotrivite cu soarta ta. Stăruind în dușmănia pentru lumina zilei, te vei înverșuna împotriva vîrstei tale, pentru că nu-ți aduce un sfîrșit grabnic. Vei dovedi deopotrivă că nu vrei să trăiești și că nu ești în stare să mori, ceea ce e rușinos și nevrednic de firea ta, pe care o știam mai demnă. 4. Dacă însă vei urma pilda de cumpătare și seninătate a celeilalte femei de seamă, nu te vei istovi în jale și nu te vei lăsa sfîșiată de chinuri. Ce cruntă nebunie este să cauți să te pedepsești pentru nenorocirea care te-a lovit și să-ți sporești răul cu bună știință! Așa cum ai arătat alese însușiri toată viața, dovedește-le și în aceste împrejurări. Și suferința are o măsură. Iar cît îl privește pe fiul tău, tînăr vrednic de slavă, care îți aduce în gînd și suflet bucurie, va fi mai temeinic cinstit dacă îl vei pomeni în aduceri-aminte împăcate și senine.

Traducere de
Svetlana Sterescu

DE IRA
(DESPRE MÎNIE)

CARTEA ÎNTÎI : cap. I—XIV

DESCRIEREA MÎNIEI

I. 1. Mi-ai cerut, Novatus [1], să scriu în ce fel poate fi potolită mînia şi pe bună dreptate am impresia că te-ai temut foarte tare de acest sentiment, care este cel mai înspăimîntător şi mai sălbatic dintre toate. Dacă celelalte pasiuni cuprind în ele şi puţină linişte şi blîndeţe, mînia, în schimb, este provocată de violenţa resentimentului, fiind aţîţată de dorinţa aproape neomenească de arme, sînge, pedepse. Fără să-i pese dacă face rău celuilalt, mînia se va arunca în proprille-i arme, dornică de o răzbunare, care va atrage după ea şi pe răzbunător. 2. Iată de ce unii înţelepţi au arătat că mînia este o nebunie de scurtă durată, spunînd, printre altele, că este neputincioasă asupra ei însăşi. Uitînd de decenţă, fără să ţină seama de legăturile din societate, e înverşunată şi provocatoare în tot ceea ce face. Cu urechea surdă la sfaturile raţiunii, se iroseşte în lucruri zadarnice. Neflind în stare să deslueşească ceea ce-i drept şi adevărat, mînia se năpusteşte asupra ei, însăşi, asemenea ruinelor, care se prăbuşesc strivind totul. 3. Ca să ştii însă că oamenii

[1] Destinatarul, Lucius Annaeus Novatus, era fratele mai mare al lui Seneca, adoptat mai tîrziu de un prieten al familiei, retorul Iunius Gallio. A fost consul în 58 e.n. şi proconsul al Ahaiei (n. t.).

stăpîniți de mînie nu sînt în toate mințile, uită-te atent cum se îmbracă ei. Așa cum dovezi sigure de nebunie sînt privirea îndrăzăneață și amenințătoare, fruntea încruntată, chipul sălbatic, pasul grăbit, mîinile în veșnică mișcare, schimbarea bruscă a culorii feței, respirația iute și gîfîită, aceleași dovezi se pot regăsi și în cazul mîniei. 4. Ochii se aprind și scot flăcări, o roșeață puternică se așterne pe față din pricina sîngelui împins de inimă, buzele tremură, dinții scrîșnesc, părul se zbîrlește, suflarea devine greoaie și zgomotoasă, încheieturile încordate trosnesc, vorbirea se întretaie cu gemete, țipete și sunete confuze. Cei mînioși își frîng mîinile fără odihnă și lovesc cu picioarele în pămînt și tot corpul lor e în mișcare, „aruncînd amenințările prăpăstioase ale mîniei“ [1]. Cu înfățișarea sălbatică și chipul îngrozitor, cei stăpîniți de acest sentiment devin de nerecunoscut, cu adevărat hidoși. 5. Aproape că nu știi ce are mai multă forță în acest viciu, urîțenia sau mîrșăvia. Celelalte vicii pot, mai mult sau mai puțin, să se prefacă și să lucreze pe ascuns ; mînia însă se dă singură pe față, și, cu cît este mai puternică, cu atît se revarsă mai fățiș. Nu vezi cum la toate animalele, înainte de a se năpusti asupra prăzii, apar semnele prevestitoare de mînie, devenind dintr-o dată neliniștite și ascuțindu-și încă și mai mult sălbăticia ? 6. Mistreții spumegă, dinții li se ascut de atîta mestecat, taurii își aruncă loviturile coarnelor în gol și izbesc pămîntul, cu copitele, leii scot răgete, șerpii aținați își înalță capetele, urletul cîinilor turbați e înnebunitor. Nu există animal, oricît de îngrozitor și primejdios ar fi de felul lui, care să nu devină încă și mai crud în timp ce e cuprins de mînie. 7. Știu că celelalte pasiuni cu greu se ascund, că dorința, teama și îndrăzneala au semnele lor și pot fi ușor recunoscute. Căci nici un sentiment nu pune stăpînire pe noi fără a ne schimba măcar întrucîtva

[1] Expresia e împrumutată, probabil, dintr-un vers iambic. Nu se știe cine a scris acest vers și deci din ce operă provine (n. t.).

înfățișarea. Unde este așadar deosebirea ? Dacă celelalte pasiuni se pot observa, mînia, în schimb, se dă singură pe față.

II. 1. Acum, dacă într-adevăr vrei să judeci urmările și pagubele aduse de mînie, să știi că nici o nenorocire n-a dăunat mai mult neamului omenesc decît aceasta. Uciderile, otrăvirile puse la cale, uneltirile murdare ale celor ce se învinuiesc unii pe alții, pustiirile orașelor, pieirea unor popoare întregi, capetele conducătorilor vînduți la licitație, torțele aruncate pe case și focurile pe care nu le oprește nici o stavilă, întinderile nemărginite luminate de flacăra dușmană, toate acestea sînt provocate de mînie. 2. Privește la temeliile acum aproape de nerecunoscut ale celor mai vestite cetăți. Le-a doborît mînia ! Privește la locurile pustiite de mii de ani. Și pe acestea tot mînia le-a golit de locuitori. Gîndește-te la atîția conducători rămași în amintire ca pilde ale destinului neînduplecat. Pe unul mînia l-a străpuns în somn, pe celălalt l-a doborît în timpul unui ospăț la care fusese poftit. Pe altul l-a sfîșiat la un proces [1] și în văzul mulțimii adunate la tribunal. Unuia i-a poruncit să-și verse sîngele pentru un fiu paricid, altuia să-și întindă grumazul regal sub sabia unui sclav, unui al treilea să-și sfîrtece mădularele pe cruce. 3. Și pînă acum n-am pomenit decît de chinurile oamenilor luați fiecare în parte. Ce se va întîmpla dacă vei îngădui celor asupra cărora s-a năpustit mînia să privească adunările căzute sub sabie și mulțimea măcelărită de soldații dezlănțuiți și popoare întregi condamnate fără cruțare la moarte... [2]

[1] Aluzie la pretorul Asellius care a fost măcelărit de partea adversă nemulțumită (n. t.).

[2] Lacună. În pasajul pierdut se găsea probabil definiția pe care Lactantius (în *De ira Dei*) o dă ca venind din *De ira* a lui Seneca : „Mînia este dorința de a răzbuna o jignire, sau, cum spune Posidonius, dorința de a pedepsi pe cel pe care socoți că te-a insultat. Alții o definesc astfel : mînia este pornirea sufletului de a face rău celui care te-a vătămat sau a vrut să te vatăme" (n. t.).

... 4. așa cum ar fi dacă ei ar fi încetat să se ocupe de noi sau ar fi disprețuit autoritatea noastră. Pentru ce se mînie poporul împotriva gladiatorilor și atît de pe nedrept încît ajunge să socoată o jignire faptul că aceștia nu pier de bunăvoie? Gloata se crede disprețuită și, prin gesturi, priviri, înflăcărare, din spectatoare ajunge dintr-o dată potrivnică. 5. Orice izbucnire de acest fel nu este încă mînie. Așa cum copiii, după ce au căzut, izbesc cu picioarele în pămînt, deseori fără să știe împotriva cui se mînie, cei cuprinși de această stare se dezlănțuie pur și simplu, fără să fi avut vreo pricină și fără să fi fost jigniți. Ei sînt mînați însă de un motiv ce pare ofensă și de o oarecare dorință de a pedepsi. Astfel se lasă ușor înduplecați de loviturile prefăcute, lacrimile înșelătoare de regret îi înduplecă pe dată. Printr-o răzbunare falsă se înlătură o falsă supărare.

III. 1. Ne mîniem, zici, adesea nu împotriva celor care ne-au jignit, ci împotriva celor care au de gînd s-o facă; vezi deci că mînia nu se naște din jignire. E adevărat că ne mîniem pe cei care au de gînd să ne jignească, dar de multe ori pînă și intenția ne supără și o luăm drept faptă. 2. O dovadă, zici, că mînia nu înseamnă dorință de răzbunare este că neputincioșii se mînie pe cei puternici, chiar dacă nici nu pot visa la răzbunare. Mai întîi, am spus că e vorba de a da o pedeapsă, dar nu și de putința de a pedepsi; numai că oamenii doresc și imposibilul. Apoi, nu există om atît de mărunt încît să nu poată spera în pedepsirea celui puternic. Întrucît sîntem oricînd în stare să facem rău. 3. Definiția lui Aristotel nu se depărtează prea mult de a noastră: el merge chiar mai departe[1],

[1] Această definiție apare incidental în *Despre suflet*, fiind dezvoltată în *Retorica* (n. t.).

zicînd că mînia este dorința de a răspunde răului care ți s-a făcut. Ar lua prea mult timp să explicăm deosebirea dintre definiția noastră și cea a lui Aristotel. Împotriva fiecăreia se poate argumenta că fiarele se mînie, deși nu sînt aținate de vreo jignire și nici de dorința de a pedepsi pe cineva sau de a-i face rău, pentru că nu-și dau seama de aceste lucruri, chiar dacă le fac. 4. Dar trebuie adăugat că mînia este necunoscută animalelor și tuturor celorlalte viețuitoare în afară de oameni. Oricît de potrivnică ar fi rațiunii, mînia nu se naște totuși decît acolo unde se află și rațiunea. Fiarele sînt stăpînite de violență, furie, cruzime, neînfrînare. Dar ele sînt mînate mai mult de instinctul dragostei decît de mînie ; ba, în privința iubirii sînt chiar mai neînfrînate decît oamenii. 5. Să nu credem poetul care spune : „Mistrețul nu-și mai amintește mînia, cerbii nu se mai bizuie pe alergare și nici urșii nu mai știu să se năpustească asupra vitelor puternice“ [1]. A fi mîniat înseamnă a fi aținat, a te năpusti ; dar ele nu știu să se mînie și nici să ceară iertare. 6. Animalele nu cunosc pasiunile omenești, deși au porniri asemănătoare. Astfel, dacă ar fi simțit ce e iubirea și ura, ar fi cunoscut și prietenia și dușmănia, neînțelegerea și armonia ; anumite urme ale acestor sentimente există la ele, dar, bune sau rele, pasiunile aparțin sufletelor omenești. 7. Nimeni în afară de om nu are înțelepciune, prevedere, hărnicie, gîndire ; încît, nu numai de virtuțile umane, dar și de vicii au fost lipsite animalele. Ele se deosebesc de oameni atît prin înfățișarea exterioară cît și prin alcătuirea lor interioară ; însușirea fundamentală și esențială a spiritului [2] s-a format diferit. Au glas, desigur, dar sunetele pe care

---

[1] Ovidiu, *Metamorfoze*, VII, v. 545 (n. t).

[2] Seneca traduce aici *to Reghemonikón* al stoicilor : însușirea fundamentală a spiritului, cea care îi realizează unitatea (n. t.).

le scot sînt confuze şi nearticulate. Au limbă, dar rămîne legată şi lipsită de suplețe. La fel, însuşirea fundamentală a sufletului e puțin subtilă şi nedezvoltată. Aceasta percepe pricinile ce stîrnesc pornirile, dar sub o formă vagă şi nedesluşită. 8. Animalele au deci impulsuri şi stări de dezlănțuire violentă. Numai că nu simt deloc teamă sau griji şi nici tristețe şi mînie ; ele nu încearcă decît pasiuni asemănătoare, care apar şi se schimbă cu aceeaşi repeziciune în contrariul lor. Şi după ce s-au înfuriat peste măsură ori s-au retras cu teamă, se întorc îndată la păscut. După zgomot şi alergare nebună sînt cuprinse încet-încet de liniște şi somn.

IV. 1. S-a arătat îndeajuns în ce constă mînia. S-a văzut că ea nu este totuna cu irascibilitatea, aşa cum omul beat se deosebeşte de beţiv şi la fel cum cel care se teme nu înseamnă că e un fricos. Poți fi mîniat fără să fii mînios de felul tău ; poți fi mînios fără să te mînii întotdeauna. 2. Voi trece peste celelalte nuanțe ale mîniei pe care grecii le numesc cu diferiți termeni [1] fără corespondent exact în limba noastră ; chiar dacă noi spunem că un om e urzus, posac şi, în acelaşi timp, melancolic, violent, zgomotos, dificil, aspru — acestea sînt tot forme ale mîniei ; în rîndul lor se poate număra şi tipul morocănos, un fel delicat de mînieri. 3. Există mînii care se mărginesc la strigăte ; unele, pe cît de zgomotoase, pe atît de frecvente ; altele, sărace în vorbe, dar gata oricînd de cruzime ; unele folosesc cuvinte aspre şi injurii, altele nu ies din plîngeri şi pizmuieli. Există mînii adînci, zdrobitoare şi fără leac ; există încă mii de alte înfățişări ale acestui rău atît de dăunător.

[1] Distincțiile vizează, se pare, teoriile peripateticienilor (n. t.).

V. 1. S-a văzut ce e mînia, precum și dacă vreo altă ființă în afară de om poate fi stăpînită de mînie ; s-a arătat prin ce se deosebește ea de irascibilitate, cîte feluri de mînie există. Să cercetăm acum dacă mînia este dată de la natură, dacă e folositoare și dacă trebuie să reținem ceva din ea. 2. Dacă mînia este naturală, vom afla observînd purtarea omului. Căci cine este mai blînd decît acesta, atunci cînd se conduce după rațiune ? Dar cine mai crud decît el, cînd e stăpînit de mînie ? Cine iubește mai mult decît omul ? Există însă ceva mai dușmănos decît mînia ? Oamenii au fost făcuți pentru a se ajuta unii pe alții, mînia pentru a distruge ; cei dintîi caută societatea, mînia o ocolește. Omul dorește să fie folositor, mînia să facă rău ; omul vrea să ajute chiar și pe niște necunoscuți, mînia să lovească pînă și în prietenii cei mai apropiați. Omul e gata să se jertfească spre binele aproapelui său, mînia se aruncă și în primejdie, de dragul răzbunării. 3. Cine ignoră oare mai mult natura decît acela care atribuie chiar și celei mai bune și mai desăvîrșite creații ale acesteia un viciu atît de sălbatic și primejdios ? Mînia, cum am mai spus, este dornică de a pedepsi și existența unei asemenea dorințe în inima liniștită a omului aproape că nu are nici o legătură cu natura. Deoarece viața omenească se distinge prin fapte bune și înțelegere și nu prin groază, oamenii fiind uniți prin ajutor și dragoste unul față de celălalt.

VI. 1. Cum să nu fie oare necesară pedeapsa, măcar din cînd în cînd ? Și de ce nu ? Mai ales dacă e sinceră, cerută de rațiune. Trebuie înțeles că pedeapsa nu dăunează, ci vindecă, chiar dacă o face sub aparența unei vătămări. Așa cum trecem prin foc sulițele încovoiate ca să le dezdoim, și așa cum smulgem cuiele înfipte nu ca să le rupem, ci ca să le îndreptăm, tot astfel, prin su-

ferință fizică și morală, îndepărtăm viciul corupt. 2. Să luăm, de pildă, medicul: acesta încearcă mai întîi, în bolile ușoare, să nu schimbe prea mult obișnuințele zilnice; vrea numai să pună ordine în alimentație, băuturi, exerciții și să redea sănătatea modificînd doar felul de viață al bolnavului. Tot ce urmărește e ca tratamentul să reușească; dacă însă cumpătarea și regimul ordonat nu dau rezultate, el va retrage și micșora unele alimente; dacă nici astfel nu va izbuti nimic, atunci va ușura corpul printr-un regim aspru de cumpătare. Dacă toate mijloacele blînde se vor dovedi zadarnice, va deschide venele; dacă membrele bolnave vatămă și părțile învecinate și durerea se întinde, medicul va folosi forța; nici un tratament nu i se va părea prea aspru dacă are ca rezultat salvarea bolnavului. 3. Tot astfel trebuie să acționeze și ocrotitorul legilor și conducătorul unei cetăți: să îngrijească, pe cît posibil, prin cuvinte — și acestea să fie blînde —, astfel încît să convingă pe fiecare că trebuie să-și facă datoria. Să le insufle tuturor dorința de cinste și dreptate, să le stîrnească ura față de vicii, învățîndu-i să prețuiască virtuțile. Să treacă apoi la un limbaj mai aspru, prin care să-i mustre și să le dea de gîndit. Să recurgă, dacă va fi nevoie, la pedepse, dar acestea să fie ușoare și să poată fi ridicate. Cele mai grave pedepse să fie date numai criminalilor înrăiți, în așa fel încît nimeni să nu piară decît dacă moartea e chiar spre binele celui căruia îi e dată. 4. Singura deosebire față de medici este că aceștia din urmă înlesnesc moartea celor cărora nu le-au putut prelungi viața; executorul legilor îi ucide însă pe cei condamnați cu o mare asprime; și face aceasta nu pentru că ar simți vreo plăcere pedepsind pe cineva (departe de înțelept o asemenea sălbăticie neomenească!) Ține însă ca vinovații să fie o pildă pentru ceilalți. Nevoind să se facă folositori prin nimic, ei vor ajuta statul măcar prin moartea lor. Așadar, natura umană nu este dornică de pedeapsă și de aceea mînia ce urmărește acest țel nu este firească omului. 5.

Şi iată aici un argument al lui Platon (căci de ce nu ne-am folosi de filozofii altor şcoli acolo unde părerile noastre se aseamănă ?) : „Bărbatul bun, zice acesta, nu răneşte“ [1]. În schimb, pedeapsa răneşte : deci ea nu se potriveşte omului bun şi cu atît mai puţin mînia căreia îi convine pedeapsa. Dacă celui cinstit nu-i place să dea pedepse, nu-i va place, desigur, nici pasiunea aceasta pentru care pedeapsa înseamnă o adevărată încîntare : aşadar mînia nu este naturală.

VII. 1. Oare n-ar trebui să încuviinţăm mînia, deşi nu este naturală, fiindcă s-a dovedit de atîtea ori folositoare ? Ea înalţă sufletele şi le dă curaj : vitejia nu s-ar arăta prea glorioasă în război dacă n-ar fi aţîţată de o flacără de mînie [2]. Acest imbold i-a însufleţit aruncîndu-i în primejdie pe cei curajoşi. De asemenea, unii socot că cel mai bine este ca mînia să fie potolită şi nu distrusă. Înlăturîndu-se ceea ce e de prisos, să se păstreze din ea atît cît poate fi folositor, în aşa fel incît forţa şi tăria sufletească să nu slăbească. 2. În primul rînd, e mai uşor să înlături pasiunile tulburătoare decît să le stăpîneşti. E mult mai la îndemînă să le respingi de la început decît să le domoleşti, odată ce s-au abătut asupra ta. Căci, în clipa cînd ajung să pună stăpînire pe cineva, pasiunile sînt mai puternice decît cel care-şi închipuie că le conduce şi nu vor putea fi cu nici un chip îndepărtate sau diminuate. 3. Şi-apoi, chiar raţiunea, care ar trebui să le înfrîneze, este puternică numai atîta timp cît se ţine departe de pasiuni ; dacă s-a amestecat însă cu ele şi au

---

[1] Platon face această afirmaţie referindu-se la justiţie *(Republica,* I). Ideile pe care Seneca le dezvoltă în continuare nu apar însă în lucrarea lui Platon. *Vir bonus* (bărbatul bun sau virtuos) indică la Seneca aspirantul spre înţelepciune (n. t.).

[2] Metafora, ca şi aceea a imboldului, e împrumutată de la jocuri. La curse caii erau aţîţaţi punîndu-li-se torţe sub pîntece (n. t.).

pîngărit-o, raţiunea nu le mai poate înfrînge, deşi mai înainte acest lucru i-ar fi stat în putinţă. Căci, odată aţîţată şi stîrnită, mintea se va supune celui care îi porunceşte. 4. Dacă la început putem să înfrînăm unele pasiuni, mai tîrziu ele ne supun cu forţa şi ne împing înapoi. Omul care se prăbuşeşte în prăpastie nu mai ştie de sine şi nici n-are cum să se împotrivească sau să întîrzie căderea, prăbuşirea îndepărtînd orice hotărîre sau părere de rău, iar el nu se mai poate opri să nu ajungă acolo unde de fapt n-ar fi trebuit să pornească. Tot aşa sufletului, dacă e cuprins de mînie, de dragoste sau de alte pasiuni, nu i se mai îngăduie să-şi înfrîneze pornirea ; va trebui să se prăbuşească cu toată greutatea pînă în fundul prăpastiei, mînat de natura viciilor.

VIII. 1. Cel mai bine e să îndepărtezi imediat primele semne ale mîniei şi să lupţi împotriva germenilor ei. Trebuie să ai însă grijă să nu-i cazi în capcană. Dacă începe să pună stăpînire pe tine e greu să revii pe calea dinainte, deoarece raţiunea nu mai înseamnă nimic, odată ce o pasiune s-a strecurat iar tu te-ai lăsat de bunăvoie în puterea ei ; va face de acum înainte ce va pofti şi nu cît i se va îngădui. 2. Eu cred că, în primul rînd, duşmanul trebuie alungat de la hotare, întrucît atunci cînd şi-a făcut loc şi a pătruns pe porţile deschise, nu se va mai lăsa uşor prins. Şi sufletul nu stă deoparte şi nu priveşte dinafară pasiunile pentru a le împiedica să înainteze mai mult decît trebuie. Numai că devine el însuşi pasiune şi de aceea nu va putea chema în ajutor această forţă utilă care a şi fost redusă la neputinţă. 3. Aşa cum am spus, pasiunile şi raţiunea nu au locuri diferite şi separate, ci sînt pur şi simplu schimbări în mai bine sau în mai rău ale sufletului. Cum oare va izbuti raţiunea, cuprinsă şi copleşită de vicii, să se ridice din nou după ce a cedat mîniei ? Sau în ce fel va scăpa din această învălmăşeală, în care amestecul relelor este atotputernic ?

4. Dar unii, se va spune, se pot stăpîni atunci cînd sînt cuprinși de mînie. — Oare se poartă într-adevăr în așa fel încît să nu facă nimic din ceea ce le poruncește mînia? Dacă neglijează sfaturile mîniei la al cărei ajutor recurg, ca și cu aceasta ar fi mai puternică decît rațiunea, apare clar că mînia nu este necesară pentru a acționa. 5. În sfîrșit, vă întreb: mînia este mai puternică sau mai slabă decît rațiunea? Dacă este mai puternică, în ce fel va putea rațiunea s-o stăpînească, pentru că cel mai slab se supune întotdeauna. Dacă nu e așa, rațiunea va putea să-și atingă singură țelurile și nu va cere ajutorul unuia mai slab decît ea. 6. Dar uneori oamenii cuprinși de mînie reușesc să se controleze și să se înfrîneze. Cînd? Atunci cînd mînia se risipește și cedează de bunăvoie, și nu cînd, dezlănțuită deja, se va dovedi mai puternică. 7. — Cum așadar? Nu se întîmplă uneori ca oamenii mîniați la culme să-i lase zdraveni și nevătămați pe cei pe care-i urăsc, deși nu le-au făcut nici un rău? Dar cînd se întîmplă acest lucru? Atunci cînd o pasiune e înlăturată de o alta și cînd teama sau dorința ies învingătoare. Mînia se domolește atunci nu datorită rațiunii, ci printr-o pace nesigură și vătămătoare între pasiuni.

IX. 1. Pe deasupra, mînia nu are în ea nimic folositor și nici nu îndeamnă sufletul la fapte de vitejie. Virtutea nu trebuie să se folosească niciodată de viciu, ci să se bizuie pe sine însăși. De cîte ori are nevoie de un imbold, mînia nu apare treptat, ci izbucnește dintr-o dată și, în măsura în care crede ea că e necesar, se dezlănțuie sau se domolește (...). 2. „Mînia, spune Aristotel, este necesară și fără ea nu poți ajunge la vreo țintă, dacă nu-ți umple sufletul și nu aprinde spiritul; trebuie s-o folosești însă nu ca un conducător, ci ca un soldat“ [1] Ideea e greșită;

[1] Fraza nu există în Aristotel, care în lucrarea *Către Nicomah* susține chiar o idee contrară. Se pare totuși că Seneca ar fi luat-o dintr-o lucrare pierdută, pe care Diogene Laertius o atribuie lui Aristotel (n. t.).

căci dacă mînia ascultă de raţiune şi o urmează unde îi porunceşte aceasta din urmă, nu mai este vorba de mînie-pasiune, care se defineşte prin nesupunere ; dacă se împotriveşte şi nu ascultă cînd i se porunceşte, ci se lasă mînată de poftă şi sălbăticie, atunci este un slujitor al sufletului tot atît de nefolositor ca şi soldatul care nu ţine seamă de semnalul de retragere. 3. Astfel, dacă mînia îngăduie să fie potolită, atunci trebuie să i se dea alt nume ; ea încetează de a mai fi mînie, cred eu, care e neînfricată şi de neîmblînzit. Dacă nu se supune, este primejdioasă şi nu poate fi considerată un ajutor. 4. Astfel, fie că nu e vorba de mînie, fie să e nefolositoare. Întrucît dacă cineva dă o pedeapsă nu pentru că ar dori acest lucru ci pentru că e necesară, acesta nu trebuie socotit printre cei mîniaţi. Va fi un soldat folositor cel care va şti să se supună ordinului ; pasiunile sînt la fel de dăunătoare în calitate de soldaţi ca şi de conducători.

X. 1. De aceea raţiunea nu va chema niciodată în ajutor pasiunile oarbe şi violente, asupra cărora nu va avea nici o autoritate. Raţiunea nu va putea niciodată să le înăbuşe, dacă nu le va opune sentimente egale şi asemănătoare cu aceste pasiuni oarbe, cum ar fi teama în loc de mînie, mînia în loc de trîndăvie, pofta în loc de teamă. 2. Să ferim virtutea de acest rău care sileşte raţiunea să recurgă la vicii ! Dacă va chema viciile în ajutor, spiritul nu va putea să-şi afle vreodată odihnă adevărată : el va fi zguduit şi tulburat întruna. Dacă-şi află siguranţă în propriile nenorociri, dacă nu poate fi curajos fără să se mînie, activ fără să dorească, liniştit fără să se teamă, atunci va trebui să trăiască într-un regim de tiranie, veşnic în sclavia unei pasiuni. Nu e oare ruşinos ca virtuţile să fie puse sub ocrotirea viciilor ? 3. Şi apoi, raţiunea încetează să mai aibă putere, dacă nu poate întreprinde nimic fără să recurgă la pa-

siune şi începe să devină egală şi aidoma acesteia. Ce interesează oare mai mult, dacă pasiunea e nechibzuită fără raţiune sau dacă raţiunea e neputincioasă fără pasiune? Egalitate înseamnă că un lucru nu poate exista fără ajutorul celuilalt. Dar cine va îndrăzni să susţină că pasiunea este unul şi acelaşi lucru cu raţiunea? 4. Pasiunea, zici tu, este folositoare dacă e moderată. Dimpotrivă, trebuie să fie astfel prin natura ei. Dacă nu poate fi stăpînită cu ajutorul forţei şi al raţiunii, faptul că va fi domolită va avea numai folosul că, fiind mult mai slabă, va dăuna cît mai puţin. Aşadar o pasiune moderată nu este nimic altceva decît un rău moderat.

XI. 1. Dar împotriva duşmanilor, se spune, mînia e te necesară. — Niciodată nu va fi mai puţin decît în acest caz. Gesturile nestăpînite nu trebuie încurajate ci moderate şi supuse. Căci nu este nimic care să slăbească mai mult pe barbarii cu trupurile lor atît de viguroase şi atît de rezistente la oboseală decît mînia, atît de potrivnică sieşi. La fel se întîmplă şi cu gladiatorii : în timp ce meşteşugul lor îi apără, mînia îi dezarmează. 2. Apoi, de ce este nevoie de mînie cînd raţiunea serveşte în acelaşi scop? Socoţi oare că vînătorul se mînie împotriva fiarelor? Dar el pîndeşte fiara care se apropie, o urmăreşte pe cea care încearcă să scape, şi toate acestea raţiunea le face fără să se mînie. Cine a nimicit miile de cimbri şi teutoni [1] care s-au răspîndit trecînd Alpii, în momentul în care vestea unei înfrîngeri atît de mari a ajuns la ai lor nu printr-un curier ci prin zvon public? Mînia le ţinea loc de curaj! Dacă uneori a spulberat şi

[1] Seneca se referă la bătăliile purtate de Marius împotriva acestor seminţii germanice care invadaseră Italia. În 102 î.e.n., în bătălia de la Aguae Sextiae, C. Marius îi înfrînge zdrobitor pe teutoni. În 101 î.e.n., în bătălia de la Vercellae, armatele romane conduse de Marius nimicesc forţele cimbrilor, invazia germanică fiind astfel respinsă (n. t.).

a doborît totul în calea ei, mînia a fost însă adesea pricină de pierzanie pentru sine însăși. 3. Există popor mai curajos decît germanii — oameni atît de iuți la atac, atît de înflăcărați pentru luptele în mijlocul cărora se nasc și trăiesc, care nu au altă grijă decît războiul? Puterea lor de a îndura întrece orice margini; ei nu se îngrijesc să-și acopere prea mult trupul și nu caută să se adăpostească împotriva vitregiilor climei. 4. Totuși, pe aceștia, hispanii, gallii, asiaticii și sirienii [1], bărbați fricoși în război, îi omoară cu ușurință și ceea ce îi împinge împotriva dușmanului nu e altceva decît mînia. Hai, încearcă să le dai rațiune și disciplină acestor corpuri și suflete care nu cunosc plăcerile, luxul și bogăția! Fără a merge prea departe, va trebui totuși să ne amintim de obiceiurile romane. 5. Prin ce mijloc a refăcut Fabius [2] forțele slăbite ale imperiului? El a știut să potolească, să tărăgăneze și să întîrzie, lucruri pe care oamenii mînioși nu știu să le facă. Imperiul, aflat atunci la capătul puterilor, ar fi pierit dacă Fabius ar fi făcut ceea ce îl sfătuia mînia. El nu se gîndea decît la soarta statului și, cîntărindu-și forțele, din care nu putea să slăbească nimic fără să nimicească totul, și-a înlăturat durerea și dorința de răzbunare, așteptînd cu încordare un moment prielnic; și-a învins mai întîi mînia, apoi pe Hannibal. 6. Dar Scipio [3]? Lăsîndu-l pe Hannibal și armata cartagineză și pe toți împotriva cărora ar fi trebuit să se mînie, nu a mutat el războiul în Africa, și atît de încet încît

---

[1] E vorba de trupele auxiliare, alcătuite din mercenari neitalici (galli, hispani, asiatici), organizați în cohorte de infanterie și escadroane de cavalerie (n. t.).

[2] *Q. Fabius Maximus Verrucosus* (280—203 î.e.n.), denumit apoi *Cunctator* pentru tactica sa de a evita orice luptă deschisă cu armata cartagineză. Deși a stăvilit înaintarea lui Hannibal în Italia, a fost aspru criticat și s-a inițiat chiar o anchetă oficială asupra atitudinii sale (n. t.).

[3] *Publius Cornelius Scipio Africanus* (235—183 î.e.n.), cel mai mare strateg și comandant de oști roman pînă la Caesar. În 202 î.e.n. repurtează victoria decisivă asupra lui Hannibal (n.t.).

să-i convingă pe cei răuvoitori că o făcea din dezmăţ şi nepăsare? 7. Dar Scipio al doilea[1]? N-a asediat el Numantia cu atîta forţă şi timp îndelungat încît, suportînd această durere pentru el şi pentru stat cu suflet neclintit, să dea de înţeles că-i trebuie mai mult să învingă Numantia decît Cartagina? Înconjurînd duşmanul cu fortificaţii şi blocîndu-l, l-a silit astfel să pornească la luptă împotriva lui însuşi. 8. Mînia nu este aşadar de folos nici chiar în bătălii sau în războaie pentru că înclină spre nechibzuinţă şi, în timp ce vrea să pună duşmanul în primejdie, uită să se apere. Cel mai sigur este curajul care priveşte în toate părţile cu grijă şi îndelung şi care porneşte şi înaintează încet, numai după ce a chibzuit îndeajuns.

XII. 1. Cum, aşadar, se va spune[2], un om virtuos nu s-ar mînia dacă ar vedea că tatăl său a fost biciuit, că mama i-a fost răpită? Nu se va mînia, ci se va răzbuna şi va veghea. De ce te temi însă că pietatea, chiar fără mînie, ar fi pentru el un imbold prea şubred? Sau poţi spune în acelaşi fel: „Cum, aşadar? Cînd va vedea că tatăl sau fiul său sînt sfîrtecaţi, omul virtuos nu va plînge şi nu va fi părăsit de curaj?“ Ceea ce vedem că se întîmplă femeilor, de cîte ori le frămîntă cea mai uşoară presimţire de primejdie. 2. Omul virtuos îşi va îndeplini îndatoririle fără să se tulbure, neînfricat şi, făcînd lucruri demne de sine, nu va face nimic nedemn

---

[1] *Publius Cornelius Aemilianus Scipio Numantinus Africanus* (185—129 î.e.n.), om politic şi general. Adoptat de fiul mai vîrstnic al lui Scipio Africanul. Ales consul în 147 î.e.n., obţine în 146 î.e.n. victoria împotriva Cartaginei, care îi aduce cognomenul de Africanus. Ales din nou consul în 135 î.e.n., Scipio va cuceri în 133 î.e.n. oraşul Numantia (n. t.).

[2] Obiecţia îi e atribuită filozofului grec Teofrast — unul din izvoarele principale consultate de Seneca — care e numit în paragraful 3 (n. t.).

de om. Tatăl meu va fi atacat ? Îl voi apăra. A fost ucis ? Îl voi răzbuna pentru că așa trebuie, nu mînat de durere. 3. Cînd spui acest lucru, Teofrast, pizmuiești de fapt preceptele cele mai îndrăznețe și, părăsind pe judecător, te întorci spre publicul care asistă la proces [1]. Deoarece fiecare se mînie cînd ai săi au fost loviți de nenorocirile pomenite mai sus, crezi că e firesc ca oamenii să considere o datorie ceea ce fac. Și asta deoarece, în general, fiecare socoate dreaptă pasiunea în care se recunoaște. — 4. Oamenii virtuoși se mînie de jignirile aduse celor apropiați. — Dar fac același lucru și dacă nu li se aduce apă caldă cum au cerut, dacă s-a spart un pahar, dacă vreunul le-a stropit încălțările cu noroi. Nu pietatea le ațîță mînia, ci slăbiciunile lor, așa cum copiii plîng la fel cînd și-au pierdut părinții sau nucile. 5. A te mînia pentru jignirile aduse celor apropiați nu e o dovadă de pietate ci de slăbiciune. În schimb, e frumos și demn să treci drept apărător pentru părinți sau copii, pentru prieteni sau concetățeni, cînd însăși datoria îl conduce și-l îndrumă pe cel cu judecată și prevăzător, nu și pe cel nestăpînit și mînios. Căci nici o pasiune nu e mai lacomă de răzbunare decît mînia și din această pricină mai nepricepută de a se răzbuna ; foarte iute și nebunească, așa cum e de obicei orice dorință arzătoare, se opune singură la ceea ce tot ea ar vrea să grăbească. Așadar, în timp de pace sau de război, mînia n-a fost niciodată un bine ; ea face pacea asemănătoare războiului, iar în război uită că Marte este același pentru ambele tabere și cade în putere străină în loc să și-o stăpînească pe-a sa. 6. Apoi, nu trebuie să recurgem la vicii pentru că odinioară s-au dovedit folositoare. Și febra ușurează anumite boli și cu toate acestea e mai bine să nu suferim de ele. Este un fel de leac ce trebuie respins, ca și cel care cere sănătate de la boală. Tot astfel mînia, chiar dacă uneori ca otravă,

[1] Seneca intentează de fapt un proces (fictiv) mîniei (n. t.).

alteori sub forma unei prăbuşiri sau naufragiu, ne-a adus o salvare neaşteptată, nu trebuie privită din această pricină ca binefăcătoare ; se întîmplă adesea ca nenorocirile să fie salvatoare.

XIII. 1. Apoi, bunurile pe care trebuie să le dobîndim sînt cu atît mai mari cu cît sînt mai preţioase şi mai de rîvnit. Dacă justiţia e un bine, nimeni nu va spune că va fi mai bună dacă se va înlătura ceva din ea. 2. Dacă curajul este un bine, nimeni nu va dori să fie micşorat într-o anumită măsură ; ar însemna că şi mînia va fi cu atît mai bună, cu cît va fi mai mare ; căci cine va respinge creşterea unui bine ? Numai că e dăunător să crească, deci şi să existe ; nu este un bine ceea ce prin creştere devine un rău. — 3. Mînia este utilă, se spune, pentru că-i face pe oameni mai curajoşi [1]. La fel şi beţia, care aţîţă obrăznicia şi îndrăzneala. Mulţi oameni au fost mai buni la război după ce băuseră ceva. Astfel ai putea ajunge să spui că delirul şi nebunia sînt necesare forţelor fizice pentru că adesea furia le întăreşte. 4. Dar teama ? N-a făcut ea pe om mai curajos, iar frica de moarte n-a aţîţat la luptă pînă şi pe cei mai molatici ? Numai că mînia, beţia, teama şi alte stări de acest fel sînt izbucniri trecătoare şi ruşinoase şi nu înarmează virtutea, care nu are deloc nevoie de vicii. Nu fac decît să stîrnească puţin un suflet de obicei trîndav şi laş. 5. Nimeni nu devine mai curajos mînîndu-se, în afară de cel care n-ar fi fost curajos fără mînie. Astfel, mînia nu vine în ajutorul curajului, ci îi ţine locul. De ce, dacă mînia ar fi o calitate, n-ar însoţi pe omul desăvîrşit ? Dar cel mai uşor se mînie copiii, bătrînii şi bolnavii ; tot ce e slab e jalnic prin natură.

---

[1] Aristotel, în *Către Nicomah*, face o distincţie mai netă decît Seneca între *máhimos (pugnax)* şi *andreios (fortis)* (n. t.).

XIV. 1. „Nu se poate, spune Teofrast, ca un om virtuos să nu se mînie împotriva răufăcătorilor.“ — Astfel, cu cît un om va fi mai bun, cu atît se va mînia mai ușor ; vezi dacă nu va fi, dimpotrivă, mai liniștit, mai descătușat de pasiuni, mai grijuliu să nu urască pe nimeni. 2. Într-adevăr, ce motiv ar avea să-i urască pe cei vinovați, de vreme ce rătăcirea lor îi împinge la fărădelegi ? Nu este în firea unui om înțelept să urască pe cei rătăciți ; altminteri se va urî pe sine. Se va gîndi de cîte ori a încălcat buna morală, cîte din faptele lui necesită îngăduință ; și iată că se va mînia chiar împotriva sa. Deoarece un judecător nepărtinitor nu dă o sentință cînd se află el însuși în cauză și altă sentință cînd e vorba de altcineva. 3. Nu se va găsi nimeni, voi spune, care să se achite singur ; și se socotește nevinovat numai cînd are în vedere un martor oarecare, nu propria conștiință. Cît de omenesc va fi să arăți un suflet blînd și părintesc față de cei vinovați și să nu le urmezi pilda, ci să-i aduci pe calea cea bună ! Pe cel care se rătăcește pe cîmp, neștiind încotro s-o apuce, e mai bine să-l îndrepți pe drumul cel bun decît să-l alungi.

CARTEA A TREIA : cap. I—II ; XVII—XXI

PROEMIU

I. 1. Vom încerca să facem acum ceea ce ți-ai dorit mai mult, Novatus, și anume să îndepărtăm mînia din suflete, s-o stăpînim temeinic sau cel puțin să-i înfrînăm pornirea. Acest lucru trebuie făcut uneori în fața lumii și deschis, într-un moment de slăbire a răului, alteori pe ascuns, cînd mînia se înflăcărează prea mult și, atițată de orice piedică, se dezlănțuie. Trebuie văzut cît de mari sînt forțele ei și dacă sînt întregi, dacă trebuie lovită în față și împinsă înapoi sau dacă trebuie să ne înclinăm

în fața ei de cum presimțim furtuna, ca să nu ne aducă leacurile după ea. 2. Va trebui să se țină seama de obiceiurile fiecăruia : deoarece unii se lasă înduplecați la rugăminți, unii insultă și se năpustesc asupra celor umili ; alții se domolesc prin groază. Pe unii dojana, pe alții *recunoașterea vinovăției* sau rușinea îi vor îndepărta de mînie. În cazul unora timpul e un leac lent pentru un rău atît de iute, căruia trebuie să i se supună în cele din urmă. 3. Într-adevăr, celelalte pasiuni îngăduie o aminare și pot fi domolite într-un timp mai lung. Violența mîniei, care se aprinde și izbucnește singură, nu înaintează treptat ci, îndată ce e stîrnită, se dezlănțuie cu toată furia. Mînia nu tulbură sufletul, cum o fac alte vicii, ci îl abate și-i smulge stăpînirea de sine, îl atîță cu dorința de a face rău lui însuși și celorlalți. Ea se înfurie nu numai împotriva celor spre care ține, ci asupra a tot ce întîlnește în cale. 4. Unele vicii atîță sufletele, mînia le împinge de-a dreptul în prăpastie. Chiar dacă nu ne putem împotrivi pasiunilor, putem, desigur, să le statornicim o limită. Aidoma fulgerelor, furtunilor și a altor fenomene care nu pot fi oprite pentru că nu înaintează treptat ci se năpustesc dintr-o dată, mînia își încordează forța din ce în ce mai mult. 5. Alte vicii se îndepărtează de rațiune, mînia, de bunul simț ; unele sporesc puțin cîte puțin, și creșterile lor sînt înșelătoare : în cazul mîniei sufletele se prăbușesc dintr-o dată. Nici o amenințare nu este mai fulgerătoare, nici o forță mai nimicitoare decît mînia. Dacă reușește, e orgolioasă, dacă dă greș, înnebunește de-a binelea. Eșecul nu-i stîrnește dezgust, iar dacă din întîmplare rămîne fără potrivnic, își întoarce mușcătura asupra ei însăși. Nu contează pricina din care s-a iscat, pentru că trece cu ușurință de la cele mai ușoare la cele mai grave izbucniri.

II. 1. Ea nu scutește nici o vîrstă, nu ocolește nici un popor. Unele popoare, din pricina sărăciei, nu cunosc

luxul. Altele, pentru că duc un trai chinuit rătăcind din loc în loc, nu știu ce-i lenea. Cei care au obiceiuri grosolane și trăiesc la țară nu cunosc înșelăciunea și alte rele care se nasc în for. Nu există însă nici un popor pe care să nu-l atîțe mînia, la fel de puternică la greci ca și la barbari, nu mai puțin dăunătoare pentru cei care se tem de legi decît pentru cei care își fac dreptate prin forță. 2. În sfîrșit, celelalte pasiuni îi cuprind pe oameni în parte ; aceasta e singura pasiune care pune stăpînire pe un stat întreg. Niciodată un popor n-a ars de dragoste pentru o singură femeie, niciodată o cetate nu și-a legat speranța numai de bani și de cîștig. Ambiția pune stăpînire pe fiecare separat, necumpătarea nu este un rău public. 3. Adeseori însă la mînie se merge ca într-un șir de bătaie : bărbați, femei, copii, bătrîni, conducători și oameni de rînd cad la învoială cînd sînt cuprinși de mînie, și întreaga mulțime, stîrnită de cîteva cuvinte, va întrece chiar și pe atîțătorul ei. Vor alerga numaidecît la arme, declarînd războaie vecinilor sau purtîndu-le împotriva concetățenilor lor [1]. 4. Au fost arse case cu familii întregi în ele, și cel căruia elocvența înflăcărată i-a adus multe onoruri a încercat și mînia iscată de discursurile sale. Legiunile și-au întors sulițele împotriva comandanților lor, plebea s-a separat cu totul de patricieni [2] ; pînă și sfatul public, senatul, fără să aștepte recrutările și fără să numească un conducător, a adunat pe comandanții care s-au supus mîniei sale și, urmărind prin casele orașului pe bărbații iluștri, s-a răpedepsit cu mîna sa. 5. A

---

[1] De remarcat că Seneca reprobă în general războiul, inclusiv războiul civil (n. t.).

[2] Secolul I î.e.n., la care se referă Seneca, este o perioadă de criză a statului roman, marcată de profunde conflicte sociale și politice. După eșecul reformelor democratice ale fraților Gracchi, societatea romană se împarte în două tabere dușmane : optimații (nobilime, senat) și popularii (cavaleri, plebe). În timp ce aristocrații erau principalii beneficiari ai cuceririlor Romei, situația economică a plebei era din ce în ce mai precară (n. t.).

fost încălcat dreptul gînților și au fost maltratați solii [1], iar cetatea a fost cuprinsă de o furie îngrozitoare : fără să se aștepte potolirea tulburării publice, s-a pregătit de îndată flota pentru mare și a fost echipată cu soldații strînși în grabă. Nemairespectînd tradiția luării auspiciilor, un popor stăpînit de mînie se ridică și ia drept arme tot ce-i cade în mînă, isprăvind apoi printr-un mare dezastru nechibzuința fără margini. 6. Acesta e sfîrșitul barbarilor care se năpustesc în războaie : cînd li se pare că au fost jignite, aceste suflete nestăpînite se tulbură pe dată ; merg încotro le tîrăște resentimentul și se aruncă asupra legiunilor în neorînduială, neînfricați, neprevăzători, căutînd primejdiile cu orice chip ; le place să fie loviți și să se arunce în sabie și pier adesea de rănile pe care și le fac singuri.

DESPRE CRUZIME ȘI CALIGULA [2]

XVII. 1. Aceasta a fost cruzimea regilor barbari cuprinși de mînie pe care nici educația nici cultura literară nu-i pot îmblînzi : îți voi da drept pildă pe regele Alexandru, elev ieșit din mîinile lui Aristotel, care l-a străpuns pe Clitus, cel mai drag prieten al său și tovarăș de copilărie, pentru că nu-l lingușise îndeajuns și nu voia să se schimbe din macedonean liber în sclav persan. 2. Cît despre Lysimachus [3], de asemenea prietenul său,

[1] Anticii considerau solii altor popoare sacri și inviolabili, neputînd fi uciși, arestați sau luați ca ostateci (n. t.).

[2] Caius, fiul lui Germanicus (nepotul lui Tiberius), supranumit Caligula (12—41 e.n.). A domnit între 37—41. Arbitrariul politicii interne și externe, extravaganțele și cruzimile, fastul serbărilor și risipirea tezaurului strîns de predecesorul său Tiberius declanșează o puternică opoziție senatorială. Asasinat în 41, în urma unei conspirații (n. t.).

[3] Unul din generalii lui Alexandru ; se proclamă rege al Traciei în 306 î.e.n. Q. Curtius neagă că ar fi fost aruncat în ghearele leului, dar legenda e transmisă atît de Pliniu cel Bătrîn, cît și de Pausanias. Plutarh vorbește de tratamentul la care a fost supus Telesphorus (n. t.).

Alexandru l-a aruncat în ghearele unui leu. Scăpat ca prin minune din colții fiarei, a fost oare Lysimachus mai blînd cînd a ajuns la rîndul său rege ? 3. Nu, căci pe Telesphorus din Rhodos, prietenul său, l-a mutilat îngrozitor tăindu-i nasul și urechile și ținîndu-l mult timp într-o cușcă, ca pe un animal nemaipomenit și nemaivăzut. Urîțenia chipului sfîrtecat și mutilat i-a schimbat înfățișarea umană. La acestea se adăugau foamea, lipsa de îngrijire și murdăriile corpului părăsit în gunoiul său. 4. Cu mîinile și genunchii arzînd, fiindcă se tîra în patru labe din pricina strîmtorii închisorii, cu coastele rănite de atîta frecat, înfățișarea sa era hidoasă și înspăimîntătoare pentru cei care îl vedeau. Ajuns monstru prin pedeapsa pe care o ispășea, aproape că nu mai inspira nici o milă. Dar dacă acel care îndura aceste chinuri nu mai semăna deloc a om, cu atît mai desfigurat era cel care-l silea să le îndure.

XVIII. 1. O, dacă această cruzime s-ar fi mărginit numai la pilde străine și dacă barbaria pedepselor și mîniilor n-ar fi trecut și în obiceiurile romane, cu atîtea vicii venite din afară ! Lui M. Marius [1], căruia poporul i-a ridicat statui la fiecare răspîntie, căruia îi aduceau ofrande de tămîie și vin, L. Sulla a poruncit să i se frîngă picioarele, să i se scoată ochii, să i se taie limba și mîinile și, ca și cum ar fi trebuit să moară cu fiecare rană, i-a sfîrtecat pe rînd mădularele. 2. Cine era unealta acestei porunci ? Cine altul decît Catilina, care nu se dădea în lături de la nici o ticăloșie ? El îl defăima pe acela în fața

[1] *Marcus Marius Gratidianus*, nepotul lui Marius prin adopțiune. Cicero ne relatează că, după ce s-a înțeles cu pretorii și tribunii poporului pentru a fixa valoarea monezilor, a publicat, pe cheltuială proprie, edictul redactat în comun și și-a atras onorurile de care vorbește Seneca (n. t.).

mormîntului lui Q. Catulus [1], lucru pingăritor pentru cenușa unui om așa de blînd, unde un ticălos cu faimă rea, popular totuși și îndrăgit parcă prea mult, deși nu chiar pe nedrept, își dădea sîngele picătură cu picătură. Marius merita să îndure aceste chinuri, Sulla era în drept să le poruncească, Catilina era demn să le îndeplinească, dar era nedemn statul care primea la sînul său, în mod egal, spada dușmanilor și cea a răzbunătorilor. 3. De ce să caut pilde în trecut? De curînd, Caligula l-a bătut cu vergile pe Sextus Papinius, al cărui tată a fost consul, pe Betilienus Bassus, chestorul său și fiul procuratorului său, și la fel s-a purtat și cu alți senatori și cavaleri romani. Într-o zi a poruncit să fie torturați nu ca să-i anchetеze, ci pur și simplu că așa i se năzărise. 4. Apoi, s-a dovedit atît de neputincios să deosebească plăcerea pe care cruzimea sa o dorea neîntîrziat, încît, în timp ce se plimba pe terasa grădinilor mamei sale, terasă ce separă porticul de fluviu, însoțit de un alai de femei și senatori, la lumina torțelor decapita pe unii dintre ei. Ce-l grăbea? Ce primejdie personală sau publică îl amenința la ceas de noapte? Cît de puțin ar fi fost să aștepte pînă se lumina și, în sfîrșit, să nu ucidă, încălțat în sandale [2], pe senatorii poporului roman!

XIX. 1. Trebuie să știm cît de trufașă a fost cruzimea acestuia, deși s-ar părea că ne îndepărtăm de subiect. Nu se va întîmpla acest lucru deoarece și cruzimea face parte din manifestările mîniei care se dezlănțuie peste măsura obișnuită. El însuși lovea senatorii cu bicele, încît s-a ajuns să se spună: „Așa se obișnuiește". Tortura prin

[1] *Q. Catulus Lutatius* (cca 150—87 î.e.n.), colegul lui Marius în timpul războiului contra cimbrilor, a fost îndată proscris și s-a sinucis (n. t.).

[2] Sandalele pe care le punea cînd ieșea de la ospăț. Era o impietate să te plimbi astfel încălțat și cu atît mai mult să asiști, în sandale, la o execuție (n. t.).

cele mai îngrozitoare mijloace născocite, folosind frînghii și unelte anume pentru tortură, focul chinuindu-i chiar prin propria lui înfățișare. 2. În acest moment mi se va răspunde : „Mare lucru dacă omul a pedepsit, ca pe niște sclavi oarecare, trei senatori prin lovituri și flăcări, el care se gîndea să nimicească tot senatul, el care dorea ca poporul roman să aibă un singur grumaz, pentru ca toate crimele sale, risipite pretutindeni și în diferite momente, să se facă dintr-o singură lovitură și într-o singură zi". Căci ce este atît de nemaiauzit decît o execuție în toiul nopții ? Tîlharii obișnuiesc să se ascundă în întuneric, iar pedepsele, cu cît sînt mai răsunătoare, cu atît mai mult vor servi drept pildă și îndreptare. 3. Și în acest moment mi se va răspunde : „Ceea ce tu admiri cu atîta înflăcărare e un lucru obișnuit pentru acest monstru ; de aceea trăiește el, pentru asta veghează, numai la pradă visează toată noaptea !" A poruncit așadar să li se astupe cu un burete gura celor care îndurau torturile, spre a li se înăbuși strigătele. Care om, aflat pe patul morții, nu și-a păstrat măcar dreptul de a geme ? Caligula se temea ca nu cumva durerea, ajunsă la capătul răbdării, să lase vocile slobode și să audă ceea ce nu voia. Știa că există nenumărate lucruri pe care numai un muribund ar îndrăzni să i le spună în față. 4. Și cînd s-au terminat bureții, a poruncit să li se sfîșie nenorociților hainele și să li se îndese fîșiile în gură. Ce cruzime ingrozitoare ! De i-ar fi lăsat măcar să-și tragă ultima suflare, de i-ar fi îngăduit sufletului care se stinge un răgaz să-și dea duhul altfel decît prin rănire ! 5. Ne-ar lua prea mult să adăugăm aici cum i-a nimicit pînă și pe părinții celor uciși, după care a trimis centurioni pe la casele lor chiar in aceeași noapte. Adică omul acesta milos i-a eliberat de durere ! Dar nu am de gînd să descriu cruzimea lui Caligula, ci pe aceea stîrnită de mînie : aceasta se dezlănțuie uneori asupra popoarelor, lovind și orașe și fluvii și lucruri care nu simt nici o durere.

XX. 1. Astfel, un rege[1] persan a tăiat nasul unui popor întreg în Siria, de unde şi numele locului, Rhinocolura. Socotiţi că acela a fost îndurător pentru că nu le-a tăiat tuturor capetele? A fost încîntat de felul de pedeapsă născocit de el. 2. O năpastă asemănătoare au îndurat etiopienii, care, din pricină că trăiesc mult, au fost numiţi macrobieni. Cum ei nu şi-au întins braţele să fie puse în lanţuri pentru că au dat solilor răspunsuri limpezi — pe care regii le numesc jignitoare —, mînia lui Cambyses a sporit în asemenea măsură încît, fără să fi luat provizii, fără să fi cunoscut drumul dinainte, tîra prin regiuni de nepătruns şi aride mulţimea războinicilor. De la început i-au lipsit cele necesare, iar această întindere stearpă şi necălcată de picior de om nu le oferea nimic. 3. Îşi înşelau foamea mai întîi cu frunze fragede şi cu muguri, apoi rozînd curele înmuiate în foc, nevoia învăţîndu-i să scoată hrana din orice. Cînd au ajuns în deşert şi n-au mai găsit ierburi, iar în faţa lor se deschidea pustietatea în care nu trăia nici o vietate, au tras la sorţi pe fiecare al zecelea, obţinînd astfel un aliment mai îngrozitor decît foamea care-i mistuia. 4. Mînia îl împingea şi mai tare pe regele necumpănit, cu toate că-şi pierduse o bună parte din armată şi altă parte o mîncase. Pînă cînd s-a temut să nu fie el însuşi tras la sorţi: abia atunci a dat semnalul de retragere. În timp ce lui i se serveau păsări alese şi avea pentru ospeţe tacîmuri purtate de cămile, soldaţii săi trăgeau la sorţi pentru a şti cine va pieri de o moarte cumplită şi cine va trăi o viaţă mai cumplită decît moartea.[2]

---

[1] Diodor din Sicilia atribuie faptul unui rege din Etiopia, numit Altisane (n. t.).

[2] Seneca reproduce aici destul de exact povestirea lui Herodot (*Istorii*, III, 25) (n. t.).

XXI. 1. Cambyses s-a mîniat împotriva unui neam necunoscut şi nevinovat, dar înzestrat totuşi cu simţire. Cyrus însă s-a mîniat împotriva unui fluviu. Avînd de gînd să asedieze Babilonul şi grăbind pregătirile de război, al cărui succes depinde mai ales de ocazii prielnice, a încercat să treacă fluviul Gnydus [1] revărsat într-o albie largă, lucru cu puţini sorţi de izbîndă, chiar dacă era vară şi apele secaseră aproape de tot. 2. Atunci, unul din caii înhămaţi la carul regal s-a înecat, fapt care l-a înfuriat strașnic pe rege. A jurat aşadar că acest fluviu ce înghiţea escorta regelui să fie secat astfel încît să poată fi trecut şi străbătut cu piciorul, chiar şi de femei. 3. Apoi a adus aici toate uneltele, îndemnîndu-i necontenit la treabă. Soldaţii a trebuit să sape 180 de şanţuri şi să împartă albia în 360 de pîrîiaşe, secînd apele şi împrăştiindu-le în toate direcţiile. 4. A pierdut aşadar şi timpul, pagubă însemnată în împrejurări grele, şi însufleţirea soldaţilor, pe care o irosise într-o muncă nefolositoare, şi prilejul de a ataca pe neaşteptate, purtînd cu un fluviu războiul pe care-l declarase unui duşman. 5. Această furie (cum s-o numeşti altfel ?) a pus stăpînire pînă şi pe romani. Căci Caligula a distrus vila cea mai frumoasă de la Herculanum, fiindcă o stăpînise înainte mama sa [2], şi i-a făcut astfel un destin faimos. Cînd vila era neatinsă, treceam prin faţa ei în barcă fără s-o observăm : pe cînd acum ne întrebăm, de cîte ori o vedem, de ce a căzut în ruină.

Traducere de
Elena Lazăr

---

[1] Rîu din Asiria, afluent al Tigrului (n. t.).

[2] Desigur, înainte de a fi exilată în insula Pandateria de către Tiberiu, predecesorul lui Caligula. Tiberiu a domnit între 14 şi 37 e.n. (n. t.).

DE CONSTANTIA SAPIENTIS AD SERENUM
(DESPRE CONSTANȚA ÎNȚELEPTULUI, CĂTRE SERENUS)

Cap. I—IV ; XVIII—XIX

SUPERIORITATEA STOICISMULUI

I. 1. Am temeiuri să spun, Serenus, că între stoici și ceilalți filozofi este aceeași deosebire ca între bărbați și femei. Și unii și alții sînt părtași la traiul comun, dar femeile sînt născute spre a se supune, iar bărbații spre a comanda [1]. Tămăduitorii obișnuiți ai familiei noastre nu ne îngrijesc trupurile bolnave cu leacul cel mai potrivit, și sigur, ci cu ce le îngăduim noi. La fel, ceilalți înțelepți acționează cu milă și blîndețe. Dar stoicii, alegînd calea bărbăției, nu se străduiesc ca ea să ne pară plăcută. Ei vor să ne mîne cît mai repede spre un pisc atît de înalt, încît se ridică deasupra soartei. 2. Căile pe care ei ne cheamă sînt abrupte și pline de prăpastii. Dar oare culmile se ating pășind prin cîmpie ? Totuși, drumul nu e atît de anevoios precum își închipuie unii. La început ai parte numai de bolovani, iar priveliștea îți pare jalnică. Așa se petrece cu cei înșelați de distanță, cînd văd de departe grohotișuri. Apoi, cînd se apropie, li se vădește încetul cu încetul înșelăciunea privirii. Ea amestecă totul, iar acum hăurile închipuite se dovedesc a fi pante domoale.

[1] Deși mai atenți față de condiția femeii, stoicii sînt tributari concepției care stabilea o nedreaptă discriminare între sexe (n. t.).

II. 1. Nu demult l-am pomenit pe Cato [1]. Ți s-a părut josnic (orice nedreptate te revoltă) că epoca sa l-a înțeles prea puțin. L-a așezat în urma lui Vatinius [2], deși îi întrecuse în virtute pe Caesar și Pompei. Te-a zguduit și faptul că, pe cînd încerca să împiedice adoptarea unei legi în for, Cato a fost despuiat de togă ; tîrît de mîinile unor răzvrătiți de la Rostre pînă la arcul lui Fabian, a îndurat vorbe de ocară, murdării și batjocuri din partea unei gloate bezmetice. 2. Ți-am răspuns atunci că mai curînd statul roman e o pricină de mîhnire : un Clodius [3], un Vatinius, sau oricare alt ticălos îl scoate la mezat. Stîrniți de oarba lor patimă, nu-și dau seama că, vînzîndu-și patria, se vînd pe ei. Cît despre Cato, te îndemnam să fii pe pace : nici un înțelept nu poate fi atins de vreo nedreptate ori umilire. Zeii nemuritori ne-au dăruit prin Cato o pildă de înțelepciune mai temeinică decît Ulise și Hercule din vremuri străvechi. Stoicii i-au numit înțelepți, pentru că nici o trudă nu i-a doborît, pentru că au arătat dispreț plăcerilor și au înfrînt spaimele. 3. Cato nu a înfruntat fiarele sălbatice — aceasta e treaba țăranului sau a vînătorului — și nici n-a urmărit sălbăticiuni cu focul și fierul ! În epoca sa nu se mai credea că cerul se sprijină pe umerii unui singur om. Străvechea neștiință fusese depășită și veacul se ridicase spre culmi de propășire. Cato a ținut piept prăbușirii morale, acest vrăjmaș cu multe chipuri, și a înfruntat nemăsurata poftă de putere, pe care n-a domolit-o nici împărțirea lumii în trei [4]. S-a ridicat singur împotriva metehnelor unei

[1] *Cato cel Tînăr (Cato Uticensis)* (95—46 î.e.n.), adept al filozofiei stoice ; rival al lui Caesar, s-a sinucis după înfrîngerea de la Thapsus (n. t.).

[2] Partizan al lui Caesar, vestit prin viciile sale (n. t.).

[3] Partizan al lui Caesar, dușman al lui Cicero (n. t.).

[4] Adică primul triumvirat (60 î.e.n.), încheiat între Caesar, Pompei și Crassus (n. t.).

societăți în destrămare, pe cale de a se nărui sub propria povară. Și, pe cît putea s-o facă cu brațul său, a împiedicat această prăbușire, pînă cînd, atras în vîltoare, s-a lăsat mistuit de urgia pe care o ținuse mult timp departe. Laolaltă cu Cato a pierit și libertatea, cu neputință de despărțit de numele lui. 4. Tu socotești că pe Cato l-a batjocorit mulțimea, lipsindu-l de pretură și de togă ? Sau pentru că a scuipat chipul lui sfînt ? Nu, înțeleptul e deasupra oricărei batjocuri sau pingăriri.

III. 1. Observ că te-ai aprins și clocotești de mînie. Ești gata să strigi : „Iată lucrurile care înlătură tăria învățăturilor voastre : promiteți fapte mari, greu de văzut și mai greu de crezut. Apoi spuneți în vorbe alese că un înțelept nu poate fi sărac, dar nu negați că adesea el e lipsit de un sclav, un acoperiș și o masă. Voi spuneți că un înțelept nu-și pierde niciodată judecata, dar recunoașteți că uneori mintea i se întunecă, rostește vorbe deșarte și rătăcirea îl îmboldește la tot felul de îndrăzneli. Ați hotărît, de asemenea, că un înțelept nu poate fi sclav ; totodată nu tăgăduiți că poate fi vîndut și deci supus poruncilor și corvezilor potrivite cu starea de sclav. Așadar, după ce ați înălțat o trufașă privire, ați coborît deopotrivă cu ceilalți, iar schimbarea adusă de voi e doar în numele lucrurilor. 2. Îmi închipui că la fel se petrece cu teoria voastră, la prima vedere frumoasă și înălțătoare, că înțeleptul nu poate fi ultragiat și înjosit. Aș dori mult să aflu dacă socotești că înțeleptul se află deasupra mîniei sau deasupra batjocurii. Dacă spui că acesta va îndura batjocura cu inima senină, nu e vorba de nici un privilegiu. Dimpotrivă, îi e dată o însușire de rînd, răbdarea, dobîndită prin însăși repetarea silniciilor. Dacă însă îl așezi deasupra vătămărilor, adică prin aceasta înțelg că nimeni nu va încerca să-l atingă, las deoparte orice alte preocupări și devin filozof stoic.“ 3. Eu n-am urmărit să-l împodobesc pe înțelept cu meritul înșelător

al vorbelor strălucitoare, ci să-i descopăr un sălaș în care batjocura să nu-l ajungă. Dar oare nu se va găsi nimeni care să-l lovească sau măcar să încerce s-o facă ? Nimic în natură nu e atît de sacru încît să nu-l atingă vreo nelegiuire. Dar măreția divinității e oare știrbită de rîvna înverșunată a celor care n-o pot atinge ? Ești nevătămat nu dacă nu primești lovituri, ci dacă ele nu te rănesc. Îți voi arăta că acesta este semnul înțelepciunii. 4. Mai încape îndoială că tăria de neînvins e mai trainică decît tăria neîncercată de lovituri ? Forța nepusă la încercare e șovăielnică, dar capătă trăinicie cînd zădărnicește toate atacurile. Află deci că un înțelept e mai vrednic de acest nume dacă loviturile primite nu-i fac nici un rău, decît dacă nu primești nici o lovitură. L-aș numi erou pe bărbatul neînfrînt în luptă și netemător în fața forțelor vrăjmașe dezlănțuite și nu pe cel dezmierdat de tihnă în mijlocul unei mulțimi nepăsătoare. 5. Adevăratul înțelept, repet, nu e supus nici unei vătămări, întrucît nu are însemnătate cîte săgeți îl țintesc, de vreme ce el rămîne de-a pururi neclintit. Există pietre a căror tărie este neînvinsă de fier ; oțelul nu poate fi tăiat, șlefuit și modelat, căci retează lesne orice unealtă. Sînt lucruri care nu pot fi mistuite de foc, ci în mijlocul văpăilor își păstrează tăria și forma. În sfîrșit, stîncile pătrund adînc în mare și despică valurile, fără a vădi vreun semn de măcinare. Deopotrivă, sufletul înțeleptului e dîrz și adună în el atîta putere, încît nici o vătămare nu-l clintește.

IV. 1. Ce să mai adaug ? Oare nimeni nu va încerca să-l lovească pe înțelept ? Fără îndoială că da, însă nu-l va putea răni : înțeleptul se află la o depărtare prea mare de cei mai prejos decît el, încît răul nu-și poate croi drum pînă la el. Poate chiar puternicii vremii, bizuindu-se pe tăria lor și pe încuviințarea supușilor, vor încerca să-i nedreptățească pe înțelepți. Uneori, săgeți-

le zvîrlite din arc țîșnesc sus de tot, dincolo de vederea noastră, dar cad pe pămînt fără a putea ajunge în cer. La fel toate aceste atacuri împotriva înțeleptului nu ajung pînă la el. 2. Tu socotești că regele[1], care, cu mintea-i slabă, întuneca lumina zilei cu mulțimea săgeților izbutea să trimită vreuna pînă la soare? Sau că Neptun putea fi atins de lanțurile scufundate în adîncuri? Zeii scapă oamenilor printre degete; distrugătorii de temple care dau foc statuilor nu lovesc pe zei[2]. Tot astfel orice nerușinare, batjocură sau trufie se vor încerca zadarnic împotriva înțeleptului. 3. Tu spui: „Ar fi mai bine să nu săvîrșească nimeni astfel de fapte!" Da, dar nevinovăția e un lucru prea greu de găsit în firea omenească. Cei care urmăresc ca o nedreptate să nu fie săvîrșită sînt cei în stare să le comită, nu cei care nu le pot îndura. Dimpotrivă, înțelepciunea își arată mai temeinic puterea prin netulburare în fața atacurilor. Întocmai cum dovada cea mai grăitoare a puterii unui general și a oamenilor săi este o pace trainică, statornicită pe un pămînt dușman.

NEDREPTATEA ATRAGE RĂZBUNAREA; ATITUDINEA ÎN FAȚA NEDREPTĂȚII

XVIII. 1. Printre alte cusururi cu care era din belșug dăruit, împăratul Caius Caligula vădea un gust neobișnuit: jignea pe oricine cu vorba, deși el însuși oferea multe pricini de rîs: slutenia chipului său palid, semn de nebunie, privirea sălbatică pîndind de sub o frunte încrețită, capul hîd, chel, presărat doar cu cîțiva peri răzleți. Pe deasupra avea ceafa năpădită de țepi, pulpele

---

[1] *Xerxes* (519—465 î.e.n.), regele perșilor, fiul lui Darius I (n. t.).

[2] Seneca nu credea în zeii tradiționali, dar considera că religia servește la menținerea ierarhiei sociale și deci e bună pentru mulțime (n. t.).

sfrijite și laba piciorului uriașă. Ar dura la nesfîrșit dacă aș încerca să amintesc batjocurile pe care le-a pricinuit părinților, bunicilor săi, senatului și cavalerilor. Voi pomeni doar pe cele care l-au adus pierzanie. 2. Împăratul număra printre prietenii săi apropiați pe Valerius Asiaticus, bărbat crunt, care nu îndura să vadă cum cineva e înjosit. La un ospăț, adică în plină lume, Caligula i-a spus răspicat lui Asiaticus că nu îi e pe plac felul cum soția acestuia se poartă în așternut. Zei nemuritori! Un bărbat să audă așa ceva! Pînă unde a ajuns îndrăzneala! Un împărat povestește, nu zic unui fost consul sau prieten, ci doar unui soț, păcatul săvîrșit cu femeia acestuia și că nu i-a fost pe plac! 3. Cassius Chaerea, tribun militar, avea un glas molatic, nepotrivit cu firea lui. Dacă nu i-ai fi cunoscut faptele, ar fi dat de bănuit. Ori de cîte ori venea la împărat să-i ceară parola, acesta îl numea cînd „Venus" cînd „Priap" [1], mustrîndu-l în fel și chip pe acest războinic pentru glasul său. Cu toate că însuși Caligula purta veșminte străvezii, sandale și se acoperea cu aur din cap pînă-n picioare. În felul acesta l-a silit pe Chaerea să mînuiască sulița în loc să-i mai ceară parola. El a fost cel dintîi dintre complotiști care a ridicat brațul: dintr-o lovitură i-a despărțit capul de trup [2]. 4. Oamenii care nu pot îndura umilirile, le săvîrșesc cu atît mai aprig împotriva altora. Bunăoară Caligula vedea pretutindeni semne de jignire. S-a înverșunat împotriva lui Herennius Macer, fiindcă îl salutase cu prenumele Caius. Un primipil [3] n-a scăpat nepedepsit pentru că îi zisese „Caligula". Împăratul, care fusese născut în tabără și crescut în mijlocul legiunilor, era cunoscut și iubit de soldați, mai ales cu porecla de Caligula [4]. Dar

[1] Zeu care personifica virilitatea; aici ironie (n. t.).
[2] În anul 41 e.n. (n. t.).
[3] Centurion fruntaș (n. t.).
[4] Nume derivat din *caliga*, încălțăminte militară; ar însemna „cizmuliță". Caius, cînd era copil, purta această încălțăminte militară (n. t.).

acum, fiindcă încălțase coturni [1], socotea porecla drept o rușinoasă ocară. 5. Așadar, chiar dacă îngăduința noastră *nu va mai dori* răzbunare, va exista totuși o ușurare : întotdeauna se va găsi cineva care să ceară socoteală nelegiuitului pentru cutezanța și *trufia sa. Relele nu se* mistuie dintr-o dată într-un singur om și într-o singură vătămare.

XIX. 1. Să privim cu atenție pildele oamenilor a căror răbdare o proslăvim. Bunăoară Socrate a primit cu plăcere vorbele de duh din comediile în care el era ținta ironiei. El a făcut tot atîta haz, ca atunci cînd Xantipa, soția sa, l-a împroșcat cu apă murdară. I se amintea cu răutate lui Antisthenes [2] că mama sa e o barbară din Tracia. El răspundea că și mama zeilor [3] era de pe muntele Ida 2. Însă nu trebuie să ajungem la ceartă și încăierare. Departe să ne ducă pașii, iar vorbele nesăbuiților să nu le luăm în seamă. Să așezăm laolaltă cinstirea și înjosirea care pot veni din partea gloatei : cinstirea să nu ne bucure iar înjosirea să nu ne mîhnească. 3. Altminteri, din spaima de jigniri, vom lăsa în voia soartei părți însemnate din îndatoririle noastre publice sau personale, poate lucruri care privesc viața noastră. În tot acest timp, ne va chinui o josnică teamă de a nu auzi vreo vorbă nela*locul ei. Mai mult, uneori*, cuprinși de mînie împotriva unor puternici ai vremii, ne vom dezvălui sentimentele cu o libertate nestăpînită. *Dar libertatea nu înseamnă* să nu pățești nimic. Ea înseamnă să-ți înalți spiritul deasupra umilirii și să-l faci singurul izvor al bucuriilor tale. Nu trebuie să duci o viață tulburată sau infricoșată de rîsul sau vorbele oricui. Cum să ocolești răul, cînd

[1] Încălțămintea actorului de tragedie : împăratul dovedea veleități de actor și juca în piese (n. t.).

[2] *Antisthenes* (444—365 î.e.n.), filozof atenian, fondatorul școlii cinice, discipol al lui Socrate și profesor al lui Diogene (n. t.).

[3] Cybele ; cultul ei era originar din Frigia (n. t.).

fiecare e în stare să facă rău ? 4. Înțeleptul va folosi alt leac decît cel care încă n-a atins înțelepciunea [1]. Aspiranții spre înțelepciune care încă trăiesc sub înrîurirea mulțimii, să-și închipuie că sînt nevoiți să-și petreacă vremea numai printre nedreptăți și înjosiri. Acestea li se vor părea mai ușoare dacă s-au așteptat la ele. Cu cît cineva e mai deosebit prin origine, faimă sau averi, cu atît să se arate mai curajos : să cugete că în prima linie stau rînduiți cei aleși. Jigniri, ocări, ticăloșii, toate josniciile să le socotească strigăte ale dușmanului, lănci zvîrlite din depărtare și pietre care șuieră pe lîngă coifuri, fără să le atingă. Loviturile vor năpădi ca sulițele, unele în scuturi, altele în piept. Îndură-le nedoborît, neclintit chiar. Și dacă ești încolțit și copleșit de forțe vrăjmașe, tot ar fi rușinos să dai înapoi. Apără-ți locul hărăzit de soartă. Mă întrebi care este acest loc : al unui bărbat, îți voi răspunde. 5. Cu totul alta e temelia pe care se sprijină înțeleptul. Voi [2] încă vă luptați, în vreme ce el se bucură de pe acum de biruință. Nu vă împotriviți fericirii voastre, nutriți speranța pînă veți ajunge la adevăr, primiți cu bucurie sfaturile bune și ajutați-vă singuri din toate puterile și cu tot sufletul. A fi neînvins, a deveni cineva căruia soarta nu-i poate face nici un rău, iată năzuința întregii omeniri.

Traducere de
Svetlana Sterescu

---

[1] Seneca stabilește aici opoziția *sapiens* / *affectator sapientiae* (înțelept / aspirant la înțelepciune) (n. t.).

[2] Adică aspiranții la înțelepciune (n. t.).

DE BREUITATE UITAE
(DESPRE VIAȚA SCURTĂ)

PROBLEMA DURATEI VIEȚII

I. 1. Cea mai mare parte a muritorilor, Paulinus [1], se plînge de zgîrcenia naturii, căci venim pe lume pentru prea puțin timp. Viața care ne este dată aleargă atît de iute încît, în afara cîtorva, pe ceilalți îi părăsește tocmai cînd se pregăteau să trăiască. Și pentru această nefericire publică a gemut nu numai mulțimea și gloata neștiutoare, cum se crede îndeobște, ci au vărsat lacrimi de amărăciune pînă și bărbații vestiți. 2. De aici vine o exclamație faimoasă a medicilor: „Viața e scurtă, știința veșnică“ [2]; pornind tot de aici, Aristotel [3], aflat în proces cu natura, pune această plîngere întemeiată în gura unui înțelept: „Natura s-a arătat atît de generoasă față de animale încît trăiesc cîte cinci-zeci generații, pe cînd, omului, născut pentru fapte așa de măreț, i-a hărăzit un sfîrșit atît de apropiat“. 3. Nu avem la îndemînă puțin

---

[1] *Pompeius Paulinus*, prieten al autorului și viitorul său socru, a îndeplinit funcția de *praefectus annonae* — administrator al aprovizionării cu grîu a Romei — între 48—55 e.n. (n. t.).

[2] Această maximă celebră — *Vita brevis est, ars longa* — se află la începutul *Aforismelor* lui Hippocrat (n. t.).

[3] Cicero, în *Tusculane*, citează aceeași idee, dar o atribuie lui Teofrast (n. t.).

timp, ci pierdem foarte mult timp. Viața este destul de lungă și ne-a fost dată din belșug pentru înfăptuirea celor mai înalte lucruri, cu condiția să știm să ne-o chibzuim. Dar cînd este cheltuită în lux și nepăsare, fără a fi consacrată unei fapte bune, trebuie să fim pur și simplu siliți pentru ca, fără a o vedea scurgîndu-se, să ne dăm seama că viața a și trecut. 4. Într-adevăr, viața e scurtă nu pentru că așa o primim, ci pentru că așa ne-o facem. Nu sîntem niște nevoiași aflați la cheremul ei, ci pur și simplu risipitori. Bogățiile uriașe, regești, cînd ajung în mîinile unui stăpîn nechibzuit, se împrăștie într-o clipită. Dimpotrivă, oricît ar fi de modeste, dacă sînt încredințate unui paznic bun, sporesc cu timpul. La fel și existența noastră se întinde mult pentru cel care și-o chivernisește cum se cuvine.

RISIPIREA TIMPULUI

II. 1. De ce ne plîngem de natură? Ea s-a purtat binevoitor cu noi: viața, dacă știi cum s-o folosești, este lungă. Dar unul e cuprins de o lăcomie nesățioasă, altul își irosește forțele în munci de prisos; altul e umflat de vin, celălalt e toropit de trîndăvie. Unul s-a istovit de o ambiție gata întotdeauna să dea în judecată pe cei din jurul lui, altul, mînat de lăcomia unui ciștig, rătăcește din loc în loc, de pe o mare pe alta. Există oameni frămîntați de dorința de război, veșnic grijulii față de primejdiile în care se află ceilalți, sau neliniștiți de ale lor; mai sînt și cei pe care îndeletnicirea neplăcută de lingușitor al celor bogați îi distruge printr-o sclavie la care s-au înjugat de bunăvoie. 2. Mulți sînt preocupați de căutarea soartei altuia sau de grija nemăsurată față de soarta lor; cea mai mare parte nu au nimic temeinic: ușurătatea rătăcitoare, nestatornică, resemnarea îi aruncă neîncetat către noi țeluri. Unii sînt nemulțumiți de felul cum și-au înjghebat viața: clipa fatală îi sur-

prinde lenevind şi căscînd, astfel încît nu mă voi sfii să repet un adevăr pe care l-a rostit, ca un oracol, cel mai mare dintre poeţi : „partea de viaţă pe care o trăim este scurtă“ [1]. 3. De fapt, restul nu aparţine vieţii, ci timpului. Viciile îi împresoară de pretutindeni şi nu le îngăduie nici să se înalţe din nou, nici să-şi ridice ochii ca să pătrundă adevărul, ci îi ţin la fund, cufundaţi în pasiuni. Nu vor putea niciodată să se întoarcă la ei înşişi. Dacă, din întîmplare, le e dat să aibă parte de oarecare linişte, ca în largul mării, unde, chiar după ce vîntul s-a potolit, stăruie o uşoară frămîntare, ei sînt la fel de tulburaţi şi pasiunile nu le îngăduie niciodată o tihnă statornică. 4. Crezi că mă gîndesc la cei care-şi mărturisesc greşelile ? Priveşte la cei după a căror fericire tînjeşte toată mulţimea : sînt pur şi simplu sufocaţi de averea lor. Cîte bogăţii apăsătoare ! Cîtă vărsare de sînge a provocat elocvenţa multora, şi preocuparea zilnică de a-şi arăta talentul ! Cît sînt de palizi din pricina plăcerilor neîntrerupte ! Gloata stînjenitoare a clienţilor [2] nu lasă multora nici o clipă liberă ! Pe scurt, măsoară-i cu privirea pe aştia de sus în jos : unul tîrăşte pe altul la proces, celălalt e martor ; unul e judecător, altul apărător şi tot aşa nimeni nu-şi cere independenţa. Ne irosim forţele unii împotriva altora fără rost. Întreabă de cei ale căror nume se învaţă pe dinafară : o să vezi că pot fi uşor recunoscuţi după aceste semne : unul este în slujba cuiva, celălalt în slujba altui stăpîn ; nimeni nu-şi aparţine sieşi. 5. În această situaţie, nu pare curată nebunie îndignarea unora ? Se plîng de dispreţul celor puternici numai cei care nu găsesc răga-

[1] Originea acestei citări este destul de obscură. Se pare că ar fi traducerea unui vers dintr-o tragedie a lui Menandru. Cum însă Seneca nu putea să-l considere pe Menandru chiar „cel mai mare dintre poeţi“, e vorba mai curînd de o citare greşită din Homer (n. t.).

[2] Clienţii se îmbulzeau să-şi salute *dimineaţa patronii care*, în schimb, trebuiau să-i susţină cînd aveau necazuri (n. t.).

zul de a le da ascultare. Îndrăznește cineva să se plîngă de trufia celuilalt, cînd n-are timp nici măcar pentru el însuși ? Zici că te-a privit odată unul cu o uitătură obraznică ? ai dreptate, fără îndoială, dar trebuie să recunoști că a binevoit cel puțin să te privească, și-a aplecat urechea la vorbele tale, te-a primit alături de el. Tu însă n-ai catadixit niciodată să te privești, nici să te asculți. Nu este deci cazul să te fălești că ți-ai împlinit datoria ; căci dacă ai făcut-o, n-a fost pentru că ai vrut să stai cu celălalt, ci pentru că n-ai putut să rămîi cu tine însuți.

III. 1. Talentele cele mai strălucitoare sînt de acord în această privință ; ele nu vor admira niciodată îndeajuns orbirea minții omenești. Sînt oameni care nu îngăduie cu nici un chip ca proprietățile lor să fie ocupate de cineva și, dacă există cea mai mică neînțelegere în legătură cu mărimea hotarelor, recurg la pietre și la arme. Îngăduie, în schimb, altora, să se amestece în viața lor, ei singuri aducînd pe viitorii lor proprietari. Nu se găsește nimeni care să vrea să-și împartă banul : toți însă își împart viața, și la cît mai mulți ! Sînt zgîrciți cînd trebuie să-și păzească averea ; dacă e vorba să-și piardă timpul, sînt risipitori cu singurul bun cu care ar trebui, de fapt, să se arate zgîrciți. 2. Îmi place, de asemenea, să-l întreb pe unul din mulțimea oamenilor în vîrstă : „Ai ajuns la capătul vieții, o sută de ani și mai bine apasă pe umerii tăi. Hai, întoarce-te înapoi și fă-ți socoteala. Vezi cît timp ți-a mîncat creditorul, cît iubita, cît regele, cît clienții. Gîndește-te cît timp ți-au luat certurile cu nevasta, pedepsirea sclavilor, de cîte ori ai cutreierat orașul în lung și-n lat pentru felurite îndatoriri mondene. Adaugă bolile pe care ni le facem adeseori cu mîna noastră, pune la socoteală și timpul folosit fără rost : o să vezi că ai mai puțini ani decît numeri. 3. Adu-ți aminte de cîte ori ai luat hotărîri sigure, cîte ceasuri din zi ai petrecut așa cum ți-ai dorit, vezi de cîte

ori ai putut să dispui într-adevăr de tine însuți. Numără clipele cînd chipul ți-a rămas nepăsător și sufletul neînfricat, vezi care a fost opera ta într-o existență atît de îndelungată. Mai amintește-ți cîți oameni ți-au irosit viața fără ca tu să-ți fi dat seama de pagubă. Socotește cît timp ți-au smuls suferința zadarnică, bucuria prostească, lăcomia nesățioasă, conversația lingușitoare și o să vezi ce puțin ți-a rămas din ceea ce-a fost al tău : o să înțelegi astfel că mori înainte de vreme". 4. Care este așadar pricina ? Vă purtați întotdeauna ca și cum ați trăi veșnic, fără să vă amintiți vreo clipă de slăbiciunea voastră, fără să vă gîndiți vreodată la timpul care a și trecut. Irosiți vremea ca și cum ați fi stăpînii unor comori nesfîrșite, atunci cînd, de fapt, ziua pe care o dați altcuiva sau o consacrați unei îndeletniciri oarecare este poate ultima din viața voastră. Vă temeți întotdeauna, ca toți muritorii, dar rîvniți cu patimă să obțineți totul, ca și cum ați trăi veșnic ! 5. O să auzi pe mulți spunînd : „La cincizeci de ani mă retrag la odihnă, la șaizeci o să scap de toate îndatoririle". Dar, la urma urmei, de ce ești așa de sigur că o să trăiești pînă atunci ? Cine îți va îngădui să trăiești atît cît ai hotărît tu ? Nu ți-e rușine să-ți păstrezi pentru suflet rămășițele vieții și să-ți consacri pentru cugetare numai acel timp cînd nu vei mai fi bun de nimic altceva ? Cît de tîrziu este să începi să trăiești atunci cînd de fapt ar trebui să te pregătești de moarte ! Ce nesocotință să uiți că ești muritor și să amîni, pînă la vîrsta de cincizeci sau șaizeci de ani, hotărîrile sănătoase și apoi să vrei să începi să trăiești la o vîrstă la care numai puțini mai ajung !

IV. 1. O să vezi că oamenii cei mai puternici și supuși mărturisesc uneori că și-ar dori să se retragă în singurătate, pe care o laudă, arătînd că o preferă tuturor bunurilor. Ar vrea să coboare de pe culmea pe care se află, dar, dacă se poate, în siguranță. Căci, atunci

cînd nimic n-o hărțuie sau tulbură dinafară, Soarta se aruncă singură asupra ei însăși. 2. Divinul Augustus [1], căruia zeii i-au oferit mai multe cinstiri decît oricui, n-a încetat să implore odihna și să ceară să fie eliberat de la conducerea statului; discuțiile sale revin întotdeauna la același subiect: speranța în odihnă. În preocupările sale se legăna cu această mîngîiere, deșartă poate, dar cît de plăcută, că într-o bună zi va trăi numai pentru sine. 3. Într-o scrisoare către senat, în care făgăduia că odihna sa nu va fi fără demnitate și fără legătură cu gloria de mai înainte, am găsit aceste cuvinte: „E mai ușor să-ți promiți ceva decît să înfăptuiești. Pe mine totuși dorința unui moment atît de fericit m-a împins pînă acolo încît bucuria de a vedea sosind această clipă, fie și prea tîrziu, mă face s-o gust dinainte doar rostind acest cuvînt." 4. Iată deci că odihna i se părea un lucru atît de important încît, neputînd să aibă parte de ea în realitate, se bucura doar gîndindu-se la ea. Cel de a cărui putere atîrna totul, el care hotăra soarta oamenilor și a popoarelor, visa la ziua în care se va lepăda de măreția sa. 5. Știa din experiență cîtă sudoare curge pentru aceste bunuri care strălucesc pe pămînt, cîte neliniști ascunse acoperă ele. Silit să se lupte mai întîi cu concetățenii săi, apoi cu colegii, în sfîrșit, cu rudele, a făcut să curgă din belșug sînge, pe mare și pe uscat. După ce a purtat războaie în Macedonia, Sicilia, Egipt, Siria, Asia, aproape pe toate țărmurile, a îndreptat oștile obosite de a ucide romani spre războaie străine. În timp ce restabilea calmul în Alpi, în timp ce domolea, prin autoritatea sa, dușmanii în provinciile deja cucerite, în timp ce muta granițele imperiului dincolo de Rin, Eufrat și Dunăre, în absența lui, chiar în capitală, Murena, Cae-

[1] La Roma exista tradiția ca unii împărați să fie trecuți, după moarte, în rîndul zeilor (August, Claudiu, Vespasian, Nerva, Traian) conferindu-li-se epitetul de *divus* (divin). Pînă la proclamarea sa ca princeps, în 27 e.n., Augustus — „veneratul" — este cunoscut sub numele de Caius Octavianus (n. t.).

pio, Lepidus, Egnatius şi alţii îşi ascuţeau pumnalele împotrivă-i. 6. N-a scăpat bine de uneltirile acestora, că fiica lui şi atîţia tineri nobili, care practicau adulterul ca şi cum ar fi avut de îndeplinit un serviciu militar, i-au îngrozit bătrîneţea slăbită. Printre ei se afla şi Iullius [1], şi pentru a doua oară îl pîndea ameninţarea unei femei unită cu un Antonius [2]. Şi-a îndepărtat rănile cu propriile-i mîini, dar în locul lor apăreau altele ; ca într-un corp cu prea mult sînge, se isca mereu pe undeva o hemoragie [3]. Aşadar, îşi dorea liniştea şi cu gîndul şi speranţa la ea îşi alina chinurile ; aceasta era vrerea celui care putea să împlinească dorinţele celor din jurul lui.

V. 1. M. Cicero, zdruncinat între Catilina şi Clodius, condamnînd pe Pompei şi pe Crassus, unii, duşmani declaraţi, ceilalţi, prieteni nesiguri, în timp ce este purtat de valuri odată cu republica şi o reţine la marginea prăpastiei pentru a se prăbuşi, în cele din urmă, tîrît de ea ; neliniştit în împrejurările norocoase şi neputînd să îndure nenorocirea, de cîte ori n-a blestemat acel faimos consulat al său pe care l-a lăudat, ce-i drept, nu fără motiv, dar cam peste măsură [4]. 2. Ce mult s-a plîns într-o scrisoare către Atticus [5], în vreme ce Pompei tatăl fusese învins iar fiul încerca în Spania să strîngă rămăşiţele armatei. „Tu mă întrebi, scrie el, ce fac aici. Aştept

[1] Fiul lui Antonius. Acuzat de adulter cu Iulia, fiica lui Augustus, a fost condamnat la moarte (n. t.).

[2] Augustus înfruntase în 31 î.e.n. pe Antonius şi Cleopatra. Acum înfrunta pe Iulia unită cu Iullus, fiul lui Antonius, deci el însuşi un Antonius (n. t.).

[3] Potrivit concepţiilor medicale antice, hemoragiile erau provocate de excesul de sînge în organism (n. t.).

[4] Consulatul din 63 î.e.n. reprezintă apogeul carierei politice şi oratorice a lui Cicero. Victorios în faţa lui Catilina, oratorul pronunţă celebrele *Catilinare*, soldate cu fuga lui Catilina, condamnarea şi executarea unora dintre partizanii săi. Duritatea prescripţiilor iniţiate îi va atrage însă în 58 î.e.n. exilul (n. t.).

[5] Scrisoarea nu s-a păstrat (n. t.).

la proprietatea mea de la Tusculanum, liber doar pe jumătate.“ Apoi el adaugă alte ginduri prin care regretă viața de mai înainte, se plînge de cea prezentă și se arată disperat în privința viitorului. 3. Cicero se socotea jumătate liber : iată, pe Hercule, un epitet atît de umil la care înțeleptul nu se va coborî niciodată ! Și asta deoarece nu va fi niciodată liber doar pe jumătate. Libertatea lui va fi întotdeauna deplină și statornică, va trăi liber și independent, mai presus decît ceilalți. Căci înțeleptul va ști întotdeauna să-și stăpînească Soarta.

VI. 1. Livius Drusus [1], bărbat aspru și nestăpînit, după ce a dat legi noi, prin care au renăscut toate relele lăsate de Gracchi, înconjurat de o armată uriașă strînsă din întreaga Italie, fără să prevadă sfîrșitul evenimentelor pe care nu mai putea să le înfrîneze și nici nu era liber să le părăsească, odată începute, blestema, se spune, viața zbuciumată pe care a dus-o în tinerețe : „că nici în copilărie, zicea el, n-am avut parte vreodată de zile de odihnă“. Căci a îndrăznit, fiind încă nevîrstnic și îmbrăcat în toga pretextă [2], să aducă acuzați în fața judecătorilor și să-și arate influența în for cu atita succes, încît e sigur că anumite procese au fost hotărîte de el. 2. Cum să nu izbucnească o ambiție atît de timpurie ? Era de așteptat ca o asemenea îndrăzneală precoce să fie pricina unor mari nenorociri, atît particulare cît și publice. Și-apoi, era prea tîrziu să se plîngă că n-a avut parte de o zi de odihnă, el care din copilărie stîrnea răscoale și făcea forul de nestăpînit. Se discută dacă s-a lovit singur

[1] *Marcus Livius Drusus* (124—91 î.e.n.), tribun al poporului în 91, propune împărțiri de pămînt celor lipsiți de proprietate și acordarea dreptului de cetățenie tuturor italicilor (*socii*, aliații Romei) (n. t.).

[2] Tivită cu o panglică lată de purpură, toga pretextă era purtată de copiii pînă la 16 ani și de magistrați în timpul ceremoniilor publice (n. t.).

sau, rănit pe neașteptate în pîntece, s-a prăbușit. Alții se întreabă dacă moartea lui a fost de bunăvoie ; dar nici unul dacă a fost oportună. 3. N-are rost să reamintim aici pe mai mulți care, atunci cînd păreau că se află în culmea fericirii, au făcut ei înșiși mărturisiri vrednice de luat în seamă, prin care regretau felul în care li s-a scurs viața. Dar aceste plîngeri nu i-au mișcat cîtuși de puțin nici pe ceilalți și nici pe ei înșiși. Căci, după ce făceau aceste mărturisiri, pasiunile alunecau repede în obișnuințele lor. 4. Pe Hercule, viața voastră, chiar dacă ar dura peste o mie de ani, se va restrînge la cele mai înguste hotare. Ideea că viciile ne vor înghiți e mai veche. Într-adevăr, această distanță pe care natura o străbate rapid, dar pe care rațiunea o poate prelungi, o veți pierde în mod necesar foarte curînd. Căci nu vă dați seama și nici nu căutați să rețineți sau măcar să întîrziați cel mai trecător dintre lucruri, ci îl lăsați să plece, ca și cum ar fi ceva nefolositor și o pierdere ușor de înlocuit.

VII. 1. În primul rînd am în vedere pe cei care se dedică numai vinului și dragostei, căci nu există, cred eu, oameni cu îndeletniciri mai rușinoase. Ceilalți, chiar dacă se lasă amăgiți de imaginea deșartă a gloriei, greșesc totuși într-un mod nobil. Tu poți să-mi enumeri pe cei zgîrciți, pe cei violenți sau mînioși, pe cei pizmuitori sau pe cei care poartă războaie nedrepte, într-un cuvînt, pe toți care greșesc într-un anumit fel bărbătește. Cei care se cufundă în plăcerile stomacului și ale dragostei dau dovadă de o degradare înjositoare. 2. Cercetează toate zilele acestor oameni, privește cît timp irosesc ca să-și plănuiască faptele, cît timp se tem sau lingușesc pe alții. Mai pune la socoteală cîtă vreme pierd cu procesele lor sau ale altora, cu banchetele, care acum au devenit adevărate obligații. O să vezi că nimic nu-i lasă să răsufle, nici lucrurile bune, nici cele rele. 3. În sfîrșit, a devenit

unanimă părerea că un om ocupat nu poate practica nici un talent, nici elocvența, nici științele alese, pentru că sufletul lui chinuit nu va ști să deosebească nici o idee măreață, ci va respinge toate lucrurile, ca și cum i-ar fi vîrîte cu forța în minte. Nimic nu este mai puțin important pentru un om ocupat decît să trăiască, cunoașterea nici unui lucru nu i se pare mai grea. 4. Profesori pentru alte discipline se găsesc pretutindeni și încă în număr destul de mare ; s-au văzut dealtfel tineri însușindu-și așa de bine unele științe încît să fie în stare să le predea ei înșiși. Arta de a trăi trebuie însă deprinsă de-a lungul întregii vieți și, ceea ce te va mira poate și mai mult, toată viața trebuie să înveți să mori. Atîția bărbați vestiți au înlăturat toate piedicile, au renunțat la bogății, la îndatoriri și la plăceri și s-au trudit pînă la adînci bătrînețe doar pentru un singur lucru : să știe cum să trăiască. Dar chiar dintre aceștia, mulți au mărturisit că, părăsind viața, erau departe de a o cunoaște. Nici vorbă deci să aibă știință de ea cei ocupați. 5. Este în firea unui om deosebit, crede-mă, și care se ridică deasupra greșelilor, de a nu îngădui să fie smuls nimic din timpul său. Viața lui va fi foarte lungă deoarece, de la un capăt la celălalt, îi aparține în întregime numai lui. Apoi, nimic n-a rămas la el neîngrijit și nefolosit, nimic n-a lăsat în puterea altuia și, într-adevăr, paznic foarte zgîrcit cu comoara sa, n-a găsit nimic care să merite a fi schimbat cu timpul său. Așadar, timpul i-a fost deajuns acestuia, dar a lipsit de bună seamă celor cărora activitățile mondene le-au smuls o mare parte din viață. 6. Și nu e vorba că aceștia nu și-ar da seama uneori de pierderea lor : cu siguranță o să auzi pe mulți dintre cei pe care îi copleșește o mare fericire strigînd din cînd în cînd, în mijlocul cetelor de clienți, adevărate pledoarii sau alte fleacuri onorabile : „Nu am dreptul să trăiesc !“ 7. Cum să-l ai, dacă toți cei care te cheamă la ei te răpesc ție însuți ? Cîte zile ți-a luat acest acuzat ? Dar acest candidat ? Și această bătrînă obosită să tot meargă la înmormîntările moștenito-

rilor ei ? Cîte zile ţi-a irosit acest bolnav închipuit care aţîţă lăcomia vînătorilor de testamente ? Cît timp ţi-a răpit oare acest prieten influent care te ţine nu de dragul prieteniei, ci doar pentru fală ? Fă balanţa, îţi spun, şi vezi cum ţi s-au scurs zilele vieţii : o să constaţi că ţi-a mai rămas un mic număr, şi acesta format doar din resturi. 8. Unul, după ce a obţinut fasciile la care a rîvnit, ar vrea să le depună îndată, şi curînd îl vei auzi spunînd : „Cînd o să treacă acest an ?“ Altul face jocurile ale căror sorţi ştie dinainte că-i vor reveni lui : „Cînd, zice, o să ies şi eu cîştigător ?“ Un avocat e hărţuit în for şi, în mare învălmăşeală, strigă mai departe decît poate fi auzit : „Cînd, zice, voi scăpa de toate afacerile astea ?“ Fiecare îşi lasă viaţa să se distrugă şi suferă de dorinţa viitorului, dezgustat de prezent. 9. Dar cel care-şi foloseşte timpul pentru sine, care-şi rînduieşte fiecare zi ca şi cum ar fi viaţa întreagă, nici nu-şi doreşte ziua de mîine, nici nu se îndoieşte de venirea ei. Într-adevăr, ce plăcere nouă ar putea să-i aducă ceasul care vine ? Toate senzaţiile îi sînt cunoscute, le-a încercat pe toate din plin. Soarta n-are decît să dispună de rest, după bunul ei plac : viaţa sa este în siguranţă. Poţi să adaugi vieţii, nu să înlături din ea ; dar să n-o faci ca şi cum ai da de mîncare unui om îmbuibat, care înghite în silă. 10. Tu nu poţi deci să consideri că cineva a trăit mult timp după cît este de cărunt sau după zbîrciturile feţei : el n-a trăit mult timp, ci a existat mult timp. O să spui că un om a navigat îndelung pentru că la ieşirea din port l-a prins o furtună îngrozitoare şi, purtat de vîrtejul furios al valurilor, s-a învîrtit în cerc în acelaşi loc ? Acesta n-a plutit mult, ci a fost azvîrlit de valuri încolo şi-n-coace.

VIII. 1. Mă mir întotdeauna cînd văd oameni cerînd altora din timpul lor şi pe cei care sînt rugaţi, gata să li-l dea de îndată. Şi unii şi alţii iau în considerare mo-

tivul pentru care sînt solicitați, dar nimeni nu se gîndește la timpul în sine. Ca și cum ceea ce se cere n-ar însemna nimic, ca și cum ceea ce se acordă n-ar valora, de asemenea, nimic. Bunul cel mai prețios dintre toate devîne o jucărie ; dar noi nu ne dăm seama de valoarea lui pentru că nu e perceptibil și de aceea îl socotim drept un lucru ieftin, sau aproape fără nici un preț. 2. Oamenilor le place să primească rente, daruri cărora le consacră truda, străduința și grija lor ; nimeni nu socotește însă timpul, folosindu-se de el din plin, ca și cum n-ar costa nimic. Dar uită-te la acești oameni ; bolnavi, cînd se află în pericol de moarte, cad la genunchiî medicilor ; de teama morții sînt gata să cheltuiască tot ce au agonisit numai pentru a mai trăi. Așa de încordată este lupta sentimentelor care se dă în sufletul lor ! 3. Căci dacă s-ar putea să i se prezinte fiecăruia socoteala anilor scurși și pe aceea a anilor care-i rămîn de trăit, cum vor mai tremura cei care vor vedea puținul care le-a rămas, cum îl vor mai chibzui ! Or, e ușor să gospodărești ce e mic, dar sigur ; trebuie păstrat cu și mai multă grijă încă ceea ce nu știi cînd îți va lipsi. 4. Să nu crezi totuși că aceia nu cunosc prețul lucrului : ei spun celor pe care-i iubesc foarte mult că sînt gata să le dea o parte din anii lor. Ei dau fără să înțeleagă. Iar în felul în care o fac ceea ce oferă ei nu folosește nimănui. Însuși faptul că nu sînt conștienți de ceea ce oferă îi face să suporte lesne o pierdere de a cărei valoare nu-și dau seama. 5. Nimeni nu-ți va înapoia anii, nimeni nu te va reda ție din nou ; drumul existenței tale se va scurge fără a urca sau a-și întrerupe cursul ; fără să facă zgomot, nu-ți va aminti de iuțeala lui, ci va trece pe nesimțite. Nici porunca regelui, nici bunăvoința unui popor nu vor prelungi viața ; urmînd impulsul primit în prima zi, ea va zbura fără să se abată din cale, fără vreo întîrziere. Ce se va întîmpla ? Tu ești ocupat, viața trece, iar cînd va veni moartea, tu va trebui, de voie, de nevoie, să î te predai.

IX. 1. Oare poate fi ceva mai nesăbuit decît felul în care gîndesc unii oameni, mă refer la cei care se laudă cu înțelepciunea lor? Sînt prea ocupați și, ca să poată trăi mai bine, își cheltuiesc viața organizîndu-și-o. Își înșiră planurile pe un timp îndelungat: ori, cel mai mare păcat făcut vieții este amînarea; ea ne răpește zilele care ni se oferă, ea ne jefuiește de prezent prin promisiunile viitorului. Cea mai mare greutate în viață este așteptarea care atîrnă de mîine și îl pierde pe azi. Tu dispui de ceea ce se află în mîinile Soartei, în timp ce pierzi ceea ce se află în mîinile tale. Unde te uiți? Încotro îți îndrepți gîndurile? Viitorul plutește în nesiguranță: trăiește deci în prezent. 2. Iată ceea ce prezice cel mai mare poet [1] și, ca și cum ar fi stăpînit de un fior zeiesc, cîntă această profeție binefăcătoare: „Cea mai bună zi a vieții pentru bieții muritori a fost cea dintîi“ [2]. „De ce întîrzii, spune, el, de ce zăbovești? Dacă nu vei pune stăpînire pe clipă, va zbura“. Dar, chiar după ce o vei fi prins, tot va pleca: și astfel trebuie să te lupți cu iuțeala timpului folosindu-l cît mai repede; trebuie să sorbi ca dintr-un puhoi năvalnic și trecător. 3. Ca să recurg la un termen potrivit pentru a critica întîrzierea nemărginită, ar trebui să spun nu „cea mai bună vîrstă“, ci „cea mai bună zi“. De ce, nepăsător și indiferent la fuga grăbită a timpului, îți desfășori în voia lăcomiei tale un lung șir de luni și de ani? Despre zi ți se vorbește, chiar despre această zi care se stinge. 4. Oare mai încape îndoială că cea mai bună zi va trece neobservată pentru bieții muritori, bieți adică ocupați? Sufletul lor e încă prea copilăros cînd îi apasă bătrînețea care îi surprinde nepregătiți și neînarmați, căci nici n-au bănuit-o măcar. Au ajuns la ea pe neașteptate și fără să se fi îndoit, fără să-și fi dat seama că se apropiau de ea cu fiecare zi. 5. După cum

[1] Seneca folosește aici termenul de *vates* = poetul profet, inspirat de zei (n. t.).

[2] Vergiliu, *Georgice*, III, v. 66 (n. t.).

conversația sau lectura sau o altă meditație mai profundă îl înșală pe călătorul care se vede sosit înainte de a fi știut că se apropie, tot astfel, drumul vieții, continuu și atît de iute, pe care îl străbatem deopotrivă veghind sau dormind, nu apare celor ocupați decît la sfîrșit.

X. 1. Dacă aș vrea să împart tema în diverse puncte și argumente, aș găsi multe dovezi pentru a arăta că viața celor ocupați este foarte scurtă. Lui Fabianus [1], care nu era profesor de filozofie, ci un filozof veritabil în manieră antică, îi plăcea să spună că trebuie să lupți împotriva pasiunilor cu înflăcărare și nu cu delicatețe, să le rupi linia de bătaie nu prin răni ușoare, ci atacîndu-le direct. Și nu admitea sofismele : „căci, adăuga el, trebuie să-ți zdrobești dușmanul și nu doar să-l pișți nițel". În același timp, pentru a-i face pe oameni să se rușineze de rătăcirea lor, trebuie să-i instruiești și nu numai să te plîngi de ei. 2. Viața se împarte în trei anotimpuri : ceea ce a fost, ceea ce este și ceea ce va fi. Dintre acestea, cel pe care-l trăim este de scurtă durată, ne îndoim de cel ce urmează, doar cel care s-a scurs este sigur. Căci asupra trecutului Soarta și-a pierdut orice drept, întrucît nu poate fi readus prin puterea nimănui. 3. Iată ceea ce scapă oamenilor ocupați : căci ei nu au răgazul să arunce o privire asupra trecutului și, chiar de l-ar avea, amintirea lucrurilor de care ar trebui să se căiască le este neplăcută. Și astfel nu-și dau silința să-și amintească de timpul rău folosit și nu îndrăznesc să stăruie asupra momentelor în care viciile lor, chiar și cele în care se ascunde farmecul unei anume voluptăți prezente, se dezvăluie reflecției. Nimeni, în afară de cel care-și supune

[1] *Papirius Fabianus*, pe care Seneca îl citează frecvent, a fost numit mai întîi retor apoi filozof. Discipol al lui Sextius și profesor al lui Seneca (n. t.).

faptele propriului control, care nu se înșală niciodată, nu se întoarce cu plăcere în trecut. 4. Cel ale cărui dorințe au fost pline de ambiție, care a disprețuit cu trufie sau a învins necumpătat, care a înșelat cu viclenie, care a furat lacom și a risipit necugetat, acela deci se teme cu siguranță de propriile amintiri. Ori, este singura parte din viața noastră care rămîne sacră și inviolabilă, care a trecut peste toate nenorocirile omenești, care a fost smulsă de sub domnia Soartei, pe care nici sărăcia, nici teama, nici năvala bolilor nu o mai tulbură. Trecutul nu poate fi răscolit și nici smuls. Stăpînirea lui este permanentă și senină. Zilele nu sînt prezente decît una după alta și chiar clipă după clipă. Cele care s-au scurs vor alerga la chemarea ta, lăsîndu-se cercetate și reținute cît vrei tu, lucru pe care oamenii ocupați nu au timpul să-l facă. 5. Este calitatea unei minți sigure și liniștite de a rătăci de-a lungul tuturor perioadelor vieții ; sufletele oamenilor ocupați, ca și cum s-ar afla sub un jug, nu se pot întoarce și nici privi înapoi. Viața lor se îndreaptă așadar către prăpastie. La nimic nu servește să torni întruna, cînd un vas nu are fund, pentru a primi și a păstra. De asemenea, prea puțin contează timpul de care dispui, dacă nu are unde să se așeze, dacă e irosit de sufletele zdruncinate și tulburate. 6. Prezentul este timpul cel mai scurt, pînă într-atît încît unora li se pare că nu există deloc ; căci se află întotdeauna în mers, curgînd grăbit [1] ; încetează înainte de a sosi și nu suportă oprire mai mare decît luna sau stelele a căror veșnică și neliniștită mișcare nu le lasă niciodată în același loc. Oamenii ocupați nu se interesează, așadar, decît de prezent, care este însă atît de scurt încît nu poate fi perceput ; ba, mai mult, în mulțimea îndeletnicirilor care le răpesc atenția, se lasă jefuiți de el.

[1] Aluzie, probabil, la binecunoscuta maximă a lui Heraclit : „Totul curge ; nimic nu stă pe loc" (n. t.).

XI. 1. În sfîrșit, vrei să știi cît de puțin trăiesc aceștia. Privește ce mult își doresc să trăiască vreme îndelungată. Bătrînii gîrboviți cerșesc în rugăciunile lor cîțiva ani în plus ; ei caută să se întinerească, se mîngîie cu o minciună și socot o plăcere să se amăgească cu gîndul că destinul se înșală. Apoi, cînd vreo slăbiciune le amintește condiția lor muritoare, ei sînt înspăimîntați și mor nu ca și cum ar pleca din viață, ci ca și cum le-ar fi smulsă. Strigă întruna că au fost proști că n-au trăit și că, dacă vor scăpa de această boală, vor trăi în liniște ; abia atunci se gîndesc că în zadar au obținut atîtea lucruri de care nu se vor mai bucura deloc, cît de lipsite de rost au fost strădaniile lor. 2. Dimpotrivă, pentru cei care trăiesc departe de orice tulburare, de ce n-ar dura viața mai mult ? Nimic din ea n-a fost încredințat altuia, nimic risipit. Apoi, nimic n-a fost lăsat pe seama Soartei, nimic nu s-a pierdut prin nepăsare, nimic nu s-a irosit prin nechibzuință, nimic n-a rămas nefolosit. Întreaga viață, pentru a mă exprima astfel, prezintă același interes. Iată de ce, oricît ar fi de scurtă, viața le ajunge din belșug și de aceea, cînd va sosi ziua cea de pe urmă, înțeleptul nu va șovăi să meargă la moarte cu pasul sigur.

XII. 1. Întrebi poate ce numesc eu oameni ocupați. Nu crezi că folosesc acest termen pentru cei care ar trebui să fie alungați din bazilică cu ciinii. Sau te gîndești la cei pe care-i vezi că se înăbușă de mîndrie în mulțimea clienților lor, sau, poate, la cei pe care îndatoririle lor îi smulg de-acasă pentru a se umili la ușa celuilalt. Termenul e valabil, de asemenea, pentru cei pe care lancea pretorului [1] îi încîntă prin momeala unui cîștig ticălos și care va supura, mai devreme sau mai tîrziu. 2. Unii au răgazuri ocupate : în vila lor sau întinși pe pat, în mij-

[1] Pretorul înfigea o lance în locul unde se făceau licitațiile (n. t.).

locul singurătății, cînd s-au retras din lume, devin supărători pentru ei înșiși. Nu s-ar putea spune că duc o viață trîndavă, ci pur și simplu sînt inactivi. Tu îl numești leneș pe cel care strînge cu sîrguință vase de Corint[1], devenite prețioase prin mania cîtorva, și-și pierde cea mai mare parte a vieții în mijlocul unor ruginituri ? Pe cel care se duce în palestră[2] (căci, vai, viciile de care suferim nu sînt tocmai romane !) pentru a privi copiii care se întrec ? Pe cel care-și împarte cirezile de vite după vîrstă și după culoare ? Pe cel care hrănește pe cei mai tineri atleți ? 3. Cum, tu îl treci în rîndul celor fără ocupație pe cel care-și petrece vreme îndelungată la frizer, unde i se taie părul care a crescut peste noapte, unde se deliberează asupra fiecărui fir, unde se pune în ordine pieptănătura zbîrlîtă, unde se așează șuvițele răvășite ? Ce mînios e dacă frizerul a fost un pic mai neatent, crezînd că tunde un bărbat adevărat ! Ce roșeață de indignare îi apare pe față, dacă i s-a tăiat puțin din coamă, dacă un fir de păr nu e bine așezat, dacă pletele nu cad în bucle egale ! E vreunul din ăștia care să nu prefere tulburarea statului mai degrabă decît cea a coafurii ? Unul ca ăsta e mai neliniștit pentru podoaba capului decît pentru salvarea lui și nu-i place să fie pieptănat decît în mod virtuos ! Pe ăștia îi numești tu neocupați, care-și petrec timpul între pieptene și oglindă ? 4. Dar cei care vor să compună, să asculte, să învețe cîntece și-și chinuie vocea — căreia natura i-a dăruit un ton drept, bun și simplu — dîndu-i inflexiuni și modulații languroase, cei ale căror degete pocnesc, veșnic ocupate să ritmeze o melodie ? Cei care, atunci cînd sînt chemați la treburi serioase, chiar triste, fredonează încet un cîntec ? Ăștia nu au odihnă, ci trîndăvesc. 5. Și, pe Hercule, nu voi socoti ospe-

---

[1] Colecționarea de bronzuri, mult timp la modă, era considerată un rafinament. Vasele de Corint erau foarte prețuite în vremea lui Seneca (n. t.).

[2] Preluat de la greci, termenul semnifică locul unde se făceau exerciții atletice, precum și exercițiu sportiv de tip grecesc (n. t.).

țele ăstora printre momentele lor libere, cînd văd cu cîtă grijă îmbuiesc argintăria, cu cîtă migală își leagă tunicile lor de desfrînați, cu cîtă atenție cercetează felul în care iese mistrețul din mîinile bucătarului, cînd urmăresc iuțeala cu care servitorii imberbi aleargă la treburi, îndemînarea cu care taie păsările în bucăți potrivite; ei pun pe nefericiții băieșandri să curețe pînă și scuipatul oaspeților bețivi. Iată cum se cucerește faima de om elegant și la modă. Viciile îi urmează pînă în cele mai strîmte unghere ale vieții, încît nu pot nici să bea nici să mănînce fără afectare. 6. Să nu mai socotești între cei trîndavi pe cei care sînt purtați încolo și-ncoace cu scaunul sau cu lectica, care se pregătesc de plimbare la ore fixate anume, ca și cum nu li s-ar îngădui să se lipsească de ea, pe cei pe care un altul îi înștiințează cînd să facă baie, cînd să înoate, cînd să cineze. Aceste suflete gingașe sînt într-atît de toropite de moleșeală încît nu sînt în stare să-și dea singure seama dacă le e foame sau nu. 7. Aud pe unul dintre cei delicați (dacă se pot numi delicii uitarea vieții și a obiceiurilor umane), după ce a fost scos din baie pe brațe și apoi purtat pe un scaun, întrebînd: „Acum sînt așezat?" Crezi tu că acest om care nu e conștient dacă stă pe scaun își dă seama că trăiește, vede, că e liber? N-aș putea spune dacă îl plîng mai mult pentru că nu știe acest lucru decît pentru că doar se prefface. 8. Ei uită într-adevăr unele lucruri, dar multe se fac doar că le uită. Unele vicii îi încîntă pe aceștia, ca și cum ar fi pricini de fericire. Li se pare prea umil și de disprețuit omul care știe ce are de făcut. O să crezi acum că mimii exagerează cînd înfierează luxul [1]. Ei trec cu vederea, pe Hercule, mai mult decît îți închipui. Nu-

[1] Introdus cu siguranță la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., mimul, farsă literară, adesea cu conținut moralizator, care îmbina dialogul, gesticulația și dansul, s-a menținut pînă la sfîrșitul antichității. După cum atestă *Satyriconul* lui Petronius, în timpul Imperiului mimul cunoaște un reviriment puternic, înlesnit de criza teatrului literar (n. t.).

mărul viciilor a sporit într-o măsură atît de mare în acest secol în care spiritul inventiv s-a limitat numai la asta, încît aproape că putem să-i acuzăm pe mimografi de indulgență. A găsi pe unul îndeajuns de cuprins de moliciune pentru a încredința altuia grija de a-i spune dacă e așezat sau nu! 9. Acesta deci nu este fără ocupație, alt nume trebuie să-i dai: este bolnav, ba *mai mult*, e un *om* mort; liniștit nu este decît cel conștient de odihna sa. Dar acest om pe jumătate viu, care are nevoie de altul pentru a-i arăta poziția corpului său, cum ar putea fi stăpîn pe *un singur moment* din viața sa?

XIII. 1. Ar lua prea mult timp să urmăresc pe cei a căror viață se irosește la jocurile de șah și la cele cu mingea, sau se prăjesc la soare. Nu pot fi considerați fără ocupație cei ale căror plăceri necesită multă trudă. Cît despre cei care sînt reținuți de studiul inutil al literelor, nimeni nu se va îndoi că-și dau silința în zadar. Au ajuns acum o legiune întreagă la romani. 2. Asta a fost odinioară o boală a grecilor de a se întreba cîte vîsle a avut Ulise, ce epopee a fost scrisă mai întîi — *Iliada* sau *Odiseea* —, apoi, dacă au același autor, sau alte nerozii de acest fel, pe care le poți păstra pentru tine fără a-ți îmbogăți cunoștința, sau le poți publica fără a părea mai savant, ci doar mai plictisitor. 3. Iată că și romanii sînt pătrunși de ardoarea căutărilor inutile[1]. Zilele acestea am auzit pe cineva povestind ceea ce fiecare din conducătorii romani a făcut pentru prima dată: Duilius[2] a repurtat cel dintîi o victorie navală; Curius Dentatus[3]

[1] Și alți autori vorbesc în termeni similari cu Seneca. Suetoniu ne relatează că Tiberiu iubea mitologia pînă la ridicol (n. t.).

[2] *Duilius* (? — cca. 230 î.e.n.), om politic, a învins flota cartagineză în apropiere de Myles, în 260 î.e.n. (n. t.).

[3] *Curius Dentatus* (? — cca. 270 î.e.n.), om politic. A celebrat triumful asupra lui Pyrrhus, regele Epirului, în 275 î.e.n. El a fost primul care a adus în armata sa, ce acționa în Italia, elefanți de luptă (n. t.).

a condus primul elefanții la triumful său. Aceste fapte, dacă nu conduc la glorie adevărată, se întorc totuși asupra exemplelor din istoria romană : știință inutilă, dar capabilă totuși de a ne fermeca prin strălucirea deșartă a faptelor înalte. 4. Îngăduim, de asemenea, acest lucru celor care vor să afle cine a convins primul pe romani să se îmbarce pe o navă. Claudius a fost acesta, numit și Caudex [1], deoarece așa se cheamă la antici o îmbinare de scînduri ; de unde numele de „codex" dat tăbliței de lege și cel de „codiciares", prin care se înțelege, în limba veche, plutele care transportă provizii pe Tibru. 5. Să recunoaștem că e bine de știut că Valerius Corvinus [2] a învins primul la Messana. El cel dintîi din familia Valeriilor a fost supranumit Messana, de la numele orașului cucerit și, încet-încet, poporul, schimbînd o literă, i-a zis Messalla. 6. Vei admite oare că îi pasă cuiva dacă Sulla a dat drumul pentru prima oară leilor liberi în arenă, cînd altădată apăreau doar legați, și că regele Bochus a trimis soldați cu sulița pentru a-i ucide ? Să mai acceptăm și acest lucru ! Dar că Pompei a fost primul care a făcut să se reprezinte o luptă punînd în arenă 18 elefanți la un loc cu condamnații primejdioși, prin ce poate interesa acest lucru morala [3] ? Primul om al cetății și cel mai vestit prin bunătatea sa dintre conducătorii antici (așa cum s-a păstrat prin tradiție) a privit ca pe un spectacol nemaipomenit noul fel de a face oamenii să moară. Să-i pună să se lupte între ei ? Ar fi fost prea puțin ! Să fie sfîșiați ? La fel de puțin ! Au fost striviți sub greutatea uriașă a animalelor ! 7. Ar fi mai bine ca asemenea fapte să fie date uitării, ca nu cumva vreun alt conducător să le învețe și să pizmuiască acest lucru

[1] În timpul consulatului lui Appius Claudius Caudex (264 î.e.n.), a izbucnit primul război punic (n. t.).

[2] *Valerius Maximus Corvinus* a fost consul în 263 î.e.n. (n. t.).

[3] Pliniu povestește că elefanții măcelăriți de sulițașii getuli au stîrnit mai mult mila poporului decît ostatecii aruncați în arenă (n. t.).

puțin omenesc. O, ce întuneric așterne asupra minților noastre o mare fericire! Acesta s-a crezut mai presus de natură, aruncînd niște nenorociți la un loc cu animalele născute sub alt cer, făcînd să se dea o bătălie între făpturi atît de deosebite, vărsînd mult sînge pentru a bucura ochii poporului roman care va fi silit, în curînd, să verse el însuși, și încă și mai mult. Dar mai tîrziu se va întîmpla același lucru: înșelat de viclenia alexandrină, se oferă el singur pentru a fi străpuns de cel din urmă sclav, înțelegînd prea tîrziu fala deșartă a cognomenului său [1]. 8. Dar să mă întorc de unde am plecat și să arăt, cu acest prilej, grija inutilă a unora: se povestea, de asemenea, că Metellus [2], în triumful pe care l-a obținut învingînd pe cartaginezi în Sicilia, a condus, singurul dintre romani, cei 120 de elefanți prinși și înhămați la carul său triumfal; se mai spune că Sulla a fost ultimul dintre romani care a mărit pomeriul [3]. Acesta, potrivit obiceiului vechi, nu era mărit decît după cuceririle făcute în Italia și niciodată în provincii. E mai folositor să se știe că Aventinul se află în afara pomeriului din două motive, așa cum susținea el: fie pentru că plebea se retrăsese acolo, fie pentru că auspiciile luate de Remus nu fuseseră favorabile — și alte nenorociri de acest fel, care sînt pline de minciuni sau asemănătoare acestora [4]. 9. Căci admițînd că aceste istorii sînt de bună credință și adevărate, cu cît vor micșora ele greșelile cuiva? Dorințele cui vor avea întîietate? Pe cine vor face ele mai curajos,

---

[1] Seneca se referă aici la *Cnaeus Pompeius* (106—48 î.e.n.), care, datorită victoriilor repurtate în Orient, primește cognomenul de Magnus (cel Mare) (n. t.).

[2] *Pius Quintus Caecilius Metellus* (?—63 î.en..), om politic și general (n. t.).

[3] Teren sacru în jurul Romei, unde nu se clădea și nu se cultiva nimic (n. t.).

[4] Tacit ne relatează că Claudius a mărit pomeriul orașului, potrivit tradiției. Se poate crede că includerea colinei Aventin în pomeriu nu fusese realizată sau tocmai se realiza în timp ce Seneca scria dialogul (n. t.).

pe cine mai drept sau mai darnic ? Mă întreb uneori, spune Fabianus al nostru, dacă n-ar fi fost mai bine să fiu analfabet decît să mă împotmolesc în studii de acest fel.

ELOGIUL FILOZOFIEI

XIV. 1. Dintre toți muritorii sînt liniștiți doar cei care se consacră filozofiei ; doar ei trăiesc cu adevărat. Ei nu se mulțumesc să se îngrijească prea tare de existența proprie ; la vîrsta lor își adaugă toate secolele, însușindu-și toți anii scurși înainte ca ei să se fi născut. Și, ca să fim drepți, va trebui să recunoaștem că vestiții întemeietori ai doctrinelor sacre s-au născut pentru noi, nouă ne-au pregătit viața. Ne îndreptăm spre adevărurile măreț scoase din întuneric la lumină prin truda altuia ; nici un secol nu ne-a fost interzis ; la toate avem acces și dacă prin măreția sufletului ne este îngăduit să învingem limitele slăbiciunii omenești, avem o lungă întindere de timp de străbătut. 2. Noi putem să discutăm cu Socrate, să ne îndoim cu Carneade [1], să ne liniștim cu Epicur, să învingem natura umană cu stoicii, să o întrecem cu cinicii. Întrucît ne este permis să participăm la orice secol, de ce n-am ieși atunci din strîmtul și nesigurul curs al vieții, pentru a ne dedica din tot sufletul acestor meditații care sînt veșnice, nesfîrșite și comune celor mai nobile spirite ? 3. Aștia care aleargă după tot felul de îndatoriri, care se chinuie pe ei înșiși și pe cei din jurul lor, după ce, pierzîndu-și mințile de-a binelea, se vor fi plimbat din poartă-n poartă fără să fi ocolit pragul vreunei uși, după ce vor fi răspîndit prin cele mai felurite case saluturile lor interesate, cît de puțini oameni vor fi reușit să vadă, la urma urmei, în acest oraș imens și hărțuit între mii

[1] Filozof, exponent al Noii Academii ; a fost sol la Roma în 153 î.e.n. (n. t.).

de pasiuni ? 4. Cît de mulți vor fi dintre aceștia pe care somnul, dezmățul sau neomenia îi vor îndepărta ? Cîți, după ce se vor fi chinuit multă vreme, vor alerga prefăcîndu-se grăbiți ! Cît se vor codi să se arate în atriumul tixit de clienți și se vor retrage în colțurile întunecoase ale caselor, ca și cum n-ar fi mai nepoliticos să dezamăgească decît să-i lase la poartă ! Mulți dintre ei, toropiți și încă mahmuri după beția de ieri, în fața acestor nenorociți care se scoală cu noaptea-n cap așteptînd ca ei să se trezească, vor răspunde la rostirea în șoaptă a numelui lor, de buze abia întredeschise, prin cel mai disprețuitor căscat [1] ! 5. Noi socotim, orice s-ar spune, că își îndeplinesc adevăratele lor îndatoriri aceștia care vor să-i aibă alături în fiecare zi pe Zenon sau Pythagora, pe Democrit sau pe ceilalți înaintași ai bunelor învățături ; pe cei care vor să-i aibă pe Aristotel și pe Teofrast în intimitatea lor [2]. Putem oricînd să apelăm la ei ; vizitatorul nu va pleca de la ei fără a fi mai fericit, mai dispus să-i iubească ; nici unul nu-l va lăsa să plece cu mîinile goale. Oricine poate merge să-i întîlnească, fie zi, fie noapte.

XV. 1. Nici unul dintre ei nu te va sili să mori, ci te va învăța cum s-o faci : nici unul din ei nu-ți va risipi anii, fiecare ți-i va aduce pe ai săi ; cu nici unul discuția nu va fi primejdioasă, prietenia lor nu va fi funestă, grija nici unuia nu va fi costisitoare. Poți lua de la ei tot ce

---

[1] Seneca opune timiditatea clienților care abia îndrăznesc să deschidă gura pentru a-și saluta patronul, insolenței acestuia care cască fără oprire în fața lor (n. t.).

[2] Numele nu sînt alese la întîmplare : întemeietorului stoicismului Seneca îl asociază pe Pythagora care avea încă adepți, printre care și Sotion, unul din profesorii lui. Alegerea lui Democrit e mai puțin clară. Cît despre Teofrast, doctrina sa e strîns legată de cea a lui Aristotel, al cărui discipol a fost. Seneca îi confundă adesea (n. t.).

vrei ; nu va depinde decît de tine să te înfrupți din bunurile lor cît ți-e voia. 2. Ce bătrînețe frumoasă și fericită îl așteaptă pe cel care s-a pus sub ocrotirea lor ! Va avea prieteni de încredere cu care va putea să discute despre lucrurile cele mai mărunte ca și despre cele mai importante, pe care va putea să-i consulte zilnic în probleme personale. De la aceștia vor auzi adevărul spus fără ocol și vor fi lăudați de ei fără lingușire, într-un cuvînt, vor avea prieteni a căror purtare e demnă de urmat. 3. Obișnuim să spunem că n-a stat în puterea noastră să ne alegem părinții, că ne-au fost dați de întîmplare ; dar nouă, filozofilor, ne e permis să ne naștem după cum vrem. Spiritele cele mai vestite formează familii [1] : alege-o pe aceea din care vrei să faci parte ; vei primi nu numai numele lor, ci și bunurile lor pe care nu va trebui să le păstrezi nici cu meschinărie nici cu lăcomie. Vor spori cu atît mai mult cu cît le vei împărți mai adesea. 4. Aceștia îți vor deschide drum către veșnicie și te vor înălța într-un loc de unde nu s-a prăbușit nimeni. Este singurul mijloc de a depăși condiția de muritor și chiar de a o transforma în nemurire. Onorurile, monumentele, toate sentințele date de ambiție sau toate operele făcute de ea, se năruie curînd ; nu există lucru pe care bătrînețea lungă să nu-l ruineze sau să nu-l prăbușească ; dar de cei pe care înțelepciunea i-a consacrat nu se poate atinge : nici o vîrstă nu-i va slăbi ; epoca și generațiile următoare vor contribui la venerarea pe care o inspiră opera lor și pentru că invidia se îndreaptă de obicei împotriva vecinului, vom admira cu mai multă sinceritate de la distanță. 5. Așadar, viața înțeleptului va dura mult. El nu e deloc închis în aceleași hotare ca și ceilalți. El singur e slobozit de legile neamului omenesc. Toate secolele i se supun ca unui zeu. E vorba de un timp trecut ? El îl va cuprinde prin amintire ; prezent ? îl folosește.

[1] Seneca folosește aici, ca și Cicero, cuvîntul *familia* pentru a desemna curentele filozofice (n. t.).

Cît despre viitor, se bucură de el dinainte. Reunirea tuturor acestor momente într-unul singur îi face viața lungă.

XVI. 1. Viața cea mai scurtă și mai neliniștită o au cei care uită de trecut, neglijează prezentul și se tem de viitor. Cînd ajung la capăt, își dau seama, prea tîrziu, nenorociții, că au fost tot timpul ocupați cu a nu face nimic. 2. Să nu crezi că lungimea vieții lor ar fi dovedită de faptul că deseori își cheamă moartea : ceea ce-i chinuie nu e lipsa lor de prevedere, ci nesiguranța pasiunilor care se transformă chiar în lucrurile de care se tem ; adesea își doresc moartea pentru că le e frică de ea. 3. Să nu cauți dovada că trăiesc mult în faptul că ziua li se pare deseori lungă, că, pînă la ora cinei, se plîng de încetineala cu care trece vremea ; atunci cînd ocupațiile îi părăsesc, toropiți de lene, se agită și nu știu cum să-și mai omoare timpul. De asemenea, cînd rîvnesc la o îndeletnicire oarecare, intervalul de timp care-i separă de ea li se pare îngrozitor de lung. De pildă, cînd s-au anunțat lupte de gladiatori sau cînd așteaptă să vadă vreun spectacol sau altă distracție, ar dori, pe Hercule, să sară peste zilele sau ceasurile care au rămas pînă atunci. 4. Orice întîrziere a lucrului sperat este lungă ; dar chiar și timpul pe care-l petrec cum le place este scurt pentru ei și devine și mai scurt tot din vina lor. Ei trec de la un capriciu la altul și nu se pot opri la o singură dorință. Zilele nu sînt lungi pentru ei, ci îngrozitoare ; dar, dimpotrivă, cît de scurte li se par nopțile pe care le petrec în îmbrățișarea curtezanelor sau la beție. 4. De acolo furia împotriva poeților care hrănesc rătăcirile omenești cu povestirile lor, cînd îl înfățișează pe Jupiter fermecat de plăcerile unei nopți de dragoste căreia i-a dublat durata [1].

[1] Aluzie la povestea lui Jupiter și a Alcmenei (Plaut, *Amphitryo*) (n. t.).

Ei aţiţă viciile noastre cînd le fac să urce la zeii înşişi, oferind bolii noastre, prin exemplul divinităţii, toate scuzele şi îndreptăţirea. Cum să nu li se pară acestor oameni că nopţile sînt prea scurte, cînd le plătesc atît de scump? Îşi pierd ziua în aşteptarea nopţii, iar noaptea prin teama de răsărit.

ÎNDEMN LA RETRAGERE DIN VIAŢA PUBLICĂ

XVII. 1. Pînă şi plăcerile lor sînt tulburate şi întunecate de felurite spaime şi în mijlocul celor mai zguduitoare emoţii apare acest gînd neliniştitor: „Cît va dura oare?“ Din pricina acestui sentiment, regii şi-au deplîns puterea, iar măreţia soartei lor i-a încîntat mai puţin, înspăimîntaţi de apropierea sfîrşitului. 2. Cînd pe întinderile nesfîrşite ale cîmpiilor îşi desfăşurau armata pe care nu trebuia s-o numere, ci să-i aprecieze din ochi mulţimea, cel mai trufaş dintre regii persani [1] a vărsat lacrimi la gîndul că, peste o sută de ani, nici unul din aceşti tineri nu va supravieţui [2]; dar chiar el era cel care le grăbea destinul pentru care-i compătimea, silindu-i pe unii să moară pe mare, pe alţii pe uscat, în bătălie sau în retragere; în scurt timp, îi duse la pierzanie pe oamenii de care îi părea rău că nu vor trăi peste o sută de ani. 3. De ce pînă şi bucuriile acestora sînt tulburate? Căci ele nu se sprijină pe pricini temeinice, risipindu-se la fel de uşor cum au apărut. Ce să crezi de aceste momente care, după cum singuri mărturisesc, sînt nefericite, cînd chiar cele cu care ei se fălesc, închipuindu-şi-le mai presus de orice, sînt aşa de amestecate? 4. Nici fericirea cea mai mare nu este trainică; soarta cea mai puţin sigură este uneori mai favorabilă decît se crede.

---

[1] Xerxes (n. t.).

[2] Herodot relatează în termeni similari întîmplarea (n. t.).

Căci, pentru a-ți păstra fericirea e nevoie de o alta, iar în locul dorințelor împlinite trebuie să dai glas altora. Orice lucru care vine întîmplător e nesigur. Ce-i prea mult se înalță mai sus, mai binele e făcut pentru a cădea, ori, primejdia unei prăbușiri nu încîntă pe nimeni. Așadar, nu numai foarte scurtă dar și nenorocită trebuie să fie viața celor care se străduiesc să obțină ceea ce le va fi încă și mai greu de păstrat. 5. Ei obțin cu trudă ceea ce-și doresc, păstrează îngrijorați ceea ce au dobîndit; între timp, nu se ține socoteală de vremea care nu se va întoarce niciodată. Noi îndeletniciri iau locul celor vechi, speranța stîrnește altă speranță, ambiția, ambiție. Nu se caută sfîrșitul nenorocirilor, ci se schimbă subiectul. Ne-au chinuit prea îndelung propriile noastre onoruri? Cele ale altora ne răpesc și mai mult timp! Am fost scutiți de oboselile unei candidaturi? Ne apucăm să fim agenți electorali! Am renunțat cumva la plictiseala de a acuza? Cădem în aceea de a judeca! Am încetat de a fi judecători? Devenim anchetatori! Am îmbătrînit ca administratori ai averii altora? Vom fi acaparați de averea personală! 6. Marius a părăsit încălțămintea de oștean [1]? Este acum consul. Quinctius [2] se grăbește să scape de dictatură? Va fi rechemat de la plug. Scipio va merge împotriva cartaginezilor, prea tînăr pentru o încercare atît de importantă; învingătorul lui Hannibal, învingătorul lui Antiochus, podoaba consulatului său, chezașul fratelui, ar fi fost, dacă nu s-ar fi împotrivit el însuși, socotit egalul lui Jupiter; neînțelegerile civile îl vor lovi pe salvator. Și după ce a disprețuit ca tînăr onorurile care-l așezau în rîndul zeilor, ca bătrîn va

---

[1] Exact în text: Pe Marius l-au părăsit încălțările de oștean *(Marium caliga dimisit)* (n. t.).

[2] *Lucius Quinctius Cincinnatus*, consul în 460 î.e.n., dictator între 458 și 439 î.e.n., este, potrivit tradiției, simbol al virtuții și vitejiei romane. Numirea lui ca dictator în 458 î.e.n., îl găsește la coarnele plugului (n. t.).

rîvni doar un exil semeț [1]. Niciodată nu vor lipsi pricinile de neliniște, la fericire sau la nenorocire ; ocupațiile vor tulbura viața ; odihna, deși dorită întotdeauna, nu va apărea niciodată.

XVIII. 1. Separă-te, așadar, de gloată, dragul meu Paulinus, și, prea frămîntat în privința duratei existenței tale, retrage-te, în sfîrșit, într-un port mai liniștit [2]. Gîndește-te la valurile care te-au asaltat, la furtunile pe care, simplu particular, le-ai înfruntat, sau la cele pe care, ca funcționar public, le-ai stîrnit împotriva ta. Încercările chinuitoare și pline de neliniște prin care ai trecut ți-au dovedit îndeajuns virtutea : încearcă acum ceea ce se poate face prin odihnă. Cea mai mare parte a vieții, și cea mai bună, desigur, a fost dată statului ; a venit rîndul să iei acum puțin și pentru tine din timpul tău. 2. Și nu te invit la odihnă lîncedă și leneșă, nici să afunzi în somn și în plăcerile vulgare forța ta de-acum. Nu asta înseamnă odihna ; vei descoperi lucruri mai înalte decît pînă acum și cu care te vei îndeletnici în siguranță și fără griji. 3. Tu conduci interesele universului la fel de dezinteresat ca și cum ar fi ale altuia, cu aceeași grijă de parcă ar fi ale tale, atît de conștiincios ca și pe cele ale Statului. Tu cîștigi dragostea într-o funcție în care e greu de ocolit ura. Dar totuși, crede-mă, e mai bine să ții socoteala vieții tale decît pe cea a grîului public. 4. Această forță a spiritului, în stare de cele mai măreț

[1] Seneca face aluzie aici la faptul că Scipio a împiedicat poporul să-i așeze statuia în templul lui Jupiter. Acuzat, împreună cu fratele său, de nereguli financiare săvîrșite în timpul campaniilor din Asia, s-a exilat la Liternum în Campania (n. t.).

[2] Recomandarea făcută de autor lui Paulinus, de retragere din viața civică, ascunde interese proprii precise. Aflat în exil (48 e.n.), filozoful voia să-l convingă pe împăratul Claudiu că el, Seneca, nu va mai activa pe scena politică a Romei. Devenit între timp preceptorul lui Nero, moștenitorul desemnat la tron, Seneca va profesa, în *De tranquillitate animi*, idei complet opuse (n. t.).

lucruri, întoarce-o de la o slujbă, de onoare, fără îndoială, dar prea puțin potrivită pentru o viață fericită, și gîndește-te că, dacă ai cultivat în prima tinerețe preocupările intelectuale, aceasta n-a fost pentru ca prin tine miile de obrocuri de grîu să ajungă pe mîini bune. Tu ai lăsat să se înțeleagă despre tine că ai speranțe mai mari și mai înalte. Îți vor sări în ajutor oameni de o cinste recunoscută și cu activitate rodnică. Animalele greoaie sînt mult mai potrivite să care poverile decît caii de rasă ; cine i-a încărcat vreodată cu o povară prea mare pentru iuțeala lor ? 5. Gîndește-te apoi la grija de a-ți asuma o răspundere atît de mare ! Tu te ocupi cu stomacul omenirii, iar poporul înfometat nu se va mulțumi nici cu rațiunea, nu va fi îmblînzit nici de dreptate și nu va fi înduplecat prin nici o rugăminte. De curînd, în zilele în care Caligula trăgea să moară, el se gîndește că n-au mai rămas provizii decît pentru șapte-opt zile. În timp ce împăratul făcea poduri din nave [1] și se juca cu forțele imperiului, apărea amenințarea ultimei dintre nenorociri chiar și pentru cei asediați : lipsa proviziilor ; moartea, foamea și urmarea ei fatală, prăbușirea tuturor lucrurilor, erau cît pe-aci să fie prețul acestei imitații a unui rege străin, nebun furios care-și pierde orgoliul. 6. Ce trebuie să fi simțit atunci cei cărora li s-a încredințat grija grîului public [2] și care aveau de înfruntat pietrele, sabia, focurile, pe Caligula ? Ei se foloseau de cea mai dibace prefăcătorie pentru a învălui răul care nu era decît interior și trebuiau să acționeze cu rațiune, de bună seamă. Unele boli trebuie îngrijite fără știrea celor atinși de ele. Mulți însă au murit fiindcă și-au cunoscut boala.

---

[1] Caligula a construit într-adevăr un pod ce se întindea de la Baiae pînă la Puteoli pentru a se plimba. În acest scop a rechiziționat toate navele pe care le-a găsit, întîrziind transportul grîului (n. t.).

[2] În momentul elaborării dialogului, Paulinus îndeplinea tocmai această funcție (vezi n. 1, p. 41) (n. t.).

XIX. 1. Întoarce-te la aceste ocupații mai liniștite, mai sigure și atît de mărețe ! Tu crezi că e același lucru să ai grijă de tine, ca și de grîu, fără să fii păgubit prin înșelătorie și nepăsare. Trebuie să supraveghezi transportul și așezarea grîului în hambare și apoi să vezi să nu se strice din pricina umezelii și să fermenteze ; mai trebuie să ai grijă ca măsura sau greutatea să fie exacte ; în același timp, ar trebui să te apropii de acele studii sacre și mărețe pentru a ști care este esența divinității, plăcerea ei, care este condiția, forma ei ; ce soartă va avea sufletul, unde ne așază natura cînd sîntem separați de corpuri, prin ce se susțin în mijloc părțile cele mai grele ale universului, cum plutesc corpurile ușoare în înalt și cine le poartă către focul suprem, cine impune stelelor revoluția lor și toate celelalte fenomene pline de minunății. 2. Vrei să aștepți să părăsești pămîntul pentru a-ți întoarce sufletul și privirile către aceste frumuseți ? Acum, cît sîngele ți-e cald, trebuie să te îndrepți cu pas hotărît către un scop mai bun. În acest fel de viață te așteaptă multe fapte frumoase, dragostea de virtuți și practicarea lor, uitarea dorințelor, știința de a trăi și a muri, o adîncă liniște a pasiunilor [1].

XX. 1. Fără îndoială, situația oamenilor ocupați este nenorocită ; totuși, cea mai nenorocită este a acestora care nu se chinuie pentru ei înșiși, care-și potrivesc somnul după cel al altuia, mersul după mers străin, ale căror iubiri și uri, lucrurile cele mai libere dintre toate, le sînt comandate. Dacă aceștia vor să știe ce scurtă e viața lor, să se gîndească ce parte neînsemnată le revine. Cînd vei vedea deci că-și pun adesea toga, că repetă în cor un nume vestit, să nu-i privești cu ochi răi : aceste avantaje se cuceresc cu cheltuirea vieții. Pentru a-și lega

[1] Tratatul ar fi trebuit să se termine aici. Capitolul care urmează nu are legătură cu ideile enunțate pînă acum (n. t.).

numele de un singur an, şi-i vor distruge pe toţi. Unii, înainte de a ajunge la culmea ambiţiei lor, au fost părăsiţi de viaţă la primele strădanii ; alţii, după ce s-au înjosit prin mii de fapte ruşinoase pînă să ajungă la culmea onorurilor, înţeleg cu tristeţe că au trudit atît pentru un mormînt ; la alţii, în timp ce se purtau ca în tinereţe, punîndu-şi noi speranţe, bătrîneţea înaintată le-a trădat prin slăbiciunea ei eforturile îndîrjite şi furioase. 2. Ce păcat de cel care, într-un proces pentru împricinaţi necunoscuţi, căutînd, în ciuda vîrstei sale înaintate, să stîrnească aplauzele unui public neştiutor, şi-a pierdut răsuflarea ; ruşine celui care, obosit să trăiască mai degrabă decît să-şi dea osteneala, a căzut în mijlocul obligaţiilor mondene ; ruşine celui care, în timp ce asculta cum i se făceau socotelile, a ajuns batjocura unui moştenitor mult timp înşelat. 3. Nu pot să las deoparte un exemplu care mi-a venit în minte : Turranius era un bătrîn de o punctualitate desăvîrşită. Trecut de nouăzeci de ani, eliberat, fără să fi cerut, din funcţie de Caligula, el s-a întins pe pat şi toţi sclavii strînşi în jurul lui îl boceau ca pe un mort. Casa plîngea retragerea bătrînului său stăpîn şi nu mai încetau cu manifestările de tristeţe [1]. Să fie chiar aşa de plăcut să mori ocupat ? 4. E o părere aproape generală — există mai mult dorinţa decît putinţa de a munci ; se luptă împotriva slăbiciunii corpului ; cît despre bătrîneţe, dacă e socotită supărătoare, e doar pentru că îndepărtează omul de îndeletnicirile obşteşti. După lege soldatul se retrage la cincizeci de ani [2], senatorul nu mai este chemat la datorie dacă trece de şaizeci de ani, dar oamenii se străduie să-şi obţină retragerea şi mai devreme

---

[1] Petronius, în *Satyricon*, parodiază, prin înmormîntarea lui Trimalchio (ceremonie de înmormîntare a unui om încă în viaţă), acest obicei (n. t.)

[2] De fapt, serviciul militar se încheia în general la patruzeci şi cinci de ani, prelungindu-se, doar în cazuri excepţionale, pînă la 50 de ani. Seneca tatăl considera că la vîrsta de şaizeci şi cinci de ani senatorul se putea retrage din viaţa publică (n. t.).

decît o cere legea. 5. În timp ce sînt tîrîți și tîrâsc la rîndul lor, în timp ce-și tulbură odihna unii altora, în timp ce-și provoacă reciproc nenorociri, viața lor e stearpă, fără plăcere, fără nici un cîștig moral. Nimeni nu privește moartea în față ; toți speră să trăiască foarte mult ; unii se gîndesc să-și înalțe morminte impunătoare, se îngrijesc de dedicațiile de pe edificiile publice, de jocurile din jurul rugului, vor să aibă funeralii cît mai pompoase. Pe Hercule, funeraliile lor, ca și cum ar fi trăit prea puțin, se fac la lumina torțelor și lumînărilor [1].

Traducere de
Elena Lazăr

[1] Așa se înmormîntau numai copiii (n. t.).

DE TRANQUILLITATE ANIMI
AD SERENUM
(DESPRE LINIȘTEA SUFLETULUI, CĂTRE SERENUS)

SERENUS[1] CĂTRE SENECA

I. 1. „Mi-a venit în gînd, Seneca, să mă cercetez cu atenție și astfel mi-am descoperit tot felul de cusururi : unele sînt fățișe, încît aproape că aș putea să le prind cu mîna. Dimpotrivă, altele se ascund în adîncul ființei mele ; însă mi-am aflat cusururi ce se vădesc în răstimpuri și despre care aș zice că mă împovărează întocmai ca niște dușmani vicleni. Asemenea vrăjmași așteaptă să dea năvală într-un moment prielnic și nu-ți îngăduie nici să lupți deschis, nici să-ți tihnească pacea. 2. Deși am descoperit că am o astfel de fire (căci de ce să nu-ți mărturisesc ca unui medic ?), totuși nu m-am eliberat cu adevărat de ceea ce mă temeam și uram, însă nici nu m-am arătat neputincios. Mă aflam într-o stare dacă nu de neîndurat, în orice caz jalnică și mohorîtă. De fapt nici nu m-a doborît boala, dar nici nu sînt pe deplin sănătos. 3. Nu e tocmai drept ceea ce spui tu, și anume că la început toate virtuțile sînt șubrede, dar că dobîndesc cu vremea tărie și miez. Știu prea bine că bunurile care strălucesc pe dinafară, cum,

[1] Prietenul lui Seneca ; discursul lui Serenus, care cuprinde un capitol întreg, reprezintă cea mai lungă intervenție a interlocutorului (îndeobște imaginar, căci de fapt Seneca nu-l combate pe Serenus) din *dialogi* lui Seneca (n. t.).

ar fi consideraţia şi elocinţa, ca şi tot ceea ce ţine de preţuirea celorlalţi, prind rădăcini doar după un timp îndelungat. Virtuţile adevărate, precum şi zorzoanele amăgitoare, aşteaptă şi ele mulţi ani, pînă ce, puţin cîte puţin, timpul le dă putere. Însă eu mă tem că tocmai obişnuinţa, care dă lucrurilor trăinicie, să nu sădească în mine o meteahnă mai rea. Fiindcă deopotrivă în rău ca şi în bine, lunga obişnuinţă naşte patima. 4. Acestea sînt îndoielile între bine şi rău ale unui suflet bolnav. Nu înclină nici spre virtute, dar nici nu se prăbuşesc în viciu. Însă n-aş şti să-ţi înfăţişez această boală, dintr-o dată, ci numai părţile ei. Aşa că îţi voi arăta ce mi se întîmplă, iar tu vei da un nume bolii mele. 5. Mărturisesc că mă stăpîneşte patima cumpătării : nu-mi place un pat cu podoabe alese şi nici o haină scoasă din scrin, strivită sub tot felul de greutăţi şi unelte de tortură, ca să capete strălucire [1]. Dimpotrivă, îmi place să am o haină obişnuită şi ieftină, pe care s-o păstrez şi s-o port fără nici o grijă. 6. Nu-i pe gustul meu mîncarea gătită şi privită în timpul cinei de toţi sclavii casei, pe care s-o comand cu multe zile înainte, servită de nu ştiu cîte mîini, ci o hrană simplă, uşor de pregătit, fără nimic căutat sau de preţ în ea, nelipsită de la nici o masă. O asemnea hrană nu îngreunează punga sau stomacul şi nu iese pe unde a intrat. [2] Vreau un slujitor de rînd şi un mic sclav, fie şi necioplit ; argintăria să fie solidă, ca a părinţilor mei, oameni de la ţară, fără numele meşterului încrustat pe ea. La rîndul ei, masa să fie lipsită de strălucirea vinişoarelor de marmură sau însemnele foştilor ei stăpîni, vestiţi cu toţii în întreaga Romă. Doresc o masă pe care s-o pot folosi zi de zi ; să nu ia ochii oaspeţilor, adică să nu-i desfete şi totodată să le aprindă inimile de invidie. 8. Tocmai cînd toate acestea

[1] Romanii bogaţi foloseau pentru întreţinerea îmbrăcămintii un fel de presă cu manivelă — *prelum* — (aici, metaforă ironică) (n. t.).

[2] Aluzie la obiceiul roman de a vomita forţat, pentru a putea continua ospăţul (n. t.).

îmi erau mai pe plac, mi-a otrăvit sufletul fastul unui *pedagogium* [1], cu slujitorii săi îmbrăcați mai dichisit ca la o paradă, împodobiți cu aur, precum și alaiul sclipitor al sclavilor. Iar în casă, oriunde pui piciorul, totul e de preț. Bogățiile prisosesc în orice ungher : chiar tavanul îți ia ochii și, pe deasupra, toată mulțimea care forfotește în jurul acestei risipe de avuții. Ce să mai vorbesc despre jocurile de apă limpede ce înconjură sălile de ospețe ? Dar despre belșugul bucatelor ? 9. Sosit dintr-o îndelungată cumpătare, m-a copleșit luxul cu strălucirea lui și mi-a lovit auzul de peste tot. Privirile-mi șovăie și mai ușor îl înfrunt cu inima decît cu ochii. Mă întorc acasă, dacă nu corupt, totuși înăcrit și mai puțin mîndru de lucrurile mele modeste, căci simt mușcătura furișă a îndoielii : oare nu e mai de preț bogăția ? 10. M-am obișnuit să urmez o învățătură temeinică și să iau parte la viața obștească. Năzuiesc și eu la onoruri și la însemnele lor [2], dar nu fiindcă m-au vrăjit vergile lictorilor [3]. Dimpotrivă, vreau să-mi ajut prietenii, rudele, compatrioții, și, de ce nu, lumea întreagă. Neștiutor, dar gata oricînd să învăț, îi urmez pe Cleante [4], Crisip [5] și Zenon. Dintre ei, nici unul n-a fost părtaș la treburile publice, dar și-au îndemnat discipolii spre viața obștească. 11. Sufletul meu, nedeprins cu loviturile, a fost zdruncinat de o nedreptate (așa cum întîlnești nenumărate într-o viață de om), iar întîmplări mărunte i-au răpit prea multă vreme. De aceea acum tînjesc după odihnă : pașii mei sînt aidoma cu ai turmelor, obosiți, dar grăbiți să se întoarcă acasă. 12. Mă voi închide între cei patru pereți, pentru ca nimeni să nu-mi

---

[1] În casele înstărite, un fel de școală pentru sclavii de elită, în care învățau să servească la masă (n. t.).

[2] Fasciile (lat. *fasces*), mănunchi de nuiele legat în jurul unei securi (n. t.).

[3] *Lictores*, însoțitori ai celor mai înalți magistrați (consuli, pretori), care mergeau înaintea lor purtînd fasciile (n. t.).

[4] Filozof și poet (331—232 î.e.n.), discipol al lui Zenon (n. t.).

[5] Filozof, elev al lui Cleante (sec. III î.e.n.) (n. t.).

fure nici măcar o singură zi. Căci nu se poate răscumpăra cu nimic o asemenea pierdere ; sufletul meu să stăruie doar asupra lui însuşi, să se ocupe doar de sine. Să nu cuget la nimic altceva, la nimic care să mă îndemne a judeca pe alţii. Să mă bucur deci de o astfel de linişte lipsită de orice grijă, a mea sau a obştei. 13. Dar cînd o lectură plină de tîlc îmi înaripează simţirea şi nobilele pilde îmi dau avînt, mă simt gata să gonesc spre for, ca să ajut pe unul cu vorba, pe altul cu fapta. Chiar dacă acestea nu-i vor fi de folos, măcar voi dovedi bunăvoinţă. Sau voi încerca, de pildă, să pun frîu trufiei vreunuia prea răsfăţat de soartă. 14. Cît priveşte literatura, socot într-adevăr că trebuie să dăm preţuire numai ideilor şi să cuvîntăm doar în sprijinul acestora. Cuvintele să dea întîietate ideilor, în aşa fel încît să le urmeze fără greutate ori încotro le-ar purta. La ce bun să compui o operă care să dăinuie peste veacuri ? Doar ca urmaşii să te pomenească ? Te-ai născut muritor : înmormîntarea să-ţi fie simplă şi fără alai. Aşadar scrie cu un condei lipsit de înfloriturişi spre a-ţi ocupa vremea în folosul tău, nu pentru a te face cunoscut [1]. N-ai nevoie să trudeşti din greu dacă scrii doar pentru ziua de azi. 15. Cu toate acestea, cînd spiritul se înalţă purtat de adîncimea cugetărilor, iată-l că-şi alege cuvintele cu grijă : le plămădeşte după înălţimea simţirii. Astfel rostirea încearcă să fie pe măsura ideilor. Atunci, uitînd de legi şi îngrădiri, mă las purtat de un înalt elan şi de un glas care nu mai e al meu. 16. Ca să nu mai lungesc vorba, în tot ce fac mă urmăreşte această slăbiciune, deşi mintea mi-e limpede. Mă tem ca nu cumva să alunec cu totul în prăpastie ; sau, şi mai primejdios, să rămîn veşnic pe marginea ei. Poate că tocmai un asemnea lucru e mai grav decît îmi pot da seama singur : căci privim cu îngăduinţă propriile cusururi şi ne judecăm întotdeauna cu părtinire. 17. So-

[1] Seneca preconizează ca scriitorii să nu abuzeze de rafinarea stilului, în detrimentul conţinutului (n. t.).

cotesc că mulți oameni ar fi putut să atingă înțelepciunea, dacă n-ar fi fost încredințați că au ajuns la ea, dacă nu și-ar fi ascuns unele defecte și n-ar fi trecut peste altele cu ochii închiși. Fiindcă nu este adevărat că a ne admira pe noi înșine e mai puțin dăunător decît a linguși pe alții. Cine cutează să rostească adevărul ? Care om nu se gîndește că e bine ce face, cînd îl înconjură un alai de lăudători și lingușitori ? 18. Dacă știi cumva vreun leac în stare să-mi curme această șovăială, te rog socotește-mă demn de a-ți purta recunoștință pentru liniștea pe care mi-o dai. Știu că aceste frămîntări ale sufletului nu mă pun în primejdie mare și nici nu atrag după ele potopul. Ca să-ți înfățișez printr-o apropiere potrivită ceea ce mă sperie, iată : nu mă mai zgîlțîie furtuna, dar încă mai simt răul de mare. Înlătură deci ceea ce e rău în mine și vino în ajutor unui om care se zbuciumă încă, deși vede limanul".

RĂSPUNSUL LUI SENECA

II. 1. De multă vreme, Serenus, mă tot întreb în sinea mea cu ce aș putea asemui o astfel de stare ca a ta. Mi se pare că cea mai nimerită pildă ne-o pun la îndemînă bolnavii înzdrăveniți după o suferință îndelungată și grea. Aceștia se sperie cînd îi mai scutură vreun fior ori îi împunge o durere. Cu toate că au scăpat de cele din urmă semne de boală, se neliniștesc din pricini închipuite. Sănătoși fiind, merg pe la doctori, iar orice căldură a trupului o iau drept fierbințeală bolnavă. Să știi, Serenus, că ei nu sînt mai puțin sănătoși, numai că nu s-au obișnuit încă cu sănătatea : întocmai ca marea domolită după furtună, care se zbuciumă încă și freamătă. 2. Prin urmare nu mai e nevoie să urmezi drumurile aspre, pe care tocmai le-am depășit, ci dimpotrivă, calea de curînd ivită. Așa că nu mai sta împotriva firii tale, nu te mai mînia și nu stărui în asprime. Să ai încredere în tine și

fii sigur că mergi pe drumul cel drept. Să nu te lași abătut din cale de urmele pașilor ce duc pretutindeni și nicăieri, căci unii se rătăcesc chiar atunci cînd calea cea dreaptă e aproape. 3. Țelul năzuințelor tale, și anume, lipsa oricărei frămîntări, e frumos, măreț și apropiat de zei. Grecii numesc acest echilibru al sufletului *euthymia*. Despre el Democrit a scris o vestită lucrare. Eu însă l-aș numi liniște, căci nu e nevoie să imităm și să alcătuim cuvinte după o formă grecească. Ideea să fie prinsă într-un cuvînt cu același înțeles ca în grecește, dar să nu sune la fel. 4. Vom căuta deci să aflăm în ce chip sufletul poate urma un drum neted și prielnic și anume cum poate fi el îngăduitor cu sine însuși și cum să se contemple cu plăcere. Această mulțumire să nu se sfîrșească nicicînd : sufletul să se afle necontenit într-o stare blîndă, fără să se aprindă vreodată și fără să deznădăjduiască. Aceasta va fi adevărata liniște. 5. Să căutăm în jurul nostru calea spre acest țel. Poți încerca cît vrei din leacurile obișnuite. Între timp însă, să aducem în lumină viciul, încît fiecare să-și poată recunoaște partea. Vei vedea îndată cît de puțin ai de suferit în comparație cu alții, din cauza acestei nemulțumiri de sine : pe aceștia îi unește o credință amăgitoare. Chinuiți de suferință, căreia îi dau un nume răsunător, ei stăruie într-o asemenea stare, mai curînd din rușine decît din convingere.

NELINIȘTEA APARE SUB DIFERITE ÎNFĂȚIȘĂRI

6. Toți sînt atinși de aceeași boală : cei frămîntați de propria ușurătate, plictiseală și nestatornicie, deopotrivă cu cei cărora le place mai mult ceea ce au părăsit ; în sfîrșit, cei ce lîncezesc în trîndăvie. Mai pune-i la socoteală și pe oamenii care se sucesc și se răsucesc în toate felurile, ca și cum le-ar veni cu greu somnul, pînă cînd doar istovirea îi domolește. Tot căutînd să-și schimbe

felul de viață, rămîn acolo unde i-a prins nu sila de-a schimba, ci bătrînețea leneșă la orice prefaceri. Mai trebuie să-i adăugăm pe cei statornici peste fire ; căci ei sînt de fapt încremeniți și nu statornici. Nu trăiesc cum ar dori, ci așa cum au apucat s-o facă de la început. 7. Află apoi că există nesfîrșite forme ale acestui rău, dar toate ajung la același lucru : nemulțumirea de sine. Răul se naște dintr-o tulburare a sufletului, din poftele temătoare ori fără nădejde. Sufletul nu îndrăznește pe cît ar dori și nici nu izbutește să dobîndească ceea ce dorește. Totuși stăruie în speranță. Totdeauna acești oameni sînt șovăitori și schimbători ; așa se întîmplă mereu acelor nehotărîți din fire. Ei urmează orice cale i-ar duce spre țelul dorit și se silesc cu sîrg să deprindă căile întortocheate și necinstite. Iar dacă truda nu-și arată roadele, îi muncește gîndul că și-au pierdut zadarnic bunul renume. Nu-i supără gîndul că au făcut un rău, ci faptul că acesta nu le-a adus împlinire. 8. Atunci îi cuprinde căința și frica de a nu cădea iar în greșeală. Pe ei pune stăpînire zbuciumul sufletelor care nu-și află scăparea. Fiindcă acești oameni nu pot să-și înfrîneze dorințele și nici să se lase stăpîniți de rele. Sînt prinși de hărțuiala unei vieți fără nici un rost și de toropeala unui suflet copleșit de dorințe zădărnicite. 9. Toate acestea devin mai grave cînd, sătui de o prea apăsătoare nefericire, ei își caută un adăpost în lîncezeală ori în preocupări singuratice. Însă sufletul lor, rîvnind la viața obștească, nenerăbdător a acționa, neliniștit din fire, nu le poate îndura, căci nu-și poate găsi mîngîiere în el însuși. Din această pricină, lipsit de plăcerea preocupărilor obștești, sufletul nu mai poate îndura casa, singurătatea, cei patru pereți ; cu neliniște înțelege că a fost lăsat singur cu el însuși. 10. De aici se nasc sila și disprețul de sine, frămîntarea sufletului care nu-și găsește odihna, neliniștea mohorîtă din pricina propriei nemișcări. Toate acestea mai cu seamă fiindcă rușinea îi împiedică pe oameni să

mărturisească pricinile răului, iar teama face ca zbuciumul să fie lăuntric. Astfel poftele se înăbușă, strîmtorate într-un ungher fără ieșire. De aici se nasc amărăciunea, amorțeala, precum și nesfîrșitele îndoieli ale unui cuget tulburat. Căci speranțele doar pe jumătate împlinite îl țin mereu în nesiguranță, iar cele zădărnicite în suferință. Astfel se stîrnește în oameni ura față de propria nemișcare. Ei se tînguie că nu au nimic de făcut și îi năpădește o pizmă neostoită pentru izbînzile aproapelui (căci invidia își trage seva din nefericita încremenire ; ar rîvni să vadă întreaga lume prăbușindu-se, doar pentru că ei n-au izbutit să meargă înainte). 11. Din această dușmănie față de prosperitatea aproapelui și din năzuința deznădăjduită de a reuși, sufletul începe să se răzvrătească împotriva bogăției ; totodată deplînge veacul în care trăiește. Se închide așadar tot mai mult într-un ungher unde își rumegă necazul în silă și remușcare. Sufletul omenesc este activ din fire și înclinat spre mișcare ; îi e pe plac orice prilej care îl îmboldește să-și iasă din matcă. Așa se întîmplă mai cu seamă cu cei nevolnici, care se irosesc bucuroși în tot felul de preocupări. Unele răni atițâ mîna spre a le zgîndări. Celor atinși de rîie, boală cumplită, le place să se scarpine. Cu ei i-aș asemui pe oamenii în care patimile au izbucnit ca niște răni urîte. Aceștia simt o adevărată desfătare cînd se chinuiesc și suferă. 12. Există unele plăceri ale trupului însoțite de senzații neplăcute de durere, cum se întîmplă cînd te sucești și te răsucești pe partea care încă n-a amorțit și te tot învîrtești în toate felurile. La fel, Ahile al lui Homer [1] se așeza în felurite chipuri, cînd pe spate, cînd cu fața în jos. E o adevărată boală neputința de a îndura ceva mult timp și încercarea de a găsi leac în repetate schimbări. 13. Din aceste pricini, oamenii rătăcesc fără țel, cutreierînd țăr-

[1] Frămîntarea lui Ahile este pricinuită de pierderea bunului său prieten Patrocle, ucis de troieni (n. t.).

murile. Pretutindeni îi însoțește setea de mișcare și ura față de prezent. Acestea îi împing să încerce, pe rînd, marea și uscatul : „Să mergem în Campania". Curînd privelișteа plină de farmec îi plictisește : „Să vedem un pămînt sălbatic, Bruttium și pădurile Lucaniei" [1]. Dar printre pustiuri tînjesc după ceva plăcut în care ochii istoviți de îndelungata mizerie a locurilor străbătute să simtă o ușurare. „Să plecăm în Tarentul [2] cu portul său vestit și clima dulce în vreme de iarnă și ținutul atît de bogat de odinioară... Totuși să facem cale-ntoarsă spre Roma : de prea multă vreme urechile mele simt lipsa aplauzelor și a tumultului din circ ; și-apoi tare aș mai vrea să văd curgînd sînge omenesc ! [3]" Astfel o călătorie urmează pe alta și o priveliște e schimbată cu alta. Întocmai cum spune Lucrețiu :

„Fiecare fuge mereu de el însuși." [4]

Dar la ce bun, dacă nu caută să se și salveze ? Fiecare se urmează pe sine, îngreunat de o tovărășie prea apăsătoare. 15. Prin urmare, trebuie să știm că răul de care suferim nu vine din locurile în care ne aflăm, ci dimpotrivă, dinăuntrul nostru. Întrucît nu avem puterea să îndurăm nimic : nici chinul, nici plăcerea, nici măcar pe noi înșine. Totul ne împovărează. Pe unii acest lucru îi împinge să-și curme zilele, de vreme ce năzuințele lor de schimbare îi întorc mereu de unde au pornit și nu lasă loc pentru ceva cu adevărat nou. De aceea, viața și apoi lumea întreagă începe să-i dezguste, iar pe buze li se ivește strigătul bucuriilor istovite : „Pînă cînd mereu același lucru ?"

---

[1] *Regiuni din Italia antică* (n. t.).

[2] Oraș în sudul Italiei, reputat pentru climatul său însorit ; cîndva înfloritor și foarte populat, în vremea lui Seneca era pe jumătate pustiu. Populația acestui oraș, ca și a Crotonei, scăzuse simțitor (n. t.).

[3] Aluzie la sîngeroasele lupte de gladiatori din arenele Romei (n. t.).

[4] Cf. *De rerum natura*, III, 1966 (n. t.).

III. 1. Mă întrebi ce socotesc că ar putea ajuta în această silă de viață ? Cel mai bun leac ar fi, după cum spune Athenodor, să-ți ocupi timpul lucrînd, luînd parte la viața publică și la treburile obștei. Într-adevăr, unii își petrec timpul îngrijindu-și trupul : îl expun la soare și îl călesc. Atleții nu pot face nimic mai folositor decît să-și întrețină zi de zi vigoarea brațelor, căreia i s-au închinat cu totul. Tot astfel noi, de vreme ce ne pregătim sufletul pentru luptele vieții publice, nu putem face nimic mai de seamă decît să ne dăruim pe deplin scopului nostru. Dacă ne-am pus în gînd să fim de folos cetățenilor și omenirii, ne putem învăța și desăvîrși chiar în mijlocul acțiunii, îndrumînd, după puterile noastre, treburile publice sau particulare. 2. Athenodor mai adaugă : „Printre atîtea ambiții nebunești și printre atît de mulți răuvoitori care răstălmăcesc binele în rău, cinstea nu mai e în siguranță. Și fiindcă totdeauna sînt piedici mai multe decît izbînzi, trebuie să renunțăm la for și la viața obștească. Cu toate acestea, un spirit ales va găsi, chiar în singurătate, o cale spre a se desfășura din plin. Căci în vreme ce gratiile cuștilor zăgăzuiesc pornirile fiarelor, cele mai înalte năzuințe omenești se împlinesc în taină. 3. Totuși, să ne ascundem în așa fel încît, oricare ar fi adăpostul în care ne-am retras, să fim de folos fiecărui om și tuturor laolaltă cu priceperea, vorbele și sfaturile noastre. Nu poate fi de ajutor într-un oraș cel care forțează alegerea unui candidat la demnitățile publice ori îi apără pe acuzați sau își spune părerea cu privire la pace și război. Alta este situația celui care îndrumă tinerii și, într-o epocă atît de săracă în dascăli de morală, încearcă a sădi în inimi virtutea, ori a celui care se străduiește să-i prindă și să-i tragă înapoi pe rătăciții în goana după

[1] *Athenodorus din Tarsos* (sec. I î.e.n.), filozof stoic, profesor și prieten al împăratului Augustus (n. t.).

averi și lux (chiar dacă nu izbutește mare lucru, măcar îi înfrînează). Putem spune că ei fac într-adevăr ceva pentru binele societății, chiar dacă nu se fac cunoscuți. 4. Sau poate e mai de seamă ceea ce face judecătorul pricinilor dintre cetățeni și străinii veniți în oraș? Sau pretorul care repetă sentințele pronunțate de asesori? Sînt oare aceștia mai de preț decît gînditorul care dezvăluie oamenilor ce înseamnă dreptatea, mila, răbdarea, tăria, disprețul față de moarte, divinitatea, în sfîrșit cel care arată cît de puțin costă o conștiință adevărată? 5. Așadar, dacă închini studiului un timp furat vieții obștești, nu înseamnă că dezertezi ori că tîntești să scapi de îndatoriri. Nu e un adevărat ostaș doar cel care stă în prima linie, apărînd flancul stîng sau drept. Deopotrivă e și soldatul pus de pază la porți; el împlinește o datorie, dacă nu primejdioasă, totuși deloc ușoară. La fel, străjerul care stă de veghe și are în grijă magazia de arme. Aceste îndatoriri, deși fără primejdia vărsării de sînge, sînt adevărate îndatoriri militare. 6. Dacă vei redobîndi obișnuința studiului, sila de viață te va părăsi cu totul și nu vei mai dori cu nerăbdare venirea nopții, fiindcă ziua te plictisește. Iar tu pentru tine singur nu ai să mai fii o povară și nici fără folos pentru semenii tăi. Îți vei cîștiga mulți prieteni și orice om de seamă se va îndrepta spre tine. Pentru că niciodată virtutea, oricît de ascunsă, nu rămîne neștiută. Iar cine se va arăta demn de ea, o va descoperi. 7. Dacă vom rupe orice legătură cu lumea și ne vom îndepărta de oameni spre a vieții numai pentru noi înșine, singurătatea și lipsa oricărei preocupări vor atrage după ele o adevărată înțepenire. Vom porni să înălțăm într-un loc clădiri, într-altul să le stricăm, vom încerca să dăm marea la o parte și să abatem rîurile din matca lor. Astfel, vom irosi timpul pe care natura ni l-a dăruit spre a-l întrebuința cu folos. 8. Unii cheltuiesc timpul cu zgîrcenie, alții îl risipesc. Unii îl folosesc în așa fel încît să poată ține o socoteală, dar alții nu lasă nici o urmă,

ceea ce e o rușine. Adesea un bătrîn împovărat de ani nu găsește altă dovadă pentru lunga lui viață decît singură vîrsta."

TEORIA LUI SENECA

IV. 1. Preascumpul meu Serenus, mi se pare că Athenodor s-a supus prea mult împrejurărilor și a dat înapoi prea repede. Am spus cîndva, recunosc, că trebuie să știi să dai înapoi [1]. Totuși s-o facem cu încetul, cu un pas domol, cu steagul sus și salvînd demnitatea dîrză de oștean : ești mai prețuit de dușman și mai în siguranță dacă te supui cu arma în mînă. 2. Iată ce cred că trebuie să facă virtutea ca și cel însetat de virtute : dacă cumva soarta îl învinge și îi împiedică mișcările, să nu fugă întorcînd spatele și aruncînd armele, în goană după un ascunziș. Fiindcă nu se află vreun loc sub soare pe care să nu-l ajungă destinul. Dimpotrivă, omul să-și urmeze îndatoririle cu ceva mai multă chibzuință. De asemenea, să caute cu grijă o cale de a fi de folos cetății. 3. Să zicem că îi e închis drumul spre cariera militară : să caute a dobîndi demnități publice. E silit să trăiască doar ca muritor de rînd : să se facă orator ! I s-a impus tăcerea : să-și ajute concetățenii, chiar dacă pledoaria sa e mută [2]. Dar poate chiar intrarea sa în for e o primejdie ; atunci, la spectacole, în casele oamenilor, în timpul banchetelor, să se poarte ca un însoțitor plăcut, ca un prieten de credință, ca un cumpătat tovarăș de ospețe. În sfîrșit, nu-și poate îndeplini datoriile de cetățean ? Să se mulțumească

---

[1] Seneca se referă la propria sa atitudine față de angajarea în viața cetățenească, exprimată în opera anterioară, *De breuitate uitae*. Acolo adoptase punctul de vedere al lui Athenodor. Acum însă, în 53 e.n., Seneca, devenit om politic important și pretorul lui Nero, adoptă o atitudine diametral opusă și îndeamnă la participarea la viața civică (n. t.).

[2] Adică întovărășindu-i la procesele în care sînt citați (n. t.).

cu îndatoririle de om! 4. Iată de ce ne mîndrim [1] că nu ne-am închis între zidurile unui singur oraş. Dimpotrivă, sîntem legaţi de întregul univers şi declarăm deschis că patria noastră e întreaga lume. Aceasta spre a îngădui virtuţii să stăpînească un întins cîmp de acţiune. Ţi-e închisă calea spre tribunele magistraţilor, rostrele [2] oratorilor sau spre comiţii [3]? Întoarce-te şi priveşte: cît de necuprinse sînt zările ce ţi se deschid, cît de nesfîrşite sînt popoarele pe care ai să le cunoşti! Niciodată nu ţi se va putea răpi o parte prea mare, căci totdeauna îţi rămîne mai mult decît ţi s-a luat. 5. Dar ia seama: poate că întreg răul vine din sufletul tău. Căci nu vrei să ocupi alte funcţii în stat decît ca prytaneu, consul, ceryx sau sufet [4]. Şi poate nu vrei să porţi război decît ca general ori tribun militar? Chiar dacă sînt alţii în prima linie, iar ţie sorţii ţi-au hărăzit linia a treia [5], să te lupţi şi de acolo cu glasul, îndemnurile, pildele şi avîntul tău: luptătorul care, cu mîinile tăiate, rezistă încă şi îmbărbătează pe ceilalţi strigînd, îşi face pe deplin datoria pe cîmpul de bătaie. Într-adevăr, să faci şi tu întocmai: dacă în stat soarta te-a înlăturat din primele rînduri, nu da înapoi ci fă-ţi auzit glasul; dacă gura ţi-a fost pecetluită, încă mai poţi fi de ajutor în tăcere. Niciodată strădania unui bun cetăţean nu este de prisos. Lumea îl vede şi îl aude. Totul e binevenit; înfăţişarea, gesturile, îndîrjirea mută, ba pînă şi felul de a păşi. 7. Unele leacuri vindecă fără a fi gustate ori măcar atinse: e destul să le miroşi. Tot astfel virtutea, deşi ascunsă, îşi vădeşte binefacerile de la distanţă, fie că se desfăşoară şi îşi foloseşte din plin

---

[1] Noi, filozofii stoici (n. t.).

[2] Lat. *rostra-orum* — tribună împodobită cu ciocurile corăbiilor capturate de la duşmani (*rostrum,-i* = cioc), aflată în forul roman din capitală (n. t.).

[3] Adunări ale poporului (n. t.).

[4] Magistraturi supreme de diferite oraşe: Rhodos, Corint, Roma, Cartagina (n. t.).

[5] Adică rezerva (n. t.).

puterile, fie că răzbate cu greu și e nevoită să-și strîngă pînzele. Oricum ar fi, domoală, mută și strînsă într-un ungher, ori în stare a respira în voie, tot e de folos. Oare nu crezi că odihna folosită cu chibzuință e o pildă minunată ? 8. Așadar, într-adevăr cel mai bun lucru este să împletești răgazul cu acțiunea, ori de cîte ori viața ne refuză libertatea mișcării, din pricina întîmplării, sau a împrejurărilor politice ; niciodată căile nu vor fi atît de strașnic închise, încît să nu lase loc pentru vreo faptă virtuoasă.

V. 1. Oare a existat un oraș mai nefericit ca Atena în vremea în care cei treizeci de tirani [1] trăgeau de ea, sfîșiind-o ? Au făcut să piară o mie trei sute de oameni, floarea Atenei, iar cruzimea lor, departe de a se curma, se ațița și mai mult. În acest oraș se află Areopagul, cel mai sfînt tribunal. Aici poporul e deopotrivă de puternic cu senatul. Dar tot aici se adună zi de zi un crunt cortegiu de călăi, iar cumplita curie [2] era proslăvită doar de tirani. Ce tihnă mai cunoaște acest oraș în care erau tot atîția tirani cîți însoțitori avea fiecare ? Sufletul nu întrezărea nici o speranță că-și va redobîndi libertatea. Nici un leac nu părea îndeajuns de bun împotriva marilor puteri ale răului ; căci de unde să găsească nefericita cetate atîția Harmodios [3] ? 2. În aceste împrejurări, prezența lui Socrate [4] se făcea mai simțită ca oricînd. El domolea jalea senatorilor [5] și îmbărbăta pe cei cuprinși de deznădejde din

[1] Oligarhie care a condus Atena între 404—403 î.e.n. ; recrutase dintre partizanii ei un senat *(boulé)* de 500 membri (n. t.).

[2] Senatul (n. t.).

[3] Atenian care a complotat împotriva tiranilor Pisistratizi, cu peste un secol înainte de „cei treizeci de tirani" (n. t.).

[4] *Socrate* (430—399 î.e.n.) a fost condamnat la moarte sub acuzarea de ateism și corupere a tineretului (n. t.).

[5] Prin senatori Seneca înțelege membrii consiliului numit *boulé* (n. t.).

pricina cetății. Bogătașii temători pentru avuția lor primeau mustrarea filozofului pentru căința tîrzie a primejdioasei lor lăcomii. În sfîrșit, dacă unii doreau să-l imite, le oferea minunata pildă a înțeleptului care pășește liber printre treizeci de stăpîni. 3. Iată însă că însăși Atena l-a făcut să piară în temniță. El a batjocorit cu nepăsare tagma tirană : dar libertatea atenienilor n-a putut-o îndura pe a lui. Ține minte, un înțelept, chiar dacă cetatea îi este înăbușită în tiranie, găsește prilej să se facă cunoscut. Chiar în vreme de înflorire și prosperitate, sînt stăpîne tot cruzimea, pizma și nesfîrșite alte patimi nevolnice. 4. Așadar, după cum se vor arăta împrejurările politice sau după cum ne va fi norocul, tot așa ne vom avînta ori vom da înapoi. Orice ar fi, să nu stăm pe loc și să nu lăsăm teama să ne încremenească. Va fi cu adevărat bărbat cel care, sub amenințarea primejdiilor și încolțit de zornăit de arme și lanțuri, nu-și va lăsa virtutea zdrobită de obstacole, dar nici n-o va ascunde : căci dacă te îngropi, nu înseamnă că te-ai salvat. 5. După cîte știu, Cùrius Dentatus spunea că mai degrabă ar muri decît să trăiască astfel : cea mai mare nenorocire este să fii șters din rîndul celor vii, înainte de a-ți da sufletul. Dar dacă te vei afla într-o vreme mai puțin prielnică vieții politice, trebuie să faci în așa fel încît să ai mai mult răgaz pentru odihnă și studiu ; întocmai ca într-o peregrinare nesigură pe mare, fă mai multe opriri. Nu aștepta ca împrejurările să-ți fie potrivnice, ci retrage-te la timp.

ÎMPREJURĂRI CARE POT ÎMPIEDICA MARILE ACȚIUNI

VI. 1. Înainte de toate, trebuie să ne cercetăm pe noi înșine ; apoi scopul pentru care ne vom pune forțele la încercare. În sfîrșit, vom cerceta oamenii pentru care ori cu care vom acționa. Mai întîi avem datoria să ne măsurăm fără părtinire puterile, întrucît credem că sîntem în

stare să facem mai multe decît în realitate. Unii se vor prăbuși pentru că sînt prea încrezători în măiestria lor de a cuvînta, alții încearcă fapte peste puterile lor, iar alții își căznesc trupul plăpînd în întreprinderi istovitoare. 3. Sînt oameni a căror sfială e nepotrivită cu treburile politice : acestea cer o frunte înălțată cu hotărîre. Mai sînt unii care, din pricina trufiei nu răzbat pînă la palat. Alții nu-și pot înfrîna mînia și la cea mai neînsemnată nemulțumire izbucnesc în vorbe nesăbuite. Iar alții, fiindcă nu știu să-și pună frîu cînd schimbă vorbe de duh, se avîntă în glume primejdioase. Ei bine, pentru toți aceștia e mai cuminte să aibă preocupări mai moderate. O fire sălbatică și nepotolită să se ferească de ceea ce ar putea stîrni-o la o libertate care s-ar întoarce împotriva ei. 4. Trebuie să observi cu atenție dacă ești înclinat prin natură către acțiune ori către studiu și contemplație filozofică. Urmează calea spre care te îndrumă însușirile tale firești... Isocrate [1] l-a smuls cu forța pe Eforos [2] din for, fiind încredințat că e mai potrivit pentru a așterne pe hîrtie marile evenimente ale istoriei. Natura îngrădită se răzvrătește : a forța talentul este o trudă zadarnică. 5. Apoi trebuie să cunoaștem bine ceea ce vom săvîrși și să punem în balanță planurile și puterile noastre : balanța să încline în partea forțelor. Dacă purtăm o povară peste puterile noastre, ea amenință să ne zdrobească ! 6. Mai există apoi preocupări, dacă nu foarte însemnate, în schimb care atrag după ele multă frămîntare : să le ocolim, întrucît ne aduc mereu alte încurcături de tot felul. Să nu ne avîntăm acolo de unde s-ar putea să nu mai găsim ieșirea. Dacă vrem să înfăptuim ceva, să fim siguri că vom duce totul la bun sfîrșit, ori măcar să avem nădejdea că o vom face. Rămînem astfel departe de acțiunile care ne tîrăsc tot

---

[1] Retor atenian celebru (sec. V î.e.n.), discipol al sofiștilor și al lui Socrate (n. t.).

[2] Orator îndemnat de Isocrate să abandoneze retorica pentru studiile de istorie (n. t.).

mai mult pe măsură ce ne cuprind în ele şi nu se opresc niciodată unde am dori. 7. Oamenii îi vom alege cu grijă : vom încerca să aflăm dacă sînt demni de a le închina o parte a vieţii noastre şi dacă îşi dau seama de jertfa pe care o facem dăruindu-le din timpul nostru ; fiindcă unii socotesc că binele pe care li-l facem e o binefacere pentru noi. 8. Athenodor spune că nu merge să cineze cu cineva care nu-i datorează ceva în schimb. Te-aş îndemna şi mai puţin să calci pragul celor care cred că răsplătesc un bine cu o masă. Ei socotesc fiecare fel de mîncare ca pe un dar. Li se mai pare că, dacă nu-şi stăpînesc lăcomia, îţi fac cinste. Un ospăţ fără martori şi gură-cască nu mai are nici un farmec pentru ei.

ALEGEREA PRIETENILOR

VII. 1. Nimic nu bucură mai mult sufletul decît o prietenie caldă şi trainică. Ce plăcut e să întîlneşti o inimă bună, căreia îi poţi încredinţa orice taină ! Dacă-ţi vorbeşte, îndoielile ţi se risipesc, sfaturile sale îţi întăresc hotărîrile, rîsul său îţi alungă tristeţea. Dar simpla vedere a prietenului este o desfătare ! Dacă se poate însă, să ne alegem prieteni lipsiţi de patimi. Căci viciul se apropie pe furiş, te înlănţuie, şi, odată prins, nu te aşteaptă nimic bun. 2. De pildă, spre a stăvili o molimă, nu stăm în apropierea bolnavilor cu trupurile arse de febră : chiar răsuflarea lor ne pune în primejdia de a ne molipsi. Deopotrivă, cînd ne alegem prietenii, să-i căutăm pe cei mai puţin atinşi de defecte. Răul se răspîndeşte cînd bolnavii se amestecă cu oameni sănătoşi. Nu te sfătuiesc să cauţi numai apropierea unui filozof. Unde să-l găseşti, cînd îl căutăm noi de atîta amar de vreme ? Vei socoti deci ca virtuos pe cel mai puţin atins de viciu. 3. Abia te poţi socoti mai fericit pentru alegere, dacă-ţi cauţi prietenii printre adepţii lui Platon, Xenofon sau printre învăţăceii lui Socrate. Ori poate ţi-ar fi mai de folos epoca lui Cato,

care a zămislit atîtea figuri demne de ea (în mod egal a dat la iveală răufăcători care au uneltit crime mai cumplite ca oricînd ; dar Cato a avut nevoie și de unii și de alții pentru a se face înțeles : cei buni i-au întărit virtutea iar împotriva ticăloșilor și-a arătat puterea). Dar astăzi, cînd oamenii de seamă lipsesc, nu-ți îngreuna alegerea cu dorințe prea marî. 4. Totuși, ferește-te mai cu seamă de ursuzi. Aceștia se plîng de orice și n-au nevoie de pricini serioase pentru a se tîngui. Un tovarăș veșnic frămîntat și nemulțumit, oricît de credincios și devotat, va fi dușman al liniștei tale.

BOGAȚIA, IZVOR DE SUFERINȚĂ

VIII. 1. Să trecem acum la averi, nesecat izvor al tuturor amărăciunilor omenești ! Să punem în balanță suferințele care ne apasă : moartea, bolile, teama, părerile de rău, toate vor fi întrecute de răul adus de bani. 2. Așadar să cugetăm ce e mai ușor de îndurat : a nu avea sau a pierde ce ai agonisît. E de înțeles că sărăcia naște mai puține pricini de suferință, cu cît are mai puțin de păgubit. E o greșeală să crezi că bogații îndură cu inima mai ușoară pierderile : durerea unei răni e aceeași în trupul puternic ca și în cel firav. 3. Bion [1] observă cu ascuțime că pleșuvul suferă întocmai ca pletosul dacă e tras de puținul păr rămas. La fel pățesc bogați sau săraci ; banul li s-a lipit atît de strîns încît nu-l poți smulge fără să-i doară. Dar, o spun din nou, e mai bine să nu aduni avuții, decît să le pierzi. De aceea, vei vedea că sînt mai senini cei cărora soarta nu le-a surîs niciodată, decît cei părăsiți de ea. 4. Privește-l pe Diogene [2], pildă

[1] Filozof cinic (sec. III î.e.n.), vestit prin verva satirică (n. t.).
[2] Filozof cinic (Diogenes din Sinope, sec. IV î.e.n.) ; viața pe care a dus-o, lipsită de bunuri materiale, i-a atras porecla de kyon (cîinele), de unde provine și numele doctrinei propagate de el (n. t.).

rară de înțelepciune. El și-a dat seama de adevăr și a făcut în așa fel încît nimic să nu-i poată fi răpit. Dă-i siguranței orice nume, oricît de umilitor : sărăcie, lipsuri, mizerie. Voi înceta a-l socoti pe Diogene un om fericit doar cînd vei găsi tu un alt om cu neputință de despuiat, așa cum este el. Dacă nu mă înșel, ești un rege să poți trăi laolaltă cu hrăpăreți, escroci, tîlhari, vînzători de oameni, iar ei să nu-ți poată face nici un rău. 5. Te îndoiești de fericirea lui Diogene : pune atunci la îndoială și nemurirea zeilor. Întreabă-te dacă nu ești nefericit pentru că nu ai moșii, grădini, pămînturi săpate de alții, nici cîștiguri în afaceri publice. Nu e oare o rușine să fii atît de vrăjit de bogăție ? Întoarce-ți privirea spre cer : vei vedea simplitatea zeilor, dăruind totul, nepăstrînd nimic. Atunci îl vei mai socoti sărac sau deopotrivă cu zeii fără de moarte pe omul care s-a eliberat de puterea averii ? 6. Oare crezi că Demetrius Pompeianus [1] e fericit fiindcă nu s-a sfiit să întreacă în bogăție pe Pompei ? Zilnic i se aducea la cunoștință numărul sclavilor pe care îi avea, precum unui comandant numărul oștenilor, cînd de fapt ar fi trebuit de mult să se mulțumească cu doi slujitori și o cămăruță pe măsură. 7. În schimb, lui Diogene i-a fugit singurul sclav. Deși i s-a spus unde să-l caute, Diogene n-a socotit demn să-l aducă înapoi : „Ar fi o rușine să nu mă pot lipsi de Manes, dacă Manes se poate lipsi de mine". Iată ce înțeleg eu din vorbele sale : „Tu, Fortuna, ostenește-te în altă parte. Nimic din ce are Diogene nu îți aparține : singurul sclav mi-a fugit, dar eu însumi mă simt eliberat." 8. Dacă ai un alai de sclavi și slujitori, trebuie să-i îmbraci și să-i hrănești. Ai de întreținut atîtea burți de animale lacome, ai de cumpărat haine, de păzit mîini hrăpărețe. În sfîrșit, trebuie să știi să-i mînuiești pe cei îndărătnici. Cît de fericit e omul care nu datorează nimănui nimic decît sieși, căci ce ușor

[1] Libert al lui Pompei, faimos prin averile strînse (. t.).

își poate refuza totul ! 9. Dacă nu avem atîta tărie sufletească, cel puțin să stabilim o limită a avuției noastre, spre a risca mai puțin loviturile soartei. În războaie, se salvează mai ușor luptătorii ce-și pot ascunde trupul sub scut decît cei care nu-l încap. O ploaie de răni va lovi trupurile prea greoaie. Cea mai dreaptă măsură a banului este să nu atingi sărăcia, dar nici să te îndepărtezi prea mult de ea.

IX. 1. Însă această măsură nu ne poate fi pe plac fără să ne obișnuim mai întîi cu chibzuința. Lipsa ei face ca nici o bogăție să nu pară prea mare, iar averile mici să fie risipite cu ușurință. Leacul însă e la îndemînă : chiar sărăcia va însemna îndestulare, dacă ne sprijină cumpătarea. 2. Să ne obișnuim să înlăturăm fastul și să prețuim obiectele utile, nu podoabele. Hrana să ne potolească foamea, băutura să ne astîmpere setea, iar poftele să fie îngrădite. Să învățăm să mergem pe jos, să ne alcătuim un trai așa cum ni-l arată obiceiurile strămoșești, nu moda vremii. Să deprindem a ne spori chibzuința, a ne înfrîna risipa, a ne stăpîni mîniile, a cultiva măsura, în sfîrșit a privi sărăcia cu ochi senini, chiar dacă multora li se pare o rușine să nu aibă cu ce să-și satisfacă dorințele. Să mai știm să ținem în lanțuri sufletul cu neînsemnatele lui speranțe în viitor și să facem astfel încît bogăția să atîrne mai mult de noi decît de noroc. 3. Nu e cu putință să alungăm cu totul nenumăratele cumpene ale vieții, încît, deși bine înarmați, ne năpădesc furtunile. Să ne strîngem într-un spațiu strîmt, pentru ca loviturile să cadă în gol. De aceea, exilul și nenorocirile au însemnat uneori o adevărată salvare, iar necazuri mărunte au împiedicat altele mai grave. Cînd sufletul nu ia în seamă sfaturile și nici nu poate fi lecuit cu blîndețe, oare nu-i facem un bine supunîndu-l sărăciei, umilinței și înfrîngerii ? Astfel ne împotrivim unui rău cu altul. Așa-

dar, să ne obișnuim cu o cină servită doar de cîțiva sclavi, cu haine modeste și cu încăperi mai mici. E nevoie de o bruscă întoarcere în viață, ca și la întrecerile de care sau din circ. 4. Chiar în privința culturii, care cere cheltuieli mai însemnate, trebuie să existe măsură. La ce bun nenumărate biblioteci cu grămezi de cărți, cînd stăpînul lor abia ajunge, în toată viața, să le parcurgă titlurile? Prea multe cărți nu te învață ci te împovărează. E cu mult mai folositor să te dedici cîtorva scriitori decît să te risipești prin toți. 5. Au ars la Alexandria [1] 40.000 de cărți. Să laude cine vrea acest monument falnic al belșugului regal. Titus Livius îl numește aleasa capodoperă a rafinamentului regilor și a dragostei lor de cultură. N-a fost nici una, nici alta, ci mai curînd un lux cu masca culturii; dar nici măcar atît, căci au fost adunate doar ca spectacol. La fel cei neștiutori, lipsiți de orice cultură, păstrează cărțile nu ca pe unelte de învățătură, ci ca podoabe ale sufrageriei. Deci cînd cumpărăm cărți, s-o facem pentru dorințele noastre, nu ca să luăm ochii cu ele. 6. Îmi răspunzi că e mai moral să cheltuiești pentru cărți decît să risipești banii pe vase de Corint ori pe tablouri. Dar unde e risipă, acolo e și viciu. De ce să ierți pe cel care aleargă să-și cumpere cufere din fildeș sau din lemn de lămîi, ori pe cel care caută operele unui necunoscut sau ale unuia fără talent și apoi, în mijlocul mormanului de cărți, cască? El citește cu plăcere doar titlul și prima pagină! 7. Chiar la cei mai lipsiți de dragoste pentru lectură, vei găsi orice carte, de retorică sau istorie, în rafturi înălțate pînă în tavan. În ziua de azi, pe lîngă băi și terme, biblioteca apare în casă ca un decor nelipsit. Aș fi mai îngăduitor dacă greșeala ar izvorî din patima studiului. Dar toate aceste opere de geniu, însoțite de imaginea autorului, au fost adunate cu atîta zel doar spre a fi etalate ca podoabe de perete.

[1] În incendiul din anul 47 î.e.n. (n. t.).

X. 1. Iată că te afli acum într-o împrejurare neplăcută și, fără să-ți dai seama, grija pentru soarta obștei sau a ta personală te-a prins într-un lanț pe care nu poți nici să-l desfaci, nici să-l rupi. Ia aminte la sclavi : cît de anevoie își poartă la început povara și mai cu seamă lanțurile prinse de picioare ! Mai tîrziu, cînd s-au deprins să nu se mai răzvrătească, ci să rabde, nevoia îi învață mai întîi să îndure cu tărie, apoi obișnuința îi învață să ia viața mai ușor. Orice fel de trai ai alege, vei afla în el încîntare, plictis sau plăcere. Condiția este să socotești nefericirea mai ușoară și să nu ți-o faci un chin. 2. Sîntem datori naturii recunoștință : ea a prevăzut căror necazuri sîntem hărăziți din naștere și ne pune la îndemînă spre ușurare obișnuința. Ea face ca și cele mai crunte nenorociri să pară simple. Nici un om n-ar putea să țină piept nefericirii, dacă ar simți necontenit zguduirea de la început. 3. Cu toții sîntem legați de soartă : unii cu un lanț lung și poleit, alții dimpotrivă, cu un lanț strîns și respingător, dar ce însemnătate are ? O singură temniță îi unește pe toți oamenii. Printre ei se numără și cei care au înlănțuit pe alții la rîndul lor. Dar poate socotești că e mai ușor lanțul legat de brațul stîng [1]. Unii oameni sînt încătușați de onoruri, alții de bogății. Unii poartă semnul nașterii lor strălucite, alții sînt apăsați de originea lor umilă. Pe unii îi ține pe loc exilul, pe alții funcția lor de mare preot. Toată viața e o robie. 4. Fiecare să se deprindă cu locul care i-a fost sortit, să se jeluiască cît mai puțin și, în schimb, să încerce să obțină un cîștig din ceea ce i se pune la îndemînă. Nu există un trai atît de cumplit încît o fire cumpătată să nu găsească o mulțumire în el. Adesea un teren strîmt și-a dovedit multe însușiri datorită îndemînării constructorului. Înjghebarea

[1] Obicei militar : același lanț îl lega pe condamnat de brațul drept, iar pe paznicul său de brațul stîng (n. t.).

a făcut ca un colț neînsemnat să poată fi locuit. La fel, în fața greutăților vieții, cheamă-ți judecata în ajutor: furtunile se vor domoli, iar poverile ne vor apăsa mai puțin pe umeri. 5. Pe de altă parte, să nu lăsăm poftele să se întindă primejdios. De vreme ce știm că nu le putem îngrădi cu totul, să ne străduim măcar să le supunem unor țeluri la îndemînă. Să ocolim poftele cu neputință de împlinit sau care se împlinesc cu greu. Dimpotrivă, să nutrim dorințe care, fiind aproape, surîd speranțelor. Dar să nu uităm, toate situațiile sînt la fel de șubrede. Deși ne înfățișează tot felul de chipuri alese, înăuntru găsim același miez de deșertăciune. Să nu pizmuiești pozițiile înalte : ceea ce ți se pare o culme, nu e decît o buză de prăpastie. 6. În schimb, cei pe care o soartă vrăjmașă i-a așezat într-un loc primejdios, vor fi mai la adăpost dacă își vor micșora trufia înnăscută și-și vor restrînge cît vor putea averile. Unii sînt însă siliți să-și păstreze locul hărăzit. Dacă încearcă să-l părăsească, se pot prăbuși. Aceștia să mărturisească cel puțin că a-i asupri pe ceilalți nu înseamnă pentru ei o ușurare, ci o grea povară, pe care o îndură ca pironiți pe cruce. Dreptatea, îngăduința, omenia, dărnicia și bunătatea să-i călăuzească spre împrejurări mai fericite. Cu această speranță ei se vor simți mai la adăpost. 7. Totuși, nimic nu ferește mai bine de aceste frămîntări sufletești decît îngrădirea năzuințelor noastre, fără a da prilej soartei să le pună capăt. Noi înșine să ne oprim *mult mai din timp*. În acest fel, și alte dorințe ne pot împunge inima, dar odată zăgăzuite, nu ne vor putea tîrî în mijlocul unor nesfîrșite îndoieli.

ATITUDINEA ÎNȚELEPTULUI

XI. 1. Spusele mele îl privesc pe omul care nu a atins desăvîrșirea, seninătatea și dîrzenia sufletului, într-un cuvînt nu e înțelept. Căci înțeleptul nu pășește în viață

cu sfială. Încrederea în sine e atît de mare încît nu şovăie să înfrunte soarta fără a da vreodată înapoi. El nu are temeiuri a se înfricoşa în faţa sorţii : nu numai averile şi onorurile le socoteşte daruri trecătoare, ci şi propriul trup — ochii, mîinile — şi tot ce face viaţa plăcută. Iar el trăieşte cu gîndul că viaţa i-a fost împrumutată şi că o va înapoia fără păreri de rău cînd i se va cere. 2. De aceea el nu se preţuieşte prea mult pe sine, pentru că ştie că el însuşi nu-şi aparţine. Va face totul cu îngrijire şi măsură, aşa cum face un om cinstit cînd i se încredinţează ceva. 3. Iar cînd i se va cere să dea înapoi acest „împrumut", nu va cîrti împotriva soartei, ci va spune : „Îţi mulţumesc pentru lucrurile date în stăpînire. M-am deprins mult cu ele, dar, întrucît aşa poruncesti, ţi le dau, ţi le înapoiez supus şi cu bucurie. Dacă totuşi mi-ai îngădui să mai păstrez ceva, voi păstra. Dacă nu, îţi voi da înapoi argintăria — bani şi obiecte — casa şi toţi sclavii." Mai mult, dacă însăşi natura ar veni să-i ia ce i-a împrumutat, chiar şi ei înţeleptul i-ar vorbi astfel : „Primeşte sufletul meu, mai bun decît mi l-ai încredinţat ; nu amîn clipa, nici nu caut scăpare. Ţi-am pregătit cu cugetul împăcat tot ce mi-ai dăruit fără să ştiu : ia-le cu tine!" 4. De ce e atît de greu să ne întoarcem de unde am pornit ? Cine nu ştie cum să moară, nu va şti să trăiască. Înainte de toate, să micşorăm însemnătatea vieţii şi să o socotim printre lucrurile lipsite de preţ. Aşa cum spunea Cicero [1], gladiatorii nu ne sînt pe plac, pentru că ei rîvnesc cu orice chip să-şi păstreze viaţa. I-am înţelege dacă am vedea că o disprefuiesc. Ia seama că nouă ni se întîmplă asemenea gladiatorilor : adesea spaima de moarte este însăşi pricina morţii. 5. Soarta îşi face un joc plăcut din a spune : „De ce te-aş cruţa, fiinţă prost alcătuită şi fricoasă ?" Loviturile te vor chinui, de vreme ce nu ştii cum să-ţi întinzi grumazul. Cu siguranţă, vei trăi mai

[1] Cf. Cicero, *Pro Milone*, 92 (n. t.).

mult și moartea te va răpi într-o clipă, dacă vei aștepta fierul cu tărie, nu întorcînd capul sau apărîndu-te cu mîinile. 6. Omul înfricoșat de moarte nu va înfăptui nimic niciodată cu puterea unui trup viu. Dar de va înțelege că încă din clipa zămislirii sale soarta îi este pecetluită, va trăi așa cum se cuvine. Totodată va dobîndi folos de pe urma tăriei sufletești, iar moartea nu-l va găsi nepregătit. Dacă privești întîmplările vieții ca pe ceva obișnuit, forța oricărei zguduiri va fi îndulcită. Omul pregătit și care se așteaptă la lovituri, nu va găsi nimic cumplit în ele. Dimpotrivă, pe cei prea siguri de sine, care privesc numai spre fericire, soarta potrivnică îi va copleși. 7. Bolile, temnița, ruina, focul mistuitor, nimic nu-mi pare neașteptat. Știam în ce lăcaș lipsit de tihnă ne-a închis natura: de nenumărate ori am auzit bocete. De tot atîtea ori prin fața pragului meu au trecut convoaie de îngropăciune cu morți tineri, petrecuți cu făclii și lumînări. Adesea mi-a răsunat în urechi vuietul unei case în prăbușire. Pe mulți dintre cei cu care mă întîlneam în senat, în for și în convorbiri prietenești i-a înghițit noaptea! Tot ea a despărțit atîtea mîini împreunate frățește! Să mă mir așadar că primejdiile care mi-au dat tîrcoale fără răgaz mă vor ajunge într-o zi? 8. Cei mai mulți oameni nu se gîndesc la furtună cînd se urcă pe corabie. Nu mă voi sfii să amintesc un scriitor cu aprig condei: Publilius [1], mai înflăcărat decît poeții tragici și comici, ori de cîte ori renunța la mimul fără valoare și la cuvintele pe gustul publicului de la galerie. A izbutit să depășească tonul din mimi și să întreacă tonul tragic, zicînd: „Ce se întîmplă unui singur om, i se poate întîmpla oricui". Dacă pătrunzi miezul acestor vorbe și dacă privești nesfîrșitele întîmplări potrivnice ca și cum li s-ar întîmpla altora, vei fi la adăpost înainte ca ele să

[1] *Publilius Syrus* (sec. I î.e.n.), poet latin din Siria, autor de mimi și maxime morale *(Sententiae)*, vestit pentru arta improvizării (n. t.).

te doboare. Cînd primejdia e aproape, e prea tîrziu pentru ca sufletul să se mai deprindă s-o înfrunte. 9. „N-am crezut că se va întîmpla așa". Sau : „Ai fi gîndit vreodată că s-ar putea întîmpla una ca asta ?", se spune. Unde sînt acele avuții, pe care lipsurile, foamea și sărăcia să nu le ajungă din urmă ? Unde este acea înaltă magistratură a cărei togă, baston de augur [1] sau sandale patriciene să nu fie însoțite de umilință, dezaprobarea cenzorului, nesfîrșite injosiri și disprețul tuturor ? Unde este puterea neamenințată de prăbușire sau de nedreptatea unui stăpîn, ba poate chiar de călău ? Poți ușor trece de pe tron la picioarele altui stăpîn, nu în timp îndelungat, ci în răstimp de o oră. 10. Nu uita deci că orice situație e supusă schimbării. Tot ce se abate asupra altuia, poate veni și asupra ta. Ești mai înstărit decît Pompei [2] ? Legat printr-o străveche rudenie de împăratul Caligula, acesta l-a primit ca oaspete, deschizîndu-i porțile palatului. În realitate l-a întemnițat acolo, lipsindu-l de pîine și apă. Și astfel Pompei, deși avea pe terenurile sale rîuri și izvoare pînă la vărsare, a cerșit un strop de apă și a pierit de foame și sete în palatul împărătesc. Iar în acest timp, împăratul care avea să-l moștenească îi pregătea funeralii publice. 11. Ai îndeplinit cumva funcții la fel de înalte și atotputernice ca Seian ? În ziua în care ajunsese să aibă în alaiul său senatul, poporul l-a sfîrșiat în bucăți. Seian se bucurase de încrederea deplină a oamenilor și de dărnicia zeilor : din el n-a rămas însă nici un rest pentru securea călăului. 12. Ești cumva rege ? Nu te voi asemăna cu Cresus [3], care a urcat, la poruncă, pe rug. El a văzut flăcările stingîndu-se și astfel a devenit supraviețuitor al puterii sale și, ceea ce e mai rău, al morții. Nu te voi

[1] *Augur*, preot roman, care prevestea viitorul interpretînd zborul păsărilor (n. t.).

[2] Probabil o rudă a împăratului Caligula, care l-a lăsat să piară de foame pentru a-i moșteni averea ; a nu se confunda cu rivalul lui Caesar (sec. I î.e.n.) (n. t.)

[3] *Cresus (Croessus)*, rege al Lydiei, vestit pentru bogățiile sale (n. t.).

asemăna cu Iugurtha[1], pe care romanii l-au privit cu dispreț chiar în anul în care tremuraseră de frica lui. I-am văzut pe Ptolemeu Africanul și pe Mithridate, regele Armeniei, între străjile lui Caligula[2]. Primul a fost exilat, celălalt a socotit mai bună moartea. Într-un asemenea vîrtej de suișuri și coborîșuri trebuie să privești cu înțelepciune tot ce ți se poate întîmpla. Dacă nu faci astfel, vei da frîu liber forțelor potrivnice împotriva ta. Însă le poți birui dacă tu cel dintîi le vezi apropiindu-se.

SĂ EVITĂM FRĂMÎNTAREA ZADARNICĂ

XII. 1. Mai înainte de orice, să nu trudim pentru lucruri fără preț, sau care nu aduc nici un folos. Să nu rîvnim ce nu putem atinge, căci vom pricepe prea tîrziu că am dobîndit deșertăciune. Cu alte cuvinte, să nu ne istovim zadarnic fără nici un cîștig, sau pentru un cîștig mai prejos decît truda noastră. Fără îndoială, ne-ar îndurera o înfrîngere sau o biruință de care ne este rușine. 2. Să te ferești de a te amesteca printre oamenii care își fac de lucru prin teatre sau for. Ei iau parte la treburile altora, părînd veșnic ocupați. Întreabă pe unul din aceștia, pe cînd iese din casă : „Încotro ? Ce planuri ai ?“ Îți va răspunde : „Pe Hercule ! habar n-am, dar voi întîlni pe careva și am să găsesc ceva de făcut...“ 3. În felul acesta ei hoinăresc fără rost, mereu cu ochii după vreo treabă. Nu înfăptuiesc niciodată ceva după o hotărîre, ci așa cum se nimerește. Alergătura lor nechibzuită și nefolositoare e aidoma cu a furnicilor, care foiesc pe copaci din vîrf pînă-n poale, fără rost. Mulți duc același fel de trai, de fapt o neliniștită trîndăvie. 4. Îți stîrnesc mila cînd îi vezi cum dau buzna ca la un incendiu : se lovesc

[1] Rege al Numidiei (118—105 î.e.n.), învins în război de romani și mort în închisoare (n. t.).

[2] Caligula i-a chemat la Roma, apoi, din invidie, i-a închis pe amîndoi (n. t.).

unii de alții, îi îmbrîncesc pe cei ce le ies în cale. Ei străbat atîta drum în goană doar ca să salute pe cineva care nu le răspunde, ori să conducă pe ultimul drum vreun necunoscut. Uneori însoțesc la judecată vreun ins înverșunat în nesfîrșite procese, sau duc la altar o femeie ce schimbă des bărbații. Altădată ei urmează o lectică [1] și nu se dau în lături să pună și umărul la ea. În sfîrșit, ajunși acasă, sleiți de o osteneală zadarnică, se jură că n-au habar pentru ce au ieșit de acasă și unde au fost. A doua zi o pornesc pe aceleași cărări. 5. Prin urmare, orice strădanie a noastră să se îndrepte spre un țel precis. Pe acești oameni fără astîmpăr nu îi frămîntă atingerea unei ținte adevărate, ci niște pricini închipuite. Nici măcar nebunii nu se agită fără temei, ci îi stîrnește o închipuire a cărei zădărnicie n-o înțelege mintea lor înfierbîntată. 6. La fel, aceste biete ființe care ies din casă doar pentru a îngroșa gloata sînt tîrîte pe străzi din pricini deșarte și amăgitoare. Cu toate că nu au nici o treabă, zorii zilei le grăbesc pașii. Izbindu-se de multe uși, după ce a tot împărțit în gol saluturi sclavilor nomenclatori [2], izgonit de mulți, n-ai putea găsi totuși un altul care să stea mai anevoie acasă. 7. Această pacoste este izvorul unei cumplite metehne : aceea de a trage cu urechea și a iscodi orice noutate, cu cît mai tăinuită. Mai există și obicelul de a înșira povești înfricoșătoare chiar pentru cei care le istorisesc.

XIII. 1. Democrit [3] a spus așa : „Cine vrea să trăiască în liniște să nu se ocupe peste măsură de treburile

[1] Lat. *lectica*, mijloc de locomoție pentru romanii bogați, format dintr-un scaun sau pat portativ acoperit, purtat de cai sau sclavi (n. t.).

[2] *Nomenclator*, sclav care însoțea pe stăpîn, cu datoria de a-i indica numele persoanelor întîlnite (n. t.).

[3] *Democrit din Abdera* (460—351 î.e.n.), reprezentant al filozofiei materialiste. Citatul dat de Seneca aparține lucrării *Despre liniștea sufletului* (n. t.)

de stat sau personale.“ Fără îndoială el se gîndește la treburile nefolositoare. Căci dacă ar fi cu adevărat trebuincioase, am avea nenumărate preocupări, fie ele publice sau personale. Dar cînd nu ne cheamă nici o îndatorire serioasă, trebuie să ne restrîngem acțiunile. Dacă te ocupi de prea multe lucruri, stîrnești soarta. E bine să n-o pui prea des la încercare. În schimb, să cugeți mereu asupra ei, fără vreo nădejde că ar putea fi statornică. „Voi pleca pe mare numai dacă nu se întîmplă ceva“. „Voi deveni pretor doar dacă nu-mi va sta ceva în cale“. „Această încercare nu-mi va reuși decît dacă nu voi avea vreo piedică“. Iată de ce putem spune că unui înțelept nu i se întîmplă nimic pe nepregătite : nu nenorocirile omenești îl ocolesc, ci greșelile omenești, iar tot ce i se întîmplă, dacă nu e după voința sa, e întocmai cum a gîndit. Dar ceea ce a gîndit înainte de toate e că planurile sale pot întîlni piedici. De bună seamă, sufletul îndură mai ușor suferința unui dor neîmplinit dacă n-a fost sigur de izbîndă.

SĂ ACȚIONĂM POTRIVIT ÎMPREJURĂRILOR

IV. 1. Este nevoie să dovedim îndemînare : să nu ne închinăm cu totul țelurile noastre și să primim locul pe *care ni-l dă întîmplarea*. Să nu ne fie teamă să ne schimbăm gîndurile sau atitudinea ; numai să nu ne lăsăm prinși de ușurătate, năravul cel mai primejdios pentru liniștea noastră. Desigur că îndărătnicia e și ea copleșită de neliniște și nefericire, căci soarta îi smulge adesea cîte ceva. Dar nesocotința e cu mult mai gravă, încît nu-și găsește vreodată un punct de sprijin. Ambele cusururi sînt deopotrivă dăunătoare pentru pacea sufletului : să nu poți schimba nimic și să nu poți îndura nimic. 2. Sufletul să se închidă în sine, ocolind orice preocupări dinafară : încrezător în sine, să se bucure numai de el, să prețuiască numai ce îi aparține, să se îndepărteze de

lucrurile străine, să se încline asupra lui însuşi. Pagubele să nu le ia în seamă, chiar nenorocul să i se pară spre bine. 3. Cînd i s-a anunţat naufragiul în care toată averea i se scufundase, Zenon al nostru a spus : „Soarta îmi porunceşte a practica filozofia". Un tiran îl ameninţa cu moartea pe Theodoros [1], ba chiar că îi va refuza mormîntul. Theodoros ii răspunse : „Ai motiv să-ţi oferi această plăcere, căci sîngele meu îţi aparţine. Cît despre îngropăciune, eşti un prost dacă îţi închipui că-mi pasă unde putrezesc : deasupra ori sub pămînt". 4. Iulius Canus [2], primul între cei buni, pe care nu-l admirăm mai puţin pentru că ne e contemporan, a purtat o lungă discuţie cu împăratul Caligula. Pe cînd Canus dădea să plece, noul Phalaris [3] a spus : „Nu te mîngîia cu o nădejde nesăbuită : am dat poruncă să fii omorît." Iar Canus zise : „Îţi mulţumesc, preabunule împărat". 5. Nu ştiu ce a vrut să spună, întrucît vorbele lui mi s-au părut cu mai multe înţelesuri. Oare a vrut să-l jignească pe împărat şi să dovedească ce cruzime stăpînea acea epocă, de vreme ce moartea părea o binefacere ? Sau l-a mustrat pentru nebunia lui, căci zilnic îi aduceau mulţumiri părinţii copiilor ucişi şi cei despuiaţi de avere. Ori poate primea bucuros moartea ca pe o eliberare. Oricum ar fi, Canus a dat un răspuns demn de un suflet mare. 6. Se va spune : Caligula ar fi putut să-i lase viaţa. Dar Canus nu s-a înfricoşat. Ştia că în astfel de împrejurări împăratul îşi ţine cuvîntul. Oare e de crezut că victima şi-a petrecut netulburat cele zece zile pînă la execuţie ? Ceea ce a făcut eroul nostru, ce a rostit, cît de împăcat s-a arătat, întrece puterea de înţelegere. 7. Condamnatul juca „dame" [4]. Iar cînd a apărut centurionul tîrînd după el pe

[1] *Theodoros din Cyrene*, contemporan cu Socrate ; tiranul era Lisimah, rege al Traciei (360—281 î.e.n.) (n. t.).

[2] Personaj cunoscut doar în această lucrare a lui Seneca (n. t.).

[3] Tiran al Agrigentului (n. t.).

[4] Lat. *latrunculi*, un joc cu pioni în două culori (n. t.).

ceilalți condamnați și l-a chemat să li se alăture, Canus și-a numărat cîștigul și a zis către partenerul de joc: „Ai grijă, după moartea mea să nu minți că ai cîștigat tu". Apoi către centurion: „Ești martor că l-am întrecut cu un punct". Gîndești poate că tabla de joc îl distra pe Canus? El era cel ce-și bătea joc. 8. Prietenii săi erau mîhniți că pierd un astfel de om: „De ce atîta jale? Voi vă întrebați dacă sufletul e nemuritor; iată, eu voi afla". El n-a încetat să caute adevărul în propriul său sfîrșit și răspunsul din însăși moartea sa. 9. Îl însoțea filozoful său, pe cînd se apropiaseră de movila sfîntă unde se aduceau ofrande divinului nostru Caesar. Filozoful l-a întrebat: „La ce cugeți, Canus?" În ce stare se află spiritul tău? La care Canus răspunse: „Mi-am propus să observ în acea clipă foarte scurtă dacă-mi voi simți sufletul cum se îndepărtează de mine". A promis apoi că, dacă va descoperi ceva, va reveni să-i caute pe prieteni spre a le arăta care e soarta sufletului. 10. Cîtă pace în mijlocul furtunii! Iată un suflet demn de veșnicie. El caută în destinul său dovada adevărului, iar cînd se află în ultimele clipe, își întreabă sufletul pe cale de a se desprinde de trup. Astfel învață nu numai pînă la moarte, dar chiar din moartea însăși: nimeni pînă la el n-a fost mai vrednic de numele de filozof. Nu-l vom uita ușor pe acest mare om despre care vom vorbi cu sfială: te vom avea mereu în gînd victimă strălucită! Tu ocupi un loc deosebit între crimele lui Caligula.

SĂ ÎNTÎMPINĂM NETULBURAȚI ÎNCERCĂRILE VIEȚII

XV. 1. Uneori nu ajută cu nimic să înlături cauzele nefericirii tale, căci te cuprinde dezgustul pentru întregul neam omenesc, cînd vezi mulțimea atîtor crime aducătoare de fericire. Cît de rară este simplitatea, cît de

neştiută nevinovăţia, iar credinţa n-o găseşti decît în schimbul unui cîştig. Atît binefacerile cît şi neajunsurile patimii sînt deopotrivă stînjenitoare, iar ambiţiile întrec pînă-ntr-atît măsura, încît vor să strălucească prin josnicie. Cînd vede toate acestea, sufletul se întunecă de jale. Şi de vreme ce virtuţile au fost răsturnate şi nu-ţi mai e îngăduit să speri în ele, nici nu iţi este de folos să le practici ; simţi că te copleşeşte bezna. 2. Aşadar să ne deprindem ca toate cusururile omeneşti să nu ne mai pară de neîndurat, ci mai curînd demne de rîs. Să-l imităm mai degrabă pe Democrit decît pe Heraclit : căci acesta din urmă plîngea ori de cite ori apărea în public, primul însă rîdea. Năzuinţele omului ii păreau lui Heraclit nefericire, iar lui Democrit prostie. Aşadar să dăm o mai mică preţuire întîmplărilor şi să le trăim cu inima uşoară : e mai omenesc să iei in rîs viaţa decît s-o jeleşti. 3. Ajuţi mai mult firea omenească dacă rîzi de ea decît dacă te plîngi de ea. Rîsul mai lasă o speranţă, dar plînsul jeleşte deznădejdea de tămăduire ; iar pentru cel care priveşte lumea în mod filozofic, ai un suflet mai puternic dacă dai drumul rîsului în locul lacrimilor, de vreme ce eşti prea puţin mişcat şi nu vezi nimic grav sau nenorocit în toată frămîntarea omenească. 4. Dacă vei observa pricinile pentru care sîntem veseli sau trişti, vei înţelege că e adevărat ceea ce a spus Bion : „Tot ce face omul e aidoma începuturilor, iar viaţa sa nu e cu nimic mai de seamă ca a unui embrion". 5. Dar e mai potrivit să privim purtările şi năravurile omeneşti cu îngăduinţă, nu întrecînd măsura în rîs sau vaiete. A suferi de răul altuia înseamnă o veşnică nefericire, iar a te bucura — o plăcere neomenoasă. 6. E de prisos să te arăţi îndurerat cînd un altul îşi duce fiul la mormînt cu fruntea plecată. Iar în necazurile tale să te porţi astfel încît să dai durerii cît cere natura, nu obiceiul. Mulţi varsă lacrimi de ochii lumii şi încetează îndată ce nu-i mai priveşte nimeni. Ei socotesc o ruşine să nu plîngă în mijlocul bocetelor tutu-

ror. O meteahnă urîtă s-a născut : unii atîrnă de părerea lumii în așa măsură încît durerea, cea mai firească simțire, devine prefăcătorie.

XVI. 1. Voi pomeni în continuare un temei de mîhnire și îngrijorare adîncă : căci oameni de valoare au sfîrșit tragic. Socrate a murit în temniță, Rutilius [1] și-a dus ziele în exil, Pompei și Cicero și-au plecat grumazul în fața unora mai prejos decît ei. Cato însuși, vie imagine a virtuții, a adus deopotrivă sfîrșitul său și al republicii străpungîndu-se cu sabia. Fără îndoială, vom suferi că soarta răsplătește atît de nedrept. Și atunci cum să speri, cînd cei mai buni îndură cele mai mari nenorociri ? 2. Dar ce să mai vorbim ? Ia seama cum fiecare și-a purtat povara : dacă s-au arătat plini de curaj, plînge-i pentru tăria sufletului lor ; dacă au ieșit din viață jelind în chip josnic, nu e nici o pierdere. Dacă sînt demni, virtutea lor îți e pe plac, iar de nu, lașitatea lor înlătură părerea de rău. Și oare nu e rușinos ca acești eroi, murind cu bărbăție, să ne facă să ne simțim fricoși ? 3. Să slăvim pe cel vrednic de laudă și să spunem : „Tu, cel mai puternic ! Tu, cel preafericit ! Ai scăpat de toate nenorocirile, de pizmă și boală ; ai ieșit de sub pază ; n-ai părut zeilor demn de o soartă rea, ba chiar n-ai merita să fii la bunul plac al soartei". Dar cei ce, în prag de moarte, se furișează și întorc capul spre viață, trebuie împinși. 4. Nu voi plînge nici pe omul vesel, nici pe cel plîngăreț ; primul îmi șterge el cel dintîi lacrimile, iar al doilea se face nevrednic de lacrimile altora, de vreme ce varsă el lacrimi. Să-l plîng pe Hercule fiindcă s-a ars de viu [2],

---

[1] *Rutilius Rufus,* consul în timpul lui Sulla, considerat cel mai virtuos om al timpului său (n. t.).

[2] Hercule s-a sinucis pe rugul pregătit de el însuși, ca să pună capăt suferințelor sale (tema tragediilor lui Seneca : *Hercules Furens* și *Hercules Oetaeus)* (n. t.).

ori pe Regulus [1] pentru că îl străpung atîtea suliți ? Toți au descoperit calea spre veșnicie, jertfind puțin din timpul lor, iar moartea i-a făcut nemuritori.

SĂ TRĂIM CU SIMPLITATE ; SĂ ALTERNĂM ÎNTÎLNIRILE CU SINGURĂTATEA

XVII. 1. Iată un alt însemnat izvor de neliniști : grija de a-ți alcătui o mască, spre a nu arăta nimănui chipul tău adevărat. Așa e viața multora, plăsmuire și prefăcătorie ; e un chin să stai mereu cu spaima că te vede cineva altfel decît te arăți de obicei. Neliniștea nu ne slăbește, de vreme ce sîntem încredințați că tot atîtea priviri ce ni se aruncă sînt tot atîtea judecăți. Căci se întîmplă tot felul de lucruri care ne dezvăluie fără voia noastră. Chiar dacă strădania izbutește, totuși nu e plăcut, nici sigur, să-ți duci necontenit zilele sub o mască. 2. În schimb, cît farmec are simplitatea neprefăcută și lipsită de podoabă, care nu caută să-și ascundă firea ! Însă traiul în văzul tuturor poate aduce cu sine disprețul : există unii care nesocotesc ceea ce pot ușor ajunge. Virtutea e în primejdie de a-și pierde prețul, dacă se oferă privirilor. Dar e mai bine să fii disprețuit pentru că trăiești simplu, decît să fii chinuit de o prefăcătorie fără sfîrșit. Să păstrăm totuși o măsură ; nu e același lucru să viețuiești simplu sau cu nepăsare. 3. Retrage-te în tine : legăturile cu oamenii care nu-ți seamănă îți tulbură echilibrul, îți răscolesc simțirile și îți sporesc orice slăbiciune a sufletului încă nevindecat. Totuși să împletim singurătatea și întîlnirile. Singurătatea va isca dorința de a vedea oameni, iar în tovărășia lor vom dori să fim din nou singuri. Așadar una va fi leac pentru cealaltă ; izolarea va tămădui groaza de gloată, iar mulțimea oamenilor ne va izbăvi de ura de singurătate.

---

[1] Consul roman, făcut prizonier și ucis în Cartagina (n. t.).

4. Nu trebuie să ţinem spiritul tot timpul în acelaşi zbucium. Dimpotrivă, să-l atragem spre voia bună. Socrate nu se sfia să se joace cu copiii. Cato îşi liniştea sufletul obosit de treburile obşteşti cu vin, iar Scipio Africanul îşi mişca în ritm de dans trupul său de învingător şi războinic, nu irosindu-şi forţa cu gesturi leneşe, aşa cum e obiceiul în zilele noastre, cînd paşii de dans au o mlădiere mai mult decît femelască. Dimpotrivă, Scipio o face aşa cum obişnuiau să danseze în chip bărbătesc în timpul sărbătorilor strămoşii noştri, fără teama de a fi luaţi în rîs, chiar dacă erau priviţi de duşmani. 5. Să-i dăm sufletului odihnă. Se va arăta apoi mai bun şi mai puternic. Un pămînt roditor nu se forţează, căci degrabă îl va istovi o rodire necurmată. Deopotrivă, o sîrguinţă înverşunată înmoaie avîntul spiritului; el îşi va redobîndi tăria cu puţină tihnă şi desfătare. Din truda neîntreruptă se naşte un fel de tocire şi moleşire a spiritului. 6. De fapt oamenii rîvnesc atît de mult să petreacă, întrucît jocul şi plăcerea înseamnă o bucurie firească. Dar întrecînd măsura, puterea şi rodnicia spiritului se pierd. E neapărată nevoie de odihnă, dar dacă dormi zile şi nopţi în şir, vei fi ca şi mort. E o cale lungă de la simplul răgaz la întreruperea activităţii. 7. Oamenii legii au statornicit zile de sărbătoare, cînd oamenii se adună să se veselească laolaltă, socotind că e nevoie de cumpătare în muncă. Oameni cu mintea luminată îşi ofereau în fiecare lună cîteva zile de libertate. Alţii îşi împărţeau ziua între odihnă şi grijile obişnuite. Îmi vine în minte strălucitul exemplu al lui Asinius Pollio [1] oratorul, ce nu se mai ocupa cu nimic după a zecea veghe [2]. După această oră, nu citea nici măcar scrisorile, ca să nu dea peste vreo

[1] *Asinius Pollio* (76 î.e.n. — 5 e.n.), om de stat, scriitor, orator roman, prieten şi protector al poeţilor Vergiliu şi Horaţiu (n. t.).

nouă problemă ; în acele două ore se descărca de oboseala întregii zile. Unii se întrerup din lucru la mijlocul zilei, iar în timpul după-amiezii se ocupă de treburi mai ușoare. Chiar înaintașii noștri se împotriveau unei noi deliberări în senat după a zecea veghe. Soldații fac cu schimbul de strajă, iar pe timpul nopții sînt scutiți de gardă cei întorși dintr-o misiune grea. 8. Trebuie să ne îngrijim sufletul. Să-i dăm odihnă din cînd în cînd, căci îi va fi ca o hrană binefăcătoare. Să ne purtăm pașii în plimbări : spiritul nostru va prinde aripi și se va ascuți sub cerul liber, în aerul respirat din plin. Uneori mișcarea, drumul, schimbarea ținutului dau vigoare ; alteori un ospăț cu băutură din belșug. Uneori ne putem îngădui o beție, dar ea să nu ne înece, ci să ne domolească, căci topește grijile și înlătură amărăciunea sufletului. Născocitorul vinului a fost numit Liber, nu pentru că eliberează limba, ci pentru că dezleagă sufletul din lanțurile grijilor, îl înalță, îl înviorează și îl pregătește pentru orice cutezanță. 9. Dar această salvare în vin ca și în libertate e folositoare doar cu măsură. Se crede că Solon [1] și Arcesilas [2] s-au dedat băuturii ; Cato a fost mustrat pentru năravul beției. Mai curînd însă devine păcatul virtute decît se face Cato de rușine. Totul e să nu o facem des, ca sufletul să nu capete acest rău obicei ; totuși cîteodată să-l purtăm spre zburdălnicie și libertate și să înlăturăm puțin mohorita asprime. 10. Căci dacă am crede vorbele poetului, „uneori e plăcut să-ți pierzi limpezimea minții“ [3]. Platon spune : „Omul stăpîn pe sine bate în zadar la porțile poeziei“ [4]. Iar Aristotel : „N-am

---

[1] *Solon* (640—558 î.e.n.), om politic atenian ; a restabilit armonia societății, alcătuind o Constituție democratică (n. t.).

[2] *Arcesilas* sau *Arkesilaos* (316—241 î.e.n.), filozof sceptic grec (n. t.).

[3] Cf. Horațiu, *Carmina*, IV, XII, 28 : *Dulce est dissipere in loco* (n. t.).

[4] Platon, *Fedru*. 22, 245 a (n. t.).

văzut vreodată un geniu lipsit de nebunie“ [1]. 11. Nu e cu putință să înfăptuiești ceva deosebit ori să cuvîntezi mai bine ca ceilalți decît cu un cuget avîntat. În clipa în care sufletul disprețuiește tot ce e neînsemnat și de rînd, și se înalță pe culmi purtat de o simțire sacră, numai atunci va cînta ceva mai presus de puterea omenească. Nu e în stare să atingă văzduhul și piscurile cît timp e îngrădit. Este nevoie să se îndepărteze de tot ce e obișnuit și să-și muște zăbala, trăgînd după sine pe cîrmaci : să-l poarte spre înălțimi temute de el și nemaiîncercate.

CONCLUZIE

12. Preaiubite Serenus, ai acum mijloacele prin care să-ți aperi liniștea ori s-o redobîndești, armele cu care să ții piept ispitelor. Dar ține minte : nimic nu-ți folosește de ajuns în apărarea unui bun atît de greu de păstrat, dacă nu îți întărești cu o grijă necontenită și plină de zel sufletul tău gata oricînd să se prăbușească.

Traducere de
Svetlana Sterescu

[1] Aristotel, *Probl*, 30, 1 (n. t.).

DE CLEMENTIA
DESPRE CLEMENȚĂ

PROEMIU

I. 1. Am hotărît să scriu despre clemență, Nero Caesar [1], ca să îndeplinesc într-un anumit fel rolul unei oglinzi și să-ți arăt că vei ajunge la cea mai mare dintre desfătări. Căci, pe bună dreptate, adevăratul rod al faptelor este că au fost împlinite și nu există nici un alt preț al virtuților demn de ele, în afara lor înseși. E o plăcere să-ți examinezi conștiința și s-o cercetezi, cînd n-ai nimic pe suflet, apoi să-ți arunci ochii asupra acestei mulțimi nesfîrșite, dezbinată, zgomotoasă, pătimașă, care se va bucura cînd altul e în primejdie, dar și cînd va fi amenințată ea însăși. Condamnată, dacă va sfărîma acest jug, să se distrugă pe sine și pe ceilalți, conștiința va vorbi astfel cu tine. 2. Oare nu eu, dintre toți muritorii, sînt ales pentru a îndeplini pe pămînt rolul zeilor? Eu hotărăsc viața și moartea popoarelor; în mîna mea se află soarta statului; ceea ce destinul a hărăzit fiecărui muritor, prin gura mea a rostit; la oracolele mele se stabilesc sentimentele de bucurie ce vor însufleți popoarele și cetățile; nici un ținut nu înflorește nicăieri decît dacă eu vreau și sînt binevoitor; toate aceste mii de săbii,

[1] Seneca se adresează chiar împăratului, încercînd să schițeze modelul unui principat ideal (n. t.).

pe carea Pacea[1] mea ține în teacă, vor zăngăni la un simplu semn din cap al meu. Nimicirea popoarelor, alungarea lor în alte locuri, acordarea sau smulgerea libertății, sclavii și încoronarea regilor, căderea și renașterea cetăților, toate aceste lucruri se hotărăsc la tribunalul meu. 3. Deși am o putere atît de mare, mînia nu m-a împins totuși la pedepse nedrepte, și nici înflăcărarea tinereții, nesocotința sau încăpățînarea oamenilor care chinuie adesea pînă și sufletele cele mai răbdătoare, nici orgoliul funest de a-mi arăta prin fapte de groază puterea, cum obișnuiesc adesea marii conducători, nu m-au silit s-o fac. Sabia mea rămîne în teacă, ba mai mult, este sigilată, pentru că sînt zgîrcit cu sîngele, chiar și cînd e vorba de cel mai josnic cetățean. Orice om căruia îi lipsesc alte titluri, va avea trecere la mine prin însăși calitatea de om. 4. Severitatea o țin ascunsă, dar clemența o am în mînă, gata pregătită : mă apăr în acest fel singur, așa cum Legilor, pe care le-am scos la lumină din uitare și întuneric, le voi înapoia rațiunea. Am fost mișcat de vîrsta fragedă a unuia, de bătrînețea adîncă a altuia. Pe unul l-am iertat pentru demnitatea sa, pe altul pentru cît s-a umilit. De cîte ori nu descopeream vreun motiv de milă, mă cruțam pe mine însămi. Acum, dacă zeii nemuritori mi-ar cere socoteală de toate viețile omenești, sînt gata s-o fac. 5. Tu poți, Caesar, să mărturisești lumii cu îndrăzneală că, odată ajunse în grija și ocrotirea ta, toate lucrurile se află în siguranță. Din partea ta nu se pregătește nici un rău statului, prin forță sau pe ascuns. Tu ai rîvnit o cinstire deosebită, care n-a fost acordată pînă acum nici unui conducător : nevinovăția. Bunătatea ta nemaipomenită nu-și pierde truda în zadar și cei care au avut parte de ea nu se arată deloc nerecunoscători sau zgîrciți cu prețuirea ei. Ți se dovedește din plin recunoștință ; nimeni n-a fost vreodată atît de îndrăgit de cineva, așa cum ești tu de poporul roman, ce

[1] *Pax Augusta* (n. t.).

le socotește comoara lui nepreţuită şi trainică [1]. 6. Dar, în acelaşi timp, eşti silit să porţi o uriaşă povară ; nimeni nu mai vorbeşte de divinul Augustus şi nici de primii ani de domnie a lui Tiberius, fiindcă nu vrea ca tu să-i urmezi şi nici nu caută un alt exemplu în afara ta însuţi : principatul tău este apreciat numai după impresia pe care ne-ai lăsat-o. Ar fi fost mai greu, desigur, dacă bunătatea ta n-ar fi fost naturală, ci a-i fi dobîndit-o cu timpul, căci nimeni nu poate purta o mască multă vreme. Firile prefăcute ajung curînd la natura lor inferioară, în timp ce calităţile adevărate şi care se moştenesc, ca să spun aşa, din moşi strămoşi, nu fac decît să sporească şi să devină tot mai desăvîrşite odată cu trecerea anilor. 7. Poporul roman se afla într-o mare primejdie cînd nu ştia încă încotro se va îndrepta firea ta bună şi nobilă. Acum însă, dorinţele publice se află în siguranţă, căci nu mai există teama să ajungi la uitarea de sine. O fericire neaşteptată face pe unii prea lacomi iar pasiunile n-au fost niciodată atît de înfrînate încît să înceteze în momentul cînd şi-au atins ţinta. Rangul se obţine pornind de la onoruri mari către altele şi mai mari şi, la fel, speranţele cele mai îndrăzneţe atrag după ele lucruri tot mai greu de obţinut. Toţi supuşii tăi lasă astăzi să le scape următoarea mărturisire : că sînt fericiţi şi că nimic nu lipseşte acestei fericiri decît să fie permanentă. 8. Multe motive îi îndeamnă la această mărturisire, ultima pe care o face de obicei omul : siguranţa adîncă, deplină, dreptul socotit deasupra oricărei încălcări, existenţa unei forme mulţumitoare de stat, căruia nu-i lipseşte nimic pentru a fi libertate supremă decît primejdia că va fi odată distrus. 9. Dar, ceea ce izbeşte cel mai mult este clemenţa ta, admirată atît de cei puternici, cît şi de cei

---

[1] Asemenea elogii şi adulaţii erau frecvente în Roma acelor vremuri. Dar sub învelişul acestor laude exagerate, Seneca, în acel moment *amicus principis*, cel mai important consilier imperial, schiţează un program de guvernare (n. t.).

umili. Celelalte binefaceri sînt resimțite sau sperate în măsuri diferite, potrivit cu condiția fiecăruia. De la clemența ta însă toți așteaptă același lucru. Și nu este nimeni care să aibă conștiința atît de curată încît să nu se bucure cînd are în apropiere Clemența, pregătită oricînd să ierte greșelile oamenilor [1].

II. 1. Știi însă că există filozofi [2] care socot că clemența ar fi de partea celui josnic, pentru că nu folosește la nimic din moment ce nu s-a comis vreo crimă; ei spun că, dintre toate virtuțile, doar aceasta nu-și are rostul printre oameni nevinovați. Dar, întîi de toate, așa cum medicina folosește celor bolnavi, fără a fi disprețuită nici de cei sănătoși, la fel și clemența, deși chemată în ajutor de către cei demni de pedeapsă, este prețuită și de cei fără pată. De fapt, ea este potrivită și pentru aceștia, fiindcă uneori condiția socială este considerată o greșeală. Dar clemența nu vine numai în ajutorul nevinovăției, ci adesea e de folos și virtuții, căci se întîmplă, într-o seamă de împrejurări, ca anumite lucruri să fie pedepsite dacă sînt însoțite de laude. Mai pune la socoteală că mulți oameni pot să devină din nou cinstiți dacă îi ierți. 2. Totuși, nu trebuie s-o faci de prea multe ori și fără socoteală. Acolo unde nu mai există deosebire între răi și buni, urmează dezlănțuirea viciilor și confuzia. Astfel, trebuie păstrată măsura pentru a deosebi firile ce pot fi vindecate de cele aflate într-o situație disperată. Și nu trebuie să faci din clemență un obicei oarecare și vulgar, dar nici unul aspru și dur. Dă dovadă de cruzime cel care iartă pe toți de-a valma, cît și cel care nu iartă pe nimeni. Trebuie să urmăm o cale de mijloc, dar cum știm

[1] În 44 î.e.n. senatul hotărăște să-i ridice un templu lui Caesar pentru clemența sa. Edificiul, a cărui imagine s-a păstrat pe o monedă, înfățișa pe zeul Caesar întinzînd mîna zeiței (n. t.).

[2] Unii stoici interziceau oamenilor de stat iertarea și blîndețea, din motive de doctrină și din rațiuni politice (n.t.)

cît de greu se păstrează echilibrul, de cîte ori balanța se va apleca într-o parte, aceasta trebuie să fie de partea mai blîndă. 3. Dar e mai bine ca fiecare lucru să fie spus la timpul lui. Acum voi împărți subiectul în trei părți: Prima va fi despre BLÎNDEȚEA NEMAIPOMENITĂ a lui Nero; a doua va arăta natura și specificul clemenței, căci atunci cînd există unele vicii care imită virtuțile, nu vei putea să le deosebești dacă nu știi bine prin ce se recunosc unele și prin ce altele. În al treilea rînd, vom cerceta în ce fel va putea sufletul să dobîndească această virtute, cum o va întări și o va face a sa prin folosință.

PARTEA ÎNTÎI: BLÎNDEȚEA LUI NERO

Cap. I—II

I. 1. Ceea ce m-a îndemnat să scriu despre clemență, Nero Caesar, este un cuvînt al tău pe care îmi amintesc că n-am putut să-l aud rostit și nici repetat de alții fără să-l admir. Cuvînt plin de noblețe, de măreție naturală, de mare blîndețe și care, nefiind împodobit și necerînd îngăduință de la aceia care-l ascultau, a izbucnit pe neașteptate, scoțind la iveală inima ta bună în luptă cu rangul tău. 2. Pedepsind pe cei doi hoți, Burrus, prefectul tău, bărbat ales [1] și născut parcă pentru a te avea pe tine principe, îți cerea să scrii pe cine și din ce pricină vrei să pedepsești. Tu amînai mereu, dar el stăruia. Fără voia lui, în cele din urmă, și împotriva dorinței tale, ți-a adus foaia de papirus și ți-a înfățișat-o [2]. Dar ai exclamat: „Cît aș fi vrut să nu fi cunoscut literele!" 3. O, cuvînt demn de a fi auzit de toate popoarele care for-

[1] Prefect al pretorienilor, prieten și colaborator apropiat al lui Seneca în anii 54—62 e.n. (n. t.).

[2] Din Suetoniu, *Uitae duodecim Caesarum, Nero*, 10, 3 rezultă că era vorba de actul de condamnare la pedeapsa capitală a doi criminali (n. t.).

mează Imperiul Roman și de cele care, aflate în vecinătatea lui, se bucură de libertate îndoielnică, și de cele care se ridică punîndu-i împotrivă forțele sau sufletele lor mîndre[1]! O, cuvînt care ar trebui rostit la adunările tuturor muritorilor, ca formulă de jurămînt a regilor și principilor! O, cuvînt demn de nevinovăția întregului neam omenesc din vremurî străvechi și care a readus acele timpuri îndepărtate[2]! 4. Acum, ar trebui, fără îndoială, să existe unire între dreptate și bine iar dorința după bunul străin, din care se naște nenorocirea pentru orice suflet, să fie alungată și stîrpită. Pietatea și dezinteresul să renască odată cu legalitatea și cumpătarea, iar viciile, după o domnie atît de îndelungată, să facă, în sfîrșit, loc veacului fericirii și nevinovăției.

II. 1. Acest vis se va împlini în bună măsură, Caesar, te asigur. Blîndețea sufletului tău se va revărsa puțin cîte puțin și se va răspîndi în întregul Imperiu și toate se vor face după asemănarea ta. Căci sănătatea deplină pornește de la cap în toate părțile corpului; toate membrele sînt viguroase și puternice sau copleșite de oboseală, după cum sufletul trăiește din plin sau este slab. Se vor găsi cetățeni și aliați demni de această bunătate și pe întreg pămîntul se vor întoarce frumoasele obiceiuri. Pretutindeni vei fi cruțat de chinul de a pedepsi. 2. Îngăduie-mi să mai întîrzii aici, nu ca să-ți dezmierd urechile

[1] În 54 e.n., Vologeses, regele parților, în loc să ceară romanilor să-l alunge pe uzurpatorul Radamistes din Armenia, a ocupat el însuși teritoriul și l-a proclamat rege pe fratele său. Astfel a izbucnit un război între romani și parți, la care face aluzie Seneca (n. t.).

[2] Anticii credeau în puritatea oamenilor primitivi, care ar fi trăit cîndva un veac de aur *(aurea aetas)*. Seneca preconiza revenirea la acest veac de aur sub domnia lui Nero (n. t.).

(căci nu-mi stă în obicei — mai degrabă aș vrea să te jignesc cu adevăruri decît să-ți fiu pe plac prin lingușire ![1], ce se întîmplă așadar? Pe lîngă faptul că doresc să te familiarizez cu faptele și vorbele care-ți fac onoare, pentru a deveni judecată ceea ce acum nu este decît un impuls de la natură, îmi fac această socoteală: că multe vorbe mari, dar funeste, sînt luate în viață drept adevăruri și ajung celebre, ca și acel proverb faimos: „Să mă urască, dar să se teamă de mine!“[2] care amintește de un vers grecesc asemănător: „că după moartea lui pămîntul se va prăbuși în flăcări“, și altele de acest fel. 3. Și nu știu cum se face, dar talentul poeților mari a găsit reflecții sugestive și vibrante tocmai asupra temelor îngrozitoare și odioase; pînă acum n-am auzit încă un cuvînt bărbătesc inspirat de bunătate și blîndețe. Ce-ar fi de spus în continuare? Odată, va trebui, în sfîrșit, să semnezi acea pedeapsă care te-a făcut să urăști literele, dar cel puțin s-o faci în felul tău, după ce ai șovăit și amînat de atîtea ori[3].

PARTEA A DOUA: NATURA CLEMENȚEI

Cap. I—II

I. 1. Și, ca nu cumva acest nume strălucitor de clemență să ne înșele și să ne ducă pe un drum greșit, să vedem în ce constă aceasta, care este natura ei și ce limite are[4]. Clemența este înfrînarea sufletului cînd are puterea

---

[1] Seneca nu era desigur sincer, căci el îl adula pe Nero, dar îi sugera totodată și un model filozofic de guvernare (n. t.).

[2] Vers din tragedia *Atreus* a lui Accius, frecvent folosit de Caius. Asupra versului grec care urmează *(Emou thanontos gaia me meitheto pyri)*, frază favorită a lui Tiberiu, Nero va revenl mai tîrziu (n. t.).

[3] Aluzie la condamnarea la moarte semnalată și la pag. 115, nota 2.

[4] Această grijă pentru distincții nete, mai vizibilă în partea a doua, este specific stoică (n. t.).

de a pedepsi sau îngăduința unui om mai puternic, atunci cînd trebuie să pedepsească un altul, supus lui. Ar fi mai sigur să se dea mai multe definiții, ca nu cumva una singură să cuprindă prea puțin și, așa cum voi arăta, să fie condamnată pentru viciu de formă. Așadar, se poate numi clemență înclinarea sufletului spre îngăduință atunci cînd trebuie să se dea o pedeapsă. 2. O altă definiție va găsi adversari — deși se apropie foarte mult de adevăr —, dacă vom spune că clemența este un act de cumpătare prin care pedeapsa datorată și meritată se amînă pentru o vreme (...) Dar toți sînt de acord că clemența este aceea care înclină spre micșorarea pedepsei care ar fi putut fi fixată pe bună dreptate.

II. 1. Nepricepuții socot asprimea contrariul clemenței; dar nici o virtute nu se opune altei virtuți. Care este așadar contrariul clemenței? Cruzimea care nu este nimic altceva decît violența sufletului atunci cînd dă pedepse. Dar există unii, care, deși nu pedepsesc, sînt totuși cruzi din fire. Iată, spre exemplu, cei care ucid oameni necunoscuți și trecătorii nu pentru a-i jefui, ci pur și simplu pentru a-i omorî. Dar nu se mulțumesc doar să-i ucidă, ci se înverșunează asupra victimelor lor, ca acel Busiris sau ca Procust [1], ori ca pirații ce-i biciuiau pe cei prinși punîndu-i de vii pe foc. 2. Aceasta este într-adevăr cruzime; dar pentru că nu e urmată de răzbunare (căci n-a existat înainte vătămare) și nici nu se mînie de vreo greșeală (căci nu s-a întîmplat mai înainte o crimă), se află în afara definiției noastre. Căci noi înțelegem prin cruzime lipsa stăpînirii de sine în mo-

[1] Personaj din mitologia greacă. După ce-i jefuia pe călători, îi culca pe cei înalți într-un pat mic, retezîndu-le picioarele ca să încapă în el; pe cei scunzi îi culca într-un pat mare, zdrobindu-le mădularele, ca să-i întindă pe toată lungimea lui (n. t.).

mentul aplicării pedepsei. Putem să spunem că aceasta e mai mult decît cruzime, e sălbăticia, căreia îi place să facă rău de dragul răului. Putem vorbi de nebunie, căci aceasta se manifestă în multe feluri, dar nici unul din ele nu este mai limpede decît cel care ajunge la uciderea și sfîșierea fără pricină a oamenilor. 3. Așadar, voi numi cruzi pe cei care pedepsesc dintr-o anumită pricină, dar nu au nici o măsură, așa cum se întîmpla cu acel Phalaris care, din cîte se spune, își revărsa furia asupra unora vinovați, ce-i drept, dar cu mult peste marginile îngăduite ale răbdării. Putem ocoli sofismele definind cruzimea drept aplecarea sufletului către faptele sălbatice. Pe aceasta clemența o respinge poruncindu-i să stea departe de ea. Cît despre asprime, clemența se înțelege bine cu aceasta. 4. A venit momentul să cercetăm acum în ce constă mila, deoarece mulți o laudă ca pe o virtute și numesc bun pe omul milos. Dar și acesta este tot un viciu al sufletului. Două sînt viciile pe care trebuie să le ocolim : unul se află lîngă asprime, celălalt lîngă clemență. Căci sub aparența severității cădem în cruzime, iar sub aparența clemenței sîntem cuprinși de milă. În acest ultim caz greșeala este mai puțin primejdioasă, dar rătăcirea este aceeași, de vreme ce se îndepărtează de adevăr.

PARTEA A TREIA : DOBÎNDIREA CLEMENȚEI

Cap. I—III ; XVI—XVII

I. 1. În al treilea rînd, vom cerceta în ce fel ajunge sufletul la această virtute, cum o va putea întări și o va face a sa prin folosință. 2. Dintre toate virtuțile, nici una nu i se potrivește mai bine omului, pentru că nici una nu este mai umană. E un lucru clar nu numai pentru noi, care vrem ca omul să fie privit ca ființă socială, născută spre binele comun, dar chiar și pentru cei care socot că

omul este sortit plăcerii și ale căror spuse și fapte urmăresc numai interesele proprii. Într-adevăr, dacă omul năzuiește către liniște și odihnă, va găsi împlinirea naturii sale prin această virtute care iubește pacea și-și înfrînează brațul de la lovituri. 3. Totuși, clemența nu se potrivește nimănui mai bine decît unui rege sau conducător. Forțele mari nu constituie o podoabă sau o glorie decît dacă își folosesc puterea pentru a salva, după cum a dispune de o forță nimicitoare înseamnă a fi puternic pentru a face rău. Cu alte cuvinte, se bucură de o măreție trainică și statornică cel pe care toți îl știu drept apărătorul dar și conducătorul în a cărui grijă se află, așa cum îl învață experiența zilnică, salvarea fiecăruia în particular și a tuturor în general. La apariția lui nu se împrăștie ca la saltul din vizuină al unei fiare primejdioase sau răufăcătoare, ci aleargă repede spre el, ca spre un astru strălucind de lumină și binefăcător. La porunca lui sînt gata oricînd să se arunce în sulițele asediatorilor și să-și întindă corpurile la pămînt, dacă pentru a se salva el va trebui să treacă printre mormanele de cadavre. Ei îi veghează somnul prin străji de noapte, apără flancurile așezîndu-se în fața și in jurul lui, formînd împotriva primejdiilor care-l amenință un obstacol viu. 4. Nu este fără rațiune acel lucru comun la toate popoarele și cetățile de a-i iubi și apăra pe conducători, de a le pune la picioare trupurile și bunurile lor, oriunde e nevoie de salvarea celor care poruncesc. Nu este nici dispreț de sine sau nebunie ca mii de oameni să cadă sub lovitura sabiei pentru un singur cap și să răscumpere prin multe morți un singur suflet, adeseori al unui bătrîn neputincios. 5. Așa cum corpul întreg se află în slujba sufletului, căruia îi place să cucerească prin forța și frumusețea sa, să scape privirii prin subtilitatea sa și să se ascundă într-un loc greu de descoperit, nu e mai puțin adevărat că mîinile, picioarele, ochii muncesc pentru el, pielea pe el îl apără. La porunca sufletului rămînem pe loc sau alergăm din toate părțile neliniștiți. Dacă

e un stăpîn zgîrcit, străbatem marea pentru a obține un cîștig, dacă e ambițios — aceste fapte sînt străvechi — ne punem mîna dreaptă în flăcări [1] sau ne aruncăm de bunăvoie în pămînt. La fel, această mulțime nesfîrșită de oameni, așezată în jurul unei singure ființe, se supune suflului ei, este condusă de judecata ei, fiind amenințată de a fi distrusă și năruită de propriile forțe, dacă nu se va bizui pe înțelepciunea conducătorului ei.

II. 1. Deci popoarelor le place, de cîte ori e nevoie să salveze un singur om, să pună în linie de bătaie zece legiuni, sau să alerge în prima linie expunîndu-și corpurile loviturilor pentru a nu se isca învălmășeală în rîndurile armatei împăratului lor. El este într-adevăr legătura care asigură forțelor publice unitatea, el este suflul vital, viața pe care o inspiră atîtor mii de ființe care n-ar mai constitui, încredințate lor însile, decît o povară nefolositoare dacă mintea aceea ar fi îndepărtată de la conducere. „Atîta timp cît regele e teafăr, toți au aceeași minte ; dacă regele moare, credința lor se va risipi pe dată". 2. O asemenea nenorocire ar însemna pieirea pentru pacea romană, căci ar duce la ruină un popor atît de mare, care va fi salvat de la o asemenea primejdie numai cît timp va ști să îndure frîul ; dar dacă într-o zi îl va rupe sau dacă frîul se va slăbi în urma vreunei nenorociri și poporul nu va mai îngădui să-i fie pus la loc, atunci unitatea și armonia acestui întins imperiu se vor sfărîma în mii de bucăți. De asemenea, această cetate va înceta să mai comande lumii chiar în ziua în care nu se va mai supune conducătorului ei. 3. De aceea nu e de mirare că

[1] Aluzie la Caius Mucius Scaevola, personaj legendar care, ajuns prizonier în timpul războiului din 507 î.e.n. cu etruscii, lasă ca mîna dreaptă să-i fie arsă în flăcările unui altar, spre a-i dovedi regelui dușman că nici o durere nu-i poate înfrînge dragostea de patrie (n. t.).

principii și regii și cei — oricare ar fi numele lor — a căror grijă este de a veghea asupra statului, nu e de mirare deci că sînt iubiți fără să se țină seama de interesele personale ; căci dacă oamenii cu minte sănătoasă pun interesul public deasupra celui particular, e firesc ca acela care întruchipează statul să fie iubit cu atît mai mult. Încă din timpuri străvechi conducătorul s-a contopit într-atîta cu statul încît nu pot fi separați unul de celălalt fără să piară amîndoi : căci dacă unul are nevoie de forțe, celălalt are nevoie de cap.

III. 1. S-ar părea că discursul meu s-a îndepărtat puțin de la subiect : dar, pe Hercule, nu face decît să-l urmărească îndeaproape. Căci dacă e adevărat, așa cum a reieșit din cele spuse pînă acum, că sufletul statului ești tu însuți, și el este trupul tău, vezi, după cum socot, cît de necesară este clemența. Căci pe tine te cruți, cînd crezi că-l cruți pe celălalt. Astfel, vor trebui cruțați chiar și cetățenii ce-ar merita să fie condamnați, întocmai ca membrele bolnave. Dacă uneori e nevoie de vărsare de sînge, e mai bine ca sabia să rămînă în teacă decît să se înfigă mai mult decît trebuie. 2. Așadar, clemența este, cum spuneam, un lucru firesc pentru toți oamenii, dar este o cinstire deosebită pentru împărați, cu cît vor avea mai mult de cruțat și cu cît se vor ivi ocazii mai bune pentru a se manifesta. Cît de puțin vatămă cruzimea unui om obișnuit ; aceea a conducătorilor înseamnă însă război. 3. Într-adevăr, deși virtuțile formează un cor armonios și nici una nu este mai bună sau mai cinstită decît alta, există totuși unele care se potrivesc mai bine unor anumiți oameni. Mărinimia se potrivește tuturor muritorilor, chiar și celui mai umil. Căci ce este mai plin de măreție sau mai eroic decît să înfrunți o soartă potrivnică ? Mărinimia își află însă în timp de pace un spațiu mult mai larg de manifestare și este văzută mai bine de

pe o culme decît dintr-un loc neted. 4. Clemența, în orice casă ar pătrunde, va aduce fericirea și liniștea, dar în palate va fi cu atît mai de admirat. Căci ce este mai demn de amintit decît cel a cărui mînie, deși nu are nimic în calc, este înfrinată ; a cărui sentință, oricît de aspră, este acceptată de cei pe care el îi trimite la moarte, fără ca cineva să îndrăznească să-l acuze sau cel puțin să-l implore ? Mînia acestuia, deși s-a aprins și tinde să se dezlănțuie, nu va fi totuși folosită decît pentru a face bine și a aduce pace ! Pentru că el se gîndește : „A omorî încălcînd legea este la îndemîna oricui ; dar a salva împotriva legii nu poate nimeni în afară de mine". 5. La onoruri se potrivește bine măreția morală și dacă sufletul nu se ridică deloc la înălțimea acestei condiții și nu o stăpînește, el va coborî, dimpotrivă, sub nivelul ei. Calitatea unui suflet mare este de a fi blînd și liniștit și de a privi de sus, cu dispreț, jignirile și ofensele. De obicei femeile își pierd firea cînd sînt cuprinse de furie. Într-adevăr, e în natura fiarelor, și încă a celor de spița cea mai joasă, să muște și să se năpustească asupra victimelor pe care le-au doborît. Elefanții și leii, după ce și-au trîntit prada la pămînt, trec liniștiți mai departe. Îndărătnicia este proprie unui animal josnic și fără noblețe. 6. Nu se potrivește însă unui rege [1] mînia crudă și nemiloasă, căci nu se ridică cu mult deasupra celui cu care devine egal atunci cînd se mînie. Dar dacă dăruiește viață și demnitate celor aflați în primejdie și celor care ar merita să fie lipsiți de ele, face tocmai ceea ce nu-i este îngăduit decît unui stăpîn absolut ; căci dacă se poate lua viața și unui om de rang superior, niciodată nu va fi dăruită decît unuia de condiție inferioară. 7. A salva este darul puterii supreme, care nu trebuie niciodată admirată mai mult decît atunci cînd i s-a dat aceeași autoritate ca și zeilor, cărora le datorăm faptul că am fost scoși

[1] Prin rege *(rex)*. Seneca înțelege aici orice monarh și conducător, inclusiv împăratul roman (n. t.).

la lumină, precum și lucrurile bune și cele rele. Astfel, purtîndu-se ca un zeu, principele va vedea cu ochi buni pe aceia dintre supușii săi care sînt folositori și cinstiți, dar îi va lăsa să trăiască și pe ceilalți doar pentru a spori numărul : se va bucura deci de existența unora și îi va răbda pe ceilalți.

CLEMENȚA ȘI SCLAVII

XVI. 1. Este un merit să poți comanda sclavilor cu măsură. Chiar și față de un sclav trebuie să te gîndești nu cît poate el îndura fără primejdie, ci pînă unde îți va îngădui natura dreptății și a binelui. Aceasta ne va porunci să-i cruțăm chiar și pe prizonieri sau pe cei dobîndiți cu bani. Cu atît mai mult este drept să nu ne purtăm cu oamenii liberi, născuți din părinți liberi, cinstiți, ca și cum ar fi sclavi, ci să-i tratăm ca oameni care nu ne sînt inferiori decît prin poziție socială și care ne-au fost încredințați nu cu titlu de sclavi ci cu cel de protejați. 2. Sclavilor le e permis să se refugieze pe lîngă o statuie ! Deși față de sclavi sînt îngăduite toate, există totuși fapte pe care dreptul comun al viețuitoarelor le va interzice atunci cînd este vorba de oameni [1]. Căci cine l-a urît pe Vedius Pollio mai multd ecît sclavii săi, cînd își hrănea cu sînge omenesc mreanele cărora le arunca de vii pe cei ce se făcuseră vinovați față de el ! O, om demn de mii de ori de ultimul supliciu, fie că arunca pe sclavi la mreanele pe care urma să le mănînce, fie că nu le creștea pe acestea decît ca să le dea o asemenea hrană ! 3. După cum stăpînii plini de cruzime sînt arătați cu degetul de întreaga cetate, urîți și detestați, la fel și nedreptatea regilor se va întinde mai departe și faima ticăloșiei

[1] Seneca avea o atitudine umanitară față de sclavi, considerîndu-i oameni și condamnînd cruzimea unor stăpîni de sclavi (n. t.).

lor va dăinui peste veacuri. Ar fi fost însă mai bine să nu te fi născut decît să fii socotit printre cei sortiți să aducă nenorocirea publică !

CLEMENȚA ȘI CONDUCEREA STATULUI

XVII. 1. Nici o podoabă nu va face mai multă cinste conducătorului statului decît clemența, oricare vor fi fost mijloacele și titlurile care-l vor fi adus în fruntea celorlalți cetățeni. De bună seamă, vom recunoaște că această calitate va fi cu atît mai frumoasă și mai generoasă, cu cît puterea de care va da dovadă va fi mai mare. Dealtfel, această putere nu trebuie să fie dăunătoare, dacă se conduce după legea naturii. 2. Căci natura l-a născocit pe rege și tot ea a îngăduit ca acesta să fie cunoscut și de alte viețuitoare. Iată, spre exemplu, albinele. Aici regelui [1] îi este rezervată încăperea cea mai spațioasă, așezată la mijloc și în locul cel mai ferit. Pe deasupra, regele este scutit de muncă, în timp ce îi supraveghează pe ceilalți și dacă el va pieri, totul se va destrăma. Înfățișarea regelui atrage ochii și este deosebită de a celorlalți, atît prin mărime, cît și prin strălucire. 3. Dar iată prin ce se distinge mai cu seamă : albinele, deși sînt atît de mici, sînt înțepătoare și aprige ; ele lasă acul în rană, pe cînd regele nu are ac. Natura n-a vrut ca el să fie crud și nici capabil de o răzbunare care ar fi fost prea scump plătită. Ea i-a smuls arma, făcîndu-i mînia neputincioasă. Pildă nemaipomenită și demnă de urmat pentru regii pămîntului. Căci este în obiceiul naturii să se manifeste în viețuitoarele mici și să adune în ele pildele care se potrivesc și celor mari. 4. Ar fi rușinos să nu tragem învățăminte de la cele mai mici insecte, pe care să le folosim apoi în comportarea noastră. Sufletul omenesc este cu atît mai obligat la cumpătare cu cît face mai mult rău victimelor sale.

[1] Seneca se referă, de fapt, la matcă, regina albinelor (n. t.).

O, dacă legea ar fi aceeași pentru toți și mînia s-ar frînge ca arma cu care lovește și n-ar mai fi îngăduit să vatăme mai mult de o singură dată și nici n-ar mai purta dușmănie ! Căci furia ar slăbi mai ușor dacă s-ar potoli prin propriile mijloace și dacă nu și-ar irosi forțele decît prin primejdia morții ! 5. Dar acum cursul ei nu este prea sigur ; căci trebuie să se teamă tot atît pe cît a vrut să fie temută. Regele pîndește mîinile tuturor și, chiar în absența oricărei capcane, lui i se pare că se urzește ceva împotriva lui, nefiind nici un moment scutit de teamă. Va îndura cineva să ducă această viață cînd ar putea, neprimejdios față de alții, salvator și fără să-i fie frică din această pricină, să exercite dreptul puterii astfel încît toți să fie mulțumiți ? Greșește cel care socoate că regele se află în siguranță, atunci cînd nimic nu este sigur din partea lui. Siguranța nu poate fi dobîndită decît atunci cînd e reciprocă. 6. Nu trebuie să ridici fortărețe înalte și nici să întărești în pantă colinele abrupte sau să te înconjuri cu ziduri de apărare și turnuri. Clemența va ține un rege teafăr chiar și la cîmp deschis. Dragostea cetățenilor care își iubesc conducătorul este un edificiu de necucerit. 7. Ce este mai frumos decît să trăiești înconjurat de iubirea sinceră a unui popor întreg ? Dacă sănătatea regelui s-a șubrezit puțin, se trezește îndată nu speranța, ci teama oamenilor pentru viața lui. Fiecare va fi gata să dea ce are mai de preț pentru a obține vindecarea conducătorului său. 8. O, cînd un om are acest noroc, ca toți ceilalți să nu trăiască decît pentru el, zeul nu este cu nimic mai fericit. Cînd a arătat prin dovezi permanente ale bunătății sale că statul nu este al său, ci el este al statului, cine va îndrăzni să urzească vreo primejdie împotriva lui ? Cine nu va dori, dacă-i va sta în putință, să abată și soarta de la cel sub domnia căruia dreptatea, pacea, curățenia morală, siguranța, demnitatea înfloresc, iar cetatea, bogată, e presărată cu bunuri de tot felul ? Cine nu va admira pe conducătorul său, cu

același suflet cu care am venera și adora zeii nemuritori, dacă ei ar binevoi să se arate privirilor noastre ? 9. Dar cum ? Nu se află acesta foarte aproape de ei, el care se conduce după natura zeilor, folosindu-și puterea numai pentru a aduce binele și fericirea ? Acest lucru trebuie căutat și dobîndit astfel încît să treacă drept „cel mai mare", cu condiția de a fi considerat în același timp și „cel mai bun ! [1]"

Traducere de
Elena Lazăr

[1] *Maximus* și *optimus* sînt epitete consacrate lui Jupiter. Aici definesc de fapt despotismul filozofic, bazat pe o putere absolută, dar supusă controlului unui conducător virtuos (n. t.).

DE UITA BEATA
(DESPRE VIAȚA FERICITĂ)

Cap. I—V

TEORIA FERICIRII

I. 1. Toți oamenii vor, frate Gallio [1], să trăiască fericiți, dar nu izbutesc să vadă limpede ce căi duc spre fericire. E atît de greu s-o atingi, încît, dacă te abați cu puțin din drumul bun, fericirea e cu atît mai departe cu cît te grăbești mai tare spre ea. Cînd te afli pe o cale greșită, însăși graba devine pricina îndepărtării de țintă. Prin urmare, e nevoie să ne hotărîm în privința năzuințelor noastre; apoi să luăm aminte pe unde să ne îndreptăm mai repede spre ele. Dacă am făcut alegerea potrivită, avem să înțelegem din mers cît de mult cîștigăm zi de zi și cu cît ne-am apropiat de obiectul dorinței noastre firești. 2. Așadar să lămurim unde vrem să ajungem și pe ce căi, dar nu fără o călăuză destoinică, căci nu e o călătorie obișnuită în care potecile cunoscute și oamenii locului nu te lasă să te rătăcești. Dimpotrivă, aici, cărarea știută și prea bătătorită te înșeală cel mai lesne. 3. E un lucru de căpetenie să ne ferim a păși ca într-o turmă, unii în urma altora și nu pe unde ar fi bine de mers, ci pe unde o iau cu toții. Nimic nu e mai rău decît să ne lăsăm conduși de opinia împărtășită de

[1] Vezi *De ira*, p. 38 n. 1 (n. t.).

toți, socotind valorile după mulțimea părerilor. Astfel nu trăim potrivit rațiunii, cî imitînd nenumăratele modele care ne ies în cale. De aici se naște acel amestec cenușiu, cînd oamenii se înghesuie de-a valma unii într-alții. 4. Ceea ce sfîrșește într-un morman de trupuri cînd gloata se îmbulzește, poți întîlni în viață (nimeni nu cade în așa fel încît să nu tragă pe altul după sine ; cei din primele rînduri sînt spre pieirea celor din urmă) : nimeni nu se rătăcește singur, ci devine pricină și temei pentru greșeala altuia ; deci e dăunător să apucăm pe un făgaș umblat. De vreme ce oricui îi e mai ușor să creadă decît să judece singur, se întîmplă ca oamenii să nu gîndească deloc despre viață, ci veșnic să dea crezare altora. Astfel sînt prinși ca într-un vîrtej și doborîți de o amăgire purtată din om în om. Pierim pradă pildei altora ; leacul nu e decît în ruperea de turmă. 5. Însă omul se ridică împotriva rațiunii și își apără nefericirea. Întocmai ca în adunarea poporului, unde chiar alergătorii se miră cine a fost ales judecător și unde nestatornicia gloriei se schimbă. De fapt ei resping și aprobă același lucru. Iată sfîrșitul oricărei judecăți supuse mulțimii.

II. 1. Cînd discutăm despre traiul fericit, te rog să nu-mi răspunzi așa cum se procedează la vot : „Părerea aceasta pare majoritară“ [1]. Tocmai de aceea e mai greșită. Viața nu e atît de desăvîrșită încît căile cele mai bune să fie urmate de cei mai numeroși. Părerea împărtășită de toți e adesea semnul unei mari amăgiri. 2. Așadar să căutăm calea cea mai nimerită și mai puțin bătută spre o fericire statornică, neîncercată încă de gloata neputincioasă a ajunge la adevăr. Eu numesc gloată pe pur-

[1] În pofida umanismului său, Seneca adoptă uneori, ca în *De vita beata*, un punct de vedere aristocratic și individualist, pe care îl expune cu ostentație. Este însă adevărat că în „gloată“ el include și pe aristocrații Romei (n. t.).

tătorii de hlamidă [1], dar și capetele încununate cu lauri [2]; căci nu prețuiesc culoarea veșmintelor. Nu dau crezare ochilor cînd judec un om : lumina sufletului își arată fără greș adevărul și binele ascuns în suflet. Dacă omul ar găsi răgaz să-și adune în tihnă gîndurile, o ! cît de lesne frămîntarea l-ar împinge să mărturisească : 3. „Aș dori ca tot ce am făcut pînă azi să nu fi făcut niciodată : cînd mă gîndesc la ce-am rostit, îi pizmuiesc pe cei lipsiți de grai, dorurile mele îmi par blestemul dușmanilor mei, iar temerile mele, o ! zei buni ! cu cît erau mai ușor de îndurat decît poftele mele ! Am purtat pică multora și m-am împăcat apoi cu ei (dacă poate exista împăcare între vrăjmași) : mie încă n-am izbutit să-mi fiu prieten. M-am străduit din toate puterile să mă desprind de turmă și să mă fac cunoscut prin însușirile mele : ce altceva am izbîndit decît că am devenit ținta loviturilor și am arătat invidiei unde să muște ? 4. Vezi unii care înalță în slăvi arta cuvîntului, alții care urmăresc avuții ori favoruri, sau care jinduiesc puterea : toți sînt sau devin dușmani. Oamenii, cu cît admiră mai mult, cu atît pizmuiesc mai tare. De ce să nu căutăm un bun căruia să-i simțim binefacerile, nu să le scoatem la vedere ? Strălucirea uimește, atrage privirile ; oamenii și-o arată unul altuia, dar ea ascunde putreziciune".

ADEVĂRATA FERICIRE

III. 1. Să urmărim un bun adevărat, solid și stabil, cu atît mai de preț cu cît e tăinuit : să-l scoatem la lumină. Nu se află departe și îl vei găsi. Trebuie să știi doar în-

---

[1] Cei care nu sînt cetățeni romani (hlamidă — veșmînt grecesc) (n. t.).

[2] Probabil învingătorii în războaie, care în timpul triumfului purtau pe cap o coroană de laur (n. t.).

cotro să-ți întinzi mîna. Acum însă bîjbîi pe de lături ca în beznă și te poți ciocni chiar de ținta dorințelor tale. 2. Dar ca să nu te port prin ocolișuri, voi lăsa deoparte părerile altora (ar trebui prea mult timp să le înșir și să le resping). Ascultă deci părerea noastră. Cînd spun „a noastră", nu mă alătur vreuneia dintre căpeteniile stoicismului. Și eu am dreptul la o părere. Așadar, pe unul dintre stoici îl voi urma, altuia îi vor cere să-și împartă argumentarea ; poate, chemat să-mi spun părerea în urma tuturor, nu voi respinge nimic din ce s-a susținut mai înainte, ci voi zice : „Am ceva de adăugat". 3. Totuși, întocmai ca ceilalți stoici, și eu urmez căile naturii. A fi înțelept înseamnă să nu te abați de la natură, să te formezi după legile și exemplul ei. Prin urmare viața fericită este cea mai potrivită cu natura. Ea nu poate fi atinsă decît de o minte într-o deplină stare de sănătate, apoi curajoasă și ageră, iar în al treilea rînd, minunat de răbdătoare, deprinsă cu orice împrejurări, grijulie cu trupul ei, dar fără neliniști, în sfîrșit, curioasă să descopere acele lucruri care împodobesc viața, dar fără a admira vreunul [1] ; urmărește să se folosească de cîștigurile puse la îndemînă de soartă, nu să li se înrobească. 4. Vei înțelege, chiar dacă eu nu voi stărui, că odată înlăturate pricinile de tulburare și spaimă, vei dobîndi o nesfîrșită liniște și libertate. În locul plăcerilor și desfătărilor firave și fără preț vătămătoare prin însăși aroma lor, cîștigăm o bucurie uriașă, netulburată de neclintit, odată cu pacea și seninătatea sufletului. Măreția va fi împletită cu blîndețea, căci orice violență își are izvorul în nevolnicie.

---

[1] În gr. *athaumastia*, principiu stoic care respingea admirația și emoția provocate de un eveniment exterior. Cf. Horațiu, *Epistole*, I, VI, 1 : *Nil admirari prope res est una, Numici / Solaque quae possit faccere et servare beatum* (Un singur lucru care ți-aduce mulțumire / E să ajungi, Numiciu, nimic să nu te mire (n. t.).

IV. 1. Firește, putem să dăm și alte nume binelui nostru, adică să cuprindem în cuvinte diferite aceeași idee. O armată se poate aduna într-un cîmp larg ori se poate aduna într-o strîmtoare. Fie că e dispusă în semicerc, fie că se desfășoară în linie dreaptă, ea are aceeași forță și voință de luptă. La fel, definiția fericirii poate fi dezvoltată și extinsă, sau spusă pe scurt, în vorbe închegate. 2. E același lucru dacă spun : „Fericirea înseamnă un suflet disprețuitor al împrejurărilor și bucuros să practice virtutea.“ Sau : „o forță de neînvins a sufletului care știe să trăiască, cumpătat în acțiune, cu multă omenie și grijă de semeni“. Mai putem adăuga că un om fericit este cel pentru care binele și răul înseamnă bunătatea sau răutatea sufletului, care cultivă virtutea, mulțumindu-se cu ea ; un om pe care norocul nu-l înfierbîntă, iar ghinionul nu-l doboară. El nu cunoaște alt bine decît cel pe care și-l poate singur oferi, iar adevărata lui desfătare va fi disprețul desfătărilor. 3. Poate vrei încă să stăruim, să dăm ideii alte și alte înfățișări, păstrîndu-i neatins miezul, Ce ne împiedică să numim fericirea un cuget liber, înalt, netemător și statornic, sălășluind dincolo de spaime și patimi ? Pentru el singurul bine este cinstea și singurul rău rușinea, iar tot restul — o grămadă neînsemnată de întîmplări, care nu știrbesc și nu întregesc cu nimic fericirea. Ele vin și pier, fără s-o sporească sau s-o micșoreze. 4. Odată întemeiat acest mod de viață, îi urmează în chip necesar o stare de necontenită veselie și o înaltă mulțumire izvorîtă din preocupări alese. Omul se bucură de avuția sa și nu rîvnește decît ce îi stă la îndemînă. De ce să nu-ți pară mai bune toate acestea decît frămîntările trupului nostru, mărunte, ușuratice și care nu duc nicăieri ? În ziua în care va fi înrobit de plăceri, îl va copleși suferința. Vezi, de bună seamă, ce cruntă și vătămătoare sclavie va îndura omul stăpînit de plăceri și dureri, pe rînd, în chipul cel mai capricios și dezlănțuit : așadar să ne croim drum spre

libertate. 5. Libertatea nu ţi-o dă altceva decît nepăsarea în faţa sorţii. Numai astfel vei dobîndi fericirea de nepreţuit, pacea cugetului.

V. 1. Întrucît am început să dezbatem cu prisosinţă acest subiect, putem numi fericit omul care a înlăturat ispitele şi temerile datorită raţiunii sale. Stîncile sînt şi ele lipsite de frică şi suferinţă, la fel jivinele. Totuşi nu poate fi numit fericit cine nu înţelege ce înseamnă fericirea. 2. La fel se întîmplă cu oamenii pe care firea lor slabă şi nerecunoaşterea de sine îi face deopotrivă cu pietrele şi necuvîntătoare. Între ei nu e nici o deosebire : animalele sînt lipsite de orice judecată, iar mintea strîmbă a acestor oameni e aplecată numai spre rău şi distrugere. Prin urmare, nu există fericire în afara cunoaşterii adevărului. 3. Aşadar, viaţa fericită este sigură cînd judecata e dreaptă şi statornică. Atunci, sufletul curat, descătuşat de toate suferinţele, va ocoli rănile şi chiar zgîrieturile. Va rămîne acolo unde s-a aşezat şi-şi va apăra locul împotriva vrăjmăşiei sorţii. 4. Cît despre plăceri, ele se vor furişa de pretutindeni şi se vor strecura pe toate căile. Ne vor învălui sufletul mereu cu alte mîngîieri, spre a ne încolţi din toate părţile. Dar care dintre muritori, dacă mai păstrează un rest de demnitate omenească, ar vrea să fie măgulit fără încetare şi să se închine trupului său, părăsindu-şi spiritul ?

Traducere de
Svetlana Sterescu

DE BENEFICIIS
(DESPRE BINEFACERI)

CARTEA ÎNTÎI : cap. I—VIII

ESENȚA BINEFACERII

I. 1. Aș îndrăzni să spun, preabunule Liberalis [1], că dintre greșelile numeroase și felurite săvîrșite de oamenii care își duc viața la întîmplare, fără chibzuință, următoarele două nu prezintă nici o deosebire : nu știm nici să facem, nici să primim servicii [2]. Într-adevăr, o eroare o atrage pe cealaltă : serviciile făcute greșit nu sînt răsplătite cum se cuvine. Și este prea tîrziu să ne plîngem, în caz că nu au fost restituite. Ele s-au pierdut chiar din clipa cînd s-au acordat. 2. Iată de ce, nu este de mirare că, printre viciile cele mai numeroase și mai grave, nu se află vreunul mai răspîndit ca acela al nerecunoștinței. Îmi dau seama că s-a ajuns la această situație din mai multe pricini. În primul rînd, nu alegem pe cei vrednici de a le face servicii. Pentru a da un împrumut, cercetăm în amănunțime situația mate-

[1] Cavaler roman foarte bogat, om de litere și jurisconsult, Aebutius Liberalis a fost prietenul lui Seneca în ultimii ani de viață ai acestuia. Filozoful i-a dedicat tratatul *Despre binefaceri* și, de asemenea, *Scrisoarea a 91-a* (n. t.).

[2] Termenul latin este *beneficium*, la plural *beneficia*. Se poate traduce în românește atît prin „serviciu" cît și prin „binefacere". De fapt, include sensul ambelor cuvinte românești, și, în primul rînd, cel al termenului de „serviciu" (n. t.).

rială și purtarea datornicului ; nu împrăștiem semințe pe un ogor sleit și sterp ; în schimb, azvîrlim servicii la întîmplare, fără judecată, în loc să le acordăm cum se cuvine. 3. N-aș putea arăta cu ușurință dacă este mai rușinos să tăgăduiești o binefacere sau să o ceri înapoi, întrucît natura acestui gen de datorie cere ca restituirea ei să fie încuviințată numai în măsura în care vine de la sine. Este însă foarte rușinos să te prefaci că uiți, deoarece nu-i nevoie, pentru a-ți plăti datoria, de mijloace materiale, ci de intenție ; cine se simte îndatorat a și înapoiat serviciul. 4. Dar chiar și noi sîntem vinovați, cu toate că răspunderea o poartă mai ales aceia care sînt atît de lipsiți de recunoștință, încît nici măcar nu mărturisesc datoria. Mulți sînt nerecunoscători din fire ; și mai mulți devin astfel din pricina noastră. Într-adevăr, fie că, severi, reproșăm binele făcut și pretindem răsplată, fie că, ușuratici, ne căim în scurt timp de darul nostru, fie că, tînguitori, căutăm pricină din orice fleac. Nimicim întreaga recunoștință nu numai după ce am făcut un serviciu, dar chiar în timp ce îl facem. 5. Cine dintre noi s-a mulțumit să fie rugat cu discreție, sau doar o singură dată ? Cine, îndată ce a simțit că i se cere ceva, nu și-a încrețit fruntea, nu și-a întors privirile, nu s-a prefăcut copleșit de treburi ? Cine n-a îndepărtat prilejul rugăminții, folosindu-se de discuții îndelungate și dinadins fără vreun rezultat, și n-a evitat necesități urgente recurgînd la diverse mijloace ? 6. Dar, prins la strîmtoare, cine n-a promis, însă cu greutate, încruntîndu-și sprîncenele, cu vorbe puține și abia șoptite ? 7. Nimeni însă nu datorează cu dragă inimă ceva ce nu a primit, ci a smuls. Poate cineva să fie recunoscător aceluia care a azvîrlit serviciul cu dispreț sau cu mînie, aceluia care, obosit, l-a făcut ca să scape de plictiseală ? Greșește cine speră că va afla recunoștință la omul hărțuit de amînare, sau tulburat de așteptare. 8. Binefacerea este resimțită de beneficiar cu aceleași simțăminte cu care este dusă la îndeplinire de autor. De aceea, nu trebuie trecut cu

vederea felul în care este dăruit un serviciu. Căci fiecare datorează doar sieşi ceea ce a primit de la un binefăcător fără voie. Nu se cuvine ca serviciul să fie acordat cu încetineală pentru că, odată ce în toate marile binefaceri se ia în considerare intenţia autorului lor, înseamnă că acela care a întîrziat realizarea acestora n-a dorit să le înfăptuiască multă vreme. Şi tot astfel, nu se cuvine să faci serviciul cu trufie. Atunci cînd natura a orînduit ca jignirile să pătrundă in cuget mai adînc decît faptele bune şi ca acestea din urmă să piară repede, dar cele dintîi să fie păstrate cu îndărătnicie în memorie, la ce se poate aştepta cel care răneşte pe cînd obligă ? Eşti îndeajuns de recunoscător unui asemenea om dacă îi ierţi binefacerea făcută ! 9. Dar nu trebuie ca numărul mare de nerecunoscători să devină motiv de şovăială în a face bine. Întîi de toate, pentru că, aşa cum am mai spus, chiar pe zeii nemuritori profanarea şi lipsa de respect faţă de ei nu-i împiedică de la această dărnicie atît de largă şi de neobosită. Ei se slujesc de puterea lor şi revarsă daruri asupra oricui, inclusiv asupra acelora care îi defăimează. Să facem la fel ca ei, pe cît ne îngăduie slăbiciunea noastră omenească : să dăruim serviciile, nu să le socotim preţul ! Cel care, dăruind, s-a gîndit la răsplată, merită să fie înşelat în aşteptările sale. 10. Dar să admitem că soarta ne-a fost potrivnică. Atît copiii, cît şi soţia ne-au dezamăgit. Continuăm totuşi să creştem copii şi să ne căsătorim. Sîntem aşa de stăruitori împotriva încercărilor de tot felul, încît, după infrîngere, reluăm războiul şi, după naufragiu, străbatem din nou marea. Cu atît mai mult se cuvine să nu punem capăt înfăptuirii binefacerilor. Cine nu dă fiindcă nu a primit înapoi, înseamnă că a dat ca să primească şi, astfel, adoptă atitudinea nerecunoscătorilor, pentru care nu este o ruşine să nu înapoieze, cînd se poate. 11. Cît de mulţi sînt nevrednici de lumina zilei ! Totuşi, soarele răsare. Cît de mulţi se plîng că au venit pe lume !Totuşi, natura iveşte vlăstare noi şi le îngăduie să trăiască pînă şi acelora

care ar fi preferat să nu existe. 12. A nu urmări rodul binefacerilor, ci binefacerile însești, a căuta binele după ce a cunoscut numai răul, iată ce este propriu unei inimi mărinimoase și bune. Ce măreție ar avea actul de a fi de folos multor oameni, dacă n-ar rămîne nimeni dezamăgit? Meritul constă în a face servicii fără gînduri de restituire. Rodul binefacerilor este cules de omul cu suflet nobil din actul însuși al dăruirii. 13. Este adevărat că această situație nu trebuie să ne înspăimînte și să ne facă mai puțin dornici de fapte frumoase. Dacă mie, de pildă, mi-ar fi luată orice nădejde de a întîlni o ființă recunoscătoare, aș prefera să nu primesc răsplata serviciului meu decît să nu-l fac, întrucît cine nu dă întrece în ticăloșie pe nerecunoscători. Voi spune ce gîndesc: cine nu înapoiază binefacerea, greșește mult; cine n-o face, și mai mult.

II. 1. *„Cînd ai hotărît să-mparți servicii cu grămada,/ Vei pierde multe ca unul doar să izbîndească".* În legătură cu primul vers am putea ridica două obiecții. Pe de o parte, nu trebuie să împrăștiem serviciile în mulțime; pe de altă parte, în nici o situație, și cu atît mai puțin în cazul binefacerilor, dărnicia nu este recomandată. Odată înlăturat criteriul judecății, serviciile încetează să mai fie servicii, schimbîndu-și numele în orice altceva. 2. Este minunat gîndul următor: multe pierderi sînt despăgubite de un singur serviciu bine săvîrșit. Te rog, ai grijă: s-ar putea ca îndemnul la dăruirea serviciilor, chiar cu riscul ca nici unul din ele să nu fie izbutit, să fie mai adevărat, mai potrivit pentru măreția actului de a face bine! Este neadevărat acel „vei pierde multe" de mai sus. Nu se pierde nimic, pentru că, dacă cineva a pierdut, înseamnă că și-a făcut socoteli. 3. Raționamentul serviciilor este unul singur: ele doar se cheltuiesc. Dacă obligatul restituie ceva, sîntem în cîștig. Dacă nu restituie nimic, nu există pierdere. Am dat ca să dau. Nimeni nu-și înscrie

serviciile în registrul de scadență și nu face somație la termenul și ora fixată, asemenea unui perceptor lacom. Un om adevărat nu se gîndește niciodată la restituire decît dacă îl anunță debitorul. Altfel, serviciul se preface într-un act de credit, iar a aduce un serviciu plătit este o cămătărie nerușinată ! 4. Continuă să aduci servicii oamenilor, oricare ar fi soarta primelor binefaceri. Este mai bine ca ele să zacă neștiute la nerecunoscători. Pe aceștia, poate, fie rușinea, fie prilejul nimerit, fie exemplul bun îi vor face, odată și odată, recunoscători ! Să nu te lași învins, desăvîrșește încercarea ta și îndeplinește-ți rolul de om de bine. Ajută pe unul prin faptă, pe altul prin încredere, pe altul prin influență. Ajută pe unul cu sfatul, pe altul cu îndrumări binevenite. 5. Pînă și fiarele simt faptele bune și nu se află vreun animal atît de neîmblînzit încît să nu poată fi domolit și adus în stare să iubească mîna binevoitoare, datorită îngrijirii acordate. Boturile leilor sînt deschise fără primejdie de către dresori. Hrana preschimbă cruzimea elefanților în supunere de sclav : așadar, perseverența binelui neostoit bîruie, în cele din urmă, chiar și ființele situate în afara putinței înțelegerii și prețuirii unui serviciu. Cineva este nerecunoscător față de o binefacere ? Nu va mai fi față de următoarea. A uitat de altele două ? La o a treia ii vor reveni în memorie chiar și cele care au dispărut.

III. 1. Pierde cu adevărat serviciile acela care crede prea repede că le-a pierdut. Dimpotrivă, cine stăruie și adaugă alte servicii celor dintîi, reușește să smulgă recunoștință pînă și dintr-un suflet aspru și înclinat spre uitare. Acesta nu va îndrăzni să-și ridice ochii în fața nenumăratelor servicii. Oriîncotro se va întoarce, fugind de propria amintire, să te vadă acolo : copleșește-l cu binefacerile tale ! 2. Voi vorbi, iubite Liberalis, despre natura și caracteristicile binefacerilor, dacă, mai întîi, îmi vei îngădui să amintesc în treacăt unele lucruri care nu pri-

vesc direct subiectul nostru. De ce sînt trei Grații [1] și de ce sînt surori ? De ce se țin de mînă ? De ce sînt zîmbitoare, tinere și fecioare ? De ce poartă veșminte străvezii și fără cingătoare ? 3. Într-adevăr, unii vor să încredințeze că prima Grație simbolizează pe cel care face binefacerea, a doua pe cel care o primește, iar a treia pe cel care o restituie. Alții spun că ele reprezintă cele trei categorii ale binefăcătorilor : cel care oferă, cei care înapoiază și cei care oferă și, în același timp, restituie. 4. Poți să socotești adevărată oricare dintre aceste păreri. La ce ne poate sluji asemenea cunoștință ? Pentru ce această horă de mîini înlănțuite care revine de unde a plecat ? Pentru că lanțul binefacerii, trecînd din mînă în mînă, nu încetează să se întoarcă la cel care dă și pierde aspectul de întreg, dacă este întrerupt vreodată. Rămîne însă foarte frumos dacă este necontenit bine îmbinat și dacă se respectă ordinea rolurilor. În acest lanț, cea mai mare dintre Grații se bucură de o stimă deosebită ; la fel, în binefaceri, cei care fac servicii. 5. Chipurile lor sînt vesele, așa cum obișnuiesc să fie autorii serviciilor sau beneficiarii lor. Ele sînt tinere, deoarece amintirea serviciilor nu trebuie să îmbătrînească ; fecioare, pentru că sînt neatinse, curate și sacre pentru toată lumea. Nimic nu se cuvine legat sau ținut strîns la ele. Poartă veșminte slobode și transparente pentru că binefacerile nu refuză să fie dezvăluite. 6. S-ar putea găsi cineva într-atît de robit grecilor, încît să spună că astfel de gînduri sînt necesare. Însă nu se va afla nimeni care să socotească legate de subiectul nostru chiar și numele pe care Hesiod le-a dat acestor Grații. Pe întîia născută a numit-o Aglaia ;

---

[1] Grațiile (sau Charitele) întruchipează la Homer și Hesiod strălucirea (Aglaia), seninătatea (Eufrosina) și prospețimea (Talia). La Seneca, sub influența unor filozofi stoici greci pe care autorul i-a luat ca model, mitul Grațiilor dobîndește o semnificație diferită de cea din mitologia propriu-zisă. Această nouă semnificație se bazează pe sensurile variate ale cuvîntului *charis (gratia)*, și astfel mitul este subordonat ideii de binefacere (n. t.).

pe cea mijlocie Eufrosina, iar pe cea din urmă Talia. Fiecare a interpretat aceste nume cum a găsit de cuviință, încercînd să le explice în vreun fel; toate acestea în vreme ce Hesiod și-a numit copilele cum a vrut. 7. De aceea, Homer a schimbat numele uneia, i-a spus Pasiteia, și a dat-o în căsătorie, ca să arate că, deși fecioare, Grațiile nu sînt vestale. Aș putea găsi și alt poet la care veșmintele lor sînt prinse cu cingătoare, iar ele înaintează acoperite de văluri des țesute. Pînă și Mercur stă la un loc cu Grațiile, pentru că așa a fost pe placul pictorului și nu pentru că rațiunea sau arta vorbirii dau preț binefacerilor. 8. Chiar și Crisip, a cărui minte ascuțită pătrunde pînă în miezul adevărului, chiar și el își umple toată cartea cu asemenea nimicuri, el care, de obicei, vorbește numai cu intenții practice și folosește doar atitea cuvinte cîte sînt necesare înțelegerii. Cît despre serviciul însuși și despre obligația reciprocă de a da, a primi și a restitui nu spune decît foarte puțin. El nu amestecă povești printre îndrumări, ci îndrumări printre povești. 9. De pildă, în afara celor spuse mai sus, știri pe care le găsim la Hecaton [1], Crisip spune că cele trei Grații sînt fiicele lui Zeus și ale Eurinomei. Ele sînt mai tinere decît Horele, dar mai *frumoase* la *chip* și, din acest *motiv*, sînt date lui Venus ca însoțitoare. Crisip socotește că pînă și numele mamei are însemnătate. Ea a fost numită Eurinome deoarece este specific unei căsnicii trainice să împartă binefaceri. De parcă s-ar obișnui să se pună nume mamei după nașterea fiicelor, sau poeții ar reproduce cumva numele adevărate! 10. Așa cum sclavul nomenclator folosește îndrăzneala în locul memoriei și dă un nume nou oricui nu și-l poate aminti pe cel adevărat, tot astfel, poeții nu socotesc că are vreo importanță să înfățișeze lucrurile exact ci, fie siliți de nevoie, fie atrași de efect,

[1] Originar din insula Rodos, Hecaton a fost discipolul filozofului stoic Panaetius. El a constituit principala sursă de inspirație a tratatului *De Beneficiis* (n. t.).

denumesc pe erou cu numele care se potrivește cel mai bine versului. Și nu sînt învinuiți vreodată că au folosit alt nume decît cel din registrul de cetățeni ! Căci poetul imediat următor își numește și el personajele în felul său propriu. Ca să te convingi că lucrurile stau așa, iat-o pe Talia : cînd se vorbește de ea, se numește Charis, la Hesiod, Muza, la Homer.

IV. 1. Dar ca să nu săvîrșesc greșeala pe care o condamn, voi lăsa deoparte toate aceste amănunte care sînt atît de străine de subiect, încît nu pot fi tratate nici măcar în legătură cu el. Numai tu să mă aperi dacă, vreodată, cineva mă va învinui că l-am pus la locul lui pe Crisip, un om mare, pe Hercule, dar, cu toate acestea, un grec a cărui minte prea ascuțită se retează și se îndoaie adesea asupra ei însăși : chiar cînd pare că-i izbutește ceva, ea doar împunge, fără să străbată la lumină. 2. Dar, în cazul nostru, în ce constă priceperea ? Este necesar să discutăm despre binefaceri. Trebuie să orînduim aceste practici care leagă cel mai mult societatea omenească. Trebuie să statornicim o regulă de viață, ca nu cumva să ne lăsăm atrași de o ușurință nechibzuită, sub aparența mărinimiei. Să veghem ca această recomandare să nu strîmtoreze, pe cînd încearcă să o țină în frîu, generozitatea care nu poate nici să lipsească, dar nici să abunde. 3. Trebuie să-i învățăm pe oameni să ofere, să primească și să înapoleze din inimă. Și este nevoie, de asemenea, să le punem în față o mare întrecere ; nu numai să-i egaleze, prin fapte și gînduri, pe cei cărora le sînt obligați, dar să-i și depășească, fiindcă acel ce datorează recunoștință nu ajunge din urmă decît dacă o ia înainte. Unii trebuie să învețe să nu reproșeze nimic, alții, să datoreze mai mult. 4. La această silință, cinstită între toate, de a învinge binefaceri prin binefaceri, ne îndeamnă și Crisip cînd spune că, de vreme ce Charitele sînt fiicele lui Zeus, trebuie să

ne ferim ca nu cumva o slabă recunoștință să fie un sacrilegiu și o jignire față de aceste copile atit de fermecătoare. 5. Împărtășește-mi, Liberalis, cîteva din căile prin care să pot face mai mult bine, prin care să devin mai recunoscător față de cine merită. Învață-mă miracolul prin care se naște rivalitatea între inimile celor care obligă și ale celor care sînt obligați, așa fel încît, cine a făcut serviciul să uite imediat de el, dar stăruitoare să fie amintirea lui la datornici. Dar să lăsăm nimicurile de felul acesta pe seama poeților cărora le-a fost hărăzit să încînte auzul și să urzească povești plăcute. 6. Numai că — s-ar putea obiecta — ei vor să vindece sufletele și să mențină încrederea în relațiile dintre oameni ; vor să sape în inimi amintirea binefacerilor. Atunci, să vorbească cu gravitate și să-și pledeze cauza cu multă energie. Doar nu socotești, din întîmplare, că cea mai mare nenorocire, nimicirea binefacerilor, poate fi îndepărtată printr-o vorbărie goală și închipuită, sau prin argumente de femeie bătrînă.

V. 1. Dar aceeași nevoie care mă împinge să trec peste amănunte nefolositoare, mă silește să arăt ceea ce trebuie învățat înainte de toate : în ce constă datoria noastră pentru o binefacere primită. Într-adevăr, unul spune că este dator suma de bani pe care a primit-o. Altul se recunoaște datornic pentru un titlu de consul. Unul datorează sacerdoțiul, altul o provincie. 2. Acestea sînt însă semnele serviciilor, nu serviciile înseși. Binefacerea nu poate fi atinsă cu mîna. Ea se petrece în suflet. Este o mare deosebire între materia binefacerii și binefacere. Astfel, nu tot ce este foarte prețios, ca aurul, argintul, alcătuiește serviciul, ci însăși voința celui care dăruie. Însă nepricepuții observă numai ceea ce le cade sub ochi și ceea ce este transmis și posedat, ignorînd, dimpotrivă, tot ce este valoros și de preț în obiectul dăruit. 3. Bunurile pe care le stăpînim, pe care le privim, de care se

agață lăcomia noastră sînt trecătoare. Și soarta, și vreun act de nedreptate ni le pot smulge oricînd. Binefacerea însă rămîne chiar după ce s-a pierdut obiectul prin care s-a realizat. Ea este o acțiune bine întemeiată și nici o putere nu o poate nărui. 4. Am răscumpărat un prieten din mîinile piraților. Un alt dușman l-a prins și l-a aruncat în temniță. El a fost lipsit nu de binefacerea mea, ci de putința folosirii ei. Am înapoiat cuiva copiii salvați dintr-un naufragiu sau dintr-un incendiu, dar i-a răpit fie o boală, fie un alt accident neașteptat. Serviciul dăinuie chiar în lipsa acestor copii. 5. Prin urmare, tot ce uzurpă pe nedrept numele de binefacere este doar un serviciu material prin care se manifestă un sentiment prietenesc. Se întîmplă chiar, în alte împrejurări, că una este aparența, alta situația însăși. 6. Un comandant răsplătește un soldat cu colane, cu coroană murală și civică. Ce are prețios în sine coroana ? Sau toga pretextă ? Sau fasciile ? Sau estrada și carul triumfal ? [1] Nici una nu reprezintă demnitatea, ci însemnul demnității. Tot așa, ceea ce se oferă privirii noastre nu este binefacere, ci urma binefacerii, semnul ei.

VI. 1. Ce este, așadar, un serviciu ? Un act de bunăvoință care provoacă bucurie și, provocînd-o, o revarsă în sine, datorită înclinației și dispoziției spontane de a face bine. Prin urmare nu interesează ajutorul dat sau darurile primite, ci intenția, căci binefacerea nu constă din situația creată sau obiectul dăruit, ci din însuși sentimentul celui care dăruie sau acționează. 2. Că există o

---

[1] *Corona civica* era acordată ostașului care smulgea din mîinile dușmanului un cetățean roman. *Corona muralis* răsplătea pe soldatul care asedia cel dintîi o fortăreață inamică. Estrada *(tribunal)* era o construcție din lemn, semicirculară, pe care stăteau împăratul, magistrații, comandanții militari. Carul triumfal *(currus)* era un car bogat împodobit pe care comandantul biruitor, căruia i se acordau onorurile victoriei, intra în Roma (n. t.).

mare deosebire între acestea, o poți înțelege și din faptul că binefacerea este întru totul un bine, pe cînd lucrul înlăptuit sau dăruit nu este nici bun, nici rău. Intenția este aceea care înalță lucrurile mărunte, dă luciu formelor întunecate, detronează ce este măreț și socotit ca prețios. Obiectele pe care le rîvnim au, luate în sine, o natură neutră : nu sînt nici bune, nici rele. Important este încotro le îndreaptă mintea călăuzitoare care dă formă lucrurilor. 3. Nu tot ce poate fi numărat sau transmis din mînă în mînă constituie serviciu, la fel cum cinstirea zeilor nu se măsoară cu numărul jertfelor, oricît de grase și oricît de învelite în aur, ci cu sentimentul just, pios, al adoratorilor. De aceea, cei buni pot aduce sacrificii alcătuite doar din făină și pămînt. Cei răi, dimpotrivă, nu pot scăpa de impietate, oricît de mult sînge ar face să curgă pe altare.

VII. 1. Dacă serviciile ar consta din obiectele materiale și nu din dorința însăși de a face bine, ele ar fi cu atît mai însemnate cu cît sînt mai mari lucrurile pe care le primim. Or, aceasta este un neadevăr. Desigur, de multe ori, ne obligă mai mult cel care a dat cu măreție un dar neînsemnat, „a egalat prin sentimentele sale o avere de rege“ [1], a dăruit puțin, dar din toată inima, a uitat de propria-i sărăcie, văzînd-o pe a mea, a avut nu numai voința, dar și dorința vie de a ajuta. Ne simțim mai îndatorați față de acela care a socotit serviciul restituit de cum l-a dat, a dat ca și cum nu va primi niciodată înapoi, a primit ca și cum n-ar fi dat niciodată, față de acela care n-a lăsat să-i scape și chiar a căutat prilejul de a fi folositor. 2. Dimpotrivă, sînt lipsite de farmec serviciile care, așa cum am spus, oricît ar părea de însemnate ca valoare și aspect, au fost smulse autorului lor,

[1] Seneca reproduce, cu mici modificări, un vers din Vergiliu (n. t.).

ori i-au scăpat acestuia din plictiseală. Mult mai plăcut este resimțit serviciul făcut cu un gest firesc decît cel aruncat cu o mînă plină de tot. 3. Este neinsemnat serviciul pe care mi l-a adus, dar nu i-a stat în putință să facă mai mult. Celălalt a dăruit un lucru de preț, dar a șovăit, a amînat mereu, iar cînd l-a dat, a suspinat. Sau l-a dat cu trufie, l-a etalat și a vrut să facă plăcere, dar nu aceluia căruia i-l oferea. El a făcut un serviciu amorului propriu, nu mie.

VIII. 1. Eschine, un discipol sărac, îi spune lui Socrate, căruia mulți îi ofereau daruri de tot felul, potrivit cu posibilitățile lor : „Nu găsesc nimic vrednic de tine pe care să pot să ți-l dărui, și numai în felul acesta simt că sînt sărac. De aceea, îți dau singurul bun pe care îl am : pe mine însumi. Te rog, oricum ar fi acest dar, socotește-l bun și gîndește-te că alții, dacă ți-au dat mult, au păstrat pentru ei și mai mult". 2. Acestuia, Socrate îi răspunde : „Ce dar de preț mi-ai oferit ! Doar nu crezi, din întîmplare, că valorezi puțin. Iată de ce, mă voi strădui să te înapoiez mai bun decît te-am primit". Iar Eschine a întrecut prin acest dar pe Alcibiade [1], cel cu inima pe măsura avuțiilor, precum și toată dărnicia tinerimii bogate.

CARTEA A DOUA : *cap. I—VIII*

CUM TREBUIE FĂCUTĂ O BINEFACERE

I. 1. Să cercetăm, Liberalis, tu, cel mai bun dintre oameni, un amănunt care ne-a rămas din prima parte : cum trebuie făcut serviciul. Sînt gata să arăt, cred, calea

[1] Grec reputat, spiritual și inteligent, devenit conducător al atenienilor după moartea lui Cleon. A angajat Atena în încercări

cea mai simplă pentru acest lucru : să dăm așa cum vrem să primim. 2. Înainte de toate, din inimă, repede, fără vreo ezitare. Este neplăcut serviciul care atîrnă mult timp între mîinile autorului. Este neplăcut și cînd autorul a lăsat impresia că acționează cu greutate, că dă binefacerea de parcă i-ar fi smulsă. Chiar dacă intervine o zăbavă, să ne ferim cu orice preț să părem că am stat pe gînduri. Omul care șovăie este foarte aproape de refuz și nu-și va atrage nici o recunoștință. De vreme ce în actul binefacerii intenția de a dărui are cel mai mare farmec, cînd șovăiala însăși dovedește lipsa voinței, înseamnă că autorul nu a dat serviciul, ci l-a reținut cu o rezistență insuficientă împotriva solicitatorului. Or, există mulți oameni pe care întîmplarea sau slăbiciunea îi face darnici. 3. Cele mai plăcute sînt serviciile gata pregătite, date cu ușurință sau care îi preîntîmpină pe solicitatori, serviciile în care n-a existat altă piedică decît sfiala beneficiarului. Cel mai bine este să previi dorința fiecăruia și s-o împlinești cît mai repede ; dar, mai ales, să ghicești cererea înainte de a fi solicitat, pentru că un om cinstit, cînd roagă, o face cu buzele strînse și cu roșeață în obraji. Cine scutește de acest chin își mărește darul. 4. Nu ai obținut gratis cînd ai obținut după ce ai rugat. Într-adevăr, cum socoteau și strămoșii noștri, oameni foarte destoinici, nici o oală nu costă mai scump ca una plătită cu rugăminți. Oamenii și-ar exprima dorințele mai cumpătat dacă ar trebui s-o facă pe față, într-atît este de adevărat că pe zeii înșiși, cărora ne adresăm cu totul și cu totul îndreptățit, preferăm să-i rugăm pe tăcute și în sinea noastră.

II. 1. Neplăcut, apăsător cuvînt, rostit cu privirile plecate, este acel „te rog". Din pricina lui trebuie să arăți simpatie prietenului sau oricui ai de gînd să-l faci prie-

dificile în timpul războiului peloponeziac (sfîrșitul secolului V î.e.n.). Exilat de atenieni, a murit lipsit de glorie (n.t.).

ten, obligîndu-l. Oricît te-ai fi grăbit, ai dat tîrziu serviciul, dacă l-ai dat la cerere. De aceea, trebuie să ghicim dorința fiecăruia și, îndată ce ea a fost înțeleasă, omul trebuie eliberat de obligația apăsătoare de a solicita. Serviciul îndrăgit și păstrat în inimi, să știi, este tocmai cel care a ieșit în calea solicitatorului ! 2. Dacă n-am avut cum să prevenim, atunci să tăiem scurt vorbele multe ale cererii. Să nu avem aerul că sîntem rugați, ci doar informați. Să promitem îndată și să dovedim, prin însăși graba noastră, că vom îndeplini serviciul chiar înainte de a fi îndemnați la aceasta. Așa cum, pentru bolnavi, hrana primită la momentul potrivit este salvatoare, iar apa dată la timp ține loc de medicament, tot astfel, oricît de neînsemnat și de banal ar fi serviciul, el cîștigă mult pentru sine dacă a fost prompt, dacă n-a pierdut nici o clipă. El izbutește chiar să întreacă recunoștința datorată unui dar scump, dar venit cu greu, după o îndelungată chibzuință. Cine se poartă atît de firesc nu încape îndoială că dăruie din inimă. Așadar, o face cu bucurie și chipul lui lasă să i se ghicească sentimentele.

III. 1. Tăcerea sau încetineala în vorbire, menite să imite seriozitatea și asprimea, promisiunea făcută cu aerul de a refuza au nimicit adesea binefaceri de mare valoare. Cu cît este mai bine să însoțești cu vorbe frumoase faptele frumoase și să dai valoare serviciilor făcute rostind cuvinte omenești și binevoitoare ! 2. Poți chiar să adaugi o mustrare prietenească, pentru ca solicitatorului să-i pară rău că a îndrăznit tîrziu să se roage : „M-ai supărat din pricină că, deși ai dorit ceva, nu ai vrut să mă înștiințezi multă vreme : pentru că m-ai rugat cu atîta sfială ; pentru că te-ai folosit de altcineva. Eu însă mă felicit fiindcă ai avut plăcerea să-mi pui la încercare sentimentele. Altă dată, orice vei voi, cere-mi ca pe un drept al tău. Doar o singură dată îți este iertată stîngăcia".

3. Să faci așa fel încît sentimentele tale să prețuiască mai mult decît obiectul cerut, oricare ar fi el. Atunci este mai mare meritul autorului, atunci este dărnicie adevărată, dacă, plecînd, beneficiarul spune : „Am obținut azi un mare cîștig. Prefer să fi cunoscut un astfel de om decît să-mi fi venit pe altă cale, chiar însutit, cîștigul de care vorbeam. Niciodată nu voi putea dovedi o recunoștință egală unei asemenea inimi !“

IV. 1. Există însă mulți oameni care fac să fie urîte serviciile datorită asprimii cuvintelor și încruntării frunții. Ei folosesc asemenea termeni, asemenea trufie incît, pînă la urmă, te căiești de rezultatul favorabil. Apoi, după promisiuni, urmează alte amînări. Nimic nu este mai cumplit decît să te rogi și după ce ai obținut promisiunea. Serviciile trebuie îndeplinite imediat. 2. Or, de la unii este mai greu să obții serviciul propriu-zis decît promisiunea lui. Trebuie rugat unul să i-l amintească, altul să-l îndemne să-l îndeplinească. În tot acest timp, același dar este tîrît prin mai multe mîini. Autorului lui îi revine foarte puțină recunoștință, deoarece fiecăruia dintre cei rugați după el i se cuvine o parte. 3. Așadar, dacă vrei să fii privit cu recunoștință pentru serviciile aduse, să ai grijă ca binefacerile tale să ajungă la cei cărora le-au fost destinate, neștirbite, intacte, sau, cum se spune, fără vreo alterare. Nimeni să nu intervină, nimeni să nu le rețină. Nimeni nu poate, pentru un dar pe care îl vei face tu, să-și atribuie sieși recunoștință, fără să o micșoreze pe a ta.

V. 1. Nu este nimic la fel de amar ca a fi în nesiguranță multă vreme. Unii oameni îndură cu mai multă seninătate să li se taie de la început orice nădejde, decît să fie tărăgănați. Foarte mulți însă au defectul de a tărăgăna, dintr-o josnică ambiție, realizarea promisiuni-

lor, ca nu cumva să se micşoreze numărul solicitatorilor. Aşa sînt, de pildă, miniştrii unor monarhi pe care îi încîntă spectacolul prelungit al trufiei lor. Ei cred că influenţa proprie scade dacă nu arată, din plin şi îndelung, fiecăruia, de ce sînt în stare. Nu fac nimic imediat, nimic dintr-o dată. Grabnice sînt nedreptăţile lor, încete serviciile. 2. Iată de ce, socoteşte drept foarte adevărate cuvintele acelui poet comic [1] :

„Cum ? Nu înţelegi / Că atîta recunoştinţă îţi rămîne cîte piedici pui ?" De aici acele vorbe cărora le dă naştere o durere nobilă : „Dacă faci ceva, fă", şi : „nu merită atîta osteneală ; prefer să mă refuzi pe loc". Cînd sufletul, cuprins de dezgust, începe să urască serviciul, tot aşteptîndu-l, poate el, în astfel de condiţii, să fie cu adevărat recunoscător ? 3. Aşa cum prelungirea pedepsei este cea mai fioroasă cruzime, aşa cum a ucide repede este un fel de milă, căci cel din urmă chin aduce cu sine şi sfîrşitul lui — pe cînd momentul care precede înseamnă cea mai mare parte din tortura ce va veni —, tot astfel, recunoştinţa pentru un dar este cu atît mai vie cu cît acesta a fost mai puţină vreme în nesiguranţă. Într-adevăr, orice aşteptare, chiar a unor lucruri bune şi, în special, a salvării noastre, este însoţită de o emoţie puternică. Cum cele mai multe servicii aduc vindecarea unei situaţii, cine îşi îngăduie să chinuie îndelung, cînd poate să elibereze dintr-o dată, sau cine întîrzie bucuria, acela mutilează propria sa binefacere. 4. Orice generozitate se grăbeşte şi nerăbdarea de a acţiona este specifică unui act făcut cu plăcere. Cine a fost de folos cu întîrziere şi amînînd de pe o zi pe alta, acela n-a acţionat din toată inima. Şi astfel a pierdut două lucruri foarte însemnate : atît momentul prielnic, cît şi mijlocul de a-şi arăta intenţia prietenească. A voi tîrziu înseamnă a nu voi.

---

[1] Autor necunoscut. Fragmentul a fost atribuit o vreme lui Terenţiu (n. t.).

VI. 1. În orice afacere, Liberalis, felul cum este spus sau făcut ceva nu este de mică însemnătate. Promptitudinea aduce multe. Zăbava răpește multe. De exemplu, armele de atac au aceeași forță a fierului, dar este o deosebire uriașă între a le arunca cu brațul încordat sau a le lăsa să cadă cu o mînă moale. Aceeași sabie poate și să zgîrie și să străpungă ; depinde cît de strîns a fost ținută. Este dăruit același obiect. Dar depinde cum este dăruit. 2. Cît de plăcut, cît de neprețuit ar fi darul, dacă autorul n-ar îngădui să i se aducă mulțumiri, dacă, dînd, ar și uita că a dat. Este o nebunie să jignești pe cel pe care-l obligi, chiar în acel moment : înseamnă să amesteci o ofensă printre merite. Serviciile nu trebuie înăsprite și nu trebuie amestecate cu nici o urmă de severitate. Chiar dacă există ceva care să merite mustrare, alege-ți pentru aceasta alt moment !

VII. 1. Fabius Verrucosus [1] obișnuia să numească serviciul dat cu asprime de un om fără inimă, o bucată de pîine tare ca piatra pe care flămîndul o acceptă de nevoie. 2. Împăratul Tiberiu, fiind rugat de fostul pretor Nepos Marius să-l ajute cu o sumă de bani, a dat poruncă să i se întocmească lista creditorilor. Or, aceasta nu înseamnă a da, ci a convoca pe creditori. După ce a citit numele cămătarilor, Tiberiu a scris lui Nepos că, din porunca lui, a fost eliberat de datorie. A alăturat scrisorii și o mustrare umilitoare. El a făcut așa fel încît Nepos să nu aibă nici datorii, dar nici binefacere. L-a eliberat de creditori fără să-l facă însă obligatul său. 3. Prin acest procedeu, cred eu, Tiberiu a urmărit un scop. Nu a vrut să crească numărul acelora care să îl roage același lucru. Poate că aceasta a fost o metodă nimerită pentru a pune capăt, datorită rușinii, lăcomiei nesătule a oamenilor. Dar trebuie să urmăm o cu totul altă cale cînd este vorba să

[1] Vezi *De ira*, p. 20, n. 2 (n. t.).

facem un serviciu. Trebuie să înfrumusețăm cu toate podoabele cu putință ceea ce dăruim, pentru ca darul să fie primit cu atît mai bine. Cît despre celălalt procedeu, el înseamnă a mustra, și nu a face un serviciu.

VIII. 1. Voi spune în treacăt ce cred despre această faptă : nici chiar unui principe nu-i stă bine să dea pentru a umili. Și, în cele din urmă — ar putea spune cineva —, Tiberiu n-a reușit să scape, prin asemenea atitudine, de situația de care se temea. S-au mai găsit după aceea alții care să ceară același lucru. La porunca lui, toți au explicat în senat motivele datoriilor și numai așa Tiberiu le-a acordat sumele necesare. 2. Or, aceasta nu este dărnicie, ci cenzură. Poate fi ajutor, subvenție acordată de principe, dar nu și binefacere. Căci nu poți să ți-o amintești fără să roșești. Am fost trimis în fața judecătorului : ca să cîștig, mi-am pledat cauza.

CARTEA A TREIA : cap. I—V ; XVIII—XXVIII

DESPRE NERECUNOȘTINȚĂ ȘI NERECUNOSCĂTORI

I. 1. Dacă nu simți recunoștință pentru serviciile primite este un lucru rușinos și apare astfel în ochii tuturor, Aebutius Liberalis. De aceea, de lipsa recunoștinței se plîng pînă și nerecunoscătorii : deoarece, în vremea aceasta, toți, fără deosebire, poartă în ei viciul care nu este pe placul nimănui. Iar evenimentele suferă o asemenea răsturnare, încît pe unii ni-i facem dușmani înverșunați, nu atît în urma binefacerilor, cît mai ales din pricina lor. 2. N-aș putea să tăgăduiesc că la unii oameni nerecunoștința pornește dintr-o răutate înnăscută. Dar, la cei mai mulți dintre ei, ea se ivește pentru că scurgerea vremii

surpă amintirile. Căci faptele care, la scurt răstimp de la săvîrșire, se păstrează vii în minte, se șterg odată cu trecerea timpului. Îmi amintesc de convorbirea noastră cu privire la oamenii din ultima categorie. Atunci tu îi numeai nu nerecunoscători, ci uituci. Ca și cum împrejurarea care a stîrnit nerecunoștința ar putea, totodată, să aducă și iertarea ei; sau, pentru că uitarea poate apărea la oricine, n-ar exista nerecunoștință. De fapt, nerecunoștința nu apare decît la nerecunoscători. 3. Există multe genuri de oameni lipsiți de recunoștință, așa cum sînt multe feluri de hoți, de ucigași, a căror vină este una și aceeași, dar, luată în parte, de o mare varietate. Este nerecunoscător cine tăgăduiește că a primit serviciul pe care de fapt l-a primit. De asemenea, este nerecunoscător cel care îl trece sub tăcere, ca și cel care nu-l înapoiază. Dar *mai nerecunoscător* decît toți este cel ce uită. 4. Căci primii pe care i-am pomenit, dacă nu răsplătesc binele primit, *rămîn totuși datornici* și păstrează în ei o oarecare urmă a serviciilor înăbușită înăuntrul unei conștiințe răuvoitoare. Cîndva, ei vor putea, dintr-o pricină oarecare, să înceapă a-și dovedi recunoștința. Îi îndeamnă un simțămînt de rușine, ori îi năpădește o dorință neașteptată de fapte cinstite, cum li se întîmplă, îndeobște, la un moment dat, chiar și ființelor ticăloase, dacă se ivește prilejul potrivit. Pe cînd celălalt, care a uitat cu totul de binefacere, nu poate deveni niciodată recunoscător. Pe care dintre ei îl socotești tu mai netrebnic: pe cel la care a pierit recunoștința pentru serviciul primit, sau pe cel la care a dispărut chiar și amintirea binefacerii? 5. Sînt bolnavi ochii care se tem de lumină, orbi cei care nu văd. La fel, a nu-ți iubi părinții este o nelegiuire, iar a nu-i recunoaște, o nebunie.

II. 1. Poate fi cineva la fel de nerecunoscător ca unul care a respins și a azvîrlit la mare depărtare tot ce trebuia așezat la loc de frunte în gîndurile lui și tot ce

se cuvenea să-i revină mereu în amintire ? El a pierdut, prin urmare, orice cunoștință asupra faptului. Este limpede că nu s-a gîndit vreodată la înapoiere cel care a lăsat să se strecoare uitarea. 2. Pentru dovedirea recunoștinței este nevoie, în cele din urmă, și de virtute, și de împrejurări potrivite, și de posibilități materiale, ca și de o soartă prielnică. Dacă îți amintești totuși de serviciul care ți s-a făcut, ești, fără altă cheltuială, îndeajuns de recunoscător. Cînd nu duci la bun sfîrșit o datorie care nu cere nici strădanie, nici bogăție, nici noroc, nu ai nici un zid de apărare în spatele căruia să te retragi. Iar cînd ai împins binefacerea la o asemenea depărtare, încît ai pierdut-o din vedere, înseamnă că n-ai vrut niciodată să fii recunoscător. 3. Obiectele care sînt folosite și suferă zilnic atingerea mîinii nu sînt niciodată în primejdie de a rugini. Acelea, în schimb, care nu sînt aduse dinaintea ochilor, ci au zăcut în afara vieții zilnice, ca nefolositoare, ajung chiar să mucegăiască în urma trecerii vremii. La fel se întîmplă și cu faptele pe care gîndurile adesea îndreptate asupra lor le trezesc din amorțire și le reîmprospătează. Ele nu scapă niciodată amintirii. Căci ea nu pierde nimic altceva decît lucrurile spre care nu și-a întors destul de des privirile.

III. 1. Pe lîngă motivul mai sus pomenit, există și alte pricini care ne smulg din amintire binefaceri nu de puține ori foarte însemnate. Cea dintîi și cea mai puternică dintre toate este aceea că noi, stăpîniți întruna de alte și alte dorințe, nu ne uităm la ce avem, ci la ce am dori să avem. Sîntem preocupați numai de acel obiect care ne lipsește, pe care îl rîvnim, iar tot ce avem acasă este fără preț. 2. Și, ca urmare, cînd dorința de nou șterge însemnătatea obiectelor dobîndite de multă vreme, atunci însuși autorul lor devine fără valoare. Am iubit pe cineva și l-am privit cu admirație și am recunoscut că el este întemeietorul situației noastre, dar numai atîta timp cît

ne mulțumea ceea ce dobîndisem. Apoi, năvălește în suflet pofta pentru alte lucruri și către ele ne îndreptăm năzuințele, așa cum au muritorii obiceiul să dorească mai mult, pe măsură ce au mai mult. Numaidecît pierde din valoare tot ce pînă în acea clipă trecuse în ochii noștri drept serviciu. Nu mai luăm în seamă lucrurile pe care le înșirăm noi dinaintea altora, ci ne uităm doar la privelișteа oferită de soarta unora care ne-au luat-o înainte. 3. Or, nimeni nu poate să invidieze și, în același timp, să aducă mulțumiri. Invidia se împacă bine cu cel care plînge și este întristat. pe cînd mulțumirea este a aceluia care se bucură. 4. Apoi, cum fiecare dintre noi nu cunoaștem decît clipa de față, care trece foarte repede, prea puțini ne întoarcem gîndurile către lucrurile trecute. Din această pricină, pe dascălii noștri și binefacerile lor îi acoperă uitarea, pentru că am lăsat în urmă noastră toată copilăria. Așa se face că tot binele adunat în tinerețea noastră piere, pentru că tinerețea însăși nu mai poate fi adusă înapoi. Nimeni nu socotește că faptele trăite cîndva aparțin trecutului : ele sînt puse în rîndul pierderilor.

IV. 1. Aici este locul să dăm cuvîntul lui Epicur. El se plînge întruna că sîntem nedrepți cu trecutul fiindcă, pe orice bunuri am pune stăpînire, nu ne *gîndim* la ele și nici nu le orînduim printre plăceri, deși nici o plăcere nu este mai sigură decît aceea care nu poate fi smulsă. 2. Bunurile clipei de față nu sînt încă în întregime la adăpost. Vreo întîmplare nefericită le poate oricînd nărui. Iar cele viitoare atîrnă în depărtare și sînt nesigure. Doar trecutul se află așezat într-un loc ferit de primejdii. Cum poate un *om* să simtă recunoștință pentru o faptă bună, dacă toată viața s-a dăruit pe de-a-ntregul prezentului și viitorului ? Memoria poartă în ea recunoștința. Cine închină foarte mult speranței, dăruie foarte puțin amintirilor.

V. 1. Iubite Liberalis, unele cunoştinţe, odată dobîndite, rămîn bine fixate. Însă pentru a ne însuşi temeinic alte noţiuni, nu este îndeajuns să le fi învăţat cîndva, fiindcă ştiinţa dispare, dacă nu mai studiem. Vorbesc de geometrie, de mişcarea astrelor, şi de alte ştiinţe care alunecă uşor în afara memoriei din pricina subtilităţii lor. În chip asemănător, măreţia proprie nu îngăduie unor servicii să piară, pe cînd altele mai neînsemnate şi mai multe la număr, şi depărtate în timp, se şterg din gîndurile noastre. Aşa cum spuneam, nici nu vorbim imediat despre ele, nici nu ne place să recunoaştem ce şi cui sîntem datori. 2. Ascultă glasurile solicitatorilor. Toţi spuneau că vor păstra în suflet o amintire veşnică. Toţi îşi declarau credinţa şi devotamentul, sau orice alt cuvînt mai plin de umilinţă ce le venea pe buze, pentru a se da pe ei drept chezăşie. După un anumit răstimp, tot ei se feresc de vorbele rostite mai înainte ca de nişte cuvinte josnice şi deloc demne de un om liber. Apoi, ajung acolo unde, cred eu, ajung toţi oamenii răi şi nerecunoscători, adică la uitare. Căci eşti la fel de nerecunoscător cînd ai uitat de fapta bună care ţi s-a făcut, pe cît eşti şi cînd o ai în minte.

DESPRE SCLAVI ŞI BINEFACERI

XVIII. 1. Unii, de pildă Hecaton, se întreabă dacă un sclav poate să aducă servicii stăpînului său. Sînt filozofi care fac o deosebire clară între serviciu, îndatorire şi corvoadă. Serviciul reprezintă tot ce vine din partea unui străin ; iar străin este omul care se poate abţine de la înfăptuirea unui serviciu, fără să-şi atragă învinuiri. Îndatorirea aparţine fiului, soţiei şi celorlalte persoane pe care legăturile de rudenie le îndeamnă şi le obligă să-şi dea ajutorul. Corvoada este a sclavului, căruia condiţia sa i-a hărăzit asemenea soartă, încît nici una din toate

faptele bune săvîrșite nu poate însemna un merit în ochii superiorului său. 2. A tăgădui că sclavul poate aduce uneori servicii stăpînului echivalează cu a nu cunoaște drepturile omenești. Important este sufletul binefăcătorului, nu starea lui socială. Virtutea nu este închisă pentru nimeni. Ea stă la îndemîna tuturor, îi adăpostește pe toți, îi pofte pe toți : oameni liberi și foști sclavi, sclavi, regi și exilați. Nu alege originea sau averea. Ea se mulțumește cu omul gol. Oare ce cîștig ar aduce siguranță împotriva unor lovituri neașteptate, ce faptă măreață și-ar putea făgădui sieși sufletul, dacă soarta ar putea schimba o virtute neîndoielnică ? 3. Dacă sclavului nu-i stă în putință să facă bine regelui său, nici soldatul nu poate deveni binefăcătorul comandantului. Într-adevăr, ce însemnătate are cine și cărei puteri se înclină, odată ce se pleacă înaintea unei puteri foarte mari ? Dacă unui sclav, ca să ajungă la numele de binefăcător, îi stă în cale constrîngerea și teama de a nu suferi cele din urmă chinuri, același lucru îl va opri și pe acela care se supune unui rege sau se închină unui comandant de oaste, pentru că, sub un nume deloc asemănător, toți aceștia îndură același regim. Totuși, se fac servicii regilor, se fac și comandanților ; prin urmare, se fac și stăpînilor. 4. Sclavul poate să fie drept, poate să fie viteaz ori mărinimos. Poate, așadar, și să aducă servicii, întrucît înfăptuirea acestora ține tot de virtute. Într-adevăr, sclavii pot face atît de mult bine stăpînilor, încît chiar stăpînii, adeseori, sînt rodul binelui lor.

XIX. 1. Este neîndoielnic că sclavul poate face oricui un bine. De ce atunci să nu poată să-l facă și stăpînului ? Pentru că — se spune — nu este cu putință să devină creditorul stăpînului său, în caz că ii dă acestuia o sumă de bani cu împrumut. Altminteri, își îndatorează stăpînul în fiecare zi. Îl urmează cînd pleacă în călătorie, îl îngri-

jește cînd este bolnav, îi seamănă ogorul cu multă trudă. Dar toate aceste fapte, care în condițiile îndeplinirii lor de către un altul s-ar numi servicii, odată ce sînt îndeplinite de sclavi, sînt corvezi. Binefacere înseamnă ceea ce ai făcut, deși aveai libertatea să nu faci. Or, sclavul nu are puterea de a refuza. Și astfel, el nu face servicii, ci se supune, și nici nu se fălește cu o faptă pe care n-a avut putința să nu o ducă la îndeplinire. 2. Iar acum, cu imputernicirea celor spuse mai sus, voi *avea cîștigul* de partea mea și îl voi îndruma pe sclav către acel deznodămînt din care să înțeleagă că este liber în multe privințe. Pînă atunci, spune-mi, dacă ți-aș arăta pe unul care se zbate pentru salvarea stăpînului, fără să-și poarte sieși de grijă, care, deși străpuns de lovituri, își varsă totuși ultimele picături de sînge din străfundul ființei sale și care, pentru ca stăpînul să aibă vreme să scape, caută zăbavă prin chiar moartea lui, spune-mi, deci, vei tăgădui că a făcut un bine, datorită faptului că este sclav ? 3. Dacă îți voi arăta pe altul care, nelăsîndu-se ispitit de făgăduielile vreunui tiran, ca să dea în vileag tainele stăpînului și neînspăimîntat de nici o amenințare, nedomolit de nici o tortură, a îndepărtat, în schimb, pe cît a putut, bănuielile anchetatorului și a plătit cu viața credința lui ; oare și în acest caz vei tăgădui că a făcut un serviciu stăpînului, numai din pricină că este sclav ? 4. Ai grijă ca pildele de virtute la sclavi să nu fie cu atît mai covîrșitoare, cu cît sînt mai rare printre ei. Și vezi să nu fie chiar mai plăcute, pentru faptul că, deși poruncile trezesc în ei nemulțumire, iar robia le este o povară, totuși dragostea pe care le-o hărăzește stăpînul a izbutit să biruie, la fiecare sclav în parte, ura comună condiției lor. Așadar, nu este adevărat că nu reprezintă serviciu ceea ce vine din partea unui sclav. Dimpotrivă, tocmai din această pricină, binefacerea este mai însemnată, deoarece nici măcar condiția de sclav nu a fost în stare să-l oprească pe săvîrșitor de la o asemenea faptă.

XX. 1. Greşeşte acela care crede că sclavia pune stăpînire pe om în toată fiinţa lui. Partea cea mai bună din el este cruţată. Trupul este robit şi vîndut stăpînului, dar sufletul este cu adevărat numai bunul sclavului. Sufletul este atît de liber şi de fără astîmpăr, încît nu poate fi împiedicat, nici măcar de acea închisoare în care se află zăgăzuit, să se slujească de elanul său firesc, să năzuiască spre fapte uriaşe, ori să se avînte către infinit, însoţind aştrii cereşti. 2. Prin urmare, corpul reprezintă partea pe care soarta a hărăzit-o stăpînului. El este cumpărat, el este vîndut. Acea parte însă, dinăuntru, nu poate fi pusă în vînzare : tot ce vine dinspre ea este liber. Nici noi nu avem putinţa să cerem orice, nici sclavii nu pot fi siliţi să se supună la orice. Ei nu vor îndeplini porunci îndreptate împotriva statului şi nu vor avea mîinile pregătite pentru crimă.

XXI. 1. Există anumite fapte pe care legile nu le recomandă, dar nici nu le interzic : în ele îşi află sclavul prilej de binefaceri. Atîta vreme cît îndeplineşte ceea ce se cere în mod obişnuit de la un sclav, vorbim de corvoadă. Dar cînd face mai mult decît se pretinde condiţiei lui, vorbim de serviciu. Cînd sclavul a dovedit sentimente de prietenie, încetează să mai fie privit ca slujitor. 2. Există lucruri pe care stăpînul are datoria să le asigure sclavului, precum hrana şi îmbrăcămintea. Nimeni nu a socotit vreodată această faptă drept serviciu. Dar de a fost plin de atenţie faţă de sclav, de s-a îngrijit cu multă generozitate de educaţia lui, de i-a împărtăşit din cunoştinţele cu care se instruiau oamenii liberi, a săvîrşit numai binefaceri, în toate aceste cazuri. La fel se întîmplă, situaţia fiind răsturnată, în ceea ce îl priveşte pe sclav. Tot ce depăşeşte rînduielile statutului său, tot ceea ce el face nu la poruncă, ci din plăcere, înseamnă

serviciu. Cu condiția să fie un fapt atît de important încît să poată fi numit astfel, oricine altcineva l-ar fi îndeplinit.

XXII. 1. Sclavul, cum găsește Crisip de cuviință, este un lucrător angajat pe toată durata vieții. Lucrătorul cu plată face un bine cînd dă mai mult decît necesarul pentru care și-a închiriat forțele. La fel sclavul, cînd, prin bunăvoința arătată stăpînului, a trecut dincolo de hotarele condiției lui, cînd a cutezat o acțiune mai nobilă, care ar fi făcut cinste chiar unora cu o naștere mai norocoasă, cînd a întrecut așteptările stăpînului : într-o asemenea împrejurare, sclavul este o binefacere la *casa omului*. 2. Oare ți se pare că este drept ca oamenii pe care ne supărăm dacă au făcut mai puțin decît datorau, să nu primească recunoștința noastră în caz că au făcut mai mult decît datoria lor obișnuită ? Vrei să știi cînd nu este binefacere ? Cînd poți să spui : „Ei, și ? Ce dacă n-a vrut ?". Dar cînd cineva a făcut un bine, pe care era liber să nu-l facă, merită să fie lăudat pentru bunăvoința lui. 3. Binefacerea și jignirea se opun una alteia. Poți face servicii stăpînului, așa cum stăpînul te poate jigni. Or, a fost orînduit un înalt funcționar [1] însărcinat să asculte plîngerile sclavilor în legătură cu nedreptățile stăpînilor și să înfrîneze cruzimea, capriciile și zgîrcenia acestora *din urmă în* dăruirea celor necesare vieții. Dar cum așa ? Stăpînul primește un bine de la sclav ? Nicidecum, ci un om de la alt om. 3. Și, la urma urmei, a făcut tot ce a stat în puterea lui : un serviciu stăpînului. De-ar fi cu putință să nu primești de la un sclav ! Dar cine este atît de puternic, încît să nu fie silit de soartă să aibă nevoie și de cei umili ?

[1] *Praefectus urbi* (prefect al orașului), guvernator al Romei, numit de împărat dintre cei mai importanți senatori. Printre altele, avea și sarcina de a apăra interesele sclavilor împotriva abuzurilor stăpînilor. Prefectura Romei a fost înființată pe vremea lui August (n. t.).

XXIII. 1. Voi aminti acum numeroase exemple de binefaceri, lipsite de asemănare și, unele, chiar opuse între ele. Un sclav a dăruit stăpînului său viața ori i-a chemat moartea ; pe cale să piară, l-a salvat, și, dacă aceasta nu este de ajuns, l-a salvat pierind el însuși. Unul a ușurat moartea stăpînului, un altul i-a dat această iluzie. 2. Claudius Quadrigarius, în cea de-a optsprezecea carte a Analelor sale [1], povestește cum, pe vremea cînd era asediat Grumentum [2] și se ajunsese la cea mai cruntă deznădejde, doi sclavi au fugit la dușman și i-au adus acestuia servicii însemnate. Mai tîrziu, în timp ce învingătorii alergau încoace și încolo prin orașul pe care îl cuceriseră, ei au sosit la vreme, pe drumurile știute, în casa în care robiseră și au luat-o cu ei pe stăpînă, punînd-o să meargă în fața lor. Celor care întrebau de ea, le răspundeau că este stăpîna lor și că, din cauza cruzimii ei mari, o tîrăsc spre tortură. După ce au scos-o în afara cetății, au ascuns-o cu mare grijă pînă cînd furia dușmană s-a potolit. Pe urmă, cînd oștenii sătui au revenit degrabă la obiceiurile romane, s-au reîntors și ei la ai lor și și-au închinat din nou serviciile stăpînei. 3. Ea le-a dăruit la amîndoi libertatea, într-o clipă, și nu s-a simțit rușinată că a supraviețuit datorită acelora asupra cărora avea putere de viață și de moarte. Ar fi putut chiar să se fălească și mai mult în urma acestei întîmplări. Într-adevăr, dacă sclavii ar fi salvat-o în alt chip, fapta lor ar fi fost urmarea unei îngăduințe cunoscute și obișnuite. Dar întrucît au salvat-o în acest fel, ea a devenit un subiect celebru de discuție și pildă pentru două orașe. 4. În învălmășeala atît de mare iscată în orașul cucerit, cînd fiecare nu se gîndea decît la

---

[1] Istoric minor din secolul I î.e.n. Opera sa cuprinde 23 de cărți, în care sînt narate evenimentele de la începuturile Romei pînă în epoca trăită de autor (n. t.).

[2] Episodul relatat aparține războiului cu *socii* (războiul aliaților), în care opt populații italice au pornit împotriva Romei (anul 91 î.e.n.). Grumentum era un orășel în vechea Lucanie, astăzi Saponara (n. t.).

sine, toți s-au depărtat de ea, în afară de sclavii fugari. Iar aceștia, ca să arate cu ce gînduri au cutezat acea primă fugă la dușmani, au trecut de la biruitori la stăpîna lor, care urma să cadă prizonieră, purtînd mască de ucigași. Lucrul cel mai de preț în această binefacere a fost faptul că au socotit că merită, pentru a nu le fi ucisă stăpîna, să dea impresia că au omorît-o chiar ei. A plăti o faptă deosebită cu o reputație de ucigaș nu este deloc, crede-mă, propriu unui suflet, nu zic de sclav, ci de ființă umilă. 5. Vettius, pretorul marsilor, era dus în fața generalului roman [1]. Sclavul lui a smuls o sabie chiar de la șoldul oșteanului care îl tîra și, mai întîi, și-a ucis stăpînul, apoi a zis : „Este timpul să mă gîndesc și la mine. Stăpînul mi l-am izbăvit". Și, rostind aceste cuvinte, s-a străpuns dintr-o lovitură. Arată-mi numai unul singur care să-și fi scăpat stăpînul de la o moarte nedemnă cu mai multă măreție !

XXIV. Caesar asedia Corfinium [2] ; Domitius se găsea încercuit între zidurile cetății. El a poruncit medicului, care era totodată sclavul său, să-i dea otravă. Cînd a văzut că acesta se codește, i-a zis : „De ce șovăi ? De parcă ar fi totul în puterea ta. Îți cer moartea cu mîinile pe arme". Atunci sclavul s-a supus și i-a dat să bea un leac nevătămător. Cînd, din pricina licorii băute, pe stăpîn l-a cuprins somnul, sclavul s-a apropiat de fiul acestuia și i-a spus : „Poruncește să fiu pus sub supraveghere pînă cînd,

[1] Evenimentul s-a petrecut, de asemenea, în timpul războiului mai sus amintit. Marsii se numărau printre cele opt populații italice răzvrătite contra Romei. Generalul roman era Cneius Pompeius Strabo (n. t.).

[2] Corfinium, principalul oraș al pelignilor, a fost capitala populațiilor italice rebele, în timpul războiului cu *socii*. Pe vremea războiului civil, orașul a fost asediat și cucerit de către Caesar, care a dăruit lui Domitius libertatea. Însă partizanul lui Pompei, Domitius, a căzut, mai tîrziu, în lupta de la Pharsalos, după ce-l înfruntase din nou pe Caesar (n. t.).

din ce va urma, vei înțelege dacă am dat sau nu otravă tatălui tău". Domitius a trăit și a fost cruțat de Caesar. Dar sclavul, cel dintîi, îl păstrase în viață.

XXV. Pe vremea războiului civil [1], un sclav și-a ascuns stăpînul proscris. După ce și-a pus inelele acestuia și i-a îmbrăcat veșmintele, s-a înfățișat iscoadelor. Le-a spus acestora că singura lui rugăminte este ca ei să-și ducă la îndeplinire ordinele. Apoi le-a întins grumazul. Cîtă bărbăție să vrei să mori pentru stăpîn într-o vreme cînd era o dovadă rară de credință să nu dorești moartea acestuia; să descoperi, în mijlocul cruzimii generale, un suflet blînd, în mijlocul ticăloșiei generale, un suflet credincios; și cînd se plăteau trădării prețuri uriașe, să dorești moartea ca răsplată a credinței!

XXVI. 1. Nu voi trece sub tăcere pildele vremurilor noastre. Sub domnia împăratului Tiberiu bîntuia furia des întîlnită și aproape generală de a aduce învinuiri. Ea a secătuit Roma în plină pace mai rău decît orice război civil. Erau prinse din zbor vorbele spuse la beție, era pîndită nevinovăția glumelor. Nimic nu se afla în siguranță. Orice prilej se dovedea bun pentru manifestarea cruzimii. Nu se mai aștepta nici hotărîrea soartei vinovaților, pentru că era mereu aceeași [2] Paulus, fost pretor, cina la o petrecere oarecare. El purta in deget o camee cu

[1] Istoria Romei a cunoscut mai multe războaie civile: războiul dintre Sulla (reprezentantul optimaților) și Marius (reprezentantul popularilor), din anul 88 î.e.n., cel dintre Caesar și Pompei (49—45 î.e.n.), precum și războiul purtat de Octavian împotriva partizanilor lui Marcus Antonius (anul 32—31 î.e.n.). Întîmplarea relatată de Seneca a avut loc, probabil, în timpul războiului dintre Caesar și Pompei, menționat și în capitolul anterior (n. t.).

[2] După lichidarea lui Seian (în anul 31 e.n.), Tiberiu dezlănțuie la Roma o adevărată teroare, căreia i-a pus capăt numai propria lui moarte, petrecută în anul 37 e.n. (n. t.).

chipul lui Tiberiu. 2. Aș săvîrși un act lipsit de înțelepciune dacă mi-aș căuta acum cuvintele prin care să spun că a pus mîna pe o oală de noapte. Atît Maro, unul dintre cei mai renumiți spioni ai vremii, cît și sclavul celui căruia i se urzea capcana, au băgat de seamă, în același timp, acest gest. Cel din urmă dintre aceștia, venind în ajutorul stăpînului său beat, i-a scos inelul. Pe cînd Maro încerca să-i ia pe meseni ca martori că a fost apropiat chipul lui Tiberiu de părțile rușinoase, și chiar să întocmească actul de acuzare, sclavul i-a arătat inelul cu pricina în mîna sa. Cine îi numește pe acesta sclav, atunci il va numi și pe celălalt comesean.

XXVII. 1. În timpul domniei divinului August vorbele nu erau aducătoare de primejdii, dar provocau, încă de atunci, neplăceri. La o cină, Rufus, membru al ordinului senatorial, și-a dat pe față dorința ca împăratul să nu se întoarcă teafăr din călătoria pe care o pregătea. El adăugase că, tauri și viței, toți doreau același lucru. Au fost unii care au ascultat cu atenție aceste vorbe. Îndată ce s-a făcut ziuă, sclavul care i-a stat la picioare în timpul cinei i-a povestit ce spusese la ospăț, în urma beției. L-a îndemnat apoi să i-o ia înainte cezarului și să se denunțe el însuși. 2. Folosindu-se de acest sfat, Rufus a alergat la principe, care tocmai ieșea din palat. După ce s-a jurat că în ajun a avut mintea întunecată, și-a exprimat dorința ca urările de atunci să se întoarcă asupra lui și a copiilor lui. L-a rugat apoi pe August să-i dăruiască iertarea și bunăvoința lui. 3. Iar cînd cezarul a promis că așa va face, Rufus i-a spus : „Nimeni nu va crede că mi-ai acordat din nou încrederea ta, dacă nu-mi vei face un dar". I-a cerut atunci o sumă de bani de nedispreţuit chiar în ochii unui favorit, și a obținut-o. Însă împăratul i-a spus, la rîndul lui : „Îmi voi da silința, în interesul meu, să nu mă supăr niciodată pe tine". 4. August s-a purtat frumos, iertîndu-l și adăugînd dărnicia la bunătate. Oricine

va auzi despre această pildă trebuie să-l laude pe principe, dar după ce îl va fi lăudat mai întîi pe sclav. Nu te aştepţi să-ţi povestesc că cel care a avut astfel de purtare a fost eliberat. Nu pe degeaba totuşi : cezarul numărase banii pentru libertatea lui.

XXVIII. 1. După atîtea exemple, mai încape vreo îndoială că stăpînul poate primi, uneori, servicii de la sclav ? De ce mai degrabă statutul omului să micşoreze fapta, decît fapta însăşi să înnobileze omul ? Toţi avem aceleaşi începuturi şi aceleaşi origini. Nimeni nu este mai nobil decît altul, numai dacă are o fire mai dreaptă şi mai înclinată către fapte bune. 2. Aceia care atîrnă portrete în atrium [1] şi aşează în prima încăpere a locuinţei lor numele de familie, orînduite într-un şir lung şi înlănţuite de ghirlande, nu sînt ei renumiţi mai curînd decît nobili ? Cerul este singurul părinte al tuturor ; fie pe trepte pline de strălucire, fie pe trepte mizere, la el urcă începuturile fiecăruia. Nu ai de ce să fii amăgit de oameni de felul acelora care, cînd îşi trec în revistă fără încetare strămoşii, pun un zeu acolo unde lipseşte un nume ilustru. 3. Să nu dispreţuieşti nici un om, chiar dacă în preajma lui nu sînt decît nume obişnuite şi puţin favorizate de îngăduinţa soartei. Se înşiruire în faţa voastră fie liberţi, fie sclavi, fie oameni de neam străin ; ridicaţi-vă cu îndrăzneală privirea şi, orice nume neînsemnat s-ar afla la mijloc, treceţi peste el. În vîrful treptelor vă aşteaptă o mare noblete. 4. De ce ne înalţă trufia la un atît de mare orgoliu, încît socotim nedemn să primim servicii de la sclavi şi le privim soarta, uitîndu-le cu desăvîrşire meritele ? Tu numeşti pe altul sclav, tu, sclav al plăcerii şi al gurii, tu, bunul comun al iubitei, ba nu,

[1] Încăpere principală a locuinţei romane, în care se concentra toată viaţa de familie. Aici se păstrau chipurile strămoşilor *(imagines* (n. t.).

al iubitelor ? 5. Tu numești pe altul sclav ? Încotro, în cele din urmă, ești dus de acești purtători de lectică ? Unde îți cară ei culcușul încoace și încolo ? Încotro te poartă, în afara orașului, oamenii îmbrăcați într-o manta după portul ostășesc, nicidecum după cel obișnuit, încotro, zic, te poartă ei ? La ușa unui ușier oarecare, în grădinile unui sclav neînsemnat, care nu are nici măcar o slujbă statornică. Și tăgăduiești apoi că sclavul tău poate să facă un bine. În schimb, sărutul unui sclav străin este o binefacere ? 6. Ce înseamnă o atît de mare destrămare a simțămintelor ? Îi privești cu dezgust și, în același timp, îi îndrăgești pe sclavi, poruncitor și nestăpînit acasă, umil în afară și pe atît de disprețuit, pe cît disprețuiești. Căci nimeni nu-și înjosește mai mult sufletul decît cei care îl înalță fără motiv, și nimeni nu este mai pregătit să calce în picioare pe alții decît cei care au învățat să aducă jigniri, pentru că, la rîndul lor, au fost jigniți.

CARTEA A ȘAPTEA: cap. I—III; VIII—XI; XIV—XVI; XXVIII—XXXII

DESPRE ÎNȚELEPT ȘI BUNURILE SALE

I. 1. Vreau, dragul meu Liberalis, să prinzi curaj :

„Pămîntul ne stă la îndemînă. Pe loc nu te voi ține
Printr-un poem fără capăt, prin ocolișuri și-un lung început“. [1]

Cartea de față adună doar rămășițe. Odată ce subiectul a fost epuizat, privesc în jurul meu, preocupat nu de ce urmează să spun, ci de ce nu am spus pînă acum. Vei socoti totuși bun chiar ceea ce este nefolositor în cărțile precedente, deoarece am lăsat acolo pentru tine multe

[1] Seneca dă de multe ori tranzițiilor sale o formă poetică (n.t.).

idei. 2. Dacă aș fi dorit să fiu lingușitor față de mine însumi, ar fi trebuit să-mi sporesc lucrarea încetul cu încetul și să păstrez pentru sfîrșit acea parte spre care ar năzui oricare cititor, chiar dacă s-ar fi plictisit. Dar eu am îngrămădit la început problemele de foarte mare însemnătate. Iar în clipa de față strîng la un loc tot ce, din întîmplare, mi-a scăpat din vedere. Și, pe Hercule, dacă m-ai întreba, nici nu cred că ne interesează prea mult ca, în studiul în care au fost arătate regulile comportării, să analizăm și celelalte principii, născocite nu pentru lecuirea sufletului, ci pentru exersarea inteligenței. 3. Demetrius Cinicul [1], mare personalitate după părerea mea, chiar comparat cu cele mai de seamă figuri, spunea, în chip cu totul ales, următoarele : de obicei, cîștigul este mai mare dacă stăpînești numai cîteva precepte de înțelepciune, care sînt mereu la dispoziția și în folosința ta, decît dacă îți însușești numeroase asemenea învățături, de care însă nu ai nevoie. 4. „Luptător mare, zice el, nu este acela care a învățat temeinic toate figurile și toate prinderile, a căror putință de folosire, cînd se află sub dușman, este rară ; ci cel care s-a exersat mult și cu stăruință în una sau două dintre ele și pîndește încordat prilejul de a le întrebuința. Nu are însemnătate cît de multe cunoaște, dacă știe atît cît este de ajuns pentru a învinge. În chip asemănător, în studiul nostru, multe lucruri stîrnesc încîntare, dar puține aduc izbînda. 5. Este îngăduit să nu știi ce anume face ca oceanul să se reverse și apoi să-și adune din nou apele, sau din care pricină fiecare al șaptelea an pune un semn asupra dezvoltării noastre ; de ce, pentru niște privitori de departe, lățimea porticului nu-și păstrează proporția, ci partea finală se îngustează, iar spațiile dintre coloane se micșorează pînă

[1] Filozof din secolul I e.n. ; Demetrius aparținea școlii cinicilor și frecventa cercurile înaltei societăți romane. A fost prieten cu senatorii și filozofii stoici Seneca și Thrasea Paetus. Seneca îl citează deseori în acest tratat (n. t.).

dispar. Este îngăduit să nu știi ce este acel ceva care separă zămislirea gemenilor, dar le unește nașterea, să nu știi dacă o singură împreunare se împarte în două, sau dacă fiecare existență este concepută pe rînd. Este firesc să nu știi de ce indivizii născuți în același timp au destine diferite și de ce oamenii, a căror ivire pe lume are loc la răstimpuri scurte, se îndepărtează foarte mult unii de alții, in urma faptelor lor felurite. Nu-ți va dăuna mult că ai trecut cu vederea unele lucruri pe care nu ai cum să le cunoști, dar nici nu este folositor să le cunoști. Învăluit în umbre, adevărul se ascunde în străfunduri. 6. Și nici nu ne putem plinge de reaua-voință a naturii, pentru că nici o taină nu se destramă greu, în afara aceleia care, odată dezvăluită, oferă bucuria singură de a fi fost scoasă la lumină. Natura a pus sub ochii și în vecinătatea noastră tot ce este menit să ne facă mai buni și mai fericiți. 7. Dacă sufletul a nesocotit roadele întîmplării, dacă s-a înălțat deasupra temerii și nu îmbrățișează infinitul cu năzuințele lui nepotolite, in schimb a învățat să ceară bogății numai de la sine ; dacă a alungat frica de zei și de oameni și știe că trebuie să se teamă puțin de om, deloc de divinitate ; dacă omul care disprețuiește tot ce chinuie viața și, in același timp, o înfrumusețează, a ajuns pînă acolo încît să simtă limpede că moartea nu este izvorul nici unui rău, ci capătul multor nenorociri ; sau dacă și-a închinat inima virtuții și, pe oriunde îl îndeamnă ea, crede că va avea o cale netedă ; dacă, în calitatea lui de animal social și născut pentru comunitate [1], privește lumea ca locuință unică a tuturor ; dacă, în sfîrșit, și-a dezvăluit conștiința în fața zeilor și trăiește în orice clipă ca și cum ar fi în văzul lumii, temîndu-se mai mult de sine decît de alții, atunci, asemenea suflet, scăpat de furtuni, s-a adăpostit pe teren solid și sub cer

[1] Aristotel (secolul IV î.e.n.) a afirmat cel dintîi că omul este o ființă socială. Deși stoic, Seneca a împrumutat unele idei din alte școli filozofice (n. t.).

senin și a strîns la un loc o știință folositoare și necesară. Restul este desfătare pentru vremea de răgaz. Căci acum, cînd sufletul s-a retras în siguranță, omul își poate îngădui să se bucure chiar și de unele delectări. Acestea aduc sufletului strălucire, dar nu și tărie".

II. 1. Demetrius al nostru cere aceluia care pornește in viață să îmbrățișeze strîns asemenea principii, să nu le părăsească niciodată ci, dimpotrivă, să le sădească in el, să facă parte din ființa lui. Îi cere, de asemenea, ca, printr-o meditație de zi cu zi, să ajungă acolo încît să ofere de la sine ajutorul salvator. Iar obiectele rîvnite să fie, în orice loc și într-o clipă, la îndemîna lui. Să facă, fără șovăire, deosebirea de căpătîi între cinste și rușine. 2. Să știe că nu există alt rău decît rușinea și alt bine decît cinstea. După această regulă să-și orînduiască înfăptuirile vieții. Potrivit acestei legi să-și îndrume și să-și chibzuiască toate actele ; și tot potrivit ei, să-i socotească drept cei mai nenorociți dintre oameni — indiferent de mărimea averilor în care strălucesc — pe cei robiți pîntecului și plăcerii, pe cei al căror suflet încremenește într-o lîncezeală neputincioasă. Să-și spună lui însuși : „Plăcerea este șubredă, trecătoare, supusă dezgustului. Cu cît este sorbită mai cu poftă, cu atît mai repede se preface în contrariul ei. În scurt timp, ajungi, fără scăpare, sau să te căiești, sau să-ți fie rușine de ea. Nu are nimic măreț sau de cuviință pentru natura omenească înrudită cu zeii. Este ieftină, născută în slujba organelor rușinoase sau josnice, nedemnă în urmări. 3. Dar plăcerea vrednică de un om obișnuit, ca și de un om de bine, iată care este : nu să-ți umpli trupul, nici să te îmbuibi și nici să ațiți dorințe, dintre care cea mai lipsită de primejdii este somnul, ci să fugi de tulburare. Ferește-te de tulburarea pe care o stîrnește ambiția oamenilor ce se luptă între ei și de aceea care, împovărătoare, vine din înalturi, atunci cînd am dat crezare zvonurilor despre zei și i-am

cîntărit după cusururile noastre.“ 4. Asemenea plăcere, egală, lipsită de emoții, care nu se va dezgusta niciodată de ea însăși, o simte cel pe care îl zugrăvim chiar acum, cunoscător, ca să zic așa, al dreptului divin și omenesc. El se bucură de clipa de față și nu o așteaptă pe cea viitoare : căci nu are nimic statornic ființa care înclină spre nesiguranță. Așadar, ieșit de sub puterea marilor neliniști, care provoacă frămîntarea sufletului, acel om puternic nu speră și nu dorește nimic, dar, pe de altă parte, nu-și pune întrebări și se mulțumește cu ceea ce are. 5. Dar nu cumva să crezi că se mulțumește cu puțin. Lumea întreagă este a lui, însă nu așa cum a fost a lui Alexandru, căruia, deși se afla pe țărmul Mării Roșii, ii lipsea mai mult pămînt decît spațiul străbătut pînă acolo. Nu erau ale lui nici măcar ținuturile stăpînite sau înrobite, în vreme ce Onesicritus [1], trimis în cercetare, rătăcea pe ocean și căuta pricini de război pe o mare necunoscută. 6. Oare nu se vădea îndeajuns de limpede sărăcia lui Alexandru, care și-a întins armele dincolo de hotarele naturii și s-a năpustit asupra adîncului necercetat și fără margini, pentru că îl mîna o lăcomie oarbă ? Ce importanță are cîte regate a jefuit, cîte a dăruit, cîtă întindere de pămînt strivește sub tributul lui ? Îi lipsește tot ce rîvnește.

III. 1. Acest neajuns nu a fost numai al lui Alexandru, pe care o îndrăzneală fericită l-a purtat pe urmele lui Liber [2] și ale lui Hercule. El a fost al tuturor acelora pe care soarta i-a atițat, copleșindu-i cu izbînzi. Aruncă-ți privirea asupra lui Cyrus, Cambyses, asupra întregii familii domnitoare persane. Vei găsi vreunul căruia îndes-

[1] A participat la expediția în India a lui Alexandru, avînd funcție de comandant în cadrul flotei regale (n. t.).

[2] Zeu al vechilor italici, protector al fecundității naturii, al viței de vie și al vinului. Mai tîrziu, a fost identificat cu Bacchus (corespunzător lui Dionysos, la greci) (n. t.).

tularea să-i fi pus capăt puterii ? Vreunul care să nu-şi fi sfîrşit viaţa frămîntînd gîndul de a merge mai departe ? Şi nu este de mirare. Tot ce este atins de patimă este sorbit în adîncime şi se implintă bine. Nu are însemnătate cîte lucruri învălmăşeşti într-o prăpastie care nu cunoaşte saţul. 2. Înţeleptul este, aşadar, singurul care stăpîneşte lumea întreagă şi nu-i este greu s-o păstreze. Nu are soli de trimis peste mări, nici tabere de aşezat pe maluri duşmane, nici garnizoane de împrăştiat prin întărituri prielnice apărării. Nu are nevoie de vreo legiune sau de unităţi de cavalerie. Zeii lipsiţi de moarte îşi cîrmuiesc regatul fără a purta arme şi îşi ocrotesc bunurile din înaltul liniştit. În chip asemănător, înţeleptul îşi vede fără zarvă de îndatoririle sale — oricît de largă ar fi cuprinderea lor — şi priveşte, el, cel mai puternic şi cel mai bun dintre toţi, întreg neamul omenesc desfăşurîndu-se la picioarele lui. 3. N-ai decît să rîzi. Cînd ai străbătut Orientul şi Occidentul cu unele gînduri prin care poţi să pătrunzi chiar şi în ţinuturi îndepărtate şi cu calea tăiată de pustiuri, cînd ai văzut atîtea fiinţe, atîta belşug de bunuri pe care natura le împrăştie fără oprelişti, ţi se dezvăluie, atunci, o izbîndă fără margini în acest strigăt zeiesc : „Toate acestea sînt ale mele". Aşa se face că înţeleptul nu doreşte nimic, pentru că, dincolo de tot, nu se află nimic.

BLAMAREA LUXULUI

VIII. 1. Cînd luăm în considerare sufletul înţeleptului, puternic peste toate şi răspîndind lumină asupra lumii întregi, spunem că toate îi aparţin. Însă cînd avem în vedere dreptul cel de fiecare zi, înţeleptul va fi supus, dacă situaţia va cere aşa, censului individual [1]. Există o mare deosebire între măsurarea proprietăţii acestuia după

[1] Recensămînt al cetăţenilor şi, totodată, al averii lor (n. t.).

suflet și măreția lui, pe de o parte, și cîntărirea ei după cens, pe de alta. 2. Înțeleptul va înlătura cu indignare ideea stăpînirii tuturor acelor bunuri de care vorbești tu. Nu-ți voi aminti de Socrate, Crisip, Zenon și de alte figuri cu adevărat de seamă. Cu atît mai de seamă, într-adevăr, cu cît invidia nu se ridică în calea laudelor hărăzite celor vechi. Dar puțin mai înainte îl citam pe Demetrius. Am credința că firea lucrurilor l-a potrivit vremurilor noastre ca să arate că nici el nu poate fi corupt de noi, dar nici noi nu putem fi îndreptați de el. Este un om dotat cu o inteligență desăvîrșită — oricît ar tăgădui-o el însuși — și cu o statornicie de nezdruncinat în atingerea țelurilor sale. De asemenea, este înzestrat cu acel fel de elocvență care stă bine unor gînduri pe deplin bărbătești, care nu caută și nici nu șlefuiește expresia, ci urmărește cu o însuflețire nemărginită susținerea ideilor, sub imboldul inspirației. 3. Nu mă îndoiesc că providența i-a dat o astfel de viață, cît și un asemenea har al vorbirii, pentru ca vremurilor noastre să nu le lipsească nici pilda, dar nici mustrarea aspră. Dacă vreun zeu ar voi să încredințeze lui Demetrius bunurile noastre spre a le face proprietatea lui, cu condiția nestrămutată de a nu le dărui, aș putea să afirm cu tărie că el va refuza și va spune :

IX. 1. „Nu, eu nu mă inham la asemenea povară cu neputință de scos la capăt și nu mă înfund pe mine, om liber de orice ispită, în groapa de mizerii a bogățiilor. De ce îndrepți asupra mea relele tuturor neamurilor ? Nu le-aș primi nici chiar pentru a le dărui, fiindcă văd multe lucruri pe care nu se cade să le dau în dar. Vreau să aștern sub ochii mei tot ce întunecă văzul regilor și al popoarelor. Vreau, vreau să privesc prețurile singelui și ale vieților voastre. 2. Pune-mi dinainte, pentru început, trofeele luxului, fie că vrei să le desfășori în șirag, fie că vrei — și este mai bine astfel — să le azvîrli în ne-

orînduială. Zăresc carapacea de broască țestoasă meșteșugită cu o pricepere minuțioasă și cochiliile celor mai nearătoase și leneșe vietăți, care au fost cumpărate însă la prețuri uriașe. Chiar și acea împestrițeală de pe ele care le dă farmecul este vopsită asemănător culorilor naturale, prin adăugarea de prafuri. Zăresc aici mese și un lemn prețuit la valoarea averii unui senator, cu atît mai scump, cu cît toanele copacului l-au înzestrat cu mai multe noduri [1]. 3. Văd aici obiecte de cristal, cărora tocmai șubrezenia le urcă prețul, întrucît, la necunoscători, plăcerea simțită în fața oricărui lucru crește din chiar primejdia care ar trebui să-i țină departe. Văd cupe murine [2]; desigur luxul ar fi mai puțin costisitor dacă oamenii nu s-ar apleca, cu gura deschisă, ca să vomite peste vase prețioase măsurînd pînă la trei sextari [3]. 4. Văd mărgăritare agățate — și nu doar cîte unul —, de fiecare ureche. Căci acum și urechile au fost învățate să poarte povară. Perlele se leagă una de alta și, peste fiecare pereche, se așează altă pereche. Nebunia femeilor nu lasă îndeajuns în urmă pe cea a bărbaților, decît dacă ele și-au atîrnat, de amîndouă urechile, poveri cît două sau trei averi. 5. Văd veșminte de mătase, dacă veșminte pot fi numite acele țesături cu care nu este nicidecum cu putință acoperirea corpului, sau, în sfîrșit, a pudorii. Femeia îmbrăcată cu ele va jura zadarnic că nu este goală. Asemenea țesături sînt aduse, în schimbul unor prețuri uriașe, de la popoare necunoscute chiar în lumea negoțului [4], pentru ca matroanele noastre să nu dezvăluie din făptura lor nimic mai mult în dormitor decît în public, nici măcar iubiților.

---

[1] Mobila din lemn de lămîi sau din alte esențe rare era foarte căutată (n. t.).

[2] Modelate din teracotă, au fost introduse la Roma, din Orient, de către Pompei. Erau foarte apreciate, în special pe vremea lui Nero (n. t.).

[3] Sextar, măsură pentru lichide, de 0,55 l. (n. t.).

[4] Mătasea era adusă din China. Alte țesături se importau din India și nordul Africii (n. t.).

X. 1. Ce faci, lăcomie ? Aurul tău a fost biruit de scumpetea atîtor lucruri ! Toate cele abia amintite au un preț și o cinstire mai mare. Vreau acum să iau cunoștință de bogățiile tale, de lingourile dintr-un metal sau altul, a căror rîvnire ne orbește. 2. Dar, pe Hercule, pămîntul, care a pus la îndemînă tot ce urma să ne fie de folos, a înfundat și a vîrît în adîncurî aceste metale, le-a acoperit cu toată povara lui, ca pe niște lucruri aducătoare, odată scoase la lumină, de pagube și nenorociri pentru oameni. Zăresc fierul adus la suprafață din aceleași tărîmuri ale întunericului ca aurul și argintul, pentru a nu duce lipsă, în războaiele dintre noi, nici de unealtă, dar nici de plată. 3. Și totuși, aceste obiecte înșirate pînă acum au o oarecare materialitate. Există în ele ceva pentru care sufletul poate duce mai departe ispita ochilor. Dar văd aici acte și chitanțe și cauțiuni : închipuiri zadarnice ale averii, umbra lăcomiei care făurește amăgirea sufletului fericit să creadă în deșertăciuni. Ce reprezintă toate acestea, ce sînt împrumutul, scadența, camăta, dacă nu nume născocite pentru pofta omenească împinsă dincolo de fire ? 4. Sînt îndreptățit să mă plîng că natura nu a ascuns și mai adînc aurul și argintul, că nu a azvîrlit peste ele o greutate mai mare decît cea care putea fi înlăturată. Ce sînt aceste registre, ce sînt socotelile și termenul, și sîngeroasele dobînzi de 12% lunar ? Nenorociri voite, apărute ca urmare a instituțiilor noastre — în care nu găsești nimic ce poate fi așternut sub privirea ochilor sau atins cu mîna —, vise ale unei lăcomii deșarte. 5. Nefericit este acela pe care îl încîntă registrul bogat al averii sale, și întinderile nemăsurate de pămînturi îngrijite de oameni în lanțuri, ori turmele imense de animale mici, care pasc pe ținuturi largi cît niște provincii sau regate ! Nenorocit este acela pe care îl desfată sclavii, mai mulți la număr decît popoarele războinice, și locuințele particulare care întrec în mărime orașe întinse ! 6. După ce va fi privit bine în preajma sa aceste forme în care și-a orînduit și și-a împrăștiat avuțiile,

după ce se va fi mîndrit cu ele, să compare tot ce are cu tot ce rîvneşte ; este sărac. Dă-mi pace mie şi lasă-mă să mă întorc la adevăratele mele bogăţii. Eu nu cunosc decît regatul înţelepciunii, mare şi liniştit. Eu stăpînesc întreaga lume în aşa fel că ea aparţine tuturor."

XI. 1. Iată de ce, cînd Caius Caesar [1] a încercat să-i dăruiască două sute de mii de sesterţi, Demetrius i-a refuzat rîzînd. Nu a socotit suma demnă nici măcar să se fălească cu faptul de a nu fi primit-o. Zei şi zeiţe, cu ce sentimente josnice a vrut principele fie să-i facă o cinste, fie să-l corupă ! 2. Trebuie să dăm cuvîntul acestui om deosebit. Am aflat de o vorbă măreaţă rostită de el, pe cînd se mira de nebunia lui Caius, care crezuse că-l poate schimba cu un astfel de preţ : „Dacă luase hotărîrea să mă pună la încercare, a spus Demetrius, i-ar fi trebuit pentru această experienţă întreg imperiul".

RĂSPLATA BINEFACERILOR

XIV. 1. ...Se pune întrebarea dacă cel care a făcut totul ca să restituie serviciul pe care l-a primit, l-a înapoiat cu adevărat. 2. „Dovada, se spune, că nu l-a restituit, este chiar faptul că a încercat orice ca să-l înapoieze. Aşadar, apare limpede că o datorie, căreia i-a lipsit prilejul înfăptuirii, nu a fost îndeplinită. Nu s-a achitat faţă de creditorul său datornicul care, pentru a plăti, a căutat bani peste tot şi nu a găsit". 3. Anumite acte sînt de asemenea natură încît trebuie îndeplinite cu adevărat. Pentru altele însă, simplul fapt de a fi încercat totul spre a le duce la capăt ţine loc de realizare deplină. Dacă şi-a dat toată osteneala ca să aducă lecuirea, medicul şi-a făcut în întregime datoria. Chiar în caz că împricinatul a fost

[1] Desigur, Caligula (n. t.).

condamnat, oratorului i se recunoaște meritul profesional, dacă s-a folosit de toată iscusința lui. Gloria care încununează un general este acordată pînă și unui comandant de oaste înfrînt, dacă și prevederea, și zelul, și curajul său au fost la înălțime. 4. Un anumit ins a încercat pe toate căile să înapoieze binele primit, dar fericirea ta i-a stat împotrivă. Nu s-a ivit nici o întîmplare mai cruntă care să pună în cumpănă prietenia lui adevărată. Nu i-a stat în putere să facă daruri unui om bogat, nu a avut cum să vegheze la căpătîiul unui om sănătos, cum să alerge în sprijinul unui om fericit. El și-a dovedit totuși recunoștința, chiar dacă tu nu ai primit înapoi serviciul. Și, pe deasupra, omul veșnic frămîntat de grija restituirii unei binefaceri, aflat mereu la pîndă momentului prielnic unei astfel de fapte, risipind, în acest scop, multe neliniști și multă stăruință, s-a ostenit mai din greu decît unul care a avut norocul să-și arate pe loc recunoștința. 5. Situația datornicului nu este aceeași. În zadar a căutat bani, dacă nu și-a plătit datoria. Lui îi stă deasupra capului, amenințător, cămătarul, care nu lasă să treacă nici o singură zi fără plată. În schimb, autorul binefacerii, plin de bunăvoință, văzindu-te alergînd încoace și încolo neliniștit și nerăbdător, îți va spune: „Alungă-ți din inimă această grijă. Încetează să fii amărît. Am primit totul de la tine. Mă jignești dacă socotești că mai vreau ceva. Sentimentele tale sînt prea de-ajuns pentru mine." 6. „Spune-mi — ar putea cineva întreba — dacă un om a înapoiat binele ce i s-a făcut, vei susține că a dovedit recunoștință. Așadar, se află în aceeași situație unul care a restituit serviciul și un altul care nu l-a restituit?" Față de asemenea caz, ia acum în considerare pe următorul: un om a uitat de fapta bună care l-a salvat și nici măcar nu a încercat să-și arate recunoștință. Vei tăgădui, desigur, că el a simțit vreo urmă de recunoștință. Pe cînd celălalt, s-a frămîntat zile și nopți, a lăsat deoparte orice alte îndatoriri, îndreptîndu-și atenția asupra uneia singure, și s-a zbătut să nu-i scape cumva prilejul înfăptu-

irii ei. Vor fi, aşadar, în aceeaşi situaţie individul care a îndepărtat preocuparea de a-şi dovedi recunoştinţa şi cel care nu s-a dat o clipă înapoi din faţa ei? Eşti nedrept dacă ai pretenţia să capeţi de la mine fapta îndeplinită, cînd vezi că nu mi-a lipsit dorinţa înfăptuirii ei.

XV. 1. Închipuieşte-ţi, în cele din urmă, că după ce ai căzut prizonier, am împrumutat bani, încredinţîndu-mi avutul în păstrarea cămătarului. Am navigat apoi, pe o vreme aspră de iarnă, de-a lungul unor ţărmuri bîntuite de cete de tîlhari, şi am înfruntat fel şi fel de primejdii pe care le stîrneşte marea, chiar cînd este lipsită de piraţi. După ce am străbătut toate pustietăţile în căutarea acelora de care fugea întreaga lume, am ajuns, în sfîrşit, la piraţi. Pe tine, însă, te răscumpărase de acum altcineva. Vei tăgădui oare că ţi-am purtat recunoştinţă? Iar dacă, în timpul acelei călătorii pe mare, am pierdut, într-un naufragiu, banii adunaţi pentru salvarea ta, dacă am căzut eu însumi în lanţurile din care am vrut să te smulg pe tine, vei spune chiar şi atunci că nu ţi-am arătat recunoştinţa mea? 2. Dar, pe Hercule, atenienii ii numesc tiranicizi pe Harmodios şi Aristogiton [1], iar mîna lăsată pe altarul vrăjmaş a cîntărit pentru Mucius cît uciderea lui Porsena [2]. Din totdeauna virtutea care s-a răzvrătit împotriva soartei a ieşit strălucitoare de biruinţă, chiar dacă ţelul urmărit nu a fost atins. Omul care a pîndit

[1] Harmodios şi Aristogiton au organizat un complot împotriva fiilor lui Pisistrate, tiranul Atenei (sec. VI î.e.n.). Complotul a eşuat, iar ei şi-au pierdut viaţa. Cei doi au fost totdeauna veneraţi de către atenieni ca nişte martiri ai libertăţii şi în jurul numelui lor s-a format o legendă (n. t.).

[2] În timpul războaielor purtate de Roma pentru a-şi asigura supremaţia în Italia (secolul V î.e.n.), un moment de grea cumpănă l-a constituit lupta cu regele etrusc Porsena, care a fost înfrînt, în cele din urmă, cu ajutorul grecilor din Cumae (sudul Italiei). Au intrat în legendă numele şi faptele multor eroi din acea vreme. Printre ei se afla Mucius Scaevola (vezi *De clementia*, p. 121, n. 1) (n. t.).

ocaziile trecătoare și a născocit alte și alte căi de dovedire a recunoștinței a făcut mai mult decît cel care și-a arătat recunoștința fără nici o osteneală, cu primul prilej ivit. 3. „Autorul binefacerii, se spune, a pus în slujba ta două lucruri : voința și obiectul material". Deci și tu îi datorezi două lucruri. Aceasta poți s-o susții cu drept cuvînt despre acela care a manifestat față de tine doar o voință tihnită. Însă nu poți s-o spui despre omul care, fiind îndatorat, dă dovadă de voință și, în același timp, se străduiește și nu lasă neîncercat nici un mijloc de plată. El îndeplinește amîndouă condițiile, atît cît este în puterea lui. 4. Apoi, nu întotdeauna un număr trebuie egalat cu același număr. Citeodată, un lucru valorează cît două. De aceea, voința atît de înclinată spre recunoștință, împreună cu dorința de a restitui, iau locul obiectului material. Or, dacă simțămîntul singur, fără darul material, nu ajunge pentru a ne exprima recunoștința, atunci nimeni nu este recunoscător față de zei, cărora le închinăm voința noastră. 5. „Zeilor, se spune, nu le putem dărui nimic altceva". Dar dacă nici aceluia, căruia îi sînt îndatorat, nu pot să-i ofer nimic altceva. din ce pricină, atunci, să nu fiu recunoscător unuî om, în același chip în care, deloc mai mult, mă închin zeilor ?

XVI. 1. Dacă totuși te întrebi ce gîndesc și vrei să-ți dau un răspuns, iată-l : unul să considere că a primit răsplata serviciului său, celălalt să știe că nu a înapoiat fapta bună care i s-a făcut. Unul să alunge binefacerea din gîndurile lui, celălalt să o păstreze în minte. Unul să spună „am primit", iar celălalt să răspundă „sînt dator". 2. În orice împrejurare este necesar să avem în vedere binele comun. Trebuie să tăiem nerecunoscătorilor calea spre scuze, pentru ca ei să nu poată să caute scăparea și să-și învelească tăgăduirea în haina lor. „Am încercat totul". Încearcă în continuare. 3. Cum ? Tu crezi că strămoșii noștri au fost atît de lipsiți de înțelepciune, încît

să nu înțeleagă că este o mare nedreptate să socotească de-o seamă pe unul care a irosit banii primiți de la cămătar pe plăceri sau jocuri de noroc și pe un altul care a pierdut bunurile sale, împreună cu ale altora, într-un incendiu, sau în urma unui atac tîlhăresc, sau într-o altă împrejurare și mai tristă ? Ei n-au încuviințat nici o scuză, pentru ca oamenii să știe că trebuie să respecte întru totul cuvîntul dat ! Căci era mai nimerit să nu fie primită o motivare, fie și îndreptățită, de la cîțiva oameni, decît să încerce toți să găsească una. 4. Ai făcut totul ca să restitui o binefacere. Acest lucru să fie de ajuns pentru autorul serviciului, dar neînsemnat în ochii tăi. Așa cum cel căruia i se datorează recunoștință este nedemn de ea, în caz că lasă să treacă nerăsplătit efortul tău trudnic și neostoit, la fel și tu ești nerecunoscător, dacă nu rămîi îndatorat celui care a luat buna ta intenție drept achitare, cu atît mai bucuros cu cît ai fost dezlegat de obligație. Să nu smulgi cu forța această dezlegare, și nici să n-o faci cunoscută. Să cauți, ca și pînă atunci, prilejuri de înapoiere a serviciului. Restituie unuia fiindcă își cere răsplata, altuia pentru că te-a eliberat de ea ; primului deoarece este rău, celui din urmă, pentru că nu este rău.

ÎNCURAJAREA BINEFACERII

XXVIII. 1. Cugetă în sinea ta dacă ai purtat recunoștință oricui ai datorat-o, dacă, vreodată, nu a pierit din preajma ta vreo îndatorire sau dacă te însoțește în orice clipă amintirea tuturor faptelor bune care ți s-au făcut. Vei vedea că serviciile pe care le-ai primit cînd erai copil s-au șters din memorie înainte de adolescență. De asemenea, cele din anii tinereții nu s-au păstrat și cînd ai îmbătrînit. Anumite binefaceri le-am pierdut, iar pe altele le-am îndepărtat de lîngă noi. Unele ne-au scăpat treptat din vedere, de la altele ne-am întors privirile. 2. Ca să

îndreptățesc în ochii tăi propria-ți slăbiciune, află mai întîi că memoria este un vas șubred și neîncăpător pentru bogăția de întîmplări. Ea este nevoită să lase unele fapte să scape de sub puterea sa, pe măsură ce primește la sine altele noi. Sau trebuie să îngroape amintirile prea vechi sub evenimentele mai apropiate în timp. Din această pricină, autoritatea doicii este neputincioasă în ochii tăi, pentru că anii scurși au îndepărtat binefacerile ei. Acesta este motivul pentru care nu mai simți nici urmă de respect față de profesorul tău. Așa se face că, în vreme ce tu te-ai ocupat de alegerile consulare și ai candidat pentru sacerdoții, susținătorul cvesturii tale s-a șters din amintire [1]. 3. Poate că dacă te vei cerceta cu de-amănuntul, vei descoperi la tine însuți viciul de care te plîngi. Este o nedreptate să te mînii pe o vină a întregii lumi și o neghiobie să te înfurii pe greșeala ta : dacă vrei să fii achitat, iartă. Prin răbdare îl vei face pe om mai bun, după cum îl vei înrăi, dacă îi vei aduce mustrări. Nu ai pentru ce să-l înăsprești pe nerecunoscător ; îndură-l în caz că mai păstrează în el o urmă de rușine. De multe ori, glasul prea puternic al unuia care ocăra a zdrobit un sentiment șovăielnic de sfială. Nimeni nu se teme să fie ceea ce părea că este. Cînd ești prins asupra faptului, rușinea este alungată.

XXIX. 1. „Am pierdut serviciul". Dar oare socotim că am pierdut lucrurile pe care le-am închinat zeilor ? Binefacerea este o jertfă : chiar dacă a fost zadarnică am făcut bine că am oferit-o. Omul cu pricina nu a fost așa cum am sperat. Noi să fim totuși cei care am fost mereu, deosebindu-ne de el. N-am făcut atunci paguba, ci am descoperit că am făcut-o. Nu dăm pe față un om

[1] Cariera senatorială la Roma presupunea exercitarea succesivă a următoarelor demnități : cvestura, edilitatea, pretura și consulatul (n. t.).

nerecunoscător fără să ne simțim ruşinaţi pentru că, într-adevăr, cînd ne plîngem de pierderea unui serviciu înseamnă că nu l-am făcut cum trebuie. 2. Pe cît ne stă în putință să apărăm cauza nerecunoscătorului în fața noastră : „Omul acesta nu a putut sau, probabil, nu a ştiut. Poate că va înapoia serviciul". Creditorul înțelept şi care nu s-a grăbit, a ştiut să înlăture povara unor datorii, dacă a sprijinit şi a încurajat amînarea scadenței. Trebuie să facem şi noi la fel : să dăm viață încrederii vlăguite.

XXX. 1. „Am pierdut serviciul". Nepriceputule, nu cunoşti momentul păgubirii tale. Ai pierdut binefacerea chiar în timp ce o făceai. Abia acum însă ai descoperit zădărnicia ei. Chiar în acele situații care păreau fără ieşire, cumpătarea a fost de mare folos. Cusururile sufletului trebuie tratate cu gingăşie, ca şi cele ale trupului. Adeseori firele, pe care răbdarea stăruitoare a fost în stare să le descurce, s-au rupt, cînd s-a tras cu furie de ele. Ce nevoie avem de vorbe supărătoare ? De plîngeri ? Sau de o urmărire înverşunată ? De ce să îl eliberezi pe omul acela ? De ce anume să-l scuteşti ? Dacă este nerecunoscător, atunci nu mai datorează nimic. 2. Din ce pricină să-l întăriți pe cel căruia i-ai făcut un mare bine, într-atît încît acesta să se prefacă din prieten îndoielnic în vrăjmaş adevărat şi să caute adăpost pentru sine în sentimentul nostru de ruşine ? Pentru ce un ins oarecare să aibă prilejul să spună : „Nu ştiu din ce cauză nu a putut să-l sufere pe omul căruia i-a fost atît de îndatorat. Aici se ascunde ceva". Demnitatea unui om situat mai presus de alții, chiar dacă nu a fost pîngărită, a fost măcar pe alocuri atinsă de plîngerile suferite. Nimeni nu se mulțumeşte cu închipuirea unor lucruri mărunte, atunci cînd încearcă să cîştige încrederea prin mărimea minciunii sale.

XXXI. 1. Cît de bine este să se păstreze față de omul nerecunoscător aparența prieteniei, și, în caz că el va dori să revină pe calea cea bună, prietenia însăși! Bunătatea stăruitoare înfrînge răutatea. Or, nimeni nu are o inimă atît de aspră și de potrivnică faptelor plăcute, încît să nu-i îndrăgească pe cei rămași buni chiar în cazul unei nedreptăți: prima datorie față de asemenea oameni se naște tocmai din lipsa pedepsei pentru nerecunoștință. 2. Prin urmare, îndreaptă-ți gîndurile spre binefaceri: „Nu mi s-a dovedit nici o recunoștință. Ce să fac?“ Ceea ce fac și zeii, creatorii desăvîrșiți ai tuturor lucrurilor. Ei încep să facă servicii unor ființe care nu știu nimic despre darurile lor și continuă să le împartă chiar și nerecunoscătorilor. 3. Unul îi învinuiește pe zei de indiferență față de oameni, altul de nedreptate. Unul îi alungă dincolo de lumea sa și îi părăsește acolo, fără lumină și fără vreo preocupare, trîndavi și neputincioși. Soarelui îi datorăm împărțirea timpului nostru între trudă și odihnă. Din pricina lui, am scăpat de bezna veșnică și nu ne-am cufundat în întuneric. Prin mersul său, el orînduiește anotimpurile și tot el ne hrănește trupurile, înalță din pămînt semințele și pîrguiește roadele. Totuși, unii îl numesc o bucată de stîncă ori un glob de flăcări reunite de întîmplare, sau îi dau orice alt nume în afara aceluia de zeu. 4. Cu toate acestea, asemenea părinților foarte buni care rîd de vorbele supărătoare rostite de copiii lor, zeii nu încetează defel să ofere servicii din belșug, chiar și acelora ce pun la îndoială existența lor. Ba dimpotrivă, își risipesc cu o dărnicie egală bunurile printre neamuri și popoare, neavînd de cîștigat decît o singură putere, aceea de a fi de folos. Ei împrăștie asupra pămîntului ploi binevenite, răscolesc mările cu suflarea lor, deosebesc anotimpurile prin mersul pe cer al astrelor. Ei îmblînzesc iernile și verile cu dulceața unei adieri și, liniștiți și îngăduitori, rabdă greșelile unor inimi nestatornice. 5. Să-i imităm și noi pe zei: să dăruim, chiar dacă multe dintre darurile noastre au fost zadarnice. Să dăm fără

oprelişti altor oameni, să dăm chiar cînd ştim că vom pierde binefacerea. Ruinele n-au oprit pe nimeni să înalţe case şi, în timp ce focul mistuie penaţii [1], punem temelii noi pe locul cald încă. Oraşele nimicite de repetate ori le încredinţăm aceluiaşi pămînt. Într-atît stăruie sufletul în încrederea lui! Pe mare şi pe uscat, ar înceta orice lucrare omenească dacă încercările nereuşite nu ar fi luate cu zel de la capăt.

XXXII. Omul acesta este nerecunoscător, dar nu mie mi-a făcut o nedreptate, ci lui însuşi. Eu m-am folosit de binefacerea mea chiar în timp ce o făceam. De acum înainte, chiar dacă nu voi fi mai şovăitor în a face bine, voi dărui însă cu mai multă atenţie. Tot ce am pierdut odată cu serviciul făcut zadarnic, voi primi înapoi de pe urma celorlalte. Chiar şi nerecunoscătorului îi voi face din nou un bine şi, întocmai ca un bun agricultor, voi birui pămîntul sterp, cultivîndu-l cu îngrijire. Serviciul este pierdut pentru mine, în timp ce omul nerecunoscător este pierdut pentru toată lumea. Să faci binefaceri şi să nu le izbuteşti, nu înseamnă măreţie sufletească. Să pierzi şi totuşi să dărui, iată ce este propriu unui suflet cu adevărat mărinimos.

Traducere de
Paula Bălaşa

[1] Divinităţi protectoare ale casei (n. t.).

DE OTIO AD SERENUM
(DESPRE RECREERE, CĂTRE SERENUS)

BINEFACERILE TIHNEI [1]

I. 1. ... [2] societatea consimte pe deplin să ne încurajeze în viciu. Chiar dacă nu încercăm decît să ne salvăm, ne va fi totuşi de ajutor izolarea : vom izbuti astfel să fim mai buni. În acest timp, ne vom putea apropia de oamenii virtuoşi, după a căror pildă ne-am putea călăuzi. Avem însă nevoie de tihnă : departe de orice amestec din afară, departe de gloata care ne-ar putea abate de la convingerile noastre, şi aşa şovăielnice, putem fi consecvenţi. Astfel viaţa, netulburată de nestatornicia gîndurilor noastre, îşi va urma în linişte făgaşul. 2. Dintre toate relele, cel mai primejdios este să schimbăm o meteahnă cu alta : pierdem astfel un rău cu care cel puţin sîntem deprinşi. Urmărim mereu un alt scop şi sîntem supuşi

---

[1] Lat. *otium* ; cuvîntul nu are un echivalent perfect în limbă română ; în limba latină desemnează preocupările libere, care includ : recreerea, lectura şi filozofia. I se opune *negotium*, activităţile practice. În traducerea de faţă se vor folosi următoarele sensuri apropiate : timp liber, tihnă, răgaz (n. t.).

[2] Lacună în text (n. t.).

unei noi suferințe, pe lîngă cea veche : judecata ne e șubrezită de atîtea schimbări. 3. Trecem necontenit de la o dorință la alta. După ce am încetat a rîvni ceva, simțim iarăși ispita vechii dorințe. Lăcomia și căința ne iau pe rînd în stăpînire. Într-adevăr, sîntem sclavii opiniei altora ; ni se pare că un lucru are valoare dacă e acoperit de laude și poftit de mulți, nu dacă e într-adevăr prețios. La fel, un drum nu e bun sau rău în sine, ci îl judecăm după mulțimea pașilor care nu se mai întorc[1].

APARENTUL CONFLICT ÎNTRE TIHNĂ ȘI ÎNVĂȚĂTURA STOICĂ. DOVEZI CĂ STOICISMUL NU RESPINGE TIHNA

4. Îmi vei spune : „Ce gînduri ai, Seneca ? Îți părăsești crezul ? Se știe, desigur, ce spun stoicii voștri : „Pînă în ultima clipă a vieții vom fi neobosiți, nu vom înceta să ne străduim pentru binele societății, să dăm ajutor celui singur, ba chiar dușmanilor noștri, să ne dovedim tăria. Noi nu îngăduim retragerea la nici o vîrstă, întocmai cum zice eroul : „Ne apăsăm coiful pe părul albit[2]. Pentru noi nu există odihnă cît timp trăim, iar clipa morții, nici ea, nu e învinsă de încremenire. Cum de pomenești de îndemnurile lui Epicur în mijlocul învățăturii lui Zenon ? Dacă ți-e lehamite de filozofia ta, de ce nu te îndepărtezi de eă hotărît, în loc să o trădezi ?“ 5. Deocamdată îți voi răspunde așa : „Oare ce pot să fac

---

[1] Aluzie la fabula *Leul și vulpea*, *cf. Horațiu, Epist.*, I, I, 70-75 (n. t.).

[2] Cf. Vergiliu, *Eneida*, IX, 512 ; eroul este rutulul Numanus (n. t.)

mai mult decît să fiu pe măsura îndrumătorilor mei ? Ei bine, nu voi urma calea pe care mi-au arătat-o, ci drumul pe care l-au urmat ei înșiși".

II. 1. Îți voi dovedi acum că nu m-am îndepărtat de filozofia stoică, așa cum nici stoicii înșiși n-au făcut-o. Totuși, aș fi foarte îndreptățit să urmez numai pildele și nu învățăturile lor. Îmi voi împărți în două argumentația : mai întîi, în prima tinerețe, poți să te dedici cu totul contemplației adevărului, să cauți un mod de a trăi și să-l practici departe de lume. 2. În al doilea rînd, după ce ți-ai îndeplinit serviciul militar și ai ajuns în amurgul vieții, să poți trăi după bunul tău plac, lăsînd celelalte preocupări în seama altora. Avem ca exemplu vestalele : în timpul îndatoririlor lor, ele învață să îndeplinească ritualurile religioase [1]. Apoi, la rîndul lor, îi învață pe alții.

III. 1. Stoicii au deprins și ei acest mod de viață, iar eu mă alătur opiniei stoice din convingere, nu fiindcă mi-am impus ca lege să nu întreprind nimic împotriva preceptelor lui Zenon sau Crisip. A urma cu stăruință o singură filozofie — aceasta e pe potriva unei facțiuni politice, nu a senatului. O, dacă s-ar putea ca adevărul să fie stăpînit și ridicat în lumină, iar noi să nu ne schim-

---

[1] *Vestale*, preotese ale Vestei, zeița căminului la romani. Ele aveau datoria să rămînă caste, iar sarcina lor era de a întreține focul sacru în templele Vestei. La vîrsta de 40—45 ani își încetau îndatoririle și se căsătoreau, integrîndu-se în viața socială (n. t.).

băm cu nimic ideile![1] Căci noi acum căutăm adevărul deopotrivă cu profesorii noștri. 2. Iată în ce constă marea neînțelegere dintre stoici și epicureici (deși ambele filozofii conduc la tihnă pe căi diferite) : Epicur spune : „Înțeleptul nu va lua parte la viața publică decît în situații cu totul deosebite". Iar Zenon : „Va lua parte la viața obștească dacă nu-l va împiedica ceva". 3. Unii îndeamnă la retragere din convingere, ceilalți numai în împrejurări excepționale. Mai mult : dacă statul e prea corupt ca să poată fi ajutat, dacă e cufundat în stricăciune, înțeleptul nu se va strădui în zadar, nici nu se va jertfi de prisos ; sau dacă el nu are destulă putere și autoritate, iar viața obștească nu e pentru el, sau sănătatea îl împiedică, înțeleptul nu va intra pe o cale nesigură. Întocmai cum corăbiile putrede nu sînt scoase în larg, nici cei cu trupul beteag nu sînt chemați sub arme. 4. Așadar, tînărul fără experiență, înainte de a înfrunta furtunile, ar putea să stea mai mult la adăpost. De la bun început să se închine preocupărilor spirituale, trăind într-o tihnă desăvîrșită. Va putea astfel să-și cultive virtutea, care e la îndemînă chiar celor mai puțini activi. 5. Nu cerem altceva omului decît să fie folositor societății. Dacă poate, întregii societății ; dacă nu, măcar unei părți din ea. Dacă nici aceasta n-o poate înfăptui, să-i ajute atunci pe cei apropiați. Sau, în sfîrșit, să fie de folos pentru el însuși. Cînd omul este folositor aproapelui, devine sprijin al întregii societăți. Iar cel căzut în viciu nu-și face rău numai lui, ci și oamenilor pe care i-ar fi putut ajuta, dacă ar fi practicat

[1] Astfel Seneca renunță la exortarea vieții civice active, preconizată în *De tranquillitate animi*, și revine la recomandarea retragerii din viața obștească. La data redactării opusculului *De otio*, Seneca nu mai era consilierul și preceptorul lui Nero și, dezamăgit, se retrăgea el însuși din activitatea politică (n. t.).

vîrtutea. La fel, cine se ajută singur, face un bine societății, întrucît se formează ca ființă folositoare.

IV. 1. Să ne închipuim acum două feluri de state: unul vast și într-adevăr universal, care cuprinde zei și muritori. Dacă îl cutreierăm, nu-i dăm de capăt, căci hotarele unui astfel de stat se întind pînă la soare[1]. De celălalt stat sîntem legați prin naștere (poate fi Atena, Cartagina sau oricare alt oraș). Acesta nu cuprinde toți oamenii, ci doar un număr mic dintre ei. Sînt unii care au grijă de soarta statului mare, deopotrivă cu a celui mic. Unii sînt preocupați doar de statul mic. În sfîrșit, alții duc grîja întregii omeniri. 2. Cetății universale îi sîntem de trebuință chiar departe de viața publică, poate încă mai folositori. Gîndim în tihnă și căutăm răspuns la tot felul de întrebări: Ce este vîrtutea? E unică sau are mai multe înfățișări? Oamenii sînt buni prin natură sau devin mai buni prin studiu? Există o singură îmbinare apă-uscat, ori zeii au răspîndit în univers *mai multe* alcătuiri de acest fel? Materia e continuă și compactă? Din ea se zămislește totul? E difuză și formată din corpuri și vid? Unde se află sălașul zeilor? Oare ei își contemplă creația sau o și mînuiesc? Divinitatea învăluie lumea din afară sau e răspîndită în interiorul ei? Lumea e fără moarte sau pieritoare ca orice lucru ivit vremelnic pe pămînt? Pentru ce oare înțeleptul îi este pe plac divinității? Pentru ca opera divină să nu rămînă fără mar-

[1] Seneca se referă aici la Cetatea universală, umano-divină, pe care de multă vreme o preconizau stoicii. Totodată Seneca va revaloriza conceptul de *otium* și va transforma *contemplația (contemplatio)* într-o formă de acțiune *(actio)* (n. t.).

tori [1]. Avem obiceiul să spunem că a trăi potrivit cerințelor naturii este binele suprem. Natura ne-a creat pentru ambele moduri de viață : contemplație și acțiune.

V. 1. Să dovedim acum cele arătate mai sus. Dar de ce să mai stăruim ? Nu e oare de-ajuns dacă fiecare își dă seama cu cît zel caută să afle ce încă nu știe și cît îl stîrnește orice poveste auzită ? 2. Sînt oameni care cutreieră mările și îndură truda lungilor călătorii, mînați de un singur gînd : acela de a descoperi mistere și taine. Acest imbold îi silește să se inghesuie la spectacole, să scormonească cotloane tăinuite, să cerceteze ascunzișuri, în sfîrșit să răscolească arhivele ca să afle obiceiurile neamurilor barbare. 3. Natura ne-a înzestrat cu o fire curioasă : conștientă de iscusința și frumusețea sa, ne-a făcut martorii atitor privelişti. Ea și-ar pierde rostul dacă nu ar avea pentru cine să desfășoare atitea opere măreţe, pure, măiestrit alcătuite, strălucitoare și de o frumusețe atît de felurită. 4. Dovada că natura a hotărît să fie privită cu de-amănuntul și nu doar zărită este locul pe care ni l-a hărăzit, în mijlocul universului, unde ni se oferă privelişte a întregii lumi. Ea l-a ridicat pe om și pentru a-i ușura observarea, i-a înălțat capul pe un gît mobil ; astfel, el poate roti fața după univers. Apoi, mînuind semnele zodiacului, șase în timpul zilei și șase în timpul nopții, natura a înfățișat omului toate părțile ei. Acesta a simțit dorința de a afla mai mult decît i se dezvăluie. 5. Într-adevăr, nu putem vedea totul sau cel puțin nu așa

[1] Așa cum s-a arătat într-o altă notă, Seneca nu crede în zeii tradiționali. A rezultat din prefață că el tinde să confunde *deus* (divinitatea) cu natura sau cu o forță motrice a ei. În orice caz, el nu afirmă clar că *deus* a creat natura. Aici însă operează cu o figură de stil (n. t.).

cum este în adevăr. Dar ascuțimea privirii deschide calea spre cunoaștere și pune temeliile adevărului, pentru ca cercetarea să poată trece de la ceea ce este vizibil la obscur și să descopere ceva mai vechi decît însăși lumea : de unde s-au născut aceste astre, care a fost starea universului înainte de a se disocia în părțile componente, ce rațiune a organizat haosul, cine a distribuit fiecărui lucru locul cuvenit, dacă datorită propriei naturi corpurile grele au coborît pe pămînt, iar cele ușoare s-au ridicat în zbor ; sau dacă corpurile au fost supuse legii unei forțe mai puternice decît zborul și greutatea proprie ; să mai afle dacă e adevărat că o parte dintre astre au căzut aidoma scînteilor pe pămînt și s-au fixat în acest loc străin ; ar fi dovada cea mai grăitoare că omul are suflet divin. 6. Gîndirea omenească străbate dincolo de cer, nemulțumită să cunoască numai lucrurile vizibile. Omul spune : „Scrutez dincolo de lumea pămînteană ca să descopăr dacă hăul e fără sfîrșit, sau chiar și acesta este îngrădit de hotare. Înfățișarea lumii nevăzute e fără formă și nedeslușită, sau părțile ei sînt așezate în mod egal într-o ordine oarecare ? [1] Sînt aceste părți legate de lumea reală sau despărțite prin anumite distanțe de ea ? Astfel lumea reală s-ar învîrti în vid. Sînt oare particule din care ia ființă tot ce există și va exista, sau materia e omogenă și în devenire doar în totalitatea ei ? Există opoziție între elemente, sau acestea duc pe căi diferite spre același țel ? 7. Gîndește-te cît de puțin timp a avut la dispoziție cel menit să cerceteze aceste adevăruri, chiar dacă a putut să-l cheltuiască cu zgîrcenie. N-a îngăduit să-i fie răpit nimic din timpul său ori să-l piardă cu nepăsare. Mai mult, orele sînt măsurate cu cea mai înverșunată econo-

[1] Stoicii considerau universul de formă sferică (n. t.).

mie. Dar chiar dacă atinge pragul cel mai înalt al vîrstei omenești și nici unul din darurile făcute de natură nu-i este împuținat de o soartă potrivnică, totuși omul e prea pieritor pentru a cunoaște veșnicia. 8. În ce mă privește, pot spune că trăiesc după natură dacă m-am închinat ei în întregime ca admirator și adorator. Totuși natura a vrut ca eu să merg pe două căi : a contemplației și a acțiunii. O fac bucuros, întrucît contemplația nu poate fi înfăptuită fără acțiune.

VI. 1. Tu îmi spui că e important de știut dacă te dedici contemplației din simplă plăcere, fără un scop anume, căci poți afla în contemplație o bucurie și un farmec deosebit. Îți voi răspunde că la fel de important e să știi cu ce gînduri te îndrepți spre viața obștească : oare n-o faci doar ca să fii veșnic pradă agitației, încît nu-ți rămîne răgaz să-ți ridici privirile din pămînt spre cer ? 2. Nu te-aș povățui să urmărești doar roadele imediate, să săvîrșești fapte goale de miez, lipsite de virtute sau duh. Cu aceași dragoste să îmbini acțiunea cu virtutea. Totodată, virtutea încătușată într-o odihnă care nu arată niciciînd ce-a dobîndit e un bun lînced și îndoielnic. 3. Oricine e de părere că virtutea trebuie să facă dovada deplină a izbînzilor sale, nu să se mărginească a hotărî doar modul de acțiune. Uneori să-și poată împlini gîndurile și să le transforme în fapte. Se mai poate întîmpla însă ca înțeleptului gata de a acționa, să-i lipsească prilejul. Îi va fi atunci îngăduit să se retragă ? 4. Cu ce simțăminte se retrage înțeleptul din viața publică ? El știe că și în această odihnă activă va fi de folos viitorimii. Este neîndoielnic că Zenon și Crisip au săvîrșit lucruri mai însemnate decît dacă s-ar fi aflat în fruntea unei armate sau dacă ar fi dat legi. Și ei au dat legi, dar nu

pentru un singur stat, ci pentru întreaga omenire. Deci ce l-ar împiedica pe un astfel de om de seamă să îndrume în tihnă veacurile viitoare ? Filozoful ține discursuri, dar nu în fața unui mare număr restrîns de oameni, ci în fața omenirii întregi de azi și de mîine. 5. În sfîrșit, se pune întrebarea dacă Zenon, Cleante și Crisip s-au călăuzit după propriile învățături. Fără îndoială, îmi vei spune că ei au trăit întocmai după cum au arătat că trebuie trăit. Însă niciunul dintre ei nu s-a ocupat de afacerile statului. Te vei împotrivi zicînd : „Nu s-a ivit împrejurarea sau ei n-au avut rangul care impune de obicei mînuirea treburilor obștei !“ Totuși, ei nu au trăit în nepăsare. Au găsit calea ca oamenii să dobîndească mai mult folos din preocupările libere ale acestor filozofii, decît din frămîntarea și năduşeala altora. Prin urmare, au dovedit sîrguință, deși nu s-au aflat în mijlocul treburilor publice.

VII. 1. Există trei feluri de a trăi, dintre care omul alege de obicei pe cel care i se pare mai potrivit : primul are ca țintă plăcerea, al doilea, contemplația și, în sfîrșit, al treilea, acțiunea. Să lăsăm deoparte disputa înverșunată a filozofilor și să cercetăm dacă nu cumva toate aceste feluri de viață nu ne duc, pe o cale sau alta, în același loc. Căci plăcerea nu e departe de contemplație, nici contemplația de plăcere. Iar cel ce își închină viața acțiunii n-o poate face fără contemplație. 2. Vei spune că una este să-ți pui în gînd un singur țel și alta să-l privești ca pe ceva legat de un altul. Neîndoios, deosebirea nu e neînsemnată. Totuși, nu se poate închipui un mod de viață rupt de altul. Contemplația nu se face fără acțiune, nici acțiunea fără contemplație. Chiar plăcerea, pe care o socotim dăunătoare, judecata încearcă s-o facă durabilă. 3. Deci și discipolii plăcerii au îmbrățișat acțiu-

nea. Cum să nu fie astfel, cînd însuși Epicur spune că uneori se va îndepărta de plăcere și chiar va căuta suferința : fie că plăcerea este pîndită de căință, fie că în felul acesta o durere măruntă este aleasă în locul unei suferințe mari. 4. Ce vor să dovedească toate acestea ? Că toți au îmbrățișat contemplația, unii ca singur scop. Pentru noi e doar un loc vremelnic de oprire, nu un port.

VIII. 1. Mai mult chiar, după filozofia lui Crisip, ne este îngăduită tihna. Aceasta nu înseamnă s-o trăim cu resemnare, ci s-o alegem de bună voie. Învățații noștri spun că înțeleptul nu trebuie să se ocupe de treburile vreunui stat. Ce însemnătate are pe ce cale înțeleptul ajunge la tihnă, dacă statul îl îndepărtează de viața politică ori el însuși se îndepărtează de stat, de vreme ce statul se va îndepărta de toți ? Întotdeauna statul se va îndepărta de cei care se apropie de el cu o supărătoare stăruință. 2. Se pune întrebarea : de treburile cărui stat se va ocupa înțeleptul ? Al Atenei, unde Socrate e condamnat, Aristotel ia calea exilului, iar pizma înăbușă virtuțile ? Nu-mi vei spune că înțeleptul va găsi aici un loc potrivit. Să privim Cartagina : nesfîrșit război civil, libertatea — o adevărată primejdie pentru cetățeanul bun, iar dreptatea și binele stau pe ultima treaptă a disprețului. Dușmanii sînt tratați cu o cruzime neobișnuită, iar cetățenii în chip vrăjmaș. Și de aici va fugi înțeleptul. 3. Dacă voi lua toate statele la rînd, nu voi găsi măcar unul să-l poată îngădui pe înțelept, sau în care înțeleptul să-și poată îndura traiul [1]. De vreme ce un stat așa cum îl închipuim noi e greu de găsit, este neapărat nevoie

[1] Așa cum am mai arătat, Seneca dă curs propriilor deziluzii politice și condamnă toate tipurile de stat (n. t.).

de tihnă. 4. Se spune că cel mai bun lucru este navigația ; se mai spune însă că nu poți pluti pe mări bîntuite de furtuni neașteptate care îl smulg pe cîrmaci din calea pe care o apucase. Atunci eu gîndesc că e ca și cum mi se interzice să ridic ancora, în timp ce navigația e ridicată în slăvi.

Traducere de
Svetlana Sterescu

NATURALES QUAESTIONES
(PROBLEMELE NATURII)

CARTEA ÎNTÎI : prefața ; cap. I—III ; XVII

MĂREȚIA ȘTIINȚEI NATURII

PREFAȚA. 1. Socot, o, Lucilius, bărbat distins între toți, că așa cum există o deosebire între filozofie și celelalte științe, tot așa există, chiar în cadrul filozofiei, o deosebire între partea care se referă la oameni și cea care se referă la divinitate [1]. Aceasta din urmă, mai înaltă și mai îndrăzneață, își îngăduie multe libertăți, fără să se mulțumească numai cu ceea ce putem vedea cu ochii. Ea presupune existența a ceva mai mare și mai frumos pe care natura l-a așezat în afara vederii noastre. 2. Așadar, între cele două părți ale filozofiei există aceeași diferență ca și între divinitate și om. Partea referitoare la om ne învață ce trebuie să se petreacă pe pământ, iar cea referitoare la divinitate dezvăluie ce se petrece în cer. Cea dintîi risipește îndoielile noastre și ne oferă lumina cu ajutorul căreia să distingem ambiguitățile vieții. Cealaltă se ridică mult deasupra negurii prin care orbecăim și smulgîndu-ne din întuneric ne duce în locul de unde izvorăște lumina. 3. Dealtfel, eu sînt recunoscător naturii

[1] În general, stoicii împart filozofia în trei părți : fizica, etica și dialectica. În fizică Seneca include și concepția sa despre divinitate. Dar el identifică divinitatea cu natura, cu o parte a ei, sau cu forța mai rece a universului (n. t.).

nu atunci cînd o privesc din acea parte care se dezvăluie tuturor, ci cînd am reușit să pătrund tainele ei ; cînd o să învăț din ce materie este alcătuit universul ; cine este creatorul sau paznicul acestuia ; ce este divinitatea ; dacă își dirijează întreaga acțiune numai spre ea însăși [1] sau dacă, uneori, își îndreaptă privirile și asupra noastră ; dacă ea creează zilnic cîte ceva sau a creat totul dintr-o dată ; dacă este numai o parte a lumii [2] sau este însăși lumea [3] ; dacă îi este permis și astăzi să mai hotărască ceva și să se mai abată întrucîtva de la legea destinului, și dacă nu cumva faptul de a fi creat lucruri care pot fi schimbate nu constituie o știrbire a măreției sale și o recunoaștere a greșelii... Cine nu apreciază decît ceea ce este foarte bun trebuie să îndrăgească întotdeauna aceleași lucruri, fără a fi din această cauză mai puțin liber sau mai puțin puternic, întrucît el însuși își este propria sa necesitate. 4. Dacă nu mi-ar fi fost îngăduită cunoașterea acestor lucruri m-aș fi născut în zadar. Într-adevăr, de ce m-aș mai bucura că mă număr printre cei vii ? Numai pentru a cinsti hrana și băutura ? Ca să îndes acest corp nesănătos și fără vlagă, care piere dacă nu este umplut din nou, și ca să trăiesc ca slujitor al acestui bolnav ? Ca să mă tem de moarte, cînd îi sîntem sortiți din momentul nașterii ? Ia-mi acest bun de neprețuit și anume putința de a cunoaște, și atunci nu mai merită să asuzi și să te zbuciumi atît pentru viață. 5. O, ce vrednic de dispreț ar fi omul dacă nu s-ar putea ridica deasupra a tot ceea ce este omenesc ! Oare săvîrșim noi ceva măreț atît timp cît ne luptăm cu propriile noastre sentimente ? Chiar dacă izbutim să ne situăm deasupra lor, noi nu am învins decît niște slăbiciuni. Trebuie oare să ne ridicăm în slăvi pentru că nu sîntem la fel cu cei mai răi dintre oameni ? Nu văd de ce s-ar mîndri cineva, într-un spital,

[1] Conform doctrinei epicureice (n. t.).
[2] Așa cum considerau stoicii și Aristotel (n. t.).
[3] Conform doctrinei lui Pitagora, părere împărtășită și de Aristotel (n. t.).

pentru că este ceva mai zdravăn decît ceilalți bolnavi. 6. Există o mare deosebire între vigoare și sănătate. Ai scăpat de bolile sufletului ; nu ești prefăcut și nici nu-ți schimbi felul de-a vorbi după dorința celuilalt ; nu ai nici sufletul ascuns și nu vădești acea lăcomie care își refuză ei înșeși tot ce a dobîndit de la alții ; nu ești nici risipitor, pierzînd în chip rușinos banii, pentru ca apoi să-i redobîndești într-un chip încă și mai rușinos ; nu ești stăpînit nici de ambiție, care nu te poate duce la demnitate decît pe o cale necinstită. Cu toate acestea, tu n-ai cîștigat nimic ; ai scăpat de multe, însă nu și de tine însuți. Virtutea aceasta spre care năzuim noi nu este măreață fiindcă pentru a deveni fericit este de ajuns să te ții departe de rău, ci deoarece ușurează sufletul, îl pregătește pentru cunoașterea lucrurilor cerești și-l face vrednic să ajungă în apropierea divinității. 7. Numai atunci sufletul este desăvîrșit și atinge deplinătatea condiției omenești cînd, călcînd în picioare întreg răul, pătrunde pînă în străfundul naturii. Atunci, rătăcind printre stele, el rîde de mozaicurile celor bogați, de întregul pămînt cu tot aurul său, pe care fie l-a scos el însuși și l-a oferit pentru a fi bătut în monezi, fie l-a lăsat ascuns pentru a sluji lăcomiei urmașilor. 8. Sufletul nu poate disprețui porticurile și tavanele strălucitoare de fildeș, arborii tunși și cursurile de apă deviate prin locuințe, mai înainte de a înconjura pămîntul ; zărindu-l de sus atît de îngust și în mare parte acoperit de ape, iar acolo unde se ridică deasupra lor pe o întindere mai mare scorojit fie din cauza arșiței, fie din pricina înghețului, el a fost nevoit să spună : „Punctul acela este pămîntul pe care atîtea seminții și-l împart cu fierul și cu focul ? 9. O, ce vrednice de rîs sînt granițele dintre muritori ! Imperiul nostru îi împiedică pe daci să treacă dincolo de Istru [1] și îi ține cuprinși pe

[1] În antichitate prin Istru era desemnat cursul inferior și gurile Dunubiului (Dunărea de astăzi). De fapt, dacii făceau adesea incursiuni dincolo de Dunăre (n. t.).

traci datorită munților Haemus [1]; Eufratul stă în fața parților; Danubiul desparte țara sarmaților de meleagurile romane; Rinul mărginește Germania; Pirineii își înalță crestele la mijloc între Gallia și Hispania; un deșert arid se întinde între Egipt și Etiopia. 10. Dacă cineva ar da furnicilor inteligența omului, oare n-ar împărți și ele în mai multe provincii aceea mică bucată de cîmp? Cînd tu te vei ridica într-o sferă cu adevărat înaltă nu-ți va plăcea să spui: «O turmă întunecată se întinde pe cîmpie» [2], ori de cîte ori vei vedea mergînd o armată cu flamurile ridicate, sau, ca și cum ar îndeplini ceva măreț, înaintînd cavaleria și desfășurîndu-se? Această foială este vrednică de furnici care trudesc într-un spațiu îngust. Dealtfel, care este deosebirea dintre ele și noi dacă nu măsura neînsemnatului corp?" 11. Pămîntul ăsta pe care voi navigați, vă războiți, domniți, nu este decît un punct. Voi nu întemeiați decît imperii neînsemnate, chiar dacă hotar le este însuși oceanul. Aici sus există spații uriașe, la stăpînirea cărora este admis sufletul; aceasta este posibil chiar dacă el a luat cu sine numai foarte puțin din ceea ce ține de trup, cu toate că s-a curățat de toată mizeria și, înălțîndu-se despovărat, ușor, se mulțumește cu puțin. 12. De îndată ce a atins acele locuri, sufletul s-a hrănit și a crescut. Scăpat parcă din lanțuri, s-a reîntors la obîrșie; dovada esenței sale nobile o constituie faptul că el este desfătat de lucrurile divine, pe care nu le consideră străine, ci socotește că îi aparțin. El privește liniștit apusul și răsăritul soarelui și drumurile lor atît de armonios deosebite; observă locul unde își arată mai întîi lumina pe pămînt fiecare stea, pînă unde se înalță ea și pînă la ce nivel coboară. Observator curios, el cercetează tot ce vede. Și de ce să nu cerceteze? Știe doar

[1] Astăzi, munții Balcani. Seneca schițează granițele Imperiului roman din secolul I e.n.: Dunărea, Rinul, Oceanul, deșertul african și vest-asiatic, Eufratul (n. t.).

[2] Vergiliu, *Eneida*, IV, 404 (n. t.).

că toate îl privesc. 13. Atunci el, disprețuiește îngustimea fostului său domiciliu, trupul. De fapt, ce distanță este între țărmurile cele mai îndepărtate ale Hispaniei și regiunea Indusului ? O cale ce se poate străbate în foarte puține zile dacă un vînt prielnic mînă corabia [1]. Dimpotrivă, spațiul ceresc oferă o cale de treizeci de ani celei mai rapide stele [2] care nu întîmpină nici o împotrivire la înaintare și se deplasează cu o viteză constantă. Acolo, sufletul învață, în sfîrșit, ceea ce a dorit atît de mult ; acolo începe să cunoască divinitatea. Ce este divinitatea ? Mintea universului [3]. Ce este divinitatea ? Tot ceea ce vezi și tot ceea ce nu vezi [4]. În sfîrșit, să se acorde însemnătate acesteia. Fără divinitate nu se poate imagina nimic cu adevărat măreț, dacă avem în vedere că ea singură este totul, stăpînindu-și opera atît dinăuntru cît și dinafară. 14. Așadar, care este deosebirea între natura divinității și natura noastră ? În natura umană sufletul este partea cea mai bună ; natura divină este însă numai suflet. Ea este în întregime numai rațiune, în vreme ce rătăcirea muritorilor este atît de mare încît ei consideră întîmplătoare și în voia hazardului lumea aceasta de o neasemuită frumusețe și ordine, de statornică fidelitate față de intenția divinității. Din această pricină oamenii o socotesc frămîntată de trăznete, nori, furtuni și de celelalte fenomene care lovesc pămîntul și regiunile înconjurătoare. 15. Această credință nebunească nu se limitează numai la oamenii simpli, ci se extinde și la cei care se consideră înțelepți. Există și

[1] Seneca se gîndește la o trecere din Europa în Asia peste Atlantic (n. t.).

[2] Cea mai rapidă stea era considerată planeta Saturn de astăzi (n. t.).

[3] Conform doctrinei aristotelice (n. t.).

[4] Seneca pendulează între a echivala divinitatea cu forța motrice, diriguitoare a naturii (mintea universului) și a pune semnul egalității între *deus (divinitatea)* și întreaga natură („tot ceea ce vezi și tot ceea ce nu vezi"), conform ideilor panteismului stoic (n. t.).

unii [1] care cred că sufletul lor este înzestrat cu darul previziunii. Această previziune ar orîndui atît treburile sale cît şi pe ale altora. Pe de altă parte, aceştia consideră universul, din care facem şi noi parte, fără raţiune, mînat de întîmplarea oarbă sau de o natură care nu ştie ce face. 16. Îţi dai seama ce important este să cunoşti toate acestea, să ştii a statornici hotarele lucrurilor şi cît de mare este puterea divinităţii ? Se foloseşte divinitatea de materia pe care ea însăşi a creat-o sau aceasta exista dinainte ? Ce a fost mai întîi, materia sau raţiunea ? Raţiunea a venit peste materie, sau a fost invers ? Realizează divinitatea orice vrea, sau, ocupîndu-se cu atît de numeroase lucruri, îşi trădează opera ? Astfel, multe sînt rău alcătuite de acest mare creator, şi nu din cauză că meşteşugul său n-ar fi desăvîrşit, ci deoarece materia, asupra căreia şi-l exercită, refuză adeseori să urmeze arta lui. 17. A pătrunde aceste întrebări, a le însuşi, a fi stăpînit de ele, nu înseamnă oare a depăşi condiţia de muritor şi a te înscrie în alt destin mai bun ? „La ce-ţi foloseşte, vei spune, această cunoaştere ?“ Dacă nu şi la altceva, la un lucru îmi va folosi în mod sigur : voi afla cît de înguste sînt toate în comparaţie cu divinitatea [2].

DESPRE METEORIŢI

I. 1. Acum, ca să revin la scopul lucrării mele, ascultă ce ştiu despre focurile pe care aerul le poartă dintr-o parte într-alta a cerului. Explicaţia mişcării lor oblice şi foarte rapide este o mare forţă care le goneşte ; este clar că ele nu se mişcă singure, ci sînt aruncate înainte. 2. Aspectele pe care le îmbracă aceste focuri sînte multe şi felurite. Aristotel a dat unei anumite categorii numele

[1] Filozofii epicurieni (n. t.).

[2] Seneca echivalează iarăşi *deus* (divinitatea) cu întreaga natură (n. t.).

de „capră". Dacă vrei să mă întrebi din ce cauză le-a numit astfel, trebuie să-mi explici tu mai întîi de ce li se mai zice și „țapi". Dacă însă, așa cum este mai comod, vom conveni să nu mai punem întrebări la care știm că celălalt nu poate răspunde, este mai folositor să cercetăm fenomenul însuși decît să ne mirăm atît de mult că Aristotel a numit globul de foc „capră". Pentru că aceasta i-a fost înfățișarea, mare cît o lună, sub care i-a apărut lui Paulus în timpul războiului cu Perseus [1]. 3. Noi înșine am văzut, și nu o dată, o flacără ca un glob uriaș, care s-a risipit chiar în timpul deplasării sale. Am mai văzut o minune asemănătoare și în preajma morții lui August și în timpul lui Seian; iar la moartea lui Germanicus [2] a avut loc o prevestire asemănătoare. 4. Îmi vei spune: Așadar, tu ești atît de rătăcit încît crezi că zeii ne trimit semne prevestitoare ale morții? Sau socoți că pe pămînt există ceva atît de însemnat încît toată lumea trebuie să afle despre pieirea lui? Mai tîrziu va veni și rîndul acestor probleme. Deocamdată să vedem dacă acțiunilor omenești le este stabilită o anumită ordine și dacă sînt atît de strîns legate între ele, încît cele dinainte să fie ori cauza ori semnul prevestitor al celor ce urmează. Vom mai cerceta dacă problemele oamenilor sînt în atenția zeilor și dacă însăși această înlănțuire a acțiunilor vestește prin anumite semne sigure ceea ce trebuie să urmeze. 5. Pînă atunci sînt de părere că aceste focuri se ivesc într-un aer puternic comprimat, care este deviat într-o parte și respins din cealaltă, luînd astfel naștere o luptă; din această împotrivire rezultă „grinzile", „sferele", „torțele" și „strălucirile". Dacă izbirea este însă mai ușoară, mai mult o frecare, ca să zic așa, luminile care apar sînt mai slabe și „stelele zburătoare își poartă

---

[1] Perseus, rege al Macedoniei, înfrînt în anul 168 î.e.n. la Pydna de către armata romană condusă de Paulus Aemilius (n. t.).

[2] *Iulius Caesar Germanicus* (15 î.e.n.-19 e.n.), celebru general roman, tatăl viitorului împărat Caligula (n. t.).

pletele“ [1]. 6. Atunci, focuri foarte slabe desenează o dîră subțire, care se prelungește pe cer. Dealtfel nu există noapte care să nu ofere un asemenea spectacol ; pentru a avea loc fenomenul nu este nevoie de o mișcare de aer prea mare. În sfîrșit, mai pe scurt, cauzele sînt aceleași ca și în cazul trăznetelor, însă forța este mai mică. Așa cum ciocnirea moderată a norilor produce slabe scînteieri, iar impactul lor puternic, fulgere intense, tot astfel, cu cît masele de aer vor fi mai mici sau izbirea lor mai puțin puternică, cu atît lumina emisă va fi mai slabă. 7. Aristotel ne dă explicația acestui fenomen. Globul pămîntesc, spune el, exală multe și felurite corpuri : unele umede, altele uscate, unele fierbinți și altele ușor inflamabile. Nu este de mirare că, din moment ce emanațiile pămîntului sînt de mai multe feluri și diferite, corpurile cerești nu au aceeași culoare : *Canicula* [2] are culoarea roșu-aprins ; Marte, roșu mai slab ; Jupiter nu are nici una, întrucît strălucirea sa este cea a luminii pure. 8. În numărul mare al corpusculilor aruncați afară de pămînt și mînați către regiunile superioare trebuie să existe unele substanțe inflamabile care, ajunse în nori, se pot aprinde nu numai datorită ciocnirii lor, ci și din pricina razelor de soare. Căci și pe pămînt unele crengi presărate cu pucioasă atrag focul de la distanță și se aprind. 9. Prin urmare, se poate ca o astfel de materie, îngrămădită între nori, să se aprindă ușor și astfel să existe focuri mai mici sau mai mari, după cum au mai puțină sau mai multă putere. Este o prostie să crezi că aceste focuri sînt fie stele care cad, fie aștri care sar dintr-o parte într-alta a cerului, sau să crezi că din stele se îndepărtează sau se rupe vreo bucată. 10. Dacă ar fi așa, ar trebui să nu mai existe stele, pentru că nu există noapte în care să nu ți se pară că foarte multe stele se deplasează, împinse în direcții diferite. Cu toate acestea,

[1] Vers din Vergiliu, *Eneida*, V, 528 (n. t.).
[2] Canicula este numele dat de romani stelei Sirius (n. t.).

fiecare stea se află la locul ei, iar mărimea lor rămîne neschimbată. Rezultă, deci, că focurile iau naștere dedesubtul stelelor și se sting repede, fiindcă nu au o bază și un sălaș anume. 11. „De ce, însă, ele nu străbat spațiul și în timpul zilei?“ Dar ce, tu vei putea susține că în timpul zilei nu există stele pentru că ele nu se văd? Așa cum stelele se ascund și sînt umbrite de strălucirea soarelui tot așa și meteorii luminoși trec pe cer și în timpul zilei, însă claritatea luminii îi ascunde. Uneori, totuși, ei luminează cu o intensitate atît de mare încît, dacă pot întrece strălucirea soarelui, se văd și ziua. 12. Epoca noastră a văzut în mod sigur, și nu numai o singură dată, meteori luminoși îndreptîndu-se în plină zi unii de la răsărit la apus, iar alții în sens contrar. Marinarii consideră semn de furtună zborul unei astfel de stele dintr-o parte într-alta. Dacă acestea sînt într-adevăr semne prevestitoare ale vînturilor, atunci ele se produc în locul de unde vin vînturile, în aerul care se află între pămînt și lună. 13. În timpul unei furtuni puternice, ni se pare că stelele se așează pe velele corăbiei; atunci, cei aflați în pericol cred că sînt ajutați de puterea divină a lui Castor și Pollux [1]. Temeiul acestei speranțe este faptul că atunci devine limpede că furtuna se risipește și vînturile încetează; dacă ar fi altfel, acele focuri ar fi purtate mai departe și nu s-ar mai fixa într-un loc. 14. O stea a fost văzută pe vîrful lăncii lui Gylippos [2] în timp ce acesta se îndrepta spre Syracuza. În castrele romane s-au văzut stîlpi care păreau că ard; desigur, acele focuri au coborît pe ei. Există unele focuri care, întocmai ca trăznetul, lovesc animale și tufișuri; dacă au însă o forță mai mică, ele doar curg și se așează fără să izbească sau

[1] Numiți și Dioscuri, fiii lui Zeus și ai Ledei, sînt eroi mitologici care, ajunși în cer, au devenit constelația Gemenilor. Romanii îi considerau zeii protectori ai corăbierilor (n. t.).

[2] Luptător din Sparta, care, în anul 414 î.e.n., a venit în ajutorul cetății Syracuza, asediată de atenieni (n. t.).

să rănească. Unele însă țîșnesc dintre nori ; altele apar pe timp senin, dacă aerul a fost prielnic trecerii lor. 15. Uneori tună chiar dacă cerul este senin, din aceeași pricină ca și atunci cînd este înnourat ; lovindu-se de el însuși, aerul, fie el mai limpede și mai uscat, se poate comprima și dă naștere la unele corpuri asemănătoare cu norii care, ciocnindu-se, produc acea bubuitură. Așadar, cînd iau naștere „grinzi", „scuturi", și apariții de focuri uriașe ? În clipa în care o cauză asemănătoare se exercită cu o forță mai mare într-o astfel de materie.

DESPRE HALOU

II. 1. Să cercetăm acum în ce mod se formează acea lumină strălucitoare care înconjură stelele. Se povestește că în ziua în care divinul August a intrat în Roma, întorcîndu-se din Apollonia, s-a observat în jurul soarelui un cerc de culori diferite, așa cum sînt de obicei în curcubeu. Grecii au numit acest fenomen „halo" ; noi îi putem spune mai exact „coroană". Voi arăta acum modul în care se spune că se produce. 2. Cînd se aruncă o piatră într-un bazin, vedem că apa se desparte în mai multe cercuri, primul fiind cel mai îngust, următorul mai larg, iar celelalte din ce în ce mai mari, pînă cînd șocul slăbește și se pierde în întinderea nemișcată de ape. Ne gîndim că un fenomen asemănător are loc și în aer. Cînd acesta a devenit mai dens, el este sensibil la loviturile primite ; atingîndu-l, lumina soarelui, a lunii sau a oricărei stele îl obligă să se retragă în cercuri. Căci lichidul, aerul și tot ceea ce se deformează la lovitură ia forma obiectului care l-a izbit. Însă orice lumină este circulară, deci și aerul lovit de lumină va lua aceeași formă. 3. Tocmai de aceea grecii au numit asemenea lumini strălucitoare „arii", pentru că de obicei locurile destinate baterii grîului sînt de formă rotundă. Aceste „arii" sau „coroane" nu se formează, însă, așa cum credem noi, în vecinătatea stelelor. Ele se găsesc la o foarte mare distanță de acestea, cu toate că

par a le încinge ca o coroană. O asemenea imagine se constituie nu departe de pămînt, deşi vederea noastră, neputincioasă, ca de obicei, este înşelată şi o consideră aşezată chiar împrejurul stelei. 4. În apropierea soarelui sau a stelelor nu poate lua naştere nimic asemănător, deoarece eterul care le înconjoară este puţin dens, iar formele nu se imprimă decît în medii dense şi compacte; în cele puţin consistente, ele nu au unde să se prindă sau să se fixeze. Şi în băi se distinge o astfel de imagine formată în jurul opaiţului din pricina întunecimii aerului dens; adesea, acest fenomen se datorează şi vîntului de sud, cînd atmosfera este foarte grea şi densă. 5. Cîteodată, aceste cercuri luminoase se dizolvă treptat şi dispar. Alte dăţi, ele se destramă într-un punct anume şi din acea direcţie aşteaptă corăbierii vîntul, de unde a dispărut o parte din coroană; dacă ea se rupe dinspre nord, va bate acvilonul, iar dacă dinspre apus, zefirul. Avem astfel o dovadă că aceste coroane se formează de obicei în acea parte a cerului în care bat vînturile; în straturile superioare nu apar coroane pentru că acolo nu sînt nici vînturi. 6. La aceste mărturii mai adaugă şi faptul că niciodată nu se încheagă o coroană dacă aerul nu este liniştit şi vîntul domol; altfel, ele nu apar, căci numai aerul nemişcat poate fi împins dintr-o parte într-alta şi modelat în vreun fel. Aerul care curge nu poate fi lovit de vreo lumină; el nu se poate împotrivi şi nici nu poate fi modelat, deoarece, de la început, se risipeşte în mai multe direcţii. 7. Aşadar, niciodată vrea stea nu va fi înconjurată de o asemenea coroană dacă aerul nu va fi dens şi nemişcat şi nici nu va păstra conturul luminii care l-a izbit. Şi aceasta nu fără temei. Să luăm din nou exemplul dat mai înainte. O piatră aruncată într-un bazin sau într-un lac cu apa liniştită produce nenumărate cercuri; acest lucru nu se întîmplă însă într-o apă curgătoare. Din ce pricină? Deoarece, curgînd, apa tulbură orice figură. Prin urmare, la fel se întîmplă şi în aer; cel

liniștit poate lua o anumită formă și, dimpotrivă, cel care este agitat și curge nu are această posibilitate, orice lovitură și orice formă rezultată în urma ei fiind tulburată. 8. Cînd coroanele despre care am vorbit se împrăștie uniform și dispar este semn că aerul este în repaos, calm și liniștit. Dacă ele se destramă într-o parte, vîntul va bate din direcția din care a apărut ruptura. Cînd ele se rup în mai multe locuri, atunci va fi furtună. 9. Din ce cauză se întîmplă așa, se poate înțelege din cele arătate mai sus. Deoarece, dacă coroana se destramă de jur-împrejur, înseamnă că aerul este echilibrat și prin urmare liniștit. Dacă s-a rupt într-o singură parte, reiese că pe acolo s-a năpustit aerul și, așadar, din acea regiune va sufla vîntul. Cînd coroana este sfîșiată și ruptă din toate părțile, este clar că a fost izbită din mai multe direcții, aerul agitat lovind-o și dintr-o parte și din cealaltă. Așadar, din această nestatornicie a aerului care lovește și se zbuciumă din toate părțile se naște viitoarea furtună cu foarte multe vinturi. 10. Aceste corane se observă aproape în toate nopțile în jurul lunii și a altor stele ; în timpul zilei, însă, se văd atît de rar încît mulți greci au tăgăduit producerea lor ziua, deși istoricii afirmă contrariul. Cauza acestor rare apariții este faptul că lumina soarelui este atunci mai puternică, iar aerul agitat și încălzit de ea este mai puțin dens. Lumina lunii nu are însă nici o forță și de aceea aerul dimprejur susține mai ușor coroana. 11. Celelalte stele asemănătoare lunii sînt la fel de lipsite de forță și nu pot străbate aerul cu puterea lor ; astfel, imaginea este luată și păstrată într-o materie mai rezistentă, care cedează mai puțin. Pentru că aerul nu trebuie să fie nici atît de dens încît să oprească și să respingă lumina ajunsă la el, nici atît de puțin dens sau moale încît să nu ofere nici o piedică razelor care vin. Această situație se întîlnește în timpul nopții, cînd stelele lovesc cu lumina lor fără violență sau brutalitate aerul înconjurător, străbătînd în timpul zilei pe cel mai dens decît de obicei.

III. 1. Spre deosebire de coroane, curcubeul nu apare decît foarte rar noaptea, pentru că luna nu are atîta putere încît să străbată norii cu lumina sa și să-i învăluie în culoarea razelor soarelui, alcătuind astfel aspectul de curcubeu. Deoarece unele părți ale norilor sînt mai bombate, altele mai teșite ; unele sînt prea dense ca să permită trecerea luminii soarelui, altele prea puțin consistente pentru a o reține. Această inegalitate amestecă deopotrivă lumina și umbra și face să reiasă această varietate coloristică minunată a curcubeului. 2. Se mai dă și o altă explicație apariției curcubeului. Cînd o țeavă se sparge într-un loc și apa iese cu forța prin gaura îngustă, împrăștiindu-se oblic în fața soarelui, vedem ivindu-se aspectul unui curcubeu. Vei constata că se întîmplă același fenomen dacă vei observa un om care își curăță haînele ; cînd își umple gura cu apă și stropește ușor veșmintele desfăcute din legătură, apar în aerul stropit feluritele culori care strălucesc de obicei și în curcubeu. 3. Să nu te îndoiești că acest fenomen își are cauza în lichid ; căci curcubeul nu se formează niciodată dacă nu sînt nori. Să cercetăm, însă, cum ia el naștere. Unii spun că există anumite picături prin care soarele poate trece ; altele sînt însă prea dense pentru a permite trecerea luminii. Așadar, de la primele ne vine lumina, de la celelalte umbra și, altfel, prin alternanța ambelor, ia naștere curcubeul ; partea care primește razele soarelui strălucește, iar cea care le respinge este mai obscură, umbrind și regiunile învecinate. 4. Alții resping și această explicație. Ea ar putea să pară adevărată dacă curcubeul n-ar avea decît două culori, constînd din lumină și umbră. Însă „mii de culori strălucesc, granița dintre ele înșelîndu-ne vederea : pînă într-atît de asemănătoare sînt culorile aflate

în contact, cele de la extreme fiind totuși distincte“ [1]. Vedem în curcubeu roșu-aprins, galben-argintiu, azuriu și alte culori schițate în linii delicate ca într-o pictură. După cum spune poetul, nu poți ști dacă culorile sînt diferite decît comparînd primele cu ultimele. Îmbinarea lor ne înșală, pînă acolo mergînd minunata măiestrie a naturii : culorile încep cu nuanțe foarte asemănătoare și se termină în chipuri atît de diferite. Așadar, ce pot face numai lumina și umbra, cînd în curcubeu trebuie reprodusă o infinitate de culori ? 5. Unii [2] socot că producerea curcubeului are loc astfel : cînd plouă, fiecare picătură de ploaie devine o oglindă ; fiecare dintre acestea reflectă lumina soarelui ; de aici rezultă deci multe, nenumărate imagini care, fiind deviate, se îndreaptă spre pămînt. În concluzie, curcubeul rezultă din amestecul mulțimii imaginilor soarelui. 6. Acest lucru se întemeiază pe următoarea experiență : într-o zi senină, pune afară o mie de ligheane cu apă și toate vor conține imaginea soarelui ; pune cîte o picătură de apă pe fiecare dintre frunzele unei plante și vei avea tot atîtea imagini ale soarelui. Dimpotrivă, o baltă uriașă nu va arăta decît o singură imagine. Din ce cauză ? Pentru că orice suprafață netedă limitată și împrejmuită de propriile ei hotare este o singură oglindă. Împarte, prin pereți, un bazin uriaș și el va conține tot atîtea imagini ale soarelui cîte spații sînt. Lasă-l întins cum este, neîmpărțit, și nu-ți va oferi decît o singură imagine. Nu are însemnătate cît de mică este suprafața apei sau a lacului. Dacă ea este mărginită, este o oglindă. Prin urmare, infinitatea de picături pe care ne-o aduce căderea ploii este alcătuită din tot atîtea oglinzi care conțin imagini ale soarelui. Cei care le privesc din față le văd confundate și, din cauza distanței, nu observă

[1] Ovidiu, *Metamorfoze*, VI, 65-67 (n. t.).

[2] De exemplu, Aristotel (n. t.).

intervalele dintre ele. În cele din urmă, în loc să apară cîte o imagine pentru fiecare, deosebim una singură, care rezultă din amestecul tuturor. 7. La fel gîndește și Aristotel. Orice suprafață netedă, spune el, reflectă razele privirii ; dar nimic nu este mai neted decît apa sau aerul, așadar, privirea noastră este oglindită și de către aerul dens. Cînd vederea noastră este slabă și fără putere de pătrundere, ea nu este suficientă, oricare ar fi consistența aerului întîlnit. Există chiar o anume boală de care suferă unii, care face ca acestora să le apară propria lor imagine peste tot în drumul lor. Din ce pricină ? Pentru că puterea slabă a ochilor lor nu poate străbate nici măcar stratul de aer care le este cel mai aproape și de aceea se întoarce la loc. 8. Prin urmare, efectul pe care îl produce în parte aerul dens asupra unora se manifestă în întregime la aceștia ; oricare i-ar fi consistența, aerul este suficient de viguros pentru a respinge o vedere neputincioasă. Privirea noastră este reflectată încă și mai departe de către apă ; fiind mai densă, ea nu poate fi străbătută de aceasta și, oprind razele privirilor, le trimite acolo de unde au venit. În concluzie, cîte picături sînt, tot atîtea oglinzi ; fiind însă atît de mici, ele reflectă numai culoarea soarelui, nu și forma lui. Apoi, deoarece în nenumăratele picături, care cad fără interval între ele, este redată aceeași culoare, începe să se formeze o singură imagine, întinsă și continuă, și nu mai multe imagini separate. 9. Cum poți tu susține, îmi vei spune, că aici, unde eu nu văd decît o singură imagine, există mai multe mii ? Și de ce au ele diferite culori, cînd soarele nu are decît una ? Pentru a respinge și această obiecție, precum și altele la fel de neîntemeiate, trebuie să spun că nimic nu este mai înșelător decît vederea noastră ; și aceasta nu numai față de obiectele pe care depărtarea ne împiedică să le deosebim în amănunt, dar și față de cele atît de apropiate încît le-ai putea atinge. Cînd apa acoperă o

ramură subțire, avem impresia, privind-o, că ea este ruptă. Fructele, privite printr-o bucată de sticlă, ne apar mult mai mari. Un portic mai lung îți lasă impresia că nu are intervale între coloane. 10. Să revenim la soare. Acesta, mai mare decît întreg pămîntul, după cum ne-o dovedește rațiunea, a fost într-atît micșorat de către vederea noastră încît, bărbați foarte înțelepți [1] susțin cu tărie că el nu este mai mare de o șchioapă. Soarele, despre care știm că este cel mai iute dintre toate corpurile cerești, nu este văzut de către nimeni dintre noi mișcîndu-se ; și nici nu am crede că se mișcă, dacă n-ar fi clar că s-a deplasat. Nimeni dintre noi nu simte că se mișcă lumea, care alunecă cu repeziciune, rostogolindu-se într-o clipă de la răsărit la apus. Prin urmare, de ce te mai miri că ochii noștri nu disting separat picăturile de ploaie și că, privind de la o distanță uriașă, dispare deosebirea dintre acele imagini minuscule ? 11. Nu încape îndoială că acest curcubeu este o imagine a soarelui alcătuită dintr-un nor scobit și umed. Explicația reiese din faptul că imaginea se află întotdeauna în partea opusă soarelui, înălțată sau coborîtă, după cum acesta coboară sau se ridică ; mișcîndu-se în sens invers, ea este mai ridicată cînd soarele coboară și mai joasă cînd el urcă. Adesea, un astfel de nor se formează oblic față de soare și atunci curcubeul nu mai ia naștere, pentru că imaginea nu-i vine din față. 12. Diversitatea culorilor nu se explică decît prin faptul că o parte dintre ele provin din soare, iar o altă parte din nori ; numai umiditatea schițează linii cînd verzi, cînd purpurii, galben-argintii sau roșii ; două culori, deci, una slabă și alta intensă, alcătuiesc tot acest amestec. La fel se întîmplă și cu purpura care, deși se scoate din aceeași scoică, nu colorează totdeauna la fel ; are importanță cît timp a fost macerată stofa, dacă ea a

[1] Autorul se referă, desigur, la Heraclit din Efes (n. t.).

fost tratată cu un pigment mai concentrat sau mai diluat, dacă a fost scufundată în apă și topită sau dacă a fost vopsită numai o singură dată. 13. Așadar, nu trebuie să ne mirăm că, deși există numai două cauze, soarele și norii, adică corpul reflectat și oglinda, sînt exprimate atît de multe culori, care pot fi intensificate sau diminuate în atîtea feluri ; pentru că una este o culoare provenită dintr-o lumină intensă și alta este una care reiese dintr-o lumină atenuată și domoală. 14. În ceea ce privește lucrurile cu care nu putem veni în contact nemijlocit, cercetarea este nesigură și presupunerile trebuie împinse prea departe. În cazul de față, apar două cauze care dau naștere curcubeului, soarele și norul ; și aceasta deoarece el nu se produce niciodată cînd cerul este senin, dar nici cînd este atît de noros încît să ascundă soarele. Deci nici unul dintre acești doi factori nu are efect fără acțiunea celuilalt.

OGLINZILE

XVII. 1. Putem să rîdem acum de filozofii care discută despre însușirile oglinzii ; care cercetează din ce cauză ea ne redă înfățișarea invers față de cum este în realitate ; pentru ce natura, după ce a dat la iveală corpuri reale, a vrut să poată fi privite și imaginile acestora. 2. În ce scop a ajuns ea să pregătească această materie capabilă să primească imagini. Desigur, nu pentru ca să ne putem smulge barba în fața oglinzii sau pentru ca noi, bărbații, să ne fardăm. În nici un caz ea nu ar face vreo concesie deprinderilor deșănțate. Însă, înainte de toate, deoarece ochii noștri, incapabili să privească în față soarele, nu-i cunoscuseră forma, ea, slăbindu-i strălucirea, le-a arătat-o. Deși soarele poate fi privit atunci cînd răsare și cînd apune, totuși noi nu i-am cunoaște

adevărata înfățișare pe care o are, nu atunci cînd este roșu, ci cînd strălucește cu lumina limpede, dacă el nu ne-ar apărea, mai potolit și mai ușor de privit, în vreun lichid. 3. În afară de aceasta, noi nu am vedea conjuncția soarelui și a lunii, care de multe ori ascunde lumina zilei, și nici n-am putea ști ce se întîmplă, dacă nu am putea privi în voie, de pe pămînt, imaginile acestora. 4. Oglinzile au fost descoperite pentru ca omul să se cunoască pe el însuși, lucru din care decurg multe avantaje, mai întîi chiar această cunoaștere de sine, apoi anumite povețe: de va fi frumos, să evite dezonoarea; urît, să știe să răscumpere prin calități morale ceea ce îi lipsește fizicului; tînăr, să fie sfătuit de tinerețea în floare că acum este momentul să învețe și să îndrăznească acțiuni curajoase; bătrîn, să renunțe la cele rușinoase pentru părul său alb și să se gîndească puțin și la moarte. Pentru toate acestea ne-a dat natura putința de a ne vedea pe noi înșine. 5. Un izvor limpede, o piatră netedă pot reda oricui propria imagine. „De curînd, m-am putut vedea pe țărm, cînd vînturile se potoliseră și marea era nemișcată“ [1]. Cum crezi tu că a fost felul de viață al oamenilor care își îngrijeau părul în fața unei asemnea oglinzi? În acele timpuri ei erau mai simpli și se mulțumeau cu ceea ce le oferea întîmplarea și nu transformau în obiecte de desfrîu avantajele oferite de natură și nici nu tîrau către plăceri și lux descoperirile ei. 6. Întîmplarea a arătat mai întîi fiecăruia figura sa. Apoi, cînd dragostea naturală pe care o au față de ei înșiși a făcut dragă oamenilor contemplarea propriei lor înfățișări, ei au privit tot mai des acele obiecte în care își deslușeau chipurile. După aceea, o specie mai rea de oameni a pătruns în adîncurile pămîntului pentru a scoate de acolo tocmai ceea ce trebuia

[1] Vergiliu, *Bucolice*, II, 25-26 (n. t.).

îngropat. Mai întîi, au utilizat fierul [1], pe care l-ar fi scos din pămînt fără să aibă nici un neajuns dacă s-ar fi mărginit numai la acesta. Mai tîrziu, însă, ei au descoperit și alte rele ale pămîntului, a căror suprafață netedă a oferit celor care nu urmăreau să descopere un astfel de obiect propria lor înfățișare. Unul s-a văzut într-un pocal, altul într-un obiect de aramă procurat pentru alte întrebuințări. În curînd, a fost pregătit special pentru această întrebuințare un obiect care nu era încă din argint strălucitor, ci dintr-un material fragil și fără valoare. 7. Chiar și atunci cînd bărbații acelor vremuri trăiau în neorînduială, ei erau destul de îngrijiți, de vreme ce își spălau în cursul apei murdăria adunată în timpul lucrului, se îngrijeau să-și aranjeze părul și să-și pieptene barba care creștea în voie. Și fiecare se străduia numai pentru sine în această îndeletnicire, fără să o treacă pe seama altuia. Nici măcar mîna soției nu atingea părul care, după obiceiul de odinioară al bărbaților, se revărsa în plete. Frumoși prin ei înșiși, fără ajutorul vreunui meșter, ei și-l scuturau tot așa cum își scutură coama nobilele animale. 8. După aceea, cînd luxul a devenit atotputernic, au fost cizelate din aur și argint oglinzi de mărimea unui corp omenesc și apoi împodobite cu pietre prețioase. Numai una dintre aceste oglinzi a costat-o pe o femeie mai mult decît dota oferită de stat fiicelor comandanților săraci din vechime. Tu crezi oare că fiicele lui Scipio [2] au avut o asemenea oglindă cizelată din aur cînd zestrea lor consta numai din monezi grele de aramă ? 9. O, preafericită sărăcia care a făcut loc unui atît de mare

---

[1] La data cînd scrie Seneca, poetul Lucrețiu arătase deja în *De rerum natura* că bronzul a fost primul metal folosit de oameni (n. t).

[2] Cornelius Scipio, unchiul celebrului Scipio Africanul. Se pare, însă, că autorul se referă de fapt la nepot (n. t.).

titlu de glorie ! Dacă ele ar fi avut un asemenea titlu, nici n-ar fi meritat zestrea. Oricine ar fi fost, însă, cel căruia senatul i-a servit drept socru, el a înțeles că a primit o dotă pe care nu se cuvenea să o dea înapoi. Astăzi, dota pe care poporul roman o oferea odinioară cu însuflețire nu le mai ajunge fetițelor liberților bogați nici măcar pentru o oglindă. 10. Puțin cîte puțin, luxul, atras de însăși existența bogățiilor, a luat proporții și viciile au căpătat o dezvoltare uriașă. Produsele diferitelor meșteșuguri sînt folosite atît de nediferențiat de ambele sexe încît cele care desemnau universul feminin fac parte acum din bagajul bărbaților. Al tuturor bărbaților, vreau să zic, inclusiv al militarilor. Se folosește astăzi oglinda numai pentru găteli ? Nu, ea a devenit indispensabilă pentru orice viciu.

CARTEA A DOUA : cap. I—VI ; LVII—LIX

STUDIUL UNIVERSULUI. PĂRȚILE ȘI MATERIILE PE CARE LE CUPRINDE

I. 1. Orice cercetare în legătură cu universul se împarte în studiul corpurilor cerești, al fenomenelor atmosferice și al lucrurilor terestre. Prima parte studiază natura corpurilor cerești, mărimea și forma focurilor care înconjură lumea noastră. Ea cercetează dacă aerul este solid și format dintr-o materie tare și compactă sau dintr-o urzeală fină și ușoară ; dacă este pus în mișcare de vreo forță, sau dacă el are capacitatea de a se pune în mișcare ; dacă are stelele situate deasupra sa, sau le conține în propria-i structură ; cum respectă succesiunea anotimpurilor, cum întoarce înapoi mișcarea soarelui și

apoi celelalte probleme de felul acestora. 2. Partea a doua, se ocupă de cele aflate între cer și pămînt : norii. ploile, zăpada, vînturile, cutremurele, fulgerele și „tunetele care răscolesc sufletele oamenilor“ [1], într-un cuvînt orice face și suportă aerul. Noi numim aceste fenomene „atmosferice“ deoarece ele se produc în regiuni mai înalte decît cele ale pămîntului, care sînt mai joase. Cea de a treia parte se ocupă de ape, pămînturi și, ca să folosesc limbajul jurisconsulților, de toate acelea care țin de pămînt [2]. 3. De ce, îmi zici, ai pus problema cutremurelor în partea în care vei vorbi despre tunete și fulgere ? Deoarece cutremurul se produce din cauza unui suflu, iar acesta este aer în mișcare. Chiar dacă el a pătruns sub pămînt, nu trebuie să-l cercetăm împreună cu pămîntul ci în locul în care l-a orînduit natura. 4. Îți voi spune ceva care-ți va părea și mai de mirare : despre pămînt va trebui să vorbim în partea rezervată corpurilor cerești [3]. Mă întrebi din ce cauză ? Iată de ce : noi examinăm la locul cuvenit caracteristicile pămîntului : dacă este plat, neregulat și foarte mult alungit într-o parte [4], sau dacă apare în întregime de forma unei bile, adunîndu-și părțile componente într-un glob [5]. Dacă el înlănțuie apele sau este înlănțuit de acestea ; dacă el însuși este o ființă sau un corp fără viață și simțire, plin de un anume spirit, însă de unul străin. Ori de cîte ori ne vor cădea în mînă aceste probleme și altele de același fel, ele vor fi tratate la capitolul despre pămînt și vor fi așezate

---

[1] Ovidiu, *Metamorfoze*, I, 55 (n. t.).

[2] În termeni juridici se făcea diferența între bunuri care aparțin de pămînt și bunuri mobile (n. t.).

[3] Cu excepția cometelor, lucrarea lui Seneca nu se ocupă cu studierea corpurilor cerești (n. t.).

[4] Teorie susținută de Homer, Tales, Anaximandru, Anaxagoras, Democrit (n. t.).

[5] Teorie susținută de Aristotel și de către stoici (n. t.).

în partea cea mai de jos a teoriei. 5. Dimpotrivă, cînd se va cerceta care este poziția pămîntului, în ce parte a lumii este el așezat, cum este în raport cu stelele și cerul, această investigație se va așeza la capitolul corpurilor cerești și, ca să zic așa, „va urma o condiție mai bună“ [1].

II. 1. Fiindcă am vorbit despre cele trei părți în care se împarte întreaga materie din natură, trebuie spuse și cîteva lucruri valabile deopotrivă pentru toate. Mai întîi, trebuie stabilit că aerul face parte din corpurile care au unitate. 2. Ce înseamnă aceasta și de ce a trebuit precizat de la început, vei înțelege dacă eu mă voi întoarce puțin mai sus și îți voi spune că există corpuri continue și corpuri îmbinate. Îmbinarea este atingerea a două corpuri unite între ele, iar continuitatea este o unire a părților fără a lăsa nici un spațiu între ele. Unitatea este o continuitate fără îmbinare. 3. Nu încape nici o îndoială că, dintre corpurile pe care le vedem și le pipăim, dintre cele care sînt percepute sau care percep, unele sînt compuse. Acestea constau fie dintr-o legătură, fie dintr-o acumulare sau îmbinare, așa cum sînt funia, grînele, corabia. Apoi, există și altele care nu sînt compuse, precum un arbore, o piatră. Așadar, vei admite că trebuie să existe o unitate chiar și în corpurile care scapă simțurilor noastre, dar care sînt ,totuși, sesizate de rațiune. 4. Uite cum îți cruț urechile. Dacă aș fi vrut să folosesc limbajul filozofic aș fi putut să scap de greutăți și să spun „corpuri unificate“. Fiindcă te scutesc de acest limbaj, tu, la rîndul tău, mulțumește-mi. La ce bun, așadar, toate acestea?

[1] Seneca întrebuințează un fragment din formula juridică prin care se consfințeau toate drepturile de cetățean roman copilului rezultat dintr-o căsătorie legitimă a unui cetățean roman și o romană sau străină stabilită la Roma (n. t.).

Dacă, vorbind despre un corp, voi spune că el este „unul", *tu să-ți amintești* că eu nu mă refer la număr ci la natura corpului, care este unitar prin el însuși, fără ajutorul vreunei forțe exterioare. Din această categorie de corpuri face parte aerul.

III. 1. Lumea îmbrățișează tot ceea ce ajunge sau poate ajunge în cunoașterea noastră. Dintre aceste lucruri, unele sînt părți ale lumii, altele au rămas ca materiale ale ei, întrucît întreaga natură, ca și orice obiect meșteșugit de mîna omului, are nevoie de un material. 2. Îți voi deslușì ce înțeleg prin aceasta. Ochiul, mîna, oasele, tendoanele, sînt părți ale ființei noastre. Seva hranei de curînd digerate care se va răspîndi în aceste părți este o materie. În schimb, sîngele poate fi considerat și ca o parte a corpului, fiind totuși și o materie a acestuia. *El pregătește și alte organe*, numărîndu-se, cu toate acestea, și printre acelea care alcătuiesc întregul nostru corp.

IV. 1. Tot așa aerul este o parte a lumii, și încă una necesară. Căci el face legătura între cer și pămînt și separă, precum și unește, zonele cele mai joase cu cele mai înalte. Le separă pentru că se află la mijloc ; le unește deoarece prin intermediul lui se realizează legătura dintre ele ; el trimite în sus tot ceea ce a primit de la pămînt și transmite în schimb puterea stelelor asupra lucrurilor terestre. 2. Ceea ce eu numesc ca fiind „aproape o parte" a lumii sînt animalele și arborii. Regnul animal și cel vegetal sînt părți ale universului pentru că și ele sînt luate pentru împlinirea întregului, iar universul nu poate fi complet fără acestea. Un singur animal și un singur arbore constituie, însă, aproape o parte, deoarece prin

dispariția unuia sau a altuia, întregul din care fac ele parte nu este afectat. Aerul, însă, după cum spuneam, ține deopotrivă și de cer și de pămînt ; el este inclus în amîndouă. Iar orice parte înnăscută a vreunui lucru posedă unitate. Căci nimic nu se naște să aibă unitate.

V. 1. Pămîntul este și parte și materie a lumii. Nu cred că ai de gînd să mă întrebi de ce el este o parte și, tot așa, nu mă întreba de ce și cerul este tot o parte. Fără îndoială deoarece universul nu poate fi întreg fără vreunul din acestea. Așadar, pămîntul este o materie a lumii fiindcă el conține toate substanțele din care este împărțită hrana pentru toate viețuitoarele, pentru toate plantele și pentru toate stelele. 2. De aici este ea distribuită fiecărei ființe în parte și tot de aici lumii însăși, care pretinde o cantitate atît de mare [1]. Tot de aici este adus ceea ce întreține, zi și noapte, atît pentru munca cît și pentru hrana lor, mulțimea stelelor atît de frămîntate și de lacome [2]. Natura a luat pentru toate ființele sale atît cît să-i ajungă fiecăreia pentru a se hrăni. Lumea, însă, a cuprins atît cît se cerea pentru veșnicie. Îți voi pune în față un exemplu neînsemnat al acestui măreț fenomen : ouăle sînt umplute cu atît lichid cît este necesar întregii dezvoltări a animalului care va ieși din ele.

VI. 1. Aerul este în permanent contact cu pămîntul și atît de apăsat peste acesta, încît va veni imediat în locul pe care pămîntul îl lasă liber. El este o parte a întregii

---

[1] În concepția filozofului, lumea este ea însăși o ființă care are nevoie de hrană (n. t.).

[2] Mișcîndu-se zi și noapte, stelele trebuie să-și refacă forțele (n. t.).

lumi ; și totuși el primește tot ceea ce trimite pămîntul pentru alimentarea corpurilor cerești, așa încît, fără îndoială, trebuie înțeles ca o materie și nu ca o parte. Din primirea acestor emanații decurge instabilitatea și tulburarea sa. 2. Unii [1] consideră că aerul este format, ca și praful, din corpusculi distanțați, îndepărtîndu-se astfel foarte mult de adevăr. Niciodată un corp nu s-a sprijinit în efortul său decît pe propria sa unitate, care îi este imanentă, de vreme ce părțile sale trebuie să consimtă la încordarea sa și să-i asigure forțele necesare. Dacă aerul, însă, este împărțit în atomi, atunci el este dispersat ; ori cele împrăștiate nu pot fi tensionate. 3. Această tensiune a aerului îți este arătată de corpurile umflate care nu cedează la lovituri. Ți-o arată și deplasarea pe mari distanțe a unor mase purtate de vînt. Îți dovedesc aceasta și vocile care sînt mai infundate sau mai clare după cum se mișcă aerul. Ce este vocea, dacă nu o tensiune a aerului care este modelată de mișcarea limbii pentru a putea fi auzită ? 4. Dar alergarea și orice mișcare, nu sînt ele oare opera tensiunii aerului ? Acesta dă forță mușchilor și rapiditate alergătorilor. Cînd, atițat strașnic, s-a întors asupra lui însuși, tot el înfășoară arbori și păduri și, înșfăcîndu-le, frînge clădiri întregi ; tot el atițâ marea, de altfel domoală și liniștită. 5. Să trecem la alte efecte mai mici. Ce cîntec se produce fără o tensiune a suflului ? Cornurile și trimbițele, precum și cele care prin presiunea apei produc un sunet mai puternic decît cel pe care îl poate scoate vocea omenească, oare nu-și datorează funcționarea tensiunii aerului ? Să privim lucrurile care posedă în ele o forță uriașă în chip misterios. Minusculele semințe, a căror micime și-a găsit locul în spațiul dintre două pietre, capătă puteri atît de mari, încît răstoarnă pietre uriașe și năruie monumente întregi. Rădă-

[1] Democrit, Epicur, Lucrețiu (n. t.).

cinile cele mai mărunte și mai subțiri despică uneori stînci și pereți de rocă. Ce altceva este această forță decît o tensiune a aerului, fără de care nimic nu este puternic și împotriva căruia nimic nu este suficient de tare? 6. Îți poți da seama că există o unitate a aerului fie și numai din faptul că în corpurile noastre este o coeziune interioară. Ce altceva le menține, dacă nu suflul? Ce altceva pune în mișcare sufletul nostru, dacă nu aerul? Ce este mișcarea acestuia, dacă nu o tensiune? Și de unde unitate, dacă ea n-ar exista în aer? Ce în afară de tensiunea și unitatea aerului dă la iveală roadele pămîntului, face să răsară holda firavă și arborii înverziți pe care îi desface în ramuri sau îi înalță?

DESPRE TRĂSNET

LVII. 1. Mă întrebi ce gîndesc eu însumi, deoarece, pînă acum, mi-am pus condeiul în slujba părerilor altora. Îmi voi arăta părerea. Fulgeră, cînd o lumină apărută pe neașteptate a scăpărat pe o mare distanță; aceasta se întîmplă cînd, prin rărirea norilor [1], aerul se transformă în foc, dar nu-și găsește forța prin care să poată țîșni mai departe. 2. Socot că nu trebuie să te miri că mișcarea rarefiază aerul, ori că rarefiera îl aprinde; bucățica de plumb aruncată din praștie se topește și picură datorită frecării cu aerul la fel ca și din cauza focului. Așadar vara sînt mai multe trăsnete, deoarece este cel mai cald, iar focul se naște mai ușor din frecarea corpurilor calde. 3. Se nasc în același fel fulgerul, care strălucește atît de tare, și trăsnetul, care este aruncat. Însă forța primului

[1] Seneca consideră norii ca fiind alcătuiți din aer foarte dens (n. t.).

este neînsemnată și resursele sale mai mici. Ca să arăt pe scurt ce gîndesc, trăsnetul este un fulger amplificat. Deci, de îndată ce o substanță caldă și fumegîndă, pe care o aruncă în afară pămîntul, ajunge în nori și se rostogolește îndelung în sînul acestora izbucnește în cele din urmă și, deoarece nu are destulă forță, devine o simplă strălucire. 4. Însă cînd acele fulgere au avut mai multă substanță și au ars cu o violență mai mare, ele nu numai că se văd, dar și cad pe pămînt. Unii socot că în orice caz trăsnetul se reintoarce, alții că el rămîne, atunci cînd substanțele care-l alimentează l-au îngreunat peste măsură și cînd a fost purtat de un impuls mai slab.

LVIII. 1. De ce însă fulgerul apare deodată și nu se prelungește ca un foc neîntrerupt ? Deoarece mișcarea sa, extraordinar de rapidă, în același timp rupe norii și aprinde aerul ; apoi, încetinindu-se mișcarea, flacăra se stinge. Căci drumul suflului nu este necontenit încît focul să poată să se întindă. Însă, ori de cîte ori se aprinde mai puternic prin însăși agitația sa, el își dobîndește avîntul necesar pornirii. Apoi, de îndată ce a scăpat și a încetat lupta, el fie se prelungește din aceeași cauză pînă la pămînt, fie, dacă a fost presat de o forță mai mică, se descompune mai înainte de a ajunge. 2. Din ce cauză fulgerul este purtat oblic ? Deoarece el constă dintr-un suflu — iar suflul este oblic și întortocheat — și pentru că natura cheamă focul în sus, iar forța sa îl apasă ; drumul lui începe să fie oblic cît timp nici una dintre forțe nu cedează celeilalte și focul este ridicat către spațiile superioare și apăsat către cele inferioare. 3. Dar de ce vîrfurile munților sînt lovite mereu de trăsnet ? Fiindcă ele sînt așezate în fața norilor și, căzînd din cer, trăsnetele trebuie să treacă peste acestea.

LIX. 1. Înţeleg ce doreşti de multă vreme şi ce îmi ceri stăruitor : „Este mai bine, îmi zici, să nu mă tem de trăsnete decît să le cunosc. Aşadar, învaţă-i pe alţii cum se produc ; în ceea ce mă priveşte, eu vreau să-mi smulgi teama de ele, nu să-mi arăţi natura lor". 2. Merg încotro mă pofteşti. Căci trebuie să încorporăm ceva folositor tuturor acţiunilor şi discuţiilor. Cînd tratăm despre tainele naturii, despre cele divine, noi trebuie să ne eliberăm sufletul de relele lui şi după aceea să-l întărim. Ceea ce este necesar atît eruditilor cît şi celor care se ocupă chiar de acest lucru. Şi aceasta nu ca să fugim de loviturile naturii — întrucît ea îşi aruncă săgeţile asupra noastră din toate părţile — ci ca să le suportăm mereu cu curaj. 3. Putem să fim neînvinşi de ele : neatinşi însă nu putem fi. Chiar dacă uneori se iveşte speranţa ocolirii lor, noi nu putem fi totuşi nezdruncinaţi de acestea. Cum ? Mă întrebi. Dispreţuieşte moartea şi astfel vor fi dispreţuite toate cele care duc la moarte, fie războaie, fie naufragii, fie muşcăturile fiarelor sălbatice, fie greutăţile dărîmăturilor care se prăvălesc pe neaşteptate peste noi. 4. Pentru că ce ne pot face toate acestea decît să ne despartă trupul de suflet ? Ori nici o grijă deosebită nu poate evita acest lucru, nici o izbîndă nu ni-l poate aduce înapoi, nici o putere nu îl poate învinge. Soarta ne hărăzeşte această spaimă în chipuri foarte felurite ; moartea îi cheamă pe toţi deopotrivă. Fie că zeii sînt mînioşi sau favorabili, trebuie să mori. 5. Sufletul, însă, se agaţă de însăşi această deznădejde. Animalele cele mai fricoase, pe care natura le-a zămislit pentru fugă, deşi nevolnice la trup, încearcă să lupte cînd nu mai au nici o scăpare. Nici un duşman nu este mai primejdios decît cel pe care nevoia îl face îndrăzneţ. Întotdeauna cu mult mai aprig se schimbă cineva din nevoie

decît din virtute sau, în mod sigur, se străduiesc deopotrivă un suflet mare şi unul ticălos. 6. Să ne gîndim că, în ceea ce priveşte moartea, nu avem nici o speranţă. Şi chiar nu avem. Aşa este, Lucillius ; toţi sîntem sortiţi morţii. Toată această mulţime pe care o vezi, toată, pînă unde gîndeşti că ea există, va fi repede chemată de către natură şi îngropată. Nu intră în discuţie faptul în sine, ci ziua ; în acelaşi loc trebuie să mergem mai devreme sau mai tîrziu. 7. Cum deci ? Nu ţi se pare cel mai fricos, şi mai necugetat dintre toţi, cel care printr-un mare vicleşug cere amînarea morţii ? Oare nu-l disprețuieşti tu pe unul care, deşi orînduit între muritori, cere drept favoare să-şi ofere cel din urmă gîtul ? Şi noi facem acelaşi lucru : socotim ca fiind foarte important să mori mai tîrziu. 8. Pentru toţi a fost hotărîtă pedeapsa supremă, şi aceasta printr-o orînduire foarte dreaptă, fiindcă ea este de obicei cea mai mare mîngîiere pentru cei care vor îndura ultimele clipe ; oricare ar fi cauza acestora, soarta tuturor este aceeaşi. Urmăm la rînd predaţi de un judecător sau de un magistrat şi ne dovedim supunerea faţă de călăul nostru ; ce însemnătate are dacă sîntem sortiţi morţii printr-o poruncă sau prin naştere ? 9. O, tu eşti fără judecată şi ţi-ai uitat şubrezimea dacă atunci te temi de moarte, cînd tună ! Aşa oare ? În ce constă salvarea ta ? Vei trăi dacă vei scăpa de trăsnet ? Te caută sabia, piatra, boala fierii ; dintre toate primejdiile care te pasc, trăsnetul nu este cea mai mare, ci cea mai impozantă. 10. Desigur, se va fi purtat rău cu tine soarta dacă iuţeala nemărginită a morţii te va împiedica să fii conştient de aceasta, dacă moartea ta va fi urmată de ceremonia de ispăşire [1], dacă tu nu vei fi considerat nici

[1] Căderea trăsnetului era socotită ca o prevestire rea. De aceea, pentru cel ucis de trăsnet se organiza o ceremonie specială de purificare (n. t.).

măcar atunci cînd îți dai sufletul drept o biată ființă inutilă ci drept semn al unui mare eveniment. Bineînțeles, se poartă rău cu tine soarta dacă te va îngropa acolo unde a căzut trăsnetul [1]. 11. Tu, însă, te înspăimînți de trosnetul cerului și tremuri din cauza deșartei întunecări a cerului. Ori de cite ori fulgeră, mori. Pentru ce? Socoți mai nobil să pieri de diaree decît de trăsnet! Ridică-te, așadar, mai curajos împotriva amenințărilor cerului și cugetă că tu nu ai nimic de pierdut într-o astfel de moarte. 12. Dacă crezi că ție ți se pregătește acea învolburare a cerului, acea încăierare a vijeliilor, dacă gîndești că din pricina ta vuiesc norii aruncați și izbiți și că pentru moartea ta este aruncată atîta energie a focului, atunci, dimpotrivă, socoate drept mîngîiere că moartea ta presupune un preț atît de mare. 13. Însă nu vei mai avea timp pentru o astfel de cugetare; trăsnetul ne scutește de teamă și printre alte avantaje îl are chiar pe acela că anticipează așteptarea sa. Căci nimeni nu s-a temut vreodată decît de trăsnetul de care a scăpat.

CARTEA A TREIA: prefață; cap. I—II; XVIII, XXX

DIFICULTATEA ACȚIUNII ÎNTREPRINSE DE AUTOR

PREFAȚĂ. 1. Nu pot trece cu vederea, Lucillius, bărbat minunat între toți ceilalți, complexitatea problemelor cărora eu, bătrîn fiind, le pun temeliile. Am hotărît să dau ocol lumii și să-i scormonesc cauzele și secretele, să le dau la iveală pentru a le cunoaște și alții. Cînd

[1] Locul în care cădea trăsnetul era împrejmuit și constituia obiectul unui anumit ritual (n. t.).

voi pătrunde cu mintea atît de multe lucruri, cînd voi reuni elemente atît de disparate și voi pătrunde atîtea taine? 2. Bătrînețea m-ar putea scuti de această trudă și mi-ar putea reproșa anii în care m-am preocupat de lucruri deșarte. Să ne grăbim deci, cu atît mai mult și munca să repare paguba unei vieți lăsate să treacă așa cum nu trebuie. Noaptea să se adauge zilei, să se reducă celelalte treburi, să se risipească grija pentru o avere aflată mult prea departe de stăpîn [1]. Întregul suflet să se ocupe numai de el însuși, și măcar în momentul sfîrșitului să-și întoarcă privirile asupra propriei sale contemplări. 3. Făcînd aceasta, el însuși se va îmboldi și va măsura zilnic scurtimea timpului rămas. Printr-o folosire grijulie a prezentului el va redobîndi pentru viață ceea ce a pierdut. Trecerea de la *căință la virtuți este cea mai* durabilă. Îmi place, așadar, să strig acel vers celebru al vestitului poet: „Ne înălțăm sufletele măreț și ne asumăm o atît de mare sarcină într-un atît de scurt timp?“ [2] Aș spune și eu așa, dacă aș fi plănuit această muncă din copilărie sau tinerețe, întrucît pentru o muncă atît de mare orice interval de timp este mic. De fapt, acum mă îndrept către o faptă serioasă, grea, uriașă, după ce mi-am depășit amiaza vieții. 4. Să facem, așadar, ceea ce se obișnuiește în călătorii: cei care au plecat mai tîrziu compensează întîrzierea prin iuțeală. Să ne gîndim și, fără scuza vîrstei, să ne ocupăm de o lucrare, care, măcar că nu este de neînvins, este totuși mare. Ori de cîte ori sufletul își dă seama de măreția operei începute, se înalță și nu mai cugetă la timpul care i-a mai rămas de trăit, ci la cel care-i mai rămîne pînă la atingerea scopului propus.

---

[1] Seneca se referă la proprietățile din Hispania, moștenite de la părinți (n. t.).

[2] Vers al unui poet a cărui identitate nu a fost încă stabilită de către cercetători (n. t.).

5. Există unii scriitori care se epuizează povestind faptele regilor străini sau ce rele au suferit ori și-au făcut popoarele unele altora. Nu este însă preferabil să combați propriile rele decît să încredințezi posterității pe ale altora ? Nu este mai bine să ridici în slăvi acțiunile zeilor decît să povestești tîlhăriile lui Filip [1], sau ale lui Alexandru [2], sau ale celorlalți care, vestiți prin nimicirea de popoare, nu au fost pentru muritori o plagă mai mică decît inundația care a acoperit toate suprafețele plane, sau decît incendiul care a distrus o mare parte a vieţuitoarelor ? 6. Istoricii narează cum a trecut Hannibal Alpii ; cum a purtat un război neașteptat cu Italia, război consolidat de înfrîngerile din Hispania ; cum, după înfrîngere, îndîrjindu-se mai mult chiar decît Cartagina, a cutreierat pe la mulți regi, oferindu-se să fie comandant și cerînd o armată împotriva romanilor ; cum, deși bătrîn, nu a încetat să caute războiul în toate părțile ; pînă într-atît se putea el lipsi de patrie, nu însă și de dușman. 7. Decît să cercetezi ceea ce s-a făcut, este cu mult mai bine să cauți ceea ce trebuie făcut și să-i înveți pe cei care și-au încredințat soartei toate bunurile că nimic din ceea ce ea ne oferă nu este durabil și că toate darurile ei se răspîndesc, fiind mai nestatornice decît vînturile ! Pentru că ea nu cunoaște odihna. Îi place să înlocuiască lucrurile vesele cu cele triste, sau măcar să le amestece. Așadar, nimeni să nu se mai încreadă în întîmplările favorabile și nici să nu se mai descurajeze în fața adversităților, deoarece schimbările soartei sînt alternative. 8. De ce te umfli în pene ? Nu știi cînd te vor părăsi toate

[1] Rege al Macedoniei și tatăl celebrului Alexandru Macedon (n. t.).

[2] Fiul lui Filip (n. t.).

cele care acum te poartă spre culme ; ele vor avea termenul lor, nu cel pe care îl vrei tu. De ce stai abătut ? Ai fost tîrît către limita de jos, acum este timpul să te ridici. Cînd sînt potrivnice, lucrurile se schimbă către mai bine, cînd sînt mult dorite, către mai rău. 9. Sufletul trebuie să accepte această varietate, și lucrul este valabil nu numai pentru cei din casele particulare obișnuite, pe care o pricină neînsemnată îi doboară, dar și pentru cei din palatele regale : domnii, ridicate de la condiția cea mai umilă, s-au înălțat peste cei ce conduceau și vechi imperii s-au năruit chiar în floarea puterii lor. Nu se poate număra cîte state au fost distruse de către altele. Acum, pe cînd divinitatea le ridică pe unele, pe altele le îngroapă, dar nu le coboară blînd, ci le prăvale de la înălțimea lor, așa încît să nu mai rămînă nimic din ele. 10. Noi considerăm mare acest imperiu, deoarece sîntem mici. Mărimea multor lucruri nu decurge din natura lor proprie, ci din condiția noastră umilă. Ce este extraordinar în acțiunile omenești ? Desigur, nu să fi umplut mările cu corăbii, nici să fi înfipt steagurile pe țărmurile Mării Roșii [1] și nici, deoarece pămîntul era lipsit de nedreptăți, să rătăcești pe ocean căutînd lucruri necunoscute. Extraordinar este de a fi cuprins cu sufletul totul și, printr-o victorie care este mai mare decît orice altceva, să fi domolit viciile. Nenumărați sînt cei care au avut în puterea lor popoare și cetăți ; foarte puțini, însă, cei care au fost stăpîni asupra lor înșile. 11. Ce este mai important ? Să-ți înalți sufletul deasupra amenințărilor și deasupra făgăduielilor soartei ; să socoți că nu există ni-

[1] *Autorul se referă, probabil, la Alexandru* și la amiralul său Nearhos, care au întreprins o călătorie pe mare între Eufrat și Indus. Prin Marea Roșie se înțelegea de obicei Golful Persic (n. t.).

mic în care să merite să speri. Ce posedă soarta care să merite să fie dorit cu ardoare ? Ori de cîte ori vei ajunge din nou de la relațiile cu cele divine la cele omenești, vei vedea la fel de înceţoşat ca şi cei care vin de la lumina strălucitoare a soarelui la umbră deasă. 12. Ce contează mai mult ? Să poți suporta adversitățile cu sufletul vesel şi să faci astfel încît să suferi orice s-ar întîmpla ca şi cum tu ai fi voit să se întîmple. Şi chiar ar fi trebuit să vrei acest lucru, dacă ai fi ştiut că toate se întîmplă în urma hotărîrii divinității : trebuie să te depărtezi de plînsete, tînguiri şi gemete. 13. Care este lucrul cel mai însemnat ? Un suflet curajos şi îndîrjit împotriva nenorocirilor, nu atît potrivnic dezmățului, cît dușmănos față de acesta ; care nu caută primejdiile, dar nici nu este laș în fața lor ; care ştie că nu trebuie să aştepte destinul ci să şi-l facă şi chiar să-i iasă înainte, neînfricat şi netulburat, oricare ar fi acesta ; care să nu fie atins nici de atacul şi nici de strălucirea lui. 14. Care este lucrul cel mai de seamă ? Să nu primeşti în suflet sfaturile rele, să-ți înalți spre cer mîinile curate, să nu cauți vreun bun care, pentru a ajunge la tine, trebuie dobîndit sau pierdut de altcineva. Să dorești ceea ce nu mai este dorit şi de un altul : bunătatea sufletească. Chiar dacă vreo întîmplare norocoasă îți va aduce acasă celelalte lucruri mult prețuite de către muritori, să le consideri ca şi cum vor putea oricînd să se ducă, aşa cum au venit. 15. Ce este mai de preț ? Să-ți ridici sufletul mult deasupra lucrurilor întîmplătoare, să-ți aminteşti mereu de condiția umană pentru a putea şti, de vei fi fiind fericit, că fericirea nu va dura multă vreme sau, de vei fi fiind nefericit, că tu nu eşti de fapt nefericit dacă nu te vei gîndi la aceasta. 16. Ce contează cel mai mult ? Să ai sufletul pe buze. Acest lucru te face liber, nu după legea cetățenilor ro-

mani [1], ci după cea a naturii. Este liber cel ce a scăpat de propria sa sclavie ; aceasta este permanentă şi nu poate fi evitată, apăsîndu-te la fel zi şi noapte, fără întrerupere şi fără odihnă. 17. A fi propriul tău sclav este cea mai mare servitute. Ea este uşor de înlăturat dacă vei înceta să pretinzi de la tine însuţi multe servicii, dacă vei înceta să urmăreşti profitul ; dacă îţi vei pune în faţa ochilor şi firea şi vîrsta. Se cuvine să faci toate acestea cît mai devreme şi să-ţi spui : „De ce mă port ca un nebun ? De ce gîfîi, de ce asud, de ce mă fîţîi tot timpul prin for şi peste tot ? Doar nu am nevoie nici de multe lucruri şi nici pentru mult timp". 18. Pentru această cercetare ne va ajuta mult studiul naturii. Ne va ajuta mai întîi să ne depărtăm de lucrurile josnice. Apoi, ne ajută să separăm de corp sufletul însuşi, pe care trebuie să-l avem sănătos şi mare. După aceea, subtilitatea dobîndită în cercetarea tainelor naturii nu va fi mai prejos în cercetarea lucrurilor evidente. Ori, nimic nu este mai limpede decît aceste învăţături binefăcătoare îndreptate împotriva ticăloşiei şi nebuniei noastre, pe care le condamnăm, fără a renunţa însă la ele.

DESPRE APELE TERESTRE

I. 1. Aşadar, să ne ocupăm de apele terestre şi să cercetăm în ce chip iau ele naştere, fie că este vorba de un „izvor cu ape limpezi şi strălucitoare" [2], după cum spunea Ovidiu, sau, cum spunea Vergiliu, despre fluviul „care prin nouă guri curge din munţi cu vuiet uriaş, nestăpînit ca şi marea şi acoperă cîmpiile cu apele sale ră-

[1] Aluzie la formula de eliberare a sclavilor, puşi în libertate în baza dreptului cetăţenilor romani *(ius Quiritium)* (n. t.).

[2] Ovidiu, *Metamorfoze*, III, 407 (n. t.).

sunătoare“ [1]; sau, cum am găsit în cartea ta [2], dragă Luciliu, despre „fluviul din Elida care țîșnește din izvoare siciliene“ [3]. Să cercetăm în ce fel își procură acestea apele, de vreme ce, zi și noapte, curg fluvii uriașe; din ce cauză unele se umflă din cauza ploilor de iarnă, iar altele cresc în același timp cînd celelalte scad. 2. Să separăm pentru moment Nilul de mulțimea celorlalte fluvii și, deoarece el are o natură deosebită și unică, voi discuta despre el cînd va sosi momentul potrivit. Să urmărim acum apele obișnuite, atît pe cele reci cît și pe cele calde. În legătură cu ultimele, vom cerceta dacă ele sînt calde de la început sau devin calde ulterior. Vom mai discuta și despre celelalte ape, remarcabile fie prin gust, fie prin vreo utilitate anume. Deoarece unele sînt bune pentru ochi, altele pentru nervi; unele vindecă boli cronice, considerate de către doctori fără scăpare, altele tămăduiesc rănile; băute, lecuiesc relele interne, ușurează suferințele plămînilor și ale intestinelor; unele opresc sîngele. Întrebuințările fiecărei ape sînt tot așa de diferite ca și gustul lor.

II. 1. Toate apele sînt fie stătătoare, fie curgătoare, fie în legătură unele cu altele, fie ape care circulă prin canale subterane. Unele sînt dulci, altele au diferite gusturi neplăcute. Printre acestea se numără apele sărate, cele amare și cele medicinale, dintre care amintim pe cele

---

[1] Vergiliu, *Eneida*, I, 245-246. Este vorba despre fluviul Timavus, azi Timava, care se varsă în mare lîngă Triest prin mai multe guri (n. t.).

[2] Luciliu a scris o lucrare, astăzi pierdută, despre minunățiile Siciliei (n. t.).

[3] Este vorba despre fluviul Alfeu, din provincia grecească Elida, considerat prin legendă că își are izvorul tocmai în Sicilia (n. t.).

sulfuroase, feruginoase și cele care conțin piatră-acră ; gustul fiecăreia îi indică și proprietățile. 2. Pe lîngă acestea, ele mai au multe criterii de diferențiere, în primul rînd cel tactil ; după acesta ele sînt reci sau calde. Apoi, criteriul greutății ; conform acestuia sînt ușoare sau grele. Pe urmă criteriul culorii, după care sînt : limpezi, tulburi, azurii, vineții. După puterea de vindecare sînt ape folositoare, ape care provoacă moartea, ape care se condensează formînd piatră. Unele sînt subțiri, altele groase ; unele sînt hrănitoare, altele nu au nici un efect asupra celui care le bea ; băute, unele aduc fecunditatea.

CRITICA PLĂCERILOR SENZUALE

XVIII. 1. Îngăduie-mi ca, lăsînd la o parte problema de care mă ocup, să critic plăcerile senzuale. Nu este nimic mai frumos, se zice, decît un barbun [1] care își dă sufletul. În lupta pentru a-și redobîndi suflul care îi lipsește el se colorează mai întîi în roșu ; apoi corpul devine palid, schimbîndu-se totodată și culoarea solzilor, și, între viață și moarte, culoarea sa capătă aspecte nedefinite. Somnoroasă și inertă, neglijată atît de mult timp, cît de tîrziu a înțeles senzualitatea că este exclusă și lipsită de o plăcere atît de mare ! Pînă acum numai pescarii se bucurau de acest spectacol atît de frumos. 2. „La ce bun pește gătit ? La ce bun unul deja mort ? Să-și dea sufletul chiar aici, pe tavă". Ne mirăm că unii manifestă atîta scîrbă, încît nu vor să se atingă de el decît dacă a fost prins în aceeași zi sau dacă, după cum zic ei, are gustul mării. De aceea era transportat în goană, lăsîndu-li-se cale liberă hamalilor care se grăbeau să-l aducă gîfîind și strigînd. 3. Pînă unde au ajuns desfătările ! Pentru

[1] Specie de pește (n. t.).

acești oameni un pește mort este considerat drept stricat. „A fost adus chiar astăzi.“ „Nu știu dacă să te cred în această problemă atît de importantă. Se cuvine să mă încred numai în el însuși. Să fie adus aici și să-și dea sufletul în fața mea.“ Pînă aici a ajuns pîntecele scîrbit al rafinaților încît aceștia nu pot să guste decît din peștele pe care l-au văzut înotînd și palpitînd chiar în timpul ospățului. La o atît de mare ingeniozitate a desfrînării trufașe s-a ajuns, iar această furie de a disprețui lucrurile obișnuite născocește zilnic altceva cu mult mai rafinat și mai deosebit! 4. Auzeam odinioară: „Nimic nu este mai bun decît un barbun pescuit pe lîngă stînci“ [1]. Astăzi însă auzim: „Nimic nu este mai frumos decît un barbun care își dă duhul. Dă-mi și mie bolul în care tresaltă și se zbate.“ După ce l-a lăudat tare și îndelung timp, peștele este smuls din acvariul transparent. 5. Atunci, cel mai competent explică: „Privește cum a izbucnit roșeața mai vie chiar decît carminul! Uite vinele pe care le are de-a lungul corpului! Iată, ai crede că pîntecele este din sînge! Ce culoare limpede și azurie a căpătat chiar în momentul în care a murit! Acum se întinde, pălește și capătă o culoare uniformă“. 6. Dintre acești oameni, nici unul nu se așează la căpătîiul unui prieten pe moarte și nici nu suportă să asiste la moartea tatălui său, pe care atît a dorit-o. Cîți dintre ei însoțesc pînă la rug corpul neînsuflețit al unui membru al familiei? Frații și rudele apropiate sînt părăsite în ultimele lor clipe; se aleargă însă la moartea unui pește. „Nimic nu este mai frumos ca aceasta.“ 7. Nu mă pot stăpîni să nu folosesc uneori în chip necugetat cuvinte prin care întrec măsura. La ospețe, ei nu se bucură numai cu dinții, cu gura și cu pîntecele; sînt lacomi chiar și cu ochii.

---

[1] S-ar părea că este un citat din *Hedyphagetica*, lucrare a poetului roman Ennius (n. t.).

XXX. 1. După cum ţi-am arătat [1], pentru natură totul este uşor, mai ales ceea ce ea a hotărît să facă de la bun început; la aceasta, natura nu ajunge dintr-o dată ci după un avertisment oarecare. Astfel, ea a hotărît momentul în care pămîntul va fi inundat de ape chiar din prima zi, cînd, ieşind din unitatea ei neorganizată, lumea a căpătat înfăţişarea pe care o are şi astăzi. Şi, ca să nu-i fie vreodată anevoioasă pregătirea acestui lucru, aşa cum se întîmplă cînd începi o muncă nouă, mările se pregătesc de multă vreme pentru această acţiune. 2. Nu vezi cum se năpustesc valurile asupra ţărmului ca şi cum ar vrea să treacă peste el? Nu vezi cum fluxul îşi depăşeşte limitele obişnuite şi duce marea să pună stăpînire pe pămînt? Nu vezi lupta ei continuă cu tot ceea ce-i stă în cale? Şi ce dacă? Teama noastră provine din locul în care vezi că există zbucium, de la mare şi de la fluviile care se năpustesc cu nespusă putere? 3. În ce loc natura nu şi-a pregătit apa încît să ne poată ataca din toate părţile ori de cîte ori ar dori acest lucru? Aş putea fi considerat mincinos dacă apa nu s-ar ivi cînd se scormoneşte pămîntul şi dacă ea n-ar pune capăt scotocelii ori de cîte ori lăcomia ne îngroapă sau altă pricină ne constrînge să pătrundem mai adînc în pămînt. Mai adaugă şi faptul că în tainiţele pămîntului se află ascunse lacuri uriaşe, multe mări şi fluvii care curg prin aceste regiuni subterane. 4. Temeiul inundaţiei se va afla, aşadar, pretutindeni, de vreme ce unele ape curg pe dedesubt, iar altele împrejurul pămîntului. Aceste ape, multă vreme ţinute în frîu, vor învinge, şi fluviile se vor uni cu alte fluvii iar bălţile cu mlaştinile. Atunci marea va umple gurile

[1] Autorul a tratat despre împrejurările în care se va produce inundarea pămîntului şi în capitolele care îl preced pe acesta (XXVII—XXIX) (n. t.).

izvoarelor şi le va da o deschidere mai largă. În acelaşi fel în care, printr-un spasm al pîntecelui, corpurile noastre se golesc iar puterile ne părăsesc în sudoare, tot aşa se va dizolva pămîntul, şi, fără participarea altor cauze, va găsi în el însuşi loc să se scufunde. Mai degrabă aş crede, însă, că totul se va uni împotriva acestor ape. 5. Şi sfîrşitul nu se va lăsa aşteptat mult timp. Armonia elementelor este încercată şi ruptă. O singură dată cînd lumea va slăbi puţin grija pe care o are pentru menţinerea echilibrului, apele vor da năvală de pretutindeni, de la suprafaţă, din adîncuri, de pe înălţimi, de pe poalele acestora. 6. Nimic nu este atît de furios, de nestăpînit, de îndîrjit, şi duşmănos faţă de ceea ce o reţine, decît o mare masă de apă. Ea se va folosi de libertatea ce i-a fost acordată şi, pentru că natura i-o cere, va umple tot ceea ce ea desparte şi înconjoară. Aşa cum focul ivit în diferite locuri, grăbindu-şi flăcările să se împreuneze, le amestecă degrabă într-un singur incendiu, tot aşa, într-o clipă, se vor uni mările revărsate în diferite regiuni. 7. Însă această putere nelimitată acordată apelor nu va fi veşnică. După terminarea distrugerii neamului omenesc şi după stingerea chiar şi a stirpei sălbăticiunilor, ale căror obiceiuri au trecut asupra oamenilor [1], pămîntul va absorbi din nou apele, va constrînge marea să se oprească şi să spumege între ţărmurile sale. Oceanul, alungat din sălaşurile noastre, va fi impins în ţinuturile sale tainice şi astfel vechea ordine va fi restabilită. [2] 8. Vieţuitoarele vor fi zămislite din nou şi se va dărui pămîntului un om care nu cunoaşte crima, născut sub cele mai favorabile auspicii. Însă candoarea acestuia nu va fi de lungă durată, ci va ţine numai puţin

[1] Seneca se referă la unele apucături bestiale ale contemporanilor săi ; această decădere a moravurilor pînă la stadiul de animalitate este un semn al apropierii sfîrşitului lumii (n. t.).

[2] Pallingeneza este una dintre dogmele stoicismului (n. t.).

timp, la început, cînd sufletele sînt încă noi. Căci ticăloșia se strecoară repede. Virtutea este greu de aflat; pretinde un îndrumător, un conducător; viciile, în schimb, se deprind repede și fără profesor.

CARTEA A PATRA: prefața; cap. I—II

EVITAREA LINGUȘITORILOR

PREFAȚĂ. 1. Precum îmi scrii, Lucilius, bărbat ales între toți, te încîntă Sicilia și îndatoririle slujbei tihnite [1]. Ele încă te vor delecta dacă vei voi să te menții între limitele acesteia și să nu ridici la rangul de stăpînire ceea ce este numai o slujbă administrativă. Nu mă îndoiesc că vei face acest lucru; știu cît de străin ești de ambiție și cît de apropiate îți sînt liniștea și preocupările literare. Numai cei care nu știu să se suporte pe ei înșiși doresc zarva afacerilor și a oamenilor. Tu însă te înțelegi foarte bine cu tine însuți. 2. Și nu este de mirare că puțini ajung la aceasta. Sîntem tiranici și chinuitori față de noi înșine. Suferim fie din dragoste pentru propria noastră persoană, fie din dispreț pentru ea. Ne umflăm sufletul nefericit din trufie, sau ni-l umplem de lăcomie. Sîntem obosiți de plăcere sau ardem de neliniște și, lucrul cel mai nenorocit, nu sîntem niciodată numai noi înșine. Este obligatoriu, așadar, să existe o neîntreruptă gîlceavă acolo unde sălășluiesc laolaltă atîtea vicii. 3. Tu, dragul meu Lucilius, fă ceea ce te-ai obișnuit să faci; separă-te de mulțime cît de mult poți ca să nu oferi loc

[1] Lucilius era *procurator* (funcționar imperial cu sarcini financiare) în Sicilia (n. t.).

lingușitorilor. Sînt maeștri în a-i prinde în plasă pe superiori. Chiar dacă te vei păzi bine, nu-i vei egala. Crede-mă, însă, că te vei încredința tu însuți trădării, dacă te vei prinde în mrejele lor. 4. Prin natura lor, lingușirile plac, chiar dacă sînt respinse. De multe ori îndepărtate, ele sînt, în cele din urmă, acceptate. Bazîndu-se tocmai pe faptul că au fost respinse, ele nu pot fi înfrînate nici măcar prin insulte. Ceea ce am de gînd să spun este de necrezut, dar totuși adevărat : fiecare este vulnerabil în special în locul în care este lovit. Deoarece din această cauză ești atacat, probabil, fiindcă ești vulnerabil. 5. Imaginează-ți, așadar, că știi că nu poți deveni de nepătruns. Cînd te vei fi apărat din toate părțile, vei fi lovit prin intermediul lucrurilor care îți fac cinste. Unul se va folosi pe ascuns de o lingușire moderată. Altul o va face deschis, pe față, simulînd grosolănia, ca și cum aceea ar fi simplitate și nu prefăcătorie. Plancus [1], cel mai mare meșter în acest lucru înainte de Villeius [2], spunea că nu trebuie să lingușești ascunzîndu-te sau prefăcîndu-te. „Se pierde, spunea el, scopul urmărit, dacă rămîne necunoscut. 6. Cel mai mult profită lingușitorul cînd a fost descoperit. Ba chiar și mai mult dacă a fost dojenit, dacă a roșit. Gîndește-te că în funcția pe care o deții vei întîlni mulți ca Plancus și că a nu dori să fii lăudat nu este remediul unui astfel de rău. Crispus Passianus [3], un om cum n-am mai cunoscut de pătrunzător în toate problemele, dar mai cu seamă în distingerea și tratarea tuturor viciilor, spunea deseori că noi nu trebuie să zăvorîm poarta în fața lingușirii, ci s-o închidem la fel ca în fața unei

---

[1] L. Munatius Plancus, fiul unui locotenent cu același nume al lui Caesar (n. t.).

[2] Numele unui personaj despre care nu avem alte informații din antichitate în afara acestei mențiuni a lui Seneca (n. t.).

[3] Prieten cu tatăl autorului, fost de două ori consul (n. t.).

prietene care îți este recunoscătoare dacă, intrînd la ea, împingi ușa, dar îți este mai recunoscătoare dacă spargi această ușă. 7. Îmi amintesc că Demetrius, un bărbat deosebit, spunea unui oarecare libert bogat că lui îi va fi lesnicios drumul către bogății în ziua în care ar regreta inteligența sa pătrunzătoare. „Nu vă voi refuza, zicea el, acest meșteșug ci îi voi învăța pe cei care au nevoie de cîștig cum, fără să caute un noroc îndoielnic pe mare, fără să suporte un proces de vinzare-cumpărare, fără să încerce promisiunea nesigură a ogorului sau pe cea și mai nesigură a forului, să croiască drum banului nu numai cu ușurință, dar chiar cu voioșie și cum să-i despoaie pe oameni chiar spre bucuria lor. 8. Voi jura, făcea el, că tu ești mai înalt decît Fidus Annaeus [1] și decît pugilistul Apollonius [2], deși tu ai statura... în comparație cu un alt trac. Voi spune că nu este vreun om mai generos decît tine și nu aș minți, de vreme ce tu poți face să pară că ai dat tuturor cea ce ai renunțat să le iei". 9. Așa este, dragul meu Lucilius ; cu cît lingușirea este mai fățișă, mai sfruntată, cu cît și-a pierdut orice rușine lovind în celălalt, cu atît mai repede învinge. Noi ajungem deja la acea nebunie încît considerăm drept perfid pe cel care lingușește cu moderația. 10. Obișnuiam să-ți spun că fratele meu Gallio, pe care nici cel care îl iubește cel mai mult nu-l iubește atît cît ar trebui, nu cunoaște alte vicii în afară de acesta pe care îl urăște. Tu l-ai verificat în toate chipurile. Ai început să-i privești cu admirație inteligența, bunul său cel mai măreț și mai demn dintre toate pentru că a preferat s-o închine zeilor decît s-o distrugă ; *astfel el a evitat acest lucru.* Ai început să-i lauzi cumpătarea, care este atît de departe de moravurile noastre încît pare că nici nu le are și nici nu le condamnă ; ai

[1], [2] Nume de gladiatori (n. t.).

văzut că pe dată ți-a retezat vorba. 11. I-ai admirat amabilitatea și farmecul necăutat, care-i atrage chiar și pe cei cărora nu li se adresează, serviciu gratuit la îndemîna oricui. Pentru că nici un muritor nu este atît de drag unuia singur pe cît de drag este el tuturor. Și, cînd forța naturală a acestui bun este atît de mare, cînd nu se simte vicleșugul și prefăcătoria, nimeni totuși nu îngăduie să nu-i fie atribuită numai lui bunătatea față de toată lumea. Chiar și în acest loc Gallio a rezistat măgulelilor tale, încît tu exclamai că ai descoperit un bărbat de necucerit în fața ademenirilor pe care oricine le pune la inimă. 12. Ai mărturisit că îi admiri cu atît mai mult prudența și încăpățînarea de a evita lingușirile, acest rău inevitabil, fiindcă, deși îi spuneai vorbe măgulitoare, speraseși totuși că ele vor fi primite cu bunăvoință deoarece erau adevărate. El a înțeles, însă, că în acest caz trebuie să se opună mai abitir ; pentru că întotdeauna în susținerea unor lucrări neadevărate se apelează la autoritatea adevărului. Totuși, nu vreau să fii nemulțumit de tine, ca și cum ai fi jucat prost o comedie sau ca și cum Gallio ar fi bănuit că la mijloc este vreo glumă ori o înșelătorie din partea ta ; el nu te-a demascat, ci numai te-a respins. 13. Compară-te cu acest model. Cînd vreun lingușitor s-ar apropia de tine, spune-i întotdeauna : „Vrei să duci aceste cuvinte, care acum se perindă întocmai ca și lictorii de la un magistrat la altul, unuia care, intenționînd să facă același lucru, vrea să audă de la altcineva ceea ce ar putea spune el însuși ? Eu nici nu vreau să-l înșel, dar nici nu pot fi înșelat. Aș vrea să fiu lăudat de voi, dacă nu i-ați lăuda chiar și pe cei răi". Dar de ce să cobori la acest nivel, încît să poți fi atacat de aproape ? Lasă între voi o distanță mare. 14. Cînd vei dori să fii lăudat așa cum se cuvine, de ce să datorezi altuia acest lucru ? Laudă-te tu însuți. Spune : „M-am dedicat studiilor alese. Deși sărăcia mă îndemna către altele, iar talentul mă

conducea acolo unde plata îndeletnicirii este imediată, totuşi eu m-am îndreptat către poeziile gratuite şi m-am dedicat studiului binefăcător al filozofiei. 15. Am arătat că, pînă la urmă, virtutea ajunge în pieptul oricui şi, biruind lipsurile pe care le aveam din naştere şi preţuindu-mă nu după rang, ci după suflet, am ajuns egalul celor mai mari. Caligula nu mi-a putut răpi încrederea în prietenia lui Gaetulicus [1]. Nici Messalina [2] şi Narcissus [3], mult timp duşmani ai Romei mai înainte de a deveni duşmani şi lor înşile, n-au putut să-mi schimbe atitudinea faţă de alţii, pe care nu era recomandabil să-i preţuieşti. Pentru cinstea mea mi-am pus gîtul. Nu mi s-a smuls nici un cuvînt care să nu aibă ca rezultat rămînerea nevătămată a conştiinţei mele. Pentru prieteni m-am temut de toate, pentru mine, de nimic, în afară de faptul de a nu fi fost un prieten suficient de bun. 16. Nu mi-au curs lacrimi muiereşti. Nu m-am agăţat niciodată rugător de mîinile cuiva şi nu am făcut nimic nedemn de un om ales sau de un adevărat bărbat. Dominînd primejdiile care mă pindeau, pregătit să merg către cele care mă ameninţau, am mulţumit soartei pentru că voise să pună la încercare cît de mult preţuiam eu credinţa ; deoarece nu se cuvenea ca o virtute atît de mare să coste o nimica toată. Nici măcar n-am cîntărit mult timp, întrucît nu atîrnau la fel în balanţă, dacă este mai bine să mor eu pentru credinţă sau credinţa pentru mine. 17. N-am renunţat la ea într-o pornire violentă, ca prin aceasta să scap furiei celor puternici. Vedeam în preajma lui Caligula schingiuiri, vedeam focu-

---

[1] Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus, fost guvernator al Germaniei ucis din ordinul lui Caligula (n. t.).

[2, 3] Valeria Messalina, a treia soţie a împăratului Claudius şi mama lui Britanicus. Împreună cu Narcissus, libert cu funcţii importante în vremea lui Claudius, au pus la cale uciderea lui Appius Silanus, senator, logodit cu Octavia, fiica lui Claudius. Messalina a fost ucisă în urma uneltirilor lui Narcissus, care va pieri şi el din ordinul Agrippinei, ultima soţie a lui Claudius şi mama împăratului Nero (n. t.).

rile care încingeau fierul torturii, știam că în timpul domniei sale condiția umană decăzuse pînă acolo încît cei uciși erau considerați drept exemple ale milostiveniei sale, și totuși nu m-am aruncat în sabie și nici n-am sărit în mare cu gura deschisă, ca să nu se creadă că numai atît se poate face pentru a-ți păstra credința, să mori". 18. La toate acestea mai adaugă un suflet neînvins de îndatoririle prezentului și o mînă care, într-o atît de mare întrecere a lăcomiei, nu s-a întins niciodată după profit. Adaugă cumpătarea felului de trai, modestia limbajului, amabilitatea față de cei mici, respectul față de cei mari. După aceasta, sfătuiește-te cu tine însuți dacă cele spuse au fost adevărate sau false. Dacă sînt adevărate, tu ai fost lăudat în fața unui martor de mare autoritate ; dacă sint false, ai fost luat în rîs, fără însă să ai vreun martor. 19. Eu însumi pot să par acum că vreau fie să te pun la încercare, fie să-ți întind o cursă. Tu crezi ce-ți place și teme-te de toți, începînd cu mine. Ai auzit celebrul vers al lui Vergiliu : „Credința nu-i nicăieri în siguranță" [1], sau pe cele ale lui Ovidiu : „Oriunde s-ar întinde pămîntul, domnește sălbatica Erynis, încît ai crede că oamenii au jurat pentru crimă" [2]. Sau ascultă-l pe Menandru [3] — căci ce poet nu și-a îmboldit măreția talentului său către acest subiect, înfierînd tendința neamului omenesc către vicii — care, sărind în scenă ca un poet care joacă un personaj bădăran, a spus că toți trăiesc ca niște ticăloși, fără să facă excepție nici bătrînul, nici copilul, femeia sau bărbatul, și a mai adăugat că nu păcătuiește numai unul sau cîțiva ci că pe toți crima îi cuprinde în urzeala ei. 20. Așadar, trebuie să fugi și să te retragi în tine ; ba chiar să te îndepărtezi de tine. Deși

---

[1] Vergiliu, *Eneida*, 4, 373 (n. t.).

[2] Ovidiu, *Metamorfoze*, 1, 241 (n. t.).

[3] Celebru autor de comedii. A trăit la Atena între 342—291 î.e.n. (n. t.).

sîntem despărțiți de mare, voi încerca să-ți ofer acest serviciu și anume să te duc înainte cu forța pe calea cea mai bună și, ca să nu simți singurătatea, voi lega de aici discuția cu tine. Vom fi împreună prin ceea ce avem cel mai bun în noi. Ne vom da reciproc sfaturi care să nu depindă de privirea celui care le ascultă. 21. Te voi purta departe de această provincie, ca nu cumva să crezi în marea probitate a istoriei și să începi să fii plin de sine ori de cîte ori vei gîndi : „Am sub autoritatea mea această provincie care a oprit și frînt armatele celor mai mari cetăți cînd, între Cartagina și Roma, ea a constituit prețul unui război uriaș. Sicilia a văzut și hrănit forțele reunite într-un singur loc a patru comandanți romani [1], de fapt ale întregului Imperiu. Ea a înălțat puterea lui Pompei, a răscolit-o pe cea a lui Caesar [2], a trecut-o altuia pe cea a lui Lepidus, a dispus de soarta tuturor acestora. 22. Sicilia s-a aflat în mijlocul acelui grandios spectacol din care muritorii au înțeles limpede cît de rapidă este căderea de pe culme pînă în locul cel mai de jos și prin cît de diferite căi distruge soarta o mare putere. Căci, în același timp, i-a văzut pe Pompei și pe Lepidus aruncați de pe poziția cea mai înaltă pînă la cea mai de jos în împrejurări diferite, deoarece Pompei fugea de o armată străină, pe cînd Lepidus fugea de propria sa armată [3].

---

[1] Octavianus, Antonius, Lepidus și Sextus Pompeius (n. t.).

[2] *Caesar Octavian* (ulterior August) a fost pus de mai multe ori în dificultate în luptele cu Sextus Pompeius (n. t.).

[3] *Lepidus (Marcus Aemilius)* (cca 90—12 î.e.n.), om politic roman, ridicat de către Caius Iulius Caesar la înalte demnități. După moartea lui Caesar (44 î.e.n.) îi sprijină pe M. Antonius și Octavian în cel de al II-lea triumvirat. Bănuit că întreține relații cu Sextus Pompeius, dușmanul lui Octavian și al lui M. Antonius, este exclus din triumvirat și din viața politică, luîndu-i-se și comanda armatei în anul 36 î.e.n. (n. t.).

I. 1. Aşadar, deşi Sicilia are multe lucruri extraordinare atît în interiorul ei cît şi în jurul ei, totuşi, ca să-ţi abat cu totul gîndurile de la ea, voi lăsa la o parte în acest timp toate problemele provinciei tale şi-ţi voi atrage gîndurile într-o direcţie opusă. Voi cerceta împreună cu tine problemele amînate din cartea precedentă şi anume : De ce Nilul se revarsă atît de mult în lunile de vară ? Filozofii ne-au încredinţat că Danubiul are o natură asemănătoare pentru că şi el are izvoarele necunoscute, iar vara este mai mare decît în timpul iernii. 2. Ambele opinii s-au dovedit a fi false. Noi am descoperit capătul acestuia în Germania şi că, într-adevăr, el începe să crească vara, însă Nilul, în aceeaşi perioadă, rămîne în albia sa, adică tocmai în timpul primelor călduri, cînd soarele de la sfîrşitul primăverii, mai puternic, topeşte zăpezile, terminîndu-le mai înainte ca Nilul să înceapă să se umfle. În tot restul verii, Danubiul se micşorează şi revine la mărimea din iarnă, ba chiar coboară şi sub aceasta. Dimpotrivă, Nilul se măreşte înainte de ivirea Caniculei [1], adică din miezul verii pînă dincolo de echinocţiu.

II. 1. Natura a scos înaintea ochilor neamului omenesc acel foarte ales fluviu şi astfel a orînduit ca el să inunde Egiptul tocmai în momentul în care pămîntul, foarte uscat de arşiţă, să-şi poată trage apele mai adînc şi să le folosească atît cît să compenseze seceta din timpul anului. Căci în partea dinspre Etiopia nu sînt ploi, sau sînt rare, şi ele nu pot ajuta pămîntul neobişnuit cu apele cereşti. 2. După cum ştii, Egiptul îşi pune unica sa speranţă în

[1] Zilele caniculare sînt între 22-26 iulie (n. t.).

Nil. De aceea, anul va fi sărac sau bogat, după cum el se revarsă din abundență sau cu zgîrcenie. „Nici un plugar nu privește cerul“ [1]. Dar de ce să nu glumesc împreună cu poetul meu și să nu-i arunc un vers al dragului său Ovidiu [2], care zice : „Nici iarba nu-l imploră pe zeul ploii, Jupiter ?“ 3. Dacă s-ar afla de unde începe Nilul să crească s-ar descoperi de asemenea și cauzele creșterii. Parcurgînd la început mari pustietăți, răspîndindu-se în mlaștini și împrăștiindu-se în uriașe întinderi acoperite cu ierburi, pe lîngă Philae [3] el își stringe cursul șovăitor și rătăcitor. Philae este o insulă aridă și abruptă din toate părțile. Ea este încinsă de două fluvii care, urnindu-se într-unul singur, formează Nilul, luînd și numele acestuia. 4. De aici Nilul, mai degrabă mare decît tumultuos, scaldă Etiopia și nisipurile peste care trece calea comercială a Mării Indiene. Îl primesc apoi Cataractele, loc remarcabil prin spectacolul deosebit pe care îl oferă. 5. Acolo el se ridică și își îmboldește forțele peste ripi abrupte, tăiate de apele sale în foarte multe locuri. Frînt de stîncile care-i stau în cale și luptîndu-se prin îngustimi, fie că învinge ori este învins, el curge peste tot. Atîțîndu-și mai întîi în acel loc apele pe care le purtase fără zarvă printr-o albie lină, violent și năvalnic, țîșnește prin trecătorile strîmte fără să mai semene deloc cu cel dinainte, căci pînă aici a curs noroios și tulbure. Însă, după ce a biciuit rocile și vîrfurile stîncilor din apă ,el

---

[1] Se presupune că autorul a parodiat un vers al lui Lucilius (n. t.).

[2] Citînd din memorie, Seneca îi atribuie lui Ovidiu un vers al lui Tibul (1, 7, 26) (n. t.).

[3] Insulă, celebră prin templele sale, situată în regiunea în care Nilul părăsește Etiopia pentru a intra în Egipt. Seneca însă se referă la insula Meroe — înconjurată de rîurile Astapus și Astaboras care, reunite, primesc numele de Nil — pe care autorul o confundă cu Philae (n. t.).

spumegă și culoarea sa se datorează nu naturii sale, ci hărțuielii la care îl supune locul. În sfîrșit, biruind obstacolele și eliberat pe neașteptate, el se prăvale făcînd să vuiască asurzitor regiunile înconjurătoare. O populație așezată de perși în acea zonă, asurzită de zgomotul neîntrerupt, nu a mai putut suporta și, din pricina aceasta, și-au mutat sălașurile către regiuni mai liniștite. 6. Am auzit că printre minunile Nilului se numără și îndrăzneala de necrezut a locuitorilor. Ei se așează cîte doi în niște bărcuțe, unul conducînd-o iar celălalt golind-o de apă ; apoi, după ce au fost mult timp răsuciți în mijlocul furiei năpraznice a fluviului și a valurilor care se duc și se întorc, ei ajung, în sfîrșit, la canalele foarte înguste prin care scapă de strîmtorile pereților stîncoși. Aruncați prin acestea împreună cu tot fluviul, ei conduc cu mîna barca ce se prăvale, cad in cap spre marea spaimă a celor ce-i privesc. Tocmai cînd îi vei deplînge crezîndu-î înecați și striviți de masa uriașă de apă, îi vezi navigînd departe de locul in care au căzut, aruncați parcă de o balistă, întrucît rostogolirea apei nu îi scufundă ci îi încredințează apelor liniștite. 7. Cea dintîi creștere a Nilului se vede în jurul insulei la care tocmai m-am referit, Philae. La puțină distanță de ea, fluviul este împărțit în două de o stîncă pe care grecii o numesc Abaton, și pe care nu păsește nîmeni, în afară de marii preoți. Acolo în locul acela, ei observă cea dintîi creștere a fluviului. Apoi, după o distanță mai mare, se înalță două stînci pe care locuitorii le numesc venele Nilului ; din acestea el iese cu un debit mare, însă insuficient ca să poată acoperi întregul Egipt. Cînd are loc sărbătoarea anuală, preoții aruncă în această gură a fluviului bani, iar prefectul [1], daruri de aur.

[1] Prefectul Egiptului era guvernatorul imperial al țării. Acesta era al doilea cavaler al statului roman, după prefectul pretorienilor. Împărații romani considerau Egiptul ca un vast domeniu personal și interzicea senatorilor să meargă în această țară. De aceea guvernatorii erau recrutați numai dintre cavaleri (n. t.).

8. De aici, vădind forțe noi, Nilul este purtat într-o albie înaltă și adîncă, pentru a nu se întinde în lățime, presat de stăvilarul munților. Pe lîngă Memphis, el este, în sfîrșit, liber și, rătăcind peste cîmpii, se împarte în mai multe brațe ; apoi, prin canale săpate de mîna omului pentru a se păstra o anumită cantitate de apă la dispoziția celor care au deviat-o, se răspîndește peste întreg Egiptul. La început, Nilul este divizat, apoi, unindu-și apele, stagnează ca o mare întinsă și frămîntată. Lățimea regiunilor peste care se întinde la dreapta și la stînga, îmbrățișînd întregul Egipt, îi reduce violența curentului. 9. Cît de mult crește Nilul, atît de mare este și speranța în anul respectiv. Acest calcul nu îi înșală pe agricultori, pînă într-atît depinde pămîntul pe care fluviul îl fertilizează de mărimea revărsării acestuia. El îi aduce solului nisipos și însetat apă și pămînt fertil. Curgînd agitat, Nilul lasă toate sedimentele în locurile uscate și crăpate, hrănind pămînturile aride cu îngrășămintele pe care le-a dus cu sine și ajutind ogoarele din două motive : pentru că le udă și pentru că le acoperă cu mîl. Așadar locurile neatinse de el rămîn neroditoare și scorojite ; dacă însă depășește nivelul obișnuit, atunci strică. 10. Aceasta este, deci, minunata natură a fluviului : pe cînd celelalte ape spală pămînturile și le despică, Nilul, cu mult mai mare decît acestea, nu distruge nimic și nici nu răzuie solul ci, dimpotrivă, îi sporește vigoarea, iar faptul că potolește uscăciunea pămîntului este cel mai mic dintre foloasele pe care le aduce. Deoarece el saturează nisipurile și le omogenizează cu aluviunile aduse, Egiptul îi datorează nu numai fertilitatea pămînturilor, ci chiar pămînturile pe care le are. 11. Priveliștea cea mai frumoasă este aceea a Nilului care inundă cîmpiile. Cîmpurile sînt atunci ascunse de ape, văile acoperite, numai cetățile înălțîndu-se deasupra ca niște insule ; legătura cu cei din interiorul țării nu se mai face decît cu bărcile și bucuria lo-

calnicilor este cu atît mai mare cu cît își zăresc mai puțin pămînturile. 12. Chiar atunci cînd Nilul rămîne între malurile sale, el se varsă în mare prin șapte guri ; pe oricare ai lua-o, ea este ca o mare. Cu toate acestea mai are și multe alte ramificații fără nume, îndreptate către diferite locuri ale țărmului. Dealtfel, el dă naștere unor monștri la fel de mari și de vătămători ca și cei marini, lucru care îți dă o explicație despre mărimea sa, din moment ce are și hrană destulă și spațiu suficient pentru aceste animale uriașe. 13. Balbillus [1], un bărbat cu totul remarcabil, și, ceea ce se găsește foarte rar, desăvîrșit în toate genurile literare, povestește că, pe cînd era prefect al Egiptului, a asistat la gura heracleotică [2] a Nilului, cea mai mare dintre cele șapte, la un spectacol oferit de delfinii care veneau din mare și de crocodilii din fluviu care se impotriveau cetei atacanților întocmai ca într-un război între partide politice potrivnice. Crocodilii au fost învinși de pașnicele animale a căror mușcătură este inofensivă. 14. Partea superioară a corpului crocodililor este dură și de nepătruns chiar și pentru dinții animalelor mai mari, însă cea inferioară este moale și fragedă. Delfinii, scufundîndu-se sub crocodili, îi răneau cu spinii care le creșteau pe spate și impingîndu-se în această parte îi despicau. După ce majoritatea au fost sfîrtecați astfel, ceilalți au fugit, ca și cum ar fi întors linia de bătaie ; acest animal fuge din fața celui îndrăzneț, dar este foarte curajos în fața celui care se teme de el. 15. Nici locuitorii din Tentyra [3] nu învîng crocodilii datorită vreunei virtuți proprii rasei sau sîngelui lor, ci prin disprețul pe care

[1] Tiberius *Claudius Balbillus*, prefect al Egiptului după anii 55 e.n. Se pare că a scris o carte despre minunățiile Egiptului (n.t.).

[2] Este gura cea mai vestică a Nilului, denumită de obicei canopică, de la Heracleum și Canopae, două cetăți aflate față în față pe cele două maluri ale fluviului (n. t.).

[3] Astăzi Denderah, oraș important, situat în aval de Teba (n.t.)

îl au față de ei și prin îndrăzneală. Din proprie inițiativă, îi urmăresc și, aruncînd lațul, îi trag din apă pe cei ce fug. Cei mai mulți dintre vînători pier, deoarece nu au destulă prezență de spirit în timpul urmăririi. 16. Teofrast povestește că odată Nilul a adus apă de mare. Este știut faptul că, timp de doi ani la rînd, în al zecelea și al unsprezecelea an al domniei reginei Cleopatra [1], fluviul nu s-a mai revărsat. Egiptenii spuneau că acest lucru arată înfrîngerea celor doi stăpîni ai lumii, căci și Antonius [2] și Cleopatra și-au pierdut autoritatea supremă. Calimah [3] ne transmite că, în secolele de mai înainte, Nilul nu s-a mai revărsat odată timp de nouă ani. 17. Acum însă o să ajung la cercetarea motivelor pentru care Nilul crește în timpul verii și voi începe cu prezentarea celor mai vechi teorii. Anaxagora [4] spune că zăpezile eliberate de pe lanțurile muntoase ale Etiopei au curs pînă la Nil. De aceeași părere a fost întreaga Antichitate. Aceeași opinie ne-au transmis-o Eschil, Sofocle și Euripide. Mai multe argumente ne arată însă că această teorie este falsă. 18. Mai întîi, culoarea închisă a oamenilor și faptul că troglodiții [5] își au locuințele sub pămînt ne indică deo-

---

[1] Făcînd parte din dinastia Ptolemeilor, este a VII-a regină a Egiptului cu acest nume. A domnit între 51—49 î.e.n. și apoi, readusă la domnie cu sprijinul lui Caesar, a mai domnit între 48-30 î.e.n. Căsătorită cu Marcus Antonius, s-a sinucis în anul 30 î.e.n., după cucerirea Egiptului de către Octavianus (n. t.).

[2] *Marcus Antonius* (82—30 î.e.n.), general și om politic roman, membru, alături de Octavianus și Lepidus, al celui de-al II-lea triumvirat. Se sinucide după înfrîngerea de la Actium și cucerirea Egiptului (n. t.).

[3] *Calimah* (aprox. 315—240 î.e.n.), unul dintre cei mai mari poeți elenistici (n. t.).

[4] *Anaxagora* (aprox. 500—428 î.e.n.), filozof grec de orientare materialistă (n. t.).

[5] Populație din Etiopia, situată în partea apuseană a golfului Aden (n. t.).

sebita căldură care este în Etiopia. Pietrele ard aici ca focul nu numai în miezul zilei dar chiar şi spre sfîrşitul ei ; praful încins nu îngăduie pasul omului ; argintul se dezlipeşte ; îmbinările statuilor se desfac ; nici un ornament aplicat nu poate rămîne fixat. Chiar şi austrul care vine din acele ţinuturi este foarte cald. Nici unul dintre animalele care de obicei hibernează nu le vezi aici vreodată puse la adăpost. Chiar în timpul iernii şerpii stau la vedere la suprafaţă. Nici la Alexandria, care este situată mai departe de căldurile nemăsurate, nu cade zăpada ; mai la sud de ea ploile lipsesc. 19. Aşadar, cum o regiune supusă unei atît de mari arşiţe suportă zăpezi care durează toată vara ? Desigur, ele sînt primite de munţii de aici. Dar cad ele mai abundente decît în Alpi sau pe culmile muntoase ale Traciei şi vîrfurile Caucazului ? Şi totuşi fluviile care izvorăsc din aceşti munţi se umflă primăvara şi la începutul verii, apoi, în timpul iernii sînt mai mici. De bună seamă, ploile de primăvară topesc zăpezile iar primele călduri le risipesc şi pe celelalte. 20. Nici Rinul, nici Ronul, nici Istrul şi Ebrul [1] care curge la poalele munţilor Haemus [2], nu cresc vara. Şi aceşti munţi sînt acoperiţi permanent de zăpezi înalte, aşa cum se întîmplă în regiunile nordice. Chiar şi fluviile Phasis [3] şi Borysthenes [4] se măresc în aceeaşi perioadă, dacă zăpezile, cu toate că este vară, le pot spori debitul. 21. Pe lîngă aceasta, dacă astfel s-ar explica creşterea Nilului, el ar trebui să curgă cu debitul cel mai mare la începutul verii, deoarece zăpezile, pînă atunci intacte, încep să se topească, primele fiind cele mai moi. Nilul însă curge mărit timp de patru luni şi creşterea

[1] Azi Marita, în R. P. Bulgaria (n. t.).
[2] Numele dat în antichitate Balcanilor (n. t.).
[3] Fluviu care izvorăşte din Caucaz şi se varsă în Marea Neagră denumit astăzi Rioni, în U.R.S.S. (n. t.).
[4] Numele antic al Niprului (n. t.).

sa este constantă. 22. Dacă îl crezi pe Tales [1], vînturile etesiene [2] se opun curgerii Nilului şi îi reţin cursul presînd marea asupra gurilor sale. Astfel respins, el curge împotriva curentului dar nu creşte, avînd însă ieşirea la mare închisă, se opreşte şi, adunîndu-şi apele, se revarsă apoi pe unde poate. Euthymenes [3] din Marsilia ne oferă o dovadă : „Am navigat, zice el, pe Atlantic. De acolo curge Nilul, mai mare cît timp durează vînturile etesiene. În timpul acela marea este aruncată de vînturile ameninţătoare. Cînd acestea s-au potolit şi marea s-a liniştit, Nilul curge cu o mai mică cantitate de apă. Dealtfel, marea are atunci gust dulce şi animale asemănătoare celor din Nil". 23. Aşadar, dacă vînturile etesiene ridică nivelul Nilului, de ce creşterea lui începe înaintea acestora şi durează şi după încetarea lor ? În afară de aceasta, el nu devine mai mare cînd ele suflă mai puternic şi nici nu curge mai încet sau mai năvalnic după tăria lor, aşa cum s-ar întîmpla dacă ar creşte din această cauză. Dat fiind că vînturile etesiene biciuiesc ţărmul Egiptului şi Nilul coboară împotriva acestora, atunci el ar trebui să vină din direcţia lor, dacă lor le-ar datora creşterea. Apoi, din mare el ar curge curat şi azuriu şi n-ar veni tulbure ca acum. 24. Mai adaugă şi că mărturia lui Euthymenes este combătută de o mulţime de martori. Atunci era loc pentru minciuni ; nefiind cunoscute realităţile din locurile mai îndepărtate, li se îngăduie să spună poveşti. Astăzi, întregul ţărm al mării exterioare este atins cu adevărat de corăbiile negustorilor şi nici unul nu mai povesteşte

[1] *Tales din Milet* (640—546 î.e.n.), geometru şi om de litere grec (n. t.).

[2] Vînturi care suflă în Mediterana dinspre nord în timpul verii şi dinspre sud iarna (n. t.).

[3] Călător grec din secolul VI î.e.n. ; a călătorit probabil pe coasta apuseană a Africii pînă la gurile Senegalului sau Nigerului (n. t.).

că de aici începe Nilul sau că marea are alt gust. Natura se opune să credem acest lucru, deoarece se știe că soarele trage la sine apa cu cît este mai dulce și mai ușoară [1]. Pe lîngă aceasta, de ce nu crește și în timpul iernii ? Și atunci marea poate fi agitată de vînturi, unele chiar mai puternice decît cele etesiene, care sînt moderate. Dacă Nilul ar fi purtat din Atlantic, el ar umple dintr-o dată Egiptul. În realitate creșterea sa se face treptat. 26. Oenopides din Chios [2] spune că în timpul iernii căldura se menține sub pămînt ; de aceea în timpul iernii peșterile sînt calde, iar apa din puțuri mai caldă ; venele subterane sînt și ele uscate din pricina căldurii din interiorul pămîntului. În alte ținuturi, mai zice el, fluviile sînt sporite de ploi. Nilul, deoarece nu este ajutat de nici un fel de ploaie, se micșorează ; apoi, începe să crească în timpul verii, cînd măruntaiele pămîntului se răcesc și redau izvoarelor răcoarea. 27. Dacă această explicație ar fi adevărată, toate fluviile ar crește vara, iar fîntînile s-ar revărsa. Apoi, este neadevărat că iarna căldura de sub pămînt este mai mare. Ne întrebăm de ce peșterile și fîntînile sînt calde ? Pentru că ele nu primesc aerul rece de afară ; deci ele nu au căldură, ci împiedică intrarea frigului. Din același motiv sînt reci vara, deoarece, fiind retrase și izolate, aerul cald nu ajunge pînă la ele. 28. Diogene din Apollonia [3] afirmă : „Soarele trage spre sine umiditatea ; pămîntul uscat o ia din mare ; aceasta însăși și-o ia din celelalte ape. Totuși, nu se poate ca în unele părți pămîntul să fie uscat iar în altele să aibă apă din belșug, întrucît toate părțile subsolului sînt perforate și

---

[1] Autorul consideră că, în orice caz, apa Atlanticului fiind mai dulce, s-ar evapora și tot n-ar putea face să crească Nilul (n. t.).

[2] Astronom grec, contemporan cu Anaxagora (n. t.).

[3] Contemporan cu Anaxagora, el este unul dintre ultmii filozofi ionieni care consideră aerul drept principiu universal (n. t.).

comunică liber unele cu altele ; deci pămînturile uscate își iau apa de la cele umede. Dealtfel, dacă pămintul n-ar primi apă de undeva, s-ar usca cu totul. Așadar, soarele trage apa de peste tot, mai cu seamă însă din regiunile pe care le presează cel mai tare cu razele sale ; acestea sînt ținuturile sudice. 29. Cînd pămîntul secătuiește, el trage la sine și mai multă umezeală ; după cum în lămpi uleiul se ridică spre locul unde a ars, tot așa și apa se repede acolo unde este cerută de forța căldurii pămîntului arzător. De unde însă își trage el apa ? De bună seamă din regiunile în care este veșnic iarnă : ținuturile nordice au apă din belșug. De aceea Marea Neagră curge repede și fără întrerupere în marea de jos [1] și nu are, ca celelalte mări, flux și reflux, deoarece este înclinată și curge năvalnic mereu într-o singură direcție. Dacă apa n-ar comunica prin straturile subterane, încît, luînd ceea ce prisosește într-un loc să dea acolo unde lipsește, atunci toate pămînturile ar fi sau uscate sau inundate". 30. Se cuvine să-l întrebăm pe Diogene de ce, dacă straturile pămîntului sînt străpunse și comunică unele cu altele, în timpul verii fluviile nu sînt pretutindeni mai mari ? „Soarele arde Egiptul mai puternic, deci Nilul crește mai mult ; dar și în celelalte țări are loc creșterea unor fluvii". Apoi, din ce cauză unele părți ale pămîntului sînt lipsite de umiditate, din moment ce toate își trag apa din alte regiuni cu atît mai mult cu cît sînt mai secetoase ? După aceea, cum de are Nilul apa dulce dacă ea provine din mare ? Și într-adevăr, apa niciunui fluviu nu are gust mai dulce... [2]

---

[1] În antichitate se considera că Marea Neagră curge prin Bosfor în Mediterană (n. t.).

[2] Restul acestei cărți, cuprinzînd și alte teorii referitoare la Nil precum și propria teorie a autorului, s-a pierdut (n. t.).

DESPRE GRINDINĂ

III. 1. Dacă-ți voi spune că grindina ia naștere prin înghețarea unui nor întreg, așa cum se formează la noi gheața, voi face un lucru prea îndrăzneț. Mă consider, așadar, unul dintre acei martori de mîna a doua [1] care declară că nu au văzut nimic din cele afirmate. Sau, voi proceda și eu ca istoricii ; aceștia, după ce au mințit după bunul lor plac asupra multor chestiuni, refuză să garanteze asupra unei singure alte probleme, adăugînd însă : „Răspunderea va fi lăsată în mîna autorilor." 2. Așadar, dacă nu mă crezi îndeajuns, Posidonius [2] îți oferă autoritatea sa atît asupra celor pe care le-a trecut cu vederea cît și asupra celor ce vor urma. El va afirma, ca și cum ar fi fost de față, că grindina se formează într-un nor apos transformat în apă. 3. Din ce pricină pietrele grindinei sînt rotunde poți afla chiar și fără profesor, cînd vei observa că orice picătură se adună ca un ghem. Acest lucru se vede și pe oglinzi cînd se oprește pe ele umezeala răsuflării și pe paharele aburite și pe orice altă suprafață netedă. Și picăturile care se lipesc pe frunze se depun tot sub formă sferică. 4. „Ce este mai tare decît piatra ? Dar mai moale decît apa ? Și totuși „piatra dură este săpată de apa moale" [3]. Sau, cum spune alt poet : „Căderea picăturilor sapă piatra" [4]. Chiar și această scobitură pe care o face ea în piatră este rotun-

---

[1] Procedura juridică la romani nu admitea decît martori oculari, deci de mîna întîi (n. t.).

[2] Posidonius din Siria, filozof stoic, profesor al lui Cicero (n.t.).

[3] Ovidiu, *Ars amandi*, 1, 475-476 (n. t.).

[4] Lucrețiu, *De rerum natura*, 1, 314 (n. t.).

dă. De aici concluzia că picătura este asemănătoare cu forma săpată în piatră, deoarece ea își scobește un loc după forma și aspectul ei. 5. Pe lîngă aceasta, este posibil ca, deși nu a avut de la început o astfel de formă, grindina să se rotunjească pînă ajunge jos și, răsucindu-se de atîtea ori prin aerul dens, să se tocească în mod egal, ajungînd ca o sferă. Zăpada nu poate suferi o asemenea transformare, deoarece nu este atît de solidă ci, dimpotrivă, împrăștiată și apoi ea nici nu cade de la o înălțime prea mare, pentru că ia naștere aproape de pămînt. Astfel, ea nu alunecă mult prin aer, căderea ei avînd loc din straturile cele mai apropiate de pămînt. 6. Dar de ce nu mi-aș îngădui și eu aceeași libertate pe care și-a luat-o Anaxagora? Între filozofi trebuie să existe egalitate de drepturi mai mult chiar decît între toți ceilalți. Deci grindina nu este altceva decît gheață aflată în suspensie, iar zăpada este chiciură suspendată. Între chiciură și gheață și între zăpadă și grindină există aceeași diferență ca și între rouă și apă, lucru pe care l-am arătat înainte. [1]

IV. 1. Aș putea să-mi acord un răgaz după ce am tratat problema, însă îți voi mai oferi o porție bine cîntărită și, deoarece am început să te plictisesc, îți voi vorbi despre tot ceea ce se caută să se afle în legătură cu acest lucru și anume: de ce ninge iarna și nu cade grindină și din ce cauză cade aceasta primăvara, cînd deja gerul se domolește? Admițînd însă că m-aș lăsa păcălit, pentru a-ți putea răspunde, cel puțin mă voi lăsa călăuzit de adevăr și mă voi dovedi credul numai față de acele minciuni mai neînsemnate, pentru care

[1] Despre această diferență, autorul a scris în acea parte din carte care nu ni s-a păstrat (n. t.).

se obișnuiește doar să se pălmuiască vinovatul și nu să i se scoată ochii. 2. În timpul iernii aerul devine rigid și de aceea nu se transformă încă în apă ci în zăpadă, pentru care aerul este mai potrivit. Cînd vine primăvara, urmează o mare schimbare a vremii și, deoarece atmosfera este mai caldă, picăturile de apă care cad devin mai mari. De aceea, după cum spune Vergiliu al nostru, „cînd năvălește primăvara purtătoare de ploaie" [1] are loc o transformare mai puternică a aerului care se dilată și se descompune, fiind ajutat de însăși căldura anotimpului. Din această cauză norii aduc ploi, mai degrabă abundente decît persistente. 3. Iarna are ploi domoale și slabe, ca atunci cînd ploaia rară și măruntă este amestecată cu zăpadă. Noi spunem că stă să ningă cînd frigul este pătrunzător și cerul mohorît. Pe lîngă aceasta, ploile sînt mărunte cînd suflă acvilonul [2] sau cînd cerul este la fel cu cel al regiunilor de unde vine acest vînt. Cînd bate austrul [3], plouă mai tare și picăturile sînt mai mari.

V. 1. Există o teorie a stoicilor noștri, pe care nici nu îndrăznesc s-o expun, deoarece pare nejustificată, dar pe care nici nu vreau s-o trec cu vederea. Dar ce rău este să scrii ceva, dacă cel care te judecă este binevoitor ? Ba dimpotrivă, dacă am începe să pretindem ca toate teoriile să treacă proba de foc ca și aurul, atunci am fi reduși la tăcere. Într-adevăr, puține dintre ele nu-și au nici un adversar. Celelalte, deși ies învingătoare, trebuie totuși să-și pledeze mult cauza. 2. Stoicii spun că, în regiunile scitice și pontice precum și în

[1] Vergiliu, *Georgice*, I, 313 (n. t.).
[2] Vînt care suflă din nord-est (n. t.).
[3] Vînt care vine din sud (n. t.).

zona nordică, tot ceea ce a fost înghețat și strins de frig se destinde în timpul primăverii. Atunci fluviile înghețate încep să curgă și zăpezile despovărează munții copleșiți de ele. Este de crezut ca de acolo să ia naștere curenții de aer rece care să se amestece cu aerul primăvăratec. 3. Ei mai adaugă chiar și un lucru pe care eu nu l-am încercat și pe care nici nu mă gîndesc să-l încerc, și anume, ei susțin că îngheață mai puțin picioarele celor care calcă pe o zăpadă neatinsă și întărită, decît ale celor care calcă pe una moale și afînată. Dacă tu chiar vei voi să scoți adevărul la iveală, mă gîndesc să pui un carian [1] să facă proba. 3. Așadar, dacă ei nu mint, curenții de aer, porniți din aceste regiuni nordice odată cu topirea zăpezilor și spargerea ghețurilor, înlănțuie și strîng aerul deja călduț și umed din părțile sudice, transformînd, datorită acțiunii frigului, în grindină ceea ce trebuia să devină ploaie.

CARTEA A ȘASEA : cap. I, XXI, V

CUTREMURUL DE PĂMÎNT DIN CAMPANIA

I. 1. Pompei [2], vestit oraș din Campania, este situat la întîlnirea țărmurilor Surrentin și Stabian [3], pe o parte,

---

[1] Sclav din provincia asiatică Caria, renumit pentru robustețea sa (n. t.).

[2] Important oraș al antichității romane, acoperit de lavă în timpul erupției Vezuviului din anul 79 e.n. (n. t.).

[3] Surrentum, astăzi Sorrento, și Stabia, azi Castellmare di Stabia, localități situate în sudul golfului Neapole (n. t.).

și a celui de la *Herculaneum* [1], pe partea cealaltă, înconjurînd un încîntător golf, retras față de marea deschisă. Am aflat, Lucilius, bărbat distins între toți, că această localitate a fost nimicită în timpul iernii de un cutremur de pămînt, fiind pustiite totodată și regiunile învecinate. deși strămbunii noștri obișnuiau să afirme că în acest anotimp o asemenea primejdie lipsește. 2. Însă, seismul care a pustiit printr-o mare distrugere Campania a avut loc la 5 februarie, sub consulatul lui Regulus și Verginius. Această regiune, deși n-a fost niciodată la adăpost de un *astfel de pericol*, n-a suferit totuși pînă acum nici o pagubă, trecînd de atîtea ori cu bine peste spaimă. Dezastrul a năruit și o parte din cetatea Herculaneum, din care n-au mai rămas în picioare decît resturi ce abia se țin, iar colonia Nuceria [2], deși mai puțin distrusă, este și ea de plîns. La Neapole, mai ușor atins de uriașa calamitate, edificiile publice n-au avut de suferit, deși au fost totuși multe pierderi la cele particulare ; într-adevăr, unele clădiri s-au prăbușit, iar altele au fost zguduite fără să sufere stricăciuni. 3. La aceste pagube se mai adaugă și altele : o turmă de șase sute de oi a fost lăsată fără suflare ; unele statui s-au desfăcut în bucăți ; oameni cu mintea zdruncinată au rătăcit după aceea ca niște nebuni. 4. Cercetarea cauzelor acestor fenomene este cerută de alcătuirea planului lucrării mele și de însăși coincidența lor cu momentul în care eu *tratez acest subiect*. Noi trebuie să căutăm mîngîierea sufletelor înspăimîntate și să le alungăm uriașa teamă ce le stăpînește. Într-adevăr,

---

[1] Oraș situat în nordul golfului amintit mai sus, distrus și el de aceeași erupție care a acoperit și Pompeiul (n. t.).

[2] Nuceria, astăzi, Nocera, cetate aflată la 13 km est de Pompei (n. t.).

ce lucru ne mai poate părea destul de sigur, din moment ce însăşi lumea se zguduie şi cele mai solide părţi ale ei se clatină? Dacă singurul lucru imobil şi fix din Univers, pămîntul, pe care se sprijină tot ceea ce se află deasupra sa, se agită, dacă şi-a pierdut ceea ce îi este propriu, stabilitatea, unde îşi va mai găsi într-un sfîrşit reazem spaima ce ne-a cuprins? Ce adapost îşi vor mai găsi oamenii, încotro vor mai fugi în tulburarea lor, de vreme ce teama ia naştere chiar din locul de dedesubtul lor, împinsă din străfundurile pămîntului? 5. Toată lumea se înfricoşează cînd încep să pîrîie casele, vestind iminenta prăbuşire. Atunci, fiecare se năpusteşte în goană afară părăsindu-şi căminul, şi îşi pune nădejdea în locurile publice. Însă către ce ascunzătoare, către ce sprijin să ne mai îndreptăm privirea, cînd Pămîntul însuşi este urmărit de distrugere? Cînd se dislocă şi se poticneşte chiar cel ce ne apără şi ne susţine, cel pe care au fost înălţate oraşele, cel pe care unii l-au considerat temelia lumii? [1] 6. Cînd teama şi-a pierdut şi putinţa de-a fugi, ce te mai poate, nu zic ajuta, dar măcar consola? Ce este, zic eu, destul de puternic încît să fie capabil să apere şi pe altul şi pe sine însuşi? Zidurile îl ţin departe pe duşman, iar înălţimea greu accesibilă a fortăreţei va opri, prin dificultatea ce o comportă, intrarea unei armate oricît de mari; portul ne apără de furtună; acoperişul alungă forţa nemăsurată a furtunilor şi ploilor ce nu mai contenesc; focul nu-i urmăreşte pe cei care scapă cu fuga. Împotriva trăsnetului şi a ameninţărilor din cer există scăpare în locuinţe subterane şi în văgăuni săpate adînc, căci focul ceresc nu poate străpunge pămîntul, fiind înfrînat de orice

[1] Stoicii şi în special Posidonius (a trăit aproximativ între 135—50 î.e.n.), considerau Pămîntul ca centru al lumii (n. t.).

obstacol, oricît de mic. În timp de molimă îţi poţi muta sălaşul. Nu există, aşadar, nici un rău de care să nu poţi scăpa. 7. Fulgerele n-au mistuit niciodată popoare întregi. Aerul nesănătos a golit oraşele, dar nu le-a distrus. Însă răul la care mă refer se întinde inevitabil, lacom, şi este vătămător pentru o întreagă populaţie. El nu înghite numai cîte o casă, cîte o familie sau cîte un oraş, ci afundă seminţii şi regiuni cu totul, îngropîndu-le într-o adîncă prăpastie. Nu numai că nu rămîne nici o urmă din care să se vadă cel puţin că a existat ceea ce acum nu mai este, dar deasupra oraşelor celor mai vestite se aşterne pămîntul, fără a se mai păstra vreo urmă a înfăţişării de dinainte. 8. Există unii oameni care se tem mai mult de acest fel de moarte, pentru că astfel ajung în adîncuri împreună cu locuinţele lor şi sînt smulşi de vii din numărul trăitorilor. Ca şi cum fiecare destin nu s-ar îndrepta către acelaşi sfîrşit! Natura are, printre celelalte, această cea mai aleasă dovadă a justeţei sale: faptul că toţi sîntem egali, odată sosit ceasul morţii. 9. Aşadar, nu contează dacă mă omoară o singură piatră sau dacă sînt zdrobit de un întreg munte; dacă se prăvale peste mine povara unei singure case şi mă sfîrşesc sub o grămadă mică de dărîmături şi praf, sau dacă Pămîntul întreg îmi acoperă capul; dacă îmi dau sufletul la lumină şi într-un spaţiu deschis, sau în sînul nemăsurat al pămîntului întredeschis; dacă voi fi tîrît singur în hăul acela, sau însoţit de numeroase populaţii, căzute acolo de-a valma. Nu contează cîtă zarvă se iscă în jurul morţii mele. Ea este pretutindeni aceeaşi. 10. De aceea, să ne facem curaj în faţa unei nenorociri care nu poate fi evitată şi nici prevăzută şi să nu-i mai ascultăm pe cei care au renunţat la Campania, părăsind-o după această întîmplare şi

spunînd că niciodată nu se vor mai apropia de acele meleaguri. Cine le dovedește acestora că un sol sau altul este așezat pe temeii mai bune ? 11. Toate terenurile se supun acelorași legi și chiar dacă încă nu s-au mișcat, aceasta se poate oricînd întîmpla. Locul pe care stai în cea mai mare siguranță se poate despica chiar în această noapte sau ziua, înainte de a înnopta. De unde știi dacă situația nu este mai bună în locurile în care ursita și-a consumat deja puterile și care pe viitor se vor sprijini pe propria lor ruină ? 12. Greșim, desigur, dacă ne închipuim că vreo regiune este scutită și deci imună față de acest pericol. Toate cad sub incidența aceleiași legi, natura neacceptînd nimic care să fie imobil. În orice moment mereu alte lucruri se năruie. Așa cum în marile orașe este sprijinită cînd o casă, cînd alta, tot așa, pe acest pămînt are de suferit cînd o parte, cînd alta. 13. Tirul [1] a avut odinioară o rea faimă, datorită ruinelor sale. Asia a pierdut dintr-o dată 12 cetăți [2]. Oricare ar fi forța răului ce s-a abătut acum peste Campania, ea a mai vătămat anul trecut Achaia [3] și Macedonia [4]. Destinul înconjură lumea din toate părțile și dacă a trecut ceva cu vederea mai multă vreme, el va lovi din nou. Într-o parte se manifestă mai rar, într-alta mai des. Însă nu îngăduie să existe nimic neatins și neafectat. 14. În mîinile soartei se află nu numai oamenii, plăsmuiți ca obiecte cu viață scurtă și trecătoare, dar și orașele, extremitățile ținuturilor, țărmurile și însăși marea. Și totuși noi punem înainte de toate bunurile care depind

---

[1] *Tir (Tyr)*, oraș vestit din Fenicia antică (n. t.).

[2] În anul 17 e.n., așa după cum menționează istoricul Tacitus în *Annales*, II, 47 (n. t.).

[3], [4] *Achaia (Ahaia)* și *Macedonia*, provincii romane din Grecia (n. t.).

de destin și socotim că fericirea, a cărei ușurătate este dintre toate lucrurile omenești cel mai nestatornic, va avea la unii greutate și durată. 15. Amăgindu-ne că toate bunurile noastre sînt veșnice, nu ne vine în minte că însuși pămîntul pe care stăm nu este stabil. Pentru că nu numai cel din Campania sau Achaia ci orice teren are cusurul de-a fi lipsit de coeziune și, din foarte multe pricini, nu poate rămîne întreg și se năruie în mai multe bucăți.

CAUZELE CUTREMURELOR

XXI. 1. Și noi sîntem de părere [1] că aerul este cel în stare să realizeze asemenea lucruri. Pentru că în natură nu există nimic mai puternic decît acesta, nimic mai aprig, iar fără el sînt neputincioase chiar și elementele cele mai violente. Aerul aţiţă focul. Dacă lași la o parte vîntul, apele devin inerte și numai mînate de suflul lui dau năvală. Acesta mai poate răspîndi mari suprafețe de pămînt, iar aflat in subsol, poate ridica munți noi și așeza in mijlocul mării insule care n-au fost văzute mai înainte. Cine se îndoiește că aerul a scos la lumină insula Thera și Therasia [2] și insula ivită

---

[1] În capitolele precedente, Seneca expune cele mai răspîndite teorii care explică cauzele cutremurelor de pămînt. Astfel, Thales considera ca factor determinat apa, Anaxagora, focul, alții pun la baza lor vaporii de apă subterani, aerul, apa și aerul împreună etc. Aceste păreri, ca și cea a autorului nostru, astăzi depășite, interesează totuși pentru că ilustrează nivelul cunoașterii din vremea respectivă. Dealtfel, scriitorul are intuiția limitelor explicațiilor oferite, manifestîndu-și, în capitolul V, încrederea in progresul cunoașterii umane (n. t.).

[2] *Thera și Therasia,* insule de origine vulcanică, situate în Marea Mediterană, în apropiere de Creta (n. t.).

din Marea Egee pe care am privit-o născîndu-se sub ochii noştri [1] ? 2. Posidonius considera că sînt două feluri de cutremure de pămînt. Fiecare dintre ele are propriul său nume. Primul este „zguduirea", atunci cînd pămîntul se scutură şi se mişcă în sus şi în jos. Celălalt este „inclinarea", prin care pămîntul se clatină într-o parte şi în alta ca o ambarcaţiune. În ceea ce mă priveşte socot că mai există şi un al treilea fel, notat printr-un cuvînt latin. Nu fără temei au numit strămoşii noştrii „cutremur de pămînt" pe cel care se deosebeşte de celelalte două. Aceasta deoarece atunci pămîntul nici nu se scutură, nici nu se clatină, ci vibrează. Dintre toate, acesta este cel mai puţin dăunător, aşa după cum „înclinarea" este cu mult mai periculoasă decît „zguduirea" pentru că, dacă nu se produce repede o mişcare din cealaltă parte care să restabilească echilibrul, urmează, inevitabil, prăbuşirea.

PROGRESUL CUNOAŞTERII UMANE ŞI AL ADEVĂRULUI

V. 2. Înainte de toate, trebuie să spun că părerile vechilor filozofi sînt prea puţin exacte şi grosolan elaborate. Se rătăcea încă împrejurul adevărului. Toate erau noi pentru cei care încercau pentru prima dată acest lucru. După aceea, chiar acele teorii au fost perfecţionate. Chiar dacă s-a descoperit ceva nou, la ei trebuie să raportăm cunoaşterea acestuia. A fost nevoie de acţiunea unui suflet curajos care să dea la o parte misterele naturii şi să nu se mulţumească să cerceteze as-

[1] Se pare că autorul se referă la insula Thia, apărută din apele mării în anul 46 e.n. (n. t.).

pectul ei exterior, ci să pătrundă pînă la tainele zeilor. Foarte mult a contribuit la descoperirea adevărului cel care a sperat că acesta poate fi aflat. 3. Așadar, înaintașii trebuie ascultați cu indulgență. Nici un lucru nu este desăvîrșit de la început. Aceasta este valabil nu numai în legătură cu subiectul de care ne ocupăm — cel mai complex și mai încîlcit dintre toate, domeniu de care oricît de mult te vei fi ocupat, se va mai găsi totuși ceva de făcut pentru orice generație — dar și pentru orice altă îndeletnicire începuturile vor fi întotdeauna departe mult de desăvîrșire.

CARTEA A ȘAPTEA : cap. XXX

XXX. 5. Cît de multe animale n-am cunoscut pentru prima oară abia în epoca noastră și cît de multe lucruri nu vom cunoaște nici măcar în aceasta! Generațiile vremurilor ce vor veni vor ști o seamă de lucruri necunoscute nouă. Multe dintre acestea vor fi rezervate secolelor viitoare, cînd se va fi șters și aducerea aminte despre noi. Mărunt lucru ar fi lumea dacă n-ar cuprinde în ea cîmp pentru cercetare. 6. Anumite culte nu-și transmit dintr-o dată învățătura. Eleusis [1] păstrează revelații pentru credincioșii care se vor întoarce. Natura nu ne încredințează tainele ei dintr-o dată. Ne considerăm

[1] Numele unui foarte vechi oraș din Atica, vestit prin serbările religioase (misterele eleusine), organizate aici. Inițierea în cultul de la Eleusis se făcea treptat, mai întîi în micile mistere, iar numai după un an inițiatorul era admis la sărbătoarea propriuzisă (n. t.).

inițiați, însă ea ne ține mereu la intrare. Secretele naturii nu se dezvăluie de-a valma și nici tuturor. Ele sînt retrase și închise în sanctuarul ei intim și unele vor fi contemplate de epoca noastră, iar altele de generațiile ce vor urma după noi [1].

Traducere de
Nicolae Mircea Năstase

[1] Seneca adoptă o concepție dialectică despre adevăr și crede în progresul cunoașterii umane. El consideră că oamenii se apropie de adevăr prin efortul generațiilor succesive. Prefigurează astfel cele mai judicioase concepții moderne despre adevărul obiectiv (n. t.).

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXVII
Notă asupra ediției XXXIII

AD MARCIAM DE CONSOLATIONE (CONSOLAȚIE CĂTRE MARCIA) 1
Durerea Marciei 1
Pilde de slăbiciune și de tărie sufletească . . . 3
DE IRA (DESPRE MÎNIE) 7
Descrierea mîniei 7
Definiția mîniei 10
Critica teoriei peripateticiene despre mînie . . . 13
Proemiu 24
Despre cruzime și Caligula 27
DE CONSTANTIA SAPIENTIS AD SERENUM (DESPRE CONSTANȚA ÎNȚELEPTULUI, CĂTRE SERENUS) 33
Superioritatea stoicismului 33
Înțeleptul nu e supus vătămării 34
Nedreptatea atrage răzbunarea; atitudinea în fața nedreptății 37
DE BREVITATE VITAE (DESPRE VIAȚA SCURTĂ) . . . 41
Problema duratei vieții 41
Risipirea timpului 42
Elogiul filozofiei 62
Îndemn la retragere din viața publică 66

DE TRANQUILLITATE ANIMI AD SERENUM (DESPRE LINIȘTEA SUFLETULUI, CĂTRE SERENUS) 73
Serenus către Seneca 73
Răspunsul lui Seneca 77
Neliniștea apare sub diferite înfățișări 78
Remediul oferit de doctrina lui Athenodor . . . 82
Teoria lui Seneca 84
Împrejurări care pot împiedica marile acțiuni . . . 87
Alegerea prietenilor 89
Bogăția, izvor de suferință 90
Atitudinea în fața nenorocirii 94
Atitudinea înțeleptului 95
Să evităm frămîntarea zadarnică 99
Să acționăm potrivit împrejurărilor 101
Să întîmpinăm netulburați încercările vieții . . . 103
Să trăim cu simplitate; să alternăm întîlnirile cu singurătatea 106
Să muncim și să ne odihnim pe rînd 107
Concluzie 109

DE CLEMENTIA (DESPRE CLEMENȚĂ) 111
Proemiu 111
Partea întîi: Blîndețea lui Nero 115
Partea a doua: Natura clemenței 117
Partea a treia: Dobîndirea clemenței . . . 119
Clemența și sclavii 124
Clemența și conducerea statului 125

DE UITA BEATA (DESPRE VIAȚA FERICITĂ) 129
Teoria fericirii 129
Adevărata fericire 131

DE BENEFICIIS (DESPRE BENEFACERI) 135
Esența binefacerii 135
Cum trebuie făcută o binefacere 146
Despre nerecunoștință și nerecunoscători 152
Despre sclavi și binefaceri 156
Despre înțelept și bunurile sale 166
Blamarea luxului 171

Răsplata binefacerilor 175
Încurajarea binefacerii 179
DE OTIO AD SERENUM (DESPRE RECREERE, CĂTRE SERENUS) 185
Binefacerile tihnei 185
Aparentul conflict între tihnă și învățătura stoică .
Dovezi că stoicismul nu respinge tihna 186
NATURALES QUAESTIONES (PROBLEMELE NATURII) . . . 197
Măreția științei naturii 197
Despre meteoriți 202
Despre halou 206
Despre curcubeu 209
Oglinzile 213
Studiul universului. Părțile și materiile pe care le cuprinde 216
Despre trăsnet 222
Teama de moarte și de trăsnet 224
Dificultatea acțiunii întreprinse de autor 226
Frumusețea muncii de cercetare a naturii . . . 228
Despre apele terestre 231
Critica plăcerilor senzuale 233
Inundarea pământului 235
Evitarea lingușitorilor 237
Despre fluviul Nil 244
Despre grindină 254
Cutremurul de pământ din Campania 257
Cauzele cutremurelor 262
Progresul cunoașterii umane și al adevărului . . . 263

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar : 14.VIII.1981. Coli ed. : 13,88.
Coli tipar : 9,5.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică Bacău, str. Eliberării 63, sub comanda nr. 5040/981.
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Lucrarea a fost tipărită pe hîrtie fabricată de I. H. Buşteni